

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORIE

H. C. Hansen, J. O. Krag
og udenrigsministeriet
af Erik Rasmussen

Kongemødet i Ulfsbäck
præstegård februar 1629
af Knud J. V. Jespersen

Christian I og forholdet
til Sverige 1448-1454
af Poul Enemark

Oppositionsindlæg
ved disputatserne

Anmeldelser og litteraturnyt

HISTORIE

Jyske Samlinger

udsendes i reglen to gange om året. Abonnement tegnes ved indmeldelse i:

Jysk Selskab for Historie,
Vester Allé 12,
8000 Århus C
Tlf. 06-12 85 33

Selskabet udgiver også tidsskriftet *Nyt fra Historien* samt selvstændige skrifter, som tilbydes medlemmerne til særpriser.

Abonnementspris for de to tidsskrifter under et: 110 kr.

Manuskriptet til HISTORIE og bøger til anmeldelse sendes til redaktøren

arkivar, cand. mag. Ib Gejl

Erhvervsarkivet,
Vester Allé 12,
8000 Århus C.

H.C. Hansen, J.O. Krag og udenrigsministeriet

Kommentarer omkring efterkrigstidens socialdemokratiske lederskikkelser

af *Erik Rasmussen*

Med udgangspunkt i det emne, afhandlingens titel angiver, stiller professor, dr.phil. Erik Rasmussen spørgsmål til rigsarkivar, dr.phil. Vagn Dybdahl omkring dennes karakteristikkere af socialdemokratiske statsministre fra efterkrigstiden. Artiklen søger tillige at belyse relationerne mellem tidens socialdemokratiske lederskikkelser i det hele taget.

Leksikonbiografier som genre

Ved et lune af historien har alle Socialdemokratiets koryfæer i efterkrigstiden befundet sig i første halvdel af alfabetet. Det gælder statsministrene Vilhelm Buhl (1942, 1945), Hans Hedtoft (1947-50, 1953-55), H.C. Hansen (1955-60), Viggo Kampmann (1960-62), J.O. Krag (1962-68, 1971-72) og Anker Jørgensen (1972-73, 1975-82), og det gælder også folk som Poul Hansen og Per Hækkerup, der begge en tid blev betragtet som statsministerkandidater; de havde som gamle landsformænd for DSU karriereforløb der mindede meget om Hedtofts og H.C. Hansens, og man kunde i begyndelsen af 60'erne komme for skade at høre socialdemokratiske organisationsfolk af andet geled højrøstet diskutere om det skulde være Per eller Poul, underforstået hvem af dem der vilde blive den endnu raske Kampmanns efterfølger.

Om dem alle gælder – bortset fra Anker Jørgensen, som just derfor ikke hører med til pensum i denne afhandling – at de er døde, og at, med undtagelse af Buhl, der iøvrigt tilhørte en helt anden generation, ingen af dem opnåede middelalderen, selv for mænd, og at adskillige døde længe før. I den forstand er de *fortid*. Men de har været med til at forme så meget i vort samfund som det er i dag, også ved meget centrale afgørelser, at dommen over dem – eller bedre: forståelsen og vurderingen af deres gerning – opleves som et stykke samtidshistorie.

Det er her historiens alfabetiske lune spiller ind, for det medfører at de

alle er skildret i de nu foreliggende bind af det nye *Dansk Biografisk Leksikon*¹. Artikler i et sådant standardværk får i de fleste benytteres øjne let et autoritativt præg, *dómr of dauðan hvérn*, som de gamle nordboer sagde. Med des større interesse har jeg læst artiklerne.

Buhl er biograferet af J.O. Krag², alle de andre af rigsarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl (der også har »gennemset og suppleret« Krag's artikel om Buhl). Rigsarkivaren har aldrig lagt skjul på sit trofaste forhold til Socialdemokratiet. Dette valg bør redaktionen ingenlunde klandres for. Den har hensyn at tage når det drejer sig om samtidspolitikere, for et biografisk leksikon er ikke et velegnet sted til noget der kunde blive opfattet som politiske opgør, og den har oven i købet kunnet bevæge en anerkendt forsker til at påtage sig opgaven. Tilsvarende biograferes de fleste ikke-socialistiske politikere af den forhenværende undervisningsminister, historikeren Helge Larsen. hvis færd under regeringen Baunsgaard utvivlsomt sikrede ham tiltro i alle dens tre partier; han har endda også skrevet om Mogens Glistrup og Erhard Jakobsen, uden at disse vides at have følt sig ilde behandlet.

Helge Larsens artikler er sobre og konstaterende; de nærmer sig som oftest kun til vurderende karakteristik gennem citater. Dybdahls er mere ambitiøse; trods selvfølgelig forsigtighed rummer de tilløb til »dommen over hver en død«, ja indirekte endog til mandjævning, også en gammel nordboirdræt. Derved ægger de til tvivl og sommetider til undren. Det er enhver forfatters ret at bygge sin dom på sit bedste skøn, som vi andre kan godtage eller forholde os afvisende til. Men bag en forskers dom ligger data således som han opfatter dem, og kriterier som han vurderer dem ved hjælp af. Her spiller det ind at genren er utaknemmelig. Pladsbegrænsningen og dens hele art udelukker at forskeren, som i en afhandling, kan gøre detaljeret rede for sit kildegrundlag, sine kriterier og værdipræmisser og sine sym- og antipatier, såvel som at han overfor læseren kan drøfte sine resultater med sig selv, evt. i disput med andres opfatterser. Jeg har selv oplevet dette savn da jeg skrev artiklen om den omstridte skikkelse P. Munch, som er bragt i det senest udkomne bind, og benyttede derfor, *efter* at artiklen var i alt væsentligt færdigskrevet (og jeg havde indhentet diverse kyndiges kommentarer), en kærkommen lejlighed i et festskrift til at fremlægge en redegørelse og drøftelse af

---

1. Tredje udgave, red. Sv. Cedergreen-Bech, udgivet med støtte af Carlsbergfondet, Gyldendal, København, 1979ff.

2. I forlængelse af en fyldig og fornem skildring i *Fra Folket de kom*, red. H.P. Sørensen, Forlaget Fremad, 1962, pp. 229-80.

ovennævnte art³. Som bruger af leksikonnet savner jeg tit noget lignende, særlig her hvor det drejer sig om en hel række personligheder som har været, for mange af os, vore samtidige, og som vi – også de af os der ikke er socialdemokrater – føler vedkommer os.

Kildeproblematik (og en bekendelse)

Det følgende er altså at forstå som tvivlsspørgsmål der har rejst sig for mig under læsningen af dr. Dybdahls artikler, og modspørgsmål og afvigende betragtninger som de giver mig anledning til. Det vil blive for spredt at tage ethvert tvivlsspørgsmål op. Jeg vil mest samle mig om forholdet mellem H.C. Hansen og J.O. Krag vedr. udenrigsministerposten. Deraf hovedoverskriften. Men latent bag dette ligger relationerne mellem efterkrigstidens socialdemokratiske lederskikkelser i det hele taget, og de vil trænge sig på i drøftelsen som nødvendige forudsætninger, der også i sig selv har stor interesse. Derfor undertitelen. Mit udgangspunkt er kildekritisk, og dertil vil jeg vende tilbage til slut. Men kilder skal læses i sammenhæng, og de læses i lys af hvad vi mener at vide om det de belyser. Derfor er den store midterpart af denne afhandling en fremstilling og drøftelse af de politiske realiteter jeg har valgt at drage frem. Det er ikke min forestilling at jeg fremstiller sandheden. Jeg kan være forudindtaget og have et utilstrækkeligt kendskab til data. Jeg sår *tvivl*, forhåbentlig en frugtbar tvivl.

Med få undtagelser, på et par mindre væsentlige punkter, bygger jeg ikke på nye kilder. Mit materiale er det almindeligt tilgængelige, som også dr. Dybdahl har benyttet, og det vil især sige mindebøger, selvbiografier og større fremstillinger fra parterne selv. Der vil blive henvist til dem i det følgende.

Den art materiale har naturligvis sine problemer, og i mange sammenhænge kunde jeg ønske mig at en Tage Kaarsted havde været på spil (på et enkelt lille punkt har han). Men det er det materiale der er til rådighed, indtil dybtborende kildestudier måtte blive foretaget, og selv da vil det, ret benyttet, ikke miste interesse. En generel drøftelse af problematikken er næppe fornøden her.

En vægtig del af dette materiale skriver sig fra J.O. Krags hånd, derunder store afsnit i mindebøgerne om Hans Hedtoft (»Manddomsger-

---

3. *Nær og Fjern. Samspillet mellem indre og ydre politik. Studier tilegnet professor, dr.phil. Sven Heñningsen*, Forlaget Politiske Studier, København, 1980, pp. 281-307.

ning⁴) og H.C. Hansen (»H.C. Hansens politiske indsats indtil hans gerning som statsminister«⁵, hvilket er at forstå således at hans indsats som udenrigsminister dækkes indtil han afgav denne post) og en godt to hundrede siders skildring af »H.C. Hansens og Viggo Kampmanns regeringsår 1955-62«⁶, hvortil føjer sig Krag's to bind erindringer⁷ med mere spredte og sommetider måske mere frigjorte kommentarer.

Krag var en dygtig stilist og meget bevidst i sin brug af ord og formning af sætninger. Han havde sine meninger og trang til at udtrykke dem og holdt sig naturligvis for øje at det var mindebøger han skrev i (også *Kamp og fornyelse* er tilegnet mindet om Hans Hedtoft og H.C. Hansen), såvel som at utidig åbenmundethed stadig kunde nå at skade partiet og ham selv. Denne kombination af omstændigheder gør en nærlæsning af hans tekster både påkrævet og berettiget. Hvad står der, og hvad står der ikke (eller står der alligevel)? En sådan nærlæsning løber, selv når det drejer sig om en så reflekteret skribent, fare for at blive drevet for vidt, så nærlæseren indlæser hvad han forventer at finde. Jeg vil tage risikoen adskillige steder i det følgende, naturligvis kun når jeg mener min læsning er berettiget eller i det mindste overvejende sandsynlig; spøgen kunde meget vel være drevet videre.

Jeg bør tilføje at jeg er både engageret og ikke-engageret i de personer jeg her skriver om. *Engageret* således at forstå at jeg har levet samtidig med dem og dannet mig en mening om dem dengang og sidenhen. *Ikke-engageret* i den forstand at jeg ikke har haft et virkelig personligt forhold til dem. Nogle af dem har jeg kendt ret flygtigt men dog nok til at mit indtryk bygger på lidt mere end fjernsyn etc. (Kampmann, Hækkerup); andre slet ikke. Den eneste jeg har haft længere samtaler med er Krag, men det var først da han, efter sin afgang som statsminister, en tid var lektor ved Institut for Statskundskab på Aarhus Universitet, og i disse samtaler, som iøvrigt sagde mig meget om Krag, kom vi ikke ind på de her berørte emner.

Og sluttelig: selv om jeg ikke har tilhørt Socialdemokratiet, var dets virke mig sjældent ukært, og om dettes betydning for folk og land kan jo uanset vurdering ingen være i tvivl.

4. *Hans Hedtoft. Liv og virke*, red. H.C. Hansen og Jul. Bomholt; Forlaget Fremad, København, 1956, pp. 35-152.

5. *Bogen om H.C. Hansen*, red. Viggo Kampmann og Jul. Bomholt, Forlaget Fremad, København, 1960, pp. 86-172.

6. J.O. Krag og K.B. Andersen, *Kamp og fornyelse. Socialdemokratiets indsats i dansk politik 1955-71*, Fremad 1971, pp. 9-219.

7. *Ung mand fra trediverne*, Gyldendal, 1969; *Travl tid, god tid*, Gyldendal, 1974.

To biografier: J. O. Krag og H. C. Hansen

Mod slutningen af sin biografi af J.O. Krag skriver dr. Dybdahl: »... i eftermælets vurdering var man fra vidt forskellig side enig om at han var den største statsmand dette århundrede havde fostret i Danmark«. For egen regning tilføjer han: »Som Hedtoft førte Danmark ind i NATO, var det K. der førte landet ind i EF. Begge beslutninger var i høj grad bundet til enkeltpersoner. Til det må føjes at K. gennem *Fremtidens Danmark* [valgprogrammet fra 1945] står som velfærdsstatens ideologiske leder«. Læseren lades tilbage med indtryk af at når forfatteren har refereret et så uforbeholdent epitete som »den største statsmand« fra hvad der blev sagt og skrevet ved Krags bratte død, sker det fordi en sådan dom falder sammen med eller i det mindste ikke ligger fjernt fra hans egen.

Dette indtryk bekræftes af artiklen som helhed, og ikke blot ved at Krag af de her omtalte suverænt er den der får tildelt mest spalteplass. Der tales om hans »eminente kendskab« til markedsproblematikken, »en ro der tillod ham at gå helt frem til sammenbruddets kant«, og at han i foråret 1971 [altså på et tidspunkt hvor han *ikke* var statsminister] »var den centrale skikkelse i dansk politik«; helhedsløsningen i 1963 »var det mest omfattende økonomiske lovkompleks i dansk politik«. Der forekommer naturligvis også kritiske bemærkninger, som hans mangel på fjernsynstække og at detailrigdommen i *Fremtidens Danmark* kunde være en politisk svaghed. De forrykker imidlertid på ingen måde indtrykket af en stærkt positiv vurdering. Det er ikke overraskende at vurderingen er positiv, for næppe mange med evne til at se ud over egen ideologiske næsetip vil være uenige i at Krag var en dygtig og indflydelsesrig politiker. Om man så bør svinge sig op til samme højde som dr. Dybdahl synes at gøre, eller som Eyvind Bartels (»Var Krag en stor mand i dansk udenrigspolitik? Mit svar er kort. Kun Scavenius og Krag er i særklasse«⁸) er et spørgsmål som det ikke er denne afhandlings hensigt at tage stilling til.

I biografien af H.C. Hansen hedder det til sidst: »H.s tidlige død gjorde et dybt indtryk landet over, og man anede de muligheder der ikke kunde opfyldes. Vilde han være blevet en ny Stauning, var spørgsmålet hos mange«. Også i dette tilfælde har dr. Dybdahl altså valgt at slutte af med en art indirekte citat. Der er ingen tvivl om at hans sidste sætning dækker en udbredt opfattelse, hvis der med vendingen »en ny Stauning«

---

8. *Krag – som vi kendte ham*, red. Søren Hansen, udg. af Socialdemokratiet i samarbejde med Fremad, 1978, p. 51.

tænkes på en anset og anselig landsfader. Dertil manglede vel kun årene (og det kropslige format?). Der var også både i H.C. Hansens grundanskuelser og i hans politiske stil elementer som mindede mere om Staunings end tilfældet var med Hans Hedtoft, den af Stauning selv, med forbigåelse af en hel generation, kårne arvtager. Samtidig var han ubelastet af visse af Staunings svagheder. Der kan ikke opstilles nogen enkel formel for hvad der gør en god statsminister; det er lettere at pege på hvad der er mangler. Alt taget i betragtning, småt og stort, var det dengang min opfattelse – og er endnu – at H.C. Hansen var den bedste statsminister landet har haft. Anakronistisk udtrykt: Danmarks nærmeste bud på en Helmut Schmidt. Hvormed jeg naturligvis har bevæget mig ud i en mandjævning, der ganske er afhængig af kriterier, temperament og holdninger, og som det følgende slet ikke tilsigter at føre »bevis« for, også af den grund at dertil måtte behøves anderledes dybtgående studier.

At dr. Dybdahl ikke deler denne vurdering og næppe heller blot forventningerne til at H.C. Hansen kunde være blevet en ny Stauning, synes at fremgå af artiklen. Vel gøres der honnør for hans indsats i DSU, med den tilføjelse at den »havde måske længerevarende betydning end hans manddomsgerning som minister«, og som udenrigsminister, med understregning af at dansk udenrigs- og forsvarspolitik forud var fast forankret i NATO, og med den afsluttende karakteristik at her, dvs. under forhandlingerne omkring Tysklands optagelse i alliancen og gennem de danske og tyske erklæringer i 1955 om mindretallene nord og syd for grænsen, »som i andre funktioner lagde H. en betydelig professionalisme for dagen«; det er et ambivalent ordvalg, der står i grel kontrast til den særdeles positive vurdering daværende direktør i Udenrigsministeriet Nils Svenningsen har givet⁹, og når det sammenholdes med en bemærkning om at »han gjorde sig godt som Danmarks repræsentant på den internationale scene, udmærket støttet af ministeriets ledende personale som han havde fået et godt og ligefremt forhold til«, giver det indtryk af at dr. Dybdahl deler den opfattelse, som også ellers kan træffes – men som Svenningsen på ingen måde lægger op til – at direktørens udtalte tilfredshed med sin chef skyldtes at denne lod sig lede af ham. Dybdahl har tydeligvis benyttet Svenningsens fremstilling; kontrasten består i at fortegnet er byttet om.

Derimod gøres der ikke nogen slags honnør for H.C. Hansens gerning på andre områder. Det *kan* tolkes positivt når det siges at »H.s politiske indsats blev kendetegnet af en aldrig svigtende glæde ved selv de mindste

9. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 173-204.

praktiske resultater«, men sådan er det næppe ment når det hedder at det blev »mere og mere åbenbart at det var det enkelte konkrete problem der fangede H.s interesse«, og slet ikke når forfatteren finder plads til den oplysning at »yngre partifæller« [hvem?] i hans finansministertid 1947-50 »formulerede det som hans valgsprog: hellere et dårligt kompromis end et godt resultat«. Særlig markant er følgende bemærkning: »Det er også karakteristisk at selv om H. var med i drøftelserne om programmet *Fremtidens Danmark*, i forhandlingerne om en eventuel partimæssig sammenslutning med kommunisterne, om tilslutningen til Atlantpagten og om forfatningsreformen i 1953, så var han aldrig mere end med« [hvilke er kilderne til disse bemærkninger, ud over, for de to første punkters vedkommende, en væsentlig mere forbeholden udtalelse af Krag¹⁰, som han iøvrigt selv senere har modsagt, hvad programmet angår¹¹?]. Der tegnes med andre ord et billede af en fingerfiks men temmelig perspektivløs pragmatiker (modsat Hans Hedtoft), som Buhl »havde fattet forkærlighed for« og som vel gik i hans ledebånd, og det bliver uforståeligt at der var, som forfatteren meget rigtigt skriver, ved Hedtofts død »ingen tvivl om at H. var hans efterfølger«. Var, spørger man sig, det store parti virkelig så fattigt på lederemner? Spørgsmålet er retorisk, for der er ingen tvivl om at brede masser i Socialdemokratiet og adskillige udenfor dengang oplevede personsiftet med stærkt positive forventninger, så deres billede kan ikke have været det her refererede.

To linjer i Socialdemokratiets top i efterkrigstiden

De andre socialdemokratiske lederskikkelser får mere afbalancerede omtaler. Krag og H.C. Hansen er yderpunkter. Det er fremfor alt nedvurderingen af H.C. Hansen der får mig til at undres. Og spørge om kildegrundlaget.

Et langt stykke ad vejen er kilden hvad Krag har skrevet, og sådan må det være i den forstand at det, som allerede antydnet, er ham der står for det meste af materialet (i hvert fald så længe arkiverne ikke er blevet udnyttet). Jeg har engang haft lejlighed til at pege på det farlige i at en så overvejende del af de fremstillinger og arkivalier der er til rådighed for skildringen af dansk politik i århundredets første halvdel skriver sig fra

---

10. *Ibid.*, p. 122.

11. *Travl tid, god tid*, p. 20.

det Radikale Venstres mænd¹². Kan opfattelsen af de ledende socialdemokrater i årtierne omkring dets midte risikere at antage en Krag'sk farve? I hvert fald bør man være opmærksom på problemet og *in casu* omhyggeligt interessere sig for forholdet mellem de to mænd. Men for at forstå dette er det nødvendigt at anskue det på baggrund af relationerne mellem disse årtiers ledende socialdemokrater i det hele taget.

Det har længe været kendt at man kan tale om to linjer i Socialdemokratiets top, ordet her brugt omtrent som når man anvender linjer i et stamtræ. Den ene går fra Buhl over H.C. Hansen til Kampmann og vel (?) Per Hækkerup, den anden fra Hedtoft til Krag og – tør man måske slutte af hvorledes skiftet, efter hvad der foreligger mens dette skrives, foregik i 1972? – til Anker Jørgensen.

Denne påstand, som vil blive underbygget med henvisninger i det følgende, kan misopfattes på flere måder, og det må først afværges. Den betyder *ikke* at der var tale om en højre- og venstrefløj. De ledendes anskuelser var til enhver tid overensstemmende i væsentlige spørgsmål som forholdet til kommunisterne, optagelsen i NATO, osv. Det udelukker ikke at der kunde være og var nuancer i opfattelserne. Sådanne kan berettige at Krag¹³ taler om at der med Kampmanns overtagelse af statsministerposten 1960 »skete en radikaliserings af regeringens politiske linje«, bare man ikke lader sig forvirre af den lovlig bastante formulering. Og vist vil H.C. Hansen i mange nutidige partifællers øjne tage sig ud som en decideret højrefløjssocialdemokrat, men det vil de alle som de – med netop nuancer – var i det tidsrum som interessen her især samles om, dvs. til henimod 1960.

Påstanden går heller ikke på at der var stærke spændinger, endsige klikedannelser, som skadede sammenholdet i partiet. Dertil kendte de agerende hinandens værd og position for godt, de havde format til ikke at være småtskårne, de var et *hold* og alle opfostret i en tradition der satte just sammenholdet om trufne beslutninger allerhøjest, og hvor *disciplin* fra gammel tid var et positivt ladet ord. Hækkerups i 1966 meget omtalte »stokkemethode« var det samme som når H.P. Hansen i Staunings dage havde talt om at her opdrager vi mænd. Dermed fulgte også at disse folk kunde skrive varmt og følt om hinanden i mindebøger, uden derfor at forfalde til ren og skær panegyrik.

Psykiske særpræg og forskelligheder spillede ind når Buhl foretrak

12. Utrykt radioforedrag 1963; jvf. nogle bemærkninger i forordet til Ole Bjørn Kraft, *En konservativ politikers erindringer 1926-1945*, Gyldendal, 1971, p. 5.

13. *Kamp og fornøjelse*, p. 143.

H.C. Hansen for Hedtoft¹⁴, og når H.C. Hansen så med skepsis på Krag, men Hedtoft lignede ikke Stauning, der havde designeret ham, og Krags personlighed mindede slet ikke om Hedtofts; snarere havde han træk til fælles med Buhl.

Det afgørende var at mænd med kvalifikationer og ambition, med fortrin og mangler og med forskellige opfattelser i enkeltheder om den bedste politik, om taktik og stil befandt sig i et kraftfelt hvor de i samspil afgrænsede hinandens råderum, og hvor ikke alle aspirationer kunde tilgodeses på et og samme tidspunkt.

Buhl, Hedtoft og H.C. Hansen. 1945-47

Den 8. november 1946 fyldte H.C. Hansen fyrré år. Om aftenen var der bænket til bristepunktet i de små stuer på Ny Carlsbergvej. Daværende presseattaché i Oslo Sigvald Kristensen har givet en intens skildring¹⁵ af det som gjorde aftenen uforglemmelig. »Alle pladser er hæderspladser«, sagde værten, »men *Hans* skal sidde ved siden af mig«. Altså på hæderspladsen. Hedtoft svarede »i et tonefald som H.C. ikke overhørte: »Er du nu sikker på at du vil ha' mig der?« ... Som altid når Hans skulde tale i denne kreds var forventningerne højt stemt, men denne gang løftede talen sig ikke i flugten og fik ikke klang og farve og glød ... De høje forventninger dalede som syge fugle ned mellem tilhørerne ... Inden andre endnu havde løftet hovederne efter den glædefattige tale rejste H.C. Hansen sig og vendte sig mod Hans Hedtoft med nogle ord, halvt talt, halvt blot sagt, og for deres skyld er denne skildring givet [og bringes her]: »Kære Hans. Inden vi fester videre vil jeg sige dig tak. Ikke så meget for din tale til mig, som for det du har været for mig indtil denne min »store dag«. Vi har altid, sådan synes det mig i hvert fald, været sammen og været ét, når det gjaldt. Altid var du nummer 1 og jeg nummer 2 – *altid*, Hans, og du skal aldrig opleve at jeg vil prøve at trænge mig foran dig. Jeg er godt tilfreds med at være din nr. 2, blot du så til gengæld som hidtil vil finde dig i at jeg rykker dig i frakkeskøderne, når du en gang imellem er kommet for højt op ...«. Spontant – og det er vist ikke et digt af hukommelsen – med fugtige øjne rakte Hedtoft sin hånd over bordet, og de to venners betydningsfulde håndtryk fik stemningen

14. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 108-09 (J.O. Krag).

15. *Fra Folket de kom*, pp. 219-22.

til at skifte fra vinter til højsommer. Alle rejste sig og fandt udløsning i nogle hurraråb, der må være hørt helt ned til Enghaveplads«.

Skuffelsen over det store valgnederlag året før udløste, forklarer Sigvald Kristensen, »på mange hold i Socialdemokratiet en defaitisme der gav sig udslag også i skepsis og åben tvivl i forholdet til partiets formand. Selv kunde Hedtoft ikke undgå at høre den tiltagende hvisken fra mange kroge i det store partihus: Mon ikke Hans skulde lade H.C. komme i spidsen ...«. At sådanne stemninger forekom bekræftes af Krag der, om situationen året efter, skriver¹⁶ noget lignende, dog at det især var i københavnske arbejderkredse der mand og mand imellem lød tvivl om Hedtoft nu var den rette arvtager efter Stauning. Iøvrigt er det rimeligt at antage at Sigvald Kristensens tale om »det store partihus« er en metafor, fremkaldt af »hvisken i krogene«, og altså ikke særligt tager sigte på Rosenørns Allé, hvor partiet og fagbevægelsen havde kontorer.

Ved en senere lejlighed sagde H.C. Hansen til Sigvald Kristensen: »Jeg var helt klar over hvad der rørte sig i Hans«. Det bekræftes af at han engang »efter besættelsens ophør« havde bedt den fælles, ældre ven Peder Nørgaard (direktør for bryggeriet Stjernen og siden kendt ikke mindst som radiatorrådsformand) »betone overfor Hedtoft at denne stadig i tykt og tyndt kunde forlade sig på hans loyalitet og medarbejderskab«¹⁷.

Gennem længere tid følte Hans Hedtoft sig altså utryg ved om den formandspost hvortil han i januar 1939 på Staunings forslag var blevet valgt uden modkandidat, også vilde bringe ham det lederskab som alle havde ventet den betød, og dermed statsministerporteføljen når Socialdemokratiet skulde danne regering. Tyske krav i 1941 havde medført at han (og også H.C. Hansen) måtte nedlægge alle andre politiske hver end selve folketingsmandatet. Det var han bitter over at Stauning og partiet bøjede sig for. I sig selv vilde det dog kun styrke hans stilling i et frit Danmark. Imidlertid medførte den position finansminister Vilhelm Buhl, som først så sent som i 1937 for alvor var trådt ind i landspolitik (dog var han på Staunings opfordring¹⁸ blevet landstingsmand i 1932), havde skabt sig i de samarbejdende partier, at han var den selvfølgelige afløser da Stauning døde i maj 1942. I november tvang tyskerne ham bort til fordel for Erik Scavenius. I de forhandlinger mellem regering og partier der førte til et nej den 28. august 1943 var Buhl den centrale skikkelse. Det var en selvfølge for alle i de samarbejdende partier at han var

---

16. *Hans Hedtoft*, p. 107.

17. *Bogen om H. C. Hansen*, p. 41.

18. *Fra Folket de kom*, p. 230.

»førstemanden«, som skulde danne regering når tyskerne var ude, og det lykkedes efterhånden at opnå Christmas Møllers og Frihedsrådets nølende accept heraf. Således skete det også den 5. maj 1945.

I dette var der intet som Hans Hedtoft kunde føle foruroligende. I befrielsesregeringen blev han og H.C. Hansen optaget (og fra Socialdemokratiet desuden Carl Petersen som minister for offentlige arbejder). Hedtoft blev arbejds- og socialminister (en post kommunisterne ret energisk havde gjort krav på¹⁹), H.C. Hansen finansminister. Pr. tradition var finansministerchargen fornemmere, opregnedes altid officielt som den tredje efter statsminister- og udenrigsministerposterne. Det er højst usandsynligt at Hedtoft havde noget ønske om at blive finansminister, og sikkert at Buhl ikke anså ham for egnet. Derimod nærrede Buhl forventninger til den lige så uprøvede H.C. Hansen. Han satte, med en dobbeltkarakteristik der skyldes den vidende og velformulerede iagttagelse Svend Thorsen, »trygt dette klare hoved i finansministerlære og underkastede ham – med overspringelse af en række mindre betydende tekniske medlemmer – en om- og opskoling, der vist nok savner sidestykke. Buhl var i begyndelsen sin uprøvede finansministers sufflør, men inden længe kunde han kravle op af kassen«²⁰. Om Buhl nogensinde ønskede helt at forlade sufflørkassen, får stå hen. Det vides, at Hartvig Frisch følte sig forbigået som finansministerremne. Der kan ikke herske tvivl om at Buhl handlede klogt ved at bringe de to unge, som begge havde været i nær kontakt med modstandsbevægelsen, ind i befrielsesregeringen, mens Frisch, med al hans erfaring og overlegne begavelse, vilde have været en belastning, for at sige det mildt, i kraft af en tale i november 1943, hvori han havde forholdt sig kritisk overfor Frihedsrådet og visse sabotageformer; det kloge ved dispositionen må fastholdes uanset at Buhl selv nogen tid efter befrielsen sagde at det afgørende var at Frisch ikke var den politiker situationen krævede. »Det var en H.C. der var brug for ... Finanskyndig er han jo ikke, men han er *politiker*«²¹. Mig bekendt foreligger der ikke samtidige belæg for at Hedtoft skulde have oplevet sin yngre kollegas placering som en forbigåelse (det skulde da være ved at

19. Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen, *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark*, III, Forlaget Fremad, København, 1955, p. 236; Kraft, *op.cit.*, pp. 276, 278-79.

20. *Bogen om H.C. Hansen*, p. 238.

21. *Hartvig Frisch. Hans personlighed og gerning*, Forlaget Fremad, 1950, p. 41 (H.C. Hansen); Peder Tabor, *Nærbilleder. Erindringer om mennesker og begivenheder*, Forlaget Fremad, København, 1961, pp. 127-28; *Bogen om H.C. Hansen*, p. 60 (Bomholt).

indlæse noget sådant i at Hedtoft takkede for Peder Tabors lykønsning »med en temmelig mørk mine: – Det er trist at Hartvig Frisch ikke kommer med«, men Tabor forstod ham således at han især var optaget af en god kammerats skuffelse). Derimod siger Krag²² i 1974 at det passede ikke rigtigt ind i Hedtofts mønster at H.C. Hansen fik den højeste post, og at vanskelighederne mellem dem allerede var begyndt i sommeren 1945. Det kan godt lyde plausibelt når dr. Dybdahl skønner at »dispositionen startede talen om rivalisering mellem Hedtoft og H., som belastede deres venskab i de følgende år«. Finansministeriet var under den diffuse befrielsesregering et af de få ministerier hvor der kunde – fordi der måtte – udrettes noget virkeligt, således pengeombytningen og den ekstraordinære formueopgørelse som led i bekæmpelse af pengereguleringen; sligt styrkede, skønt længe forberedt, den unge finansminister i almindeligt omdømme²³, mens Hedtoft ikke kunde nå synderlige resultater indenfor sin ressort.

Om »rivaliseringen« skriver dr. Dybdahl: »Realiteterne er svært af-dækkelige, og i hvert fald udadtil trådte H. altid loyalt tilbage for parti-formanden«. Disse sætninger lader sig, læst ordret, ikke bestride. Var da den ærekære og nærtagende Hans Hedtoft mistænsom ud over det rimelige og uanset H.C. Hansens lige nævnte signaler?

Set fra eftertiden tager det sig selvfølgelig ud at det blev Hedtoft der dannede regering i 1947, og det gjorde det også da det skete: den af besættelsen forvoldte og så betydningsfulde Buhl'ske parentes var afsluttet, tingene atter i den gænge hvori Stauning havde villet sætte dem. Så selvfølgelig forholdt det sig imidlertid ikke i 1946-47. Vel var Hedtoft efter befrielsen igen trådt til som *partiets* formand. Men da Socialdemokratiet efter oktobervalget 1945 gik i opposition blev Buhl formand for folketingsgruppen, Hedtoft næstformand og H.C. Hansen sekretær. Om Buhl skriver Krag ganske vist at »i resten af sin tilværelse som aktiv politiker bestræbte han sig for at holde sig i anden række og derved berede og lette vejen for sin efterfølger, den næste socialdemokratiske statsminister«²⁴. I ordvalget »bestræbte han sig« ligger måske en begrænsning af udsagnets rækkevidde. Men det er rigtigt at de store ordførerskaber blev overladt Hedtoft og andre. Det er imidlertid også en kendsgerning, meddelt af Krag selv²⁵, at først på Socialdemokratiets hovedbesty-

22. *Travl tid, god tid*, pp. 15-16.

23. Jvf. J.O. Krags vurdering, *ibid.*, p. 46.

24. *Fra Folket de kom*, p. 275.

25. *Hans Hedtoft*, p. 107; jvf. den næsten identiske ordlyd i *En bygning vi rejser*, III, p. 299.

relsesmøde 5.10.1947 (altså efter at valg var udskrevet) »meddelte Buhl at han på grund af alder og helbredstilstand ikke vilde påtage sig hvervet som statsminister, hvis valget førte til en socialdemokratisk regeringsdannelse. Han pegede på Hedtoft som den der måtte blive regeringschef«. Man kan undre sig over at en sådan beslutning blev truffet så sent. Ydermere mente Buhl at burde motivere sin beslutning med henvisning til alder (han var lige ved 66 år, et halvt år ældre end Stauning da denne fortsatte efter valget 1939) og helbred (som ikke var ringere end at han blev en særdeles aktiv »økonomiminister«), hvori ligger at han *ikke* betragtede den som en selvfølge. Hedtoft kunde altså forud ikke føle sig sikker på at »den gamle« ikke vilde tage en tørn til, med de risici for ham selv dét kunde indebære. Det vilde formentlig have vakt fortrydelse i brede lag i partiet. Men vilde nogen have taget et opgør helt ind under et valg? Med den disciplin der *dengang* rådede i dets rækker?

Det var efter al sandsynlighed ikke egne ambitioner der fik Buhl til at vente så længe. Krag har, sikkert med fuldeste ret, ganske vist i en lidt anden sammenhæng, talt om »hans stærke personligheds uforfængelighed«, og at han »gjorde det arbejde der efter hans opfattelse skulde gøres ... uden personlige hensyn hverken til sig selv eller andre«²⁶. Og det var Buhls opfattelse at den nye statsminister burde være H.C. Hansen²⁷, som havde hans fulde tillid, hvad Hedtoft ikke havde. Han førte samtaler med både Hedtoft og H.C. Hansen²⁸, og når Hedtoft, som lige citeret, *måtte* (ikke: burde) blive regeringschef, var det altså Buhls konklusion af disse samtaler. Hvad der er blevet sagt vides ikke. Men H.C. Hansen har respekteret sit fødselsdagsløfte fra året før, og *hvis* Buhl skulde have tænkt på under disse omstændigheder at fortsætte er han blevet talt fra det. Selv gav han »i fortrolige vennekredse« den bryske motivering for at have peget på Hedtoft som statsministerkandidat »at H.C. kunde tåle han ikke blev det; det kunde Hans Hedtoft derimod ikke. Kommentaren«, tilføjer Krag, »var unødvendig hård og afslører det skånselsløse i Buhls ikke altid retfærdige vurdering af sine venner og medarbejdere«²⁹, og hans oplysning er vel en del af baggrunden for at dr. Dybdahl (i artiklen om H.C. Hansen) hævder at »Buhls spil undertiden kunde antage karakteren af bristende respekt for partiloyaliteten og det demokra-

---

26. *Fra Folket de kom*, p. 257.

27. *Ibid.*, p. 275.

28. *Hans Hedtoft*, p. 107.

29. *Fra Folket de kom*, pp. 275-76.

tiske udvælgelsessystem«. Men – oprigtigt talt – viser ikke kilderne at i essensen havde Buhl ret?

Det bør for fuldstændigheds skyld her nævnes at *efter* valget opfordrede det Radikale Venstre til dannelse af en samlingsregering af de fire gamle partier. »Buhl fik overdraget at undersøge mulighederne og gik positivt ind for opgaven. Han vilde gerne have haft en sådan fire-partiregering«. Hvis dette Jørgen Jørgensens indtryk³⁰ er korrekt må det betyde at Buhl ikke stod fremmed overfor en tanke om endnu en gang at blive statsminister, for de andre partier vilde langt snarere have kunnet acceptere ham som sådan end Hans Hedtoft. Iøvrigt væltede Buhl snart dette subtile spil, som Socialdemokratiet utvivlsomt kun for et skins skyld deltog i.

Det er naturligt nu at inddrage H.C. Hansens egen skildring³¹ af sit forhold til Hans Hedtoft: »Selv i vore sind gik der ingen skarp grænse mellem hans og mine tanker. Prøver jeg at genkalde de store politiske situationer vi gik igennem sammen, kan jeg i dag umuligt sige hvor Hans og jeg deler part i deres løsning, – sådan at forstå at de alle blev drøftet igennem mellem os og måske flere på kryds og tværs. Forskellige var vi, og langtfra altid så vi ens på mennesker og sager. Men netop vor forskellighed bandt os til hinanden i et arbejdsfællesskab, som næppe kunde være mere lige i vilkår, mere harmonisk i sit forløb og føles mere givende i sine resultater«.

Det er ord nedfældet snart efter Hedtofts død og til mindebogen om ham. Derfor *behøver* de ikke at være usande, og adskilligt i det citerede er ubestrideligt. Det er også værd at hæfte sig ved at ordene er alt andet end selvudslettende. Tages de for pålydende, da udgjorde de to Århusdrengene, med en vending som Tage Kaarsted³² har udmøntet med henblik på Ove Rode og P. Munch, »et ideelt politisk makkerskab«, en formulering som også kunde bruges om det næste radikale lederpar Bertel Dahlgaard og Jørgen Jørgensen³³. Paralleliseringen er så meget mere naturlig

30. *Jørgen Jørgensens Erindringer*, Kristeligt Dagblads Forlag, 1970, pp. 129-30.

31. *Hans Hedtoft*, p. 14.

32. *Ove Rode som partipolitiker*, Institut for Presseforskning og Samtidshistorie, Aarhus, 1971, p. 234.

33. Dahlgaard skriver (*Kamp og Samarbejde. Nærbilleder af politik og politikere gennem 40 år*, Forlaget Fremad, 1964, p. 165) at der »kun er forekommet få tilfælde af væsentlig betydning hvor *Jørgen Jørgensen* og jeg ikke har drøftet problemerne sammen. Forskelligheder i anskuelser og temperament har aldrig hindret et harmonisk samarbejde«, og partneren (*Jørgen Jørgensens Erindringer*, p. 114): »Vi var naturligvis ikke altid enige, og vi havde da også undertiden diskussioner der viste stor uenighed, men i alle de store afgørelser var der aldrig nogen der fik at vide hvis vi ikke var enige. Der følte vi det som en forpligtelse at stå sammen ...«.

som der også i de to radikale tilfælde var tale om store forskelle i temperament og stil, og dermed forudsætninger for frugtbar komplementaritet. Efter et gnidningsfrit hovedbestyrelsesmøde op mod valget 1957, hvor H.C. Hansen ligesom syntes der manglede den rette kampgejst, udbød han bagefter med et dybt suk: – Hvor jeg savner Hans!³⁴.

Ét er det tilbageskuende. Noget andet er om H.C. Hansen i konkrete situationer altid har nøjet sig med at rykke kammeraten i frakkeskøderne når han kom for højt op. I fødselsdagstalen vilde han være tilfreds med at være Hedtofts nr. 2 (men altså ikke mindre), i mindeordene fremstiller han dem som ligemænd, så Hedtoft kun i formen var *primus inter pares*. Og det han havde lovet, og holdt i Hedtofts vanskeligste år fra 1953, var jo, ret beset, at han aldrig selv vilde trænge sig foran, ikke at han ikke vilde stå beredt den dag Hedtoft eller partiet fandt et skifte fornødent.

Rollefordelingen mellem de to giver også et bidrag til at forklare at dr. Dybdahl resumerer (jvf. ovenfor s. 387) at i en række afgørende drøftelser og beslutninger var H.C. Hansen hver gang med men aldrig mere end med. For hvis dennes fremstilling af at han og Hedtoft talte tingene igennem er rigtig, vidner den omstændighed at han holdt sig i baggrunden i sammenligning med den talende og ømfindtlige formand vel fremfor alt om klog selvbeherskelse.

Hedtoft og H.C. Hansen er, direkte og indirekte, blevet sammenlignet så tit at billedet af den ene står i fare for at fortønes i lyset af den anden³⁵. De var forskellige. Af sind: når Krag skriver om Hedtoft lige efter sammenbrudet i forhandlingerne om nordisk forsvarsforbund at »i de dage følte han det som var den dyrebareste streng i hans politiske sind bristet«³⁶, tror man ham gerne, men tænker også på at sådan vilde ingen have udtrykt sig om H.C. Hansen, selv ikke når noget vigtigt var slået fejl for ham, som i foråret 1956. Og i politik: den visionære og begejstrende Hedtoft, den nøgterne og kontante H.C. Hansen, osv. Farligt bliver det når slig mandjævning slår over i typificerende forenkling. Det var en politisk bedrift af Hedtoft i løbet af nogle uger i sen vinteren 1949 at føre Danmark ind i Atlant-pagten (det må også modstandere af NATO anerkende), og det hurtige omslag fra det nordiske perspektiv er et eksempel på at også han kunde tage virkeligheden i agt og handle pragmatisk. Hans forslag blev på et hovedbestyrelsesmøde efter lang debat godkendt »med alle stemmer mod én urokkelig pacifist«, og på kongressen i september

34. Tabor, *op.cit.*, pp. 130, 166.

35. Tabor (*ibid.*, pp. 130-31) er i et dobbeltportræt opmærksom herpå.

36. *Hans Hedtoft*, pp. 130-31.

»løftede der sig kun enkelte og svage røster mod Atlant-pagten«³⁷. Men når f.eks. ikke-socialdemokraten Svend Thorsen skriver: »Næppe nogen anden end Hedtoft havde evnet at give den nye udenrigs- og forsvarspolitik et fundament i de brede lag«³⁸, spørger man sig uvilkårligt om en H.C. Hansen ikke også havde været opgaven voksen. Stilen havde været en anden, og bl.a. havde hans virkelighedsbillede formentlig afholdt ham fra at engagere sig helt så intenst i drømmen om en nordisk alliance (men næppe fra at lade muligheden afprøve, for det var af indenrigske grunde såre formålstjenligt). Men alt tilsiger at resultatet var blevet det samme. Det havde trods alt rod i et tiårs erfaringer og en udbredt fornemmelse af at landets for mindre end fire år siden genvundne frihed var truet.

Samme Thorsen³⁹, og flere andre, priser som Hedtofts anden stormandsdåd oprettelsen af Nordisk Råd 1953, og det er nok troligt at tilsvarende indsats havde H.C. Hansen ikke gjort. Siden Thorsen skrev i 1962 er rådets anseelse blegnet i de flestes øjne; Poul Møller⁴⁰ kaldte det tolv år senere ligeud et enormt omsvøbsdepartement, til skade for nordisk samarbejde.

Buhl, H.C. Hansen og Krag. 1947-50

Styrket ved valget, men under parlamentarisk vanskelige forhold, dannede Hedtoft i november 1947 en socialdemokratisk mindretalsregering. Dens sammensætning vakte straks røre. I nærværende sammenhæng er det af en vis betydning at nævne at karrierediplomaten Gustav Rasmussen fortsatte som udenrigsminister og blev genstand for bidsk og besk kritik.

En vis opmærksomhed vakte det at den nybagte folketingsmand fra og for Randers Jens Otto Krag blev handelsminister, allerede af den grund at han kun var 33 år, en dengang for en minister sensationelt ung alder. Desuden havde han som sekretær for et partiudvalg været hovedforfatteren bag *Fremtidens Danmark*, som var blevet udlagt som et socialdemokratisk skridt i socialistisk retning, selv om kernen deri havde meget mere at gøre med John Maynard Keynes (hvis teorier dengang var nærmest ukendt udenfor en snæver kreds af nationaløkonomer) end med Karl

37. Tabor, *op.cit.*, pp. 137-38.

38. *Fra Folket de kom*, p. 211.

39. *Ibid.*, pp. 213-14.

40. *Politik på vrangen*, Stig Vendelkærs Forlag, 1974, pp. 33-35.

Marx, omend det også bar spor af at udvalget var nedsat som en »socialiseringskommission«, og beskæftigede sig en del med bedriftsråd og andre tanker fra den foregående efterkrigstid. Det var denne indsats⁴¹ der havde givet Krag en position i partiet, som han dog havde tilhørt fra han var gymnasiast. Fra en kontorchefstilling i Vareforsyningsdirektoratet var han i december 1945 blevet leder af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Han havde et snævert samarbejde med Hedtoft, der i høj grad følte behov for kyndig økonomisk rådgivning⁴². »Det er«, vidner Jørgen Paldam, som selv var en af de involverede, »for stærkt at sige at økonomi var Hedtoft mere eller mindre vederstyggeligt, men det var i hvert fald ikke noget han gik op i. De økonomiske afsnit i Hedtofts taler var stort set Krags ...«⁴³. Forbundsformand Hans Rasmussen har fortalt at det var ham der anbefalede Hedtoft at gøre Krag til handelsminister⁴⁴; rådet har været velkomment, men tanken næppe ny for Hedtoft der behøvede hjælp for at hævde sig overfor H.C. Hansen og Buhl. Hedtoft bad dagen efter valget Krag blive forsyningsminister, mens Peder Nørsgaard skulde have handelsministeriet, men da Nørsgaard sagde »nej til den mindste halvdel af et splittet ministerium« fik Krag det hele⁴⁵.

Sytten ministre talte regeringen. Det blev den også kritiseret for. Knud Kristensen havde kunnet klare sig med tretten, og i Staunings dage havde der højst været tolv. To af de sytten var ministre uden portefølje med særlige opgaver. Den ene af dem var Buhl »med den opgave at forestå samordningen af retningslinjerne for den økonomiske politik«.

Med de store økonomiske, ikke mindst valutariske vanskeligheder landet befandt sig i var det en væsentlig opgave at tage op. Det er et rimeligt gæt at Buhl selv havde forlangt denne post. Og det er sikkert at han hurtigt gav den et både kontant og vidtrækkende indhold.

Dertil tjente to nydannelser. Den ene var det Økonomiske Sekretariat, hvis leder blev Viggo Kampmann, og hvis beskedne medarbejderstab talte adskillige navne som siden gjorde sig bemærket i dansk centraladministration. Han forenede beherskelse af detaljen med sans for overblik og idérigdom med frygtløshed overfor opgaverne. Det var egenskaber Buhl forstod at respektere; deres samarbejde var uden gnidninger⁴⁶. Og H.C.

41. Skildret og drøftet af Krag i *Ung mand fra trediverne*, pp. 180-85, 194-97, 199-200; *Travl tid, god tid*, pp. 15, 17-21, 24-26.

42. *Ibid.*, p. 57.

43. *Krag – som vi kendte ham*, p. 12.

44. *Ibid.*, p. 23.

45. *Travl tid, god tid*, p. 119.

46. *Fra Folket de kom*, p. 277 (Krag); Viggo Kampmann, *Mit forhenværende liv – i glimt*, Fremad, 1971, pp. 59-60.

Hansen bemærkede ham særdeles: »Han er sgu' et emne«, sagde han og mente et ministeremne⁴⁷.

Den anden nydannelse var MØF, dvs. ministerudvalget for økonomi og forsyning. Bortset fra under besættelsestiden havde man ikke før brugt at nedsætte udvalg indenfor en regering⁴⁸. Buhl blev formand for MØF; de øvrige medlemmer var statsminister Hedtoft, udenrigsminister Gustav Rasmussen, finansminister H.C. Hansen, landbrugsminister Kr. Bording, arbejdsminister Johs. Kjærbøl og handelsminister J.O. Krag, og udvalgets sekretær, der skrev kortfattede referater til brug for medlemmerne og deres departementschefer, var Viggo Kampmann. På den måde var der intim kontakt til det Økonomiske Sekretariat, som forbedrede sagerne »efter modtagne oplysninger fra de pågældende ministre ... og gav Buhl notater, så han var i stand til at forestå forhandlingerne om fremkommelige løsninger når modsætninger mellem ministerierne var til stede, og det var de ofte«⁴⁹.

Hvis de sidste ord bliver opfattet som om Buhl var en stilfærdig formidler, er det et galt indtryk. Her skal ikke gengives Krags farverige skildringer⁵⁰ af udvalgsformandens adfærd (men de anbefales som særdeles fornøjelig læsning), blot at den virkede som en »efterslæt af statsminister-autoriteten«, og »ikke efter aftale med statsminister Hedtoft, hvorimod det nok er troligt at H.C. Hansen var hans medvider og måske til tider hans inspirator«. Stadig iflg. Krag mødte Hedtoft »flittigt op til MØF's tidlige morgenmøder i handelsministerens kontor og fulgte sagerne tilstrækkeligt nøje til at kunne gribe ind hvor mægling mellem de forskellige synspunkter ikke lykkedes for Buhl«. Med det straks herefter angivne taget i betragtning er det en nærliggende gisning at statsministeren ikke mindst kom når handelsministeren havde brug for ham. Men uanset hvordan dette forholder sig synes det evident at Buhl med sine nydannelser havde taget hele den økonomiske politik, som på det tidspunkt var endnu mere afgørende for en regerings skæbne end før og siden, ud af hænderne på Hans Hedtoft, så han i den forstand, støttet af og støttende sig til H.C. Hansen, snart sagt alligevel var blevet statsminister igen. I MØF, der i sin treårige eksistens holdt over 200 møder⁵¹, blev en så stor

47. *Kamp og fornyelse*, p. 141.

48. Erik Rasmussen, *Komparativ Politik*, 2, 2. udg., Gyldendal, 1972, pp. 312-15.

49. Kampmann, *Mit forhenværende liv*, p. 59.

50. *Hans Hedtoft*, pp. 112-13; *Fra Folket de kom*, pp. 276-79; *Kamp og fornyelse*, pp. 138-41; Krag, *Travl tid, god tid*, p. 124; jvf. også Viggo Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre – skildret af den syvende*, Fremad, 1973, pp. 29-31.

51. *Ibid.*, p. 29.

del af den økonomiske politik afgjort at undervisningsminister Hartvig Frisch »med et lille smil« sagde »at han følte sig ligesom afpolitiseret derved«⁵². Lykkeligvis – men uventet – formede forholdene sig på andre områder, især de udenrigs- og forsvarspolitiske, sådan at Hedtoft alligevel kunde føle at han gjorde en statsministers gerning.

Beretninger om hvad der foregik i MØF synes kun at foreligge fra Krags hånd, og han dvæler helt overvejende ved den strid der var om tempoet i afviklingen af rationeringer og restriktioner, hvor Krag, alt efter situationerne, ønskede den fremmet så meget som muligt, mens »Buhls indstilling var at praktisk talt enhver restriktion burde holdes så længe som muligt«. Han erindrer »brændselsrationeringens ophævelse i 1950 som et langvarigt diskussionsanliggende«, hvori han »meget mod Buhls ønske« fik sin vilje igennem. Det synes som om han undertiden fik støtte af Bording og Kjærboel, der selv havde dravater med Buhl, derimod ikke af H.C. Hansen, hvem han tværtimod sommetider opfattede som inspirator af Buhls straffeekspeditioner. Han noterer sig at Buhl havde et medansvar da Hedtofts regering i november 1950 faldt på »opretholdelsen af en smørrationering der burde have været ophævet eller i det mindste lempet adskillige måneder før«⁵³.

Da var Krag ikke mere minister. Efter valget i september havde han, meget mod Hedtofts ønske, taget politisk orlov for at blive økonomisk rådgiver ved ambassaden i Washington. Det var, som Krag⁵⁴ har redegjort for, i første række af personlige årsager. Den almindelige opfattelse var at Krag drog i »udenrigsministerlære«. Han har betonet at ingen havde bedt ham om »at drage ud på en læreplads«⁵⁵, men altså ikke dementeret kernen i forlydendet, og der var jo da endelig ikke noget ærerørigt ved sådan snak. Medvirkende var imidlertid også, iflg. dr. Dybdahl, at forholdene indenfor ministeriet, navnlig til Buhl men også til H.C. Hansen, havde oparbejdet en irritation hos ham. Jeg har ikke kunnet finde et udtrykkeligt belæg herfor, men det lyder særdeles plausibelt.

Der var under alle omstændigheder politiske meningsforskelle, både af saglig art og i taktikken, og Hedtofts støtte var ikke tilstrækkelig til at den unge Krag kunde gøre sig rigtig gældende overfor duumviratet Buhl-H.C. Hansen's dominans i den økonomiske politik. Meningsforskelle vil

52. *Hartvig Frisch*, p. 47.

53. *Fra Folket de kom*, pp. 278-79; jvf. *Travl tid, god tid*, pp. 123 og 215, hvor det siges udtrykkeligt at Krag havde villet ophæve smørrationeringen før valget i september.

54. *Ibid.*, pp. 217-18.

55. *Ibid.*, p. 218.

der altid være i en regering mellem ministre med lyst til at hævde sig. Antageligt gik spændingerne ud over det. Dr. Dybdahl omtaler at H.C. Hansen helt fra tidligt i 30'erne så med skepsis på Krag. Kilden hertil er vel dennes ungdomserindringer⁵⁶ hvori det fortælles at H.C. Hansen på DSU's kongres i 1934 omgikkes med tanker om at han burde ekskluderes. Det er jo muligt H.C. Hansen aldrig har glemt en sådan tidlig mistænksomhed. Mere væsentligt er det at han antagelig har delt den i tiden ret udbredte tilbøjelighed til at opfatte Krag som en person hvis adfærd ikke var så seriøs og voksen som det burde forventes af en socialdemokratisk topfigur; han tildrog sig for megen uheldig opmærksomhed. Direkte kildebelæg herfor findes mig bekendt ikke. Men opfattelsen bestyrkes af H.C. Hansens holdning til Krag i det følgende tiår. Dertil kan have føjet sig irritation hvis Hedtofts støtten sig til Krag kunde medføre nogen svækkelse af H.C. Hansens egen meget stærke indflydelse på statsminister-kammeraten.

Hedtoft, H.C. Hansen og Krag. 1950-55

Da Krag i september 1950 fastholdt sit ønske om at træde tilbage som minister rådede han Hedtoft til at flytte H.C. Hansen til handelsministeriet og gøre Viggo Kampmann til finansminister⁵⁷. Sådan blev det også, formentlig især fordi rådet faldt sammen med H.C. Hansens planer⁵⁸, idet han var »begyndt at blive træt af sit finansministerjob, efter at de spændende dage med pengeombytning og de politisk interessante efterkrigsting var overstået ... særlig var hans politiske instinkt slet ikke for de stadige tilløb til at sætte skatterne i vejret«, og samtidig var overbevist om at have fundet den helt rigtige afløser som finansminister. Ved denne rokering kom H.C. Hansen til at stå med det umiddelbare ansvar for opretholdelsen af den smørrationering som regeringen kom i mindretal på syv uger senere. Beslutningen om at træde tilbage synes Hedtoft, han og Buhl at have været aldeles enige om⁵⁹.

I oppositionsperioden 1950-53 var Hedtoft rigsdagsgruppens formand, H.C. Hansen næstformand og finanslovsordfører. Der blev lagt vægt på

56. *Ung mand fra trediverne*, p. 34.

57. *Travl tid, god tid*, pp. 220-21.

58. Kampmann, *Mit forhenværende liv*, pp. 55, 57; jvf. den udefra sete skildring i Poul Møller, *Gennembrudsår. Dansk politik i 50'erne*, Stig Vendelkærs Forlag, 1977, pp. 139-41, hvis kilde antagelig er Aksel Møller.

59. Kampmann, *Mit forhenværende liv*, p. 64.

at føre hvad man betegnede som en saglig opposition, dvs. undlade at stille forslag som man ikke selv vilde have stillet i regeringsposition; et nybakt konservativt medlem har siden givet udtryk for at H.C. Hansens holdning imponerede ham⁶⁰. Iøvrigt sikrede regeringen Eriksen-Kraft sig en fredsommelig holdning fra de Radikales side ved at tage grundlovssagen op. Først efter forårsvalget 1953, der gav socialdemokratisk fremgang, anlagde H.C. Hansen (Hedtoft var syg) en mere krigerisk holdning. Vedr. perioden er det iøvrigt værd at notere sig at Kampmann blev »som tidligere finansminister ekstraordinært medlem af rigsdagsgruppen med taleret, der efterhånden blev udnyttet«⁶¹; formuleringen er næppe formelt korrekt, men realiteten vidner om den betydning ledelsen nu tillagde hans medarbejderskab, ligesom at man bestræbte sig på at skaffe et folketingsmandat til ham, hvad med vanligt besvær til sidst lod sig praktisere.

Septembervalget gav ny socialdemokratisk fremgang. De Radikale tilrådede, naturligvis forgæves, at Erik Eriksen skulde danne en ren Venstre-regering, men inden dette spil var helt færdigt, havde Kommunist og Retsforbund og dermed et flertal peget på Socialdemokratiet. Med de forskellige holdninger de fire nordatlantiske folketingsmedlemmer indtog var der et faktisk flertal af Socialdemokrater og Radikale. Både Hedtoft og H.C. Hansen ønskede at vende tilbage til 30'ernes frugtbare regeringssamarbejde. Allerede de to partiers forskellige holdning til NATO gjorde det formentlig umuligt for de Radikale at tage imod de socialdemokratiske følere; desuden foretrak i hvert fald Bertel Dahlgaard den friere men ikke mindre indflydelsesrige position uden regeringsansvar, og det blev i de følgende år han yderligere befæstede sin efterkrigsposition som Folketingets vejer og måler, hvad han nød.

Det mest bemærkelsesværdige ved Hedtofts nye regering var at H.C. Hansen blev udenrigsminister. Det var, har Krag skrevet⁶², anden gang han »forbavsede«, nemlig ligesom da han blev finansminister i 1945, og han havde brugt oppositionsårene til at lære sig engelsk (hvad en handelsminister nu også kunde have nytte af). Man kan også se sådan på det at H.C. Hansen var en mand der havde mod på at tage udfordrende opgaver op, og med hans placering i partiet vilde det naturligt blive på en toppost. Ytrede han først et sådant ønske, måtte det imødekommes. Krag var kommet hjem inden forårsvalget. Der foreligger mig bekendt

60. Poul Møller, *Gennembrudsår*, pp. 141-42.

61. Kampmann, *Mit forhenværende liv*, p. 68.

62. *Kamp og fornyelse*, p. 16.

ikke konkret belæg for at han havde tænkt sig at skulle være udenrigsminister. Derimod afgjort at han vilde være minister. På Hedtofts første ministerliste figurerede han imidlertid slet ikke. Måske var Hedtofts interesse i ham svækket af »flugten til Amerika«, og H.C. Hansen har ment at han sagtens kunde undværes. På Krags indtrængende forestillinger overfor Hedtoft gjorde denne ham i sidste øjeblik til minister uden portefølje »med særligt henblik på udenrigshandelen og samordning af den økonomiske politik«. Dette gik på tværs af Viggo Kampmanns ønsker, for han foretrak at det Økonomiske Sekretariat forblev under Finansministeriet, hvortil Thorkil Kristensen havde henlagt det under regeringen Eriksen-Kraft⁶³. Hverken Kampmann eller, bag ham, H.C. Hansen kan have været tilfreds med denne beskæring af finansministerens ressort. Ifølge den konservative Poul Møllers iagttagelser⁶⁴ blev Krag minister uden portefølje »formentlig fordi Hedtoft nærrede stor sympati for ham og anså det for uretfærdigt om han aldrig blev sluppet ind fra kulden«. Det lyder ikke utroligt at Krag har appelleret til Hedtofts varme hjertelag, og denne har vel også tænkt at han på ny kunde have brug for ham. Krag selv har i sine fremstillinger ikke nævnt andet end at han blev minister. Dermed var han imidlertid ikke tilfredsstillet. Han vilde have et fagministerium. En måneds tid senere fik han Arbejdsministeriet, men kun »efter drøftelse mellem Hedtoft og LO-formanden Eiler Jensen«; det voldte statsministeren besvær at bevæge Johan Strøm til at nøjes med Socialministeriet⁶⁵.

Denne anden regering blev ikke nogen lykkelig tid for Hans Hedtoft. Hans hustru, som betød umådelig meget for ham, havde længe været uhelbredelig syg. Han tilbragte flere gange nætterne ved hendes sygeleje. I december 1954 døde hun. Den hjertesygdom som bragte ham selv døden i januar 1955 havde han mærket i mindst et halvt år⁶⁶. Men også politiske årsager bidrog til at lægge hans nerver blot. Mens regeringen Eriksen-Kraft havde efterladt sig en nogenlunde velforsynet valutakasse ændrede netop valutaforholdene sig højst utilfredsstillende i løbet af 1954. Venstre og Konservative forholdt sig skarpt kritiske. »Tør man betro regeringen penge?«, spurgte den konservative Poul Sørensen, »i oppositionens agitation og i en hviskekampagne i Christiansborgs kroge

63. Meddelelse af 29.8.1982 fra departementschef Erik Ib Schmidt; meddelelsen bygger på samtidige oplysninger fra Viggo Kampmann.

64. *Gennembrudsår*, pp. 55-56.

65. Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 62; *Krag – som vi kendte ham*, p. 14 (Jørgen Paldam).

66. Tabor, *op.cit.*, p. 145.

efterhånden omformuleret til: »Man tør ikke betro Hedtoft penge«⁶⁷. Ved et valg kunde, vurderer Svend Thorsen⁶⁸, »oppositionen have spadseret sig til en sejr, hilst med blomster fra borgerskabets vinduer«, og Socialdemokratiet vilde have fået et udelighedsstempel på sig. Det er også bemærkelsesværdigt at Krag⁶⁹ i et tilbageblik vælger at gengive Thorsens ord om Hans Hedtoft som en mand der, også hvis han ikke var død, havde sin politiske karrieres højdepunkter bag sig.

Heller ikke hos de Radikale var der rigtig hjælp at hente. Vel mente Dahlgaard at oppositionens holdning var i strid med hvad han yndede at betegne som det samarbejdende folkestyre, og dermed imod den nye grundlovs idé, og traf aftale om at Hedtoft og Kampmann skulde komme hjem hos ham en formiddag til drøftelse af regeringens forslag til kriselove. Det gik bedre da Kampmann næste dag var der alene. Dahlgaard og han havde let ved at tale sammen og ordnede i de følgende år mange ting over en kop morgenkaffe⁷⁰. Men i denne omgang blev resultatet utilstrækkeligt til at afbøde krisen. Det var Hedtoft som leder Dahlgaard – og hans parti – ikke mere havde tillid til.

Redaktør Tabor har berettet følgende⁷¹, som det i nærværende sammenhæng er rimeligt at citere fyldigt: »Hvad Hedtoft ikke vidste – og hvad jeg først erfarede efter hans død – var at ledende Radikale ... overfor H.C. Hansen havde ... fortroligt ladet forstå at det efter deres opfattelse var umuligt at genoprette tilliden og derfor ørkesløst at medvirke til yderligere indgreb så længe ministeriet bar Hedtofts navn«, hvorimod de »vilde være rede til at yde regeringen fornøden støtte dersom Hedtoft afløstes af H.C. Hansen ... det er givet at H.C., urokkeligt loyal, afviste enhver tanke om at række hånd til noget sådant. Han måtte imidlertid med bitterhed se sig bragt i en utålelig stilling. Overfor sin chef og nærmeste kammerat hverken kunde eller vilde han åbenbare situationens fulde alvor, som den fremgik af det fortroligt meddelte radikale standpunkt. Det kunde i hvert fald ikke gøres uden at det kunde misforstås som en illoyal tilskyndelse. Hedtoft på sin side isolerede sig i en følelse af ydmygende afmagt fordi han, lederen, ikke mere formåede at anvise sine kolleger og sit parti anden udvej end fortsat vegeveren under et stadigt tillidstab. Hver for sig levede de to kammerater i samme isnen-de skygge af et dilemma som det var blevet ørkesløst at drøfte ...«.

---

67. *Ibid.*, p. 146.

68. *Bogen om H.C. Hansen*, p. 239.

69. *Kamp og fornyelse*, p. 18.

70. *Ibid.*, p. 142.

71. *Op.cit.*, p. 150.

Tabors fremstilling taler for sig selv. Den er fra 1961. Hans kilde må antages at være H.C. Hansen. Der findes ingen kommentarer og altså heller ingen afstandtagen i Dahlgaards og Jørgen Jørgensens erindringsværker, skønt de blev til flere år senere. Fremstillingen bekræftes også af at efter Hedtofts død skiftede deres holdning til regeringen karakter.

Kampmann⁷² beretter om efteråret 1954 at Hedtoft »begyndte at klage over at han ikke så meget til H.C. mere. Han kom ikke som før af sig selv over og talte om tingene ... det var åbenbart at en ændring i det indbyrdes forhold langsomt var indtrådt, og lige så åbenbart at de Radikale ligesom bedre kunde tale med H.C.«. Det er vel også først denne tid Krag⁷³ tænker på når han taler om at vanskelighederne mellem Hedtoft og H.C. Hansen »senere skulde vokse til en kløft«, et stærkere ord end andre og han selv i sine tidligere fremstillinger har anvendt. Iflg. Tage Kaarsted⁷⁴ var der på dette tidspunkt »ikke få socialdemokrater som i al gedulghed søgte at virke for at få H.C. Hansen gjort til partiets leder«; denne sagde på et møde for hovedstadens tillidsmænd at »han ikke på nogen måde vilde medvirke til at støde Hedtoft fra tronen«; Hedtoft »reagerede ved at fjerne sig fra H.C. Hansen«. Hvem der fjernede sig fra hvem er Kampmann og Kaarsteds kilde, som var Folketingets formand Gustav Pedersen, således uenige om, men de bekræfter begge realiteten i Tabors skildding af disse tragiske måneder.

Stats- og udenrigsminister H. C. Hansen I. 1955-57

Mens H.C. Hansen havde al grund til i Hedtofts sidste år at se med bekymring på den indenrigspolitiske udvikling, havde han selv fundet sig særdeles godt til rette i Udenrigsministeriet. Derom er alle kilder⁷⁵ enige. »Da han godt otte år tidligere blev finansminister koncentrerede han sine kræfter om opgaven. Nu som udenrigsminister lagde han hele sit liv i arbejdet« (J.O. Krag). Og tingene lykkedes for ham. Indadtil som udadtil var hans anseelse i stadig vækst.

Ved Hedtofts død var det en selvfølge at H.C. Hansen måtte blive statsminister og partiformand. Burde det medføre at han afgav udenrigs-

72. *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 42.

73. *Travl tid, god tid*, p. 15.

74. *De danske ministerier 1929-1953. Et hundrede politisk-historiske biografier*, udg. af Pensionsforsikringsanstalten, København, 1977, p. 532.

75. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 8-9 (Kampmann), 154-72 (Krag), 173-204 (Nils Svenningsen).

ministerporteføljen? Siden besættelsestiden havde ingen statsminister samtidig haft et fagministerium⁷⁶, en ny praksis der havde været tilløb til i mellemkrigstiden og hvis hensigtsmæssighed meget taler for.

Imod at afgive posten må for H.C. Hansen, ud over hans kærlighed til den, have vejet at han var midt i et forløb som var af stor nationalpolitisk rækkevidde. Vesttysklands forestående optagelse i NATO havde gjort det muligt uden indblanding i en anden stats forhold at søge frem mod en betryggende løsning af spørgsmålene omkring mindretallenes stilling på begge sider af grænsen, og vel at mærke ved samtidige erklæringer, *ikke* ved en traktat, som det altid havde været Danmarks politik at undgå. I efteråret 1954 havde han formået at vinde forståelse hos forbundskansler Konrad Adenauer, og netop i januar blev der fra tysk side lagt op til de forhandlinger der førte til udveksling af erklæringer i Bonn 28.3.1955. Om denne sag har Nils Svenningsen, Udenrigsministeriets direktør og H.C. Hansens nære medarbejder, skrevet⁷⁷: »Udover den direkte betydning ordningen af 1955 fik ved at den løste en række mere eller mindre akutte mindretalsproblemer, tør det vist hævdes at den bidrog til at befæste Skelbæk-grænsen af 1920, og at den fik positiv betydning for det gode naboforhold mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland i det hele taget«. Når man, som jeg, voksede sig til politisk bevidsthed i årene før og efter Hitlers magtovertagelse, opleves »det gode naboforhold« som en befriende og hartad mirakuløs udgang efter mere end hundrede års evig frygt.

H.C. Hansen beholdt udenrigsministeriet. Herom skriver Krag⁷⁸: »Det ... kostede H.C. overvejelser. Men dels så han ikke nogen oplagt afløser, og dels elskede han arbejdet som udenrigsminister. Efter en drøftelse med Viggo Kampmann⁷⁹ besluttede han sig til at blive på posten indtil videre«. Disse ord er et fornemt eksempel på Krag's skrivekunst. Der er ikke ét gran af usandhed i dem, og dog kan de på én gang læses som om H.C. Hansens beslutning var noget ganske selvfølgeligt, og som et forbehold i den forstand at andre end *han* måske meget vel kunde se en afløser. Og i et lige så velformuleret portræt⁸⁰ i det norske *Arbeiderbla-*

76. Erik Rasmussen, *op.cit.*, 2. pp. 309-10.

77. *Festskrift til Troels Fink*, Odense Universitetsforlag, 1982, p. 208.

78. *Kamp og fornyelse*, p. 12.

79. Jvf. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 8-9, og Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 50; iflg. sidstnævnte kilde synes H.C. Hansen med ulyst at have været indstillet på nødvendigheden af at afgive Udenrigsministeriet, »og jeg var enig med ham, men mente at han indtil videre kunde klare begge dele. Det glædede ham ...«.

80. *Kamp og fornyelse*, pp. 16-17.

det, som H.C. Hansen takkede ham for, tog han, med egne ord, »begivenhederne lidt på forskud« ved at skrive: »Man kan næppe vente at H.C. vil rekonstruere sin regering før skibets sødygtighed er nøje prøvet, og før alle samarbejdsmuligheder er undersøgt. Det kan tage ham både tre og seks måneder ...«. Stort tydeligere kunde Krags forventninger vel næppe signaleres.

De samarbejdsmuligheder der skulde undersøges var forholdet til de Radikale. I en samtale med Jørgen Jørgensen tilkendegav H.C. Hansen at regeringen ikke stillede mod valg⁸¹, og bidrog dermed til at underbygge de Radikales tillid og mod på at forhandle om ubehagelige foranstaltninger mod valutamiseringen. Allerede midt i marts indgik de to partier et omfattende forlig, og havde den tilfredsstillelse at Venstres tidligere finansminister Thorkil Kristensen sluttede sig til det. Helst havde H.C. Hansen set at de udnyttede det knebne folketingsflertal til at forny 30'ernes regeringssamarbejde. Jørgen Jørgensen vilde i virkeligheden gerne, men mødte for stærk modstand blandt partiets militante NATO-modstandere og hos Bertel Dahlgaard. Men det gode klima led ikke skade derved.

Da muligheden af en flertalskoalition ikke mere var til stede – og H.C. Hansen havde endda en stund tænkt sig Thorkil Kristensen som udenrigsminister⁸² – var tiden inde til den rekonstruktion som Krag havde set frem til. Ændringerne blev få og små, og Krags forhåbninger ikke imødekommet. H.C. Hansen må have besluttet sig for at beholde Udenrigsministeriet. Der foreligger ingen oplysninger om at han denne gang har rådført sig med nogen. Hvis han, som ved en lidt senere lejlighed (s. 409), har spurgt Jørgen Jørgensen om hans mening, hvad han gjorde i mange anliggender, er han utvivlsomt blevet bestyrket i sin beslutning.

Så snart den var truffet måtte H.C. Hansen bestræbe sig på at tage brodden af den kritik der kunde sættes ind overfor hans store arbejdsbyrde. Deri indgik at Johs. Kjærbo blev Grønlandsminister, hvorved H.C. Hansen aflastedes qua statsminister, samt at redaktør Ernst Christiansen blev minister uden portefølje »med henblik på udenrigspolitiske spørgs-

81. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 9-10 (Kampmann).

82. Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 51. – Denne bog af Kampmann, der overvejende er optryk af artikler i *Weekend-Avisen*, rummer en del fejl, også i tilfælde hvor han selv tidligere har givet en rigtig fremstilling, som bekræftes af andre kilder. Den må derfor anvendes med en vis forsigtighed. Et træk som det her benyttede virker som et overbevisende strejflys over det mylder af ideer som svirrede i H.C. Hansens politisk frugtbare hjerne, og som har været langt talrigere end dem der blev bragt til udførelse.

mål, herunder navnlig forholdet til de Forenede Nationer og det Europæiske Råd«. Dette var en overraskelse. Ikke så meget fordi han i sin tid havde stået som leder for den flertalsfløj af Socialdemokratisk Ungdoms-Forbund der i 1919 brød med Socialdemokratiet, og endda derefter været formand for DKP. For han var sammen med en række andre, hvoriblandt H.C. Hansens halvbroder Johannes Sperling, blev genoptaget i partiet og snart efter ansat som journalist ved *Social-Demokraten*. Han havde været landstingsmand og i den sammenhæng FN-delegeret og medlem af Euro-parådet. Mere bemærket i offentligheden var han nok som mangeårig formand for Arbejdernes Radioforbund og medlem af Radiorådet og dets programudvalg. Han havde været sit parti en god mand i anden eller tredje række. Men han var 64 år, så det var ikke rimeligt at forestille sig ham som sat i udenrigsministerlære. Han skulde simpelthen gøre nytte ved at aflaste stats- og udenrigsministeren for nogle tidsrøvende forpligtelser.

Ernst Christiansens navn var ikke det eneste der havde været i H.C. Hansens tanker. I august var professor, dr.jur. Max Sørensen⁸³, der opholdt sig i sit sommerhus på Mols, telegrafisk blevet kaldt til møde med H.C. Hansen i broderen Robert Svane Hansens lejlighed i Århus. Max Sørensen var folkeretsekspert. Han havde været i Udenrigsministeriets tjeneste indtil han blev professor i Århus, og var siden blevet benyttet af ministeriet på forskellig vis. Således var han på dette tidspunkt formand for en underkommission under FN til beskyttelse af mindretal, og året efter blev han ministeriets rådgiver i folkeret. H.C. Hansen bad ham indtræde i regeringen under samme form som det siden skete med Ernst Christiansen. På Max Sørensens spørgsmål gav ministeren til kende at hvis han accepterede vilde det møde klar tilslutning i Udenrigsministeriet. Dettets daværende direktør Nils Svenningsen⁸⁴ mener næsten med sikkerhed at turde sige at H.C. Hansen ikke forinden havde drøftet tanken med ham, men tilføjer også at han kunde føle sig forvisset om at Max Sørensen vilde være blevet modtaget med begejstring af Udenrigsministeriets tjenestemænd. Max Sørensen undslog sig imidlertid med henvisning til at han kendte kravene til politikere, som han ikke mente at kunne leve op til, og til hvordan det var gået Gustav Rasmussen; inderst

---

83. Det følgende bygger på notater jeg i september 1981 nedskrev under samtaler med Max Sørensen nogle uger før hans død; han havde ikke tidligere omtalt H.C. Hansens opfordring for mig.

84. Ambassadør Nils Svenningsen har i breve af 14. og 26.5.1982 omhyggeligt besvaret en række spørgsmål fra mig og tilføjet yderligere oplysninger, som der bygges på i det følgende. Jeg er taknemmelig for den imødekommenhed han således har vist mig.

inde følte han også at han ikke vilde opgive sin frihed som videnskabsmand.

Det var også i H.C. Hansens tanke at henvende sig til daværende ambassadør i Bonn Frants Hvass, en af tjenestens mest ansete mænd, der iøvrigt havde været direktør 1945-48 og i Hedtofts overvejelser som udenrigsminister 1947, hvis Gustav Rasmussen havde sagt nej⁸⁵. Adspurgt svarede Svenningsen at han personlig ikke vilde have noget imod at få sin gode ven og kollega som overordnet men alligevel vilde fraråde. »Hvass var som jeg selv udpræget embedsmand og vilde af forskellige grunde ikke slå til i det politiske arbejde. H.C. accepterede mit synspunkt og opgav at spørge Hvass«.

I denne sammenhæng anførte H.C. Hansen argumenter for ikke at opfordre Svenningsen selv, hvad denne var taknemmelig for. Hvad argumenterne var gået ud på, huskede Svenningsen ikke i 1982. Det er dog ikke svært at gætte sig til at ministeren ikke for at få en assisterende udenrigsminister med henblik på i de store sammenhænge underordnede opgaver vilde give afkald på sit meget nære og gode samarbejde med Svenningsen som direktør. J.O. Krag har (med en anelse undren?) talt om det fortrinlige forhold og nære samarbejde mellem H.C. Hansen og »den i synspunkter og fornemmelser ret fjernt fra en socialdemokratisk livsopfattelse stående Nils Svenningsen«⁸⁶.

Derimod synes Krag ikke i denne sammenhæng på noget tidspunkt at have figureret i H.C. Hansens overvejelser. Krag vilde utvivlsomt heller ikke have været tilfreds med så lidt (men der kunde jo, som senere, være gennemført mere omfattende arrangementer). Uanset hvor vidt forskellige Max Sørensen, Frants Hvass og Ernst Christiansen end ellers var er det indlysende at ingen af dem vilde kunne være nogen trussel mod H.C. Hansens suveræne stilling som Udenrigsministeriets politiske leder. Krag var for selvstændig til uden besvær at kunne holdes i snor, og den ældre kollega har åbenbart ikke fundet tiden inde til at gøre ham til udenrigsministeriel kronprins, endsige overlade ham hele ministeriet.

Herom vidner også nogle kildeoplysninger fra den følgende tid, som dog må karakteriseres som usikre. I sine erindringer fortæller Ernst Christiansen⁸⁷ at H.C. Hansen i 1956 bad ham overtage posten som udenrigsminister. »Det var navnlig for i større omfang at kunne få tid til at

---

85. Kaarsted, *De danske ministerier 1929-1953*, p. 390.

86. *Kamp og fornyelse*, p. 59.

87. – *men det gik anderledes. Erindringer og vurderinger*, Forlaget Fremad, København, 1960, pp. 210-11.

varetage hvervet som partiformand at H.C. ønskede denne forandring ... Politiske hensyn bevirkede at H.C. opgav at foretage denne ændring ...«. Denne episode omtales ikke i *Kamp og fornyelse*, skønt Krag andetsteds i bogen nævner Christiansens erindringer. På min forespørgsel har Nils Svenningsen i 1982 svaret at H.C. Hansen aldrig har talt til ham »om eventuelt at overlade hele Udenrigsministeriet til E.C. Jeg er overbevist om at tanken herom lå ham uendelig fjernt ...«. Det er også andre iagttagere, og det kan jo meget vel tænkes at Ernst Christiansen har taget en venlig bemærkning lidt for bogstaveligt.

Uanset »viceudenrigsministeren« stiklede især de Konservative til H.C. Hansen for hans dobbeltstilling (om der også var hørlig murren indenfor Socialdemokratiets rækker foreligger der ikke noget om), og der kunde jo påpeges eksempler på at han ikke kunde være to steder på én gang. Det gik den ærekære H.C. Hansen på. Sigvald Kristensen, der nu var chef for Udenrigsministeriets Pressebureau, har berettet⁸⁸ at han »i den hensigt at gøre sig på dette punkt politisk usårlig pludselig besluttede at gå fra udenrigsministerposten. Han kom lige fra folketingsalen, hvor et nyt nålestik havde ramt hans æresfølelse, op i Udenrigsministeriet, hvorfra han frisk i sin beslutning satte apparatet i gang til sin tilbage-træden. Han kaldte sin designerede efterfølger ind og meddelte ham at nu skulde det ske, og underrettede den der skulde tage sig af den senere offentliggørelse [hvilket må sige: Sigvald Kristensen], hvorpå han begav sig ind i folketinget på vej over til statsministeriet, hvor det teknisk nødvendige for ministerskiftet skulde iværksættes. På folketingsgangen kom han forbi det Radikale Venstres partidør og lod sende bud ind efter Jørgen Jørgensen. Den ældre, erfarne politikervens råd vilde han have med på vejen – og dermed sank beslutningen«. Denne tildragelse må efter detaljerne at dømme sandsynligvis have fundet sted mellem september 1955 og valget 1957 og altså meget muligt i 1956. Hvis det hele virkelig er foregået med et sådant hastværk som fremstillingen giver indtryk af, og H.C. Hansen »kaldte sin designerede efterfølger ind«, forekommer det sandsynligt at dermed menes Ernst Christiansen⁸⁹, hvis betretning således synes at bestyrkes. Det kan imidlertid ikke udelukkes at episoden trods detaljerne, som kan skyldes en erindringsforskydning, tilhører trekantregeringens tid, måske sensommeren 1958. I så fald har

88. *Fra Folket de kom*, pp. 225-26.

89. Jeg har forgæves søgt nærmere oplysning om forløbet hos fhv. ambassadør Sigvald Kristensen såvel som hos ambassadørerne Sven Ebbesen og Per Frellesvig og kultur- og presseråd Sv. Stubbe Østergård, hvem jeg takker for den ulejlighed jeg har forvoldt dem.

den kun interesse ved at understrege at Jørgen Jørgensen som de Radikale i det hele taget gerne længst muligt så H.C. Hansen have hånd i hanke med så meget som muligt af hvad der foregik i regeringen og Socialdemokratiet.

Stats- og udenrigsminister H.C. Hansen II. 1957-58

I 1957 skulde der være valg. Der er omstændigheder der tyder på at hvis Socialdemokratiet og det Radikale Venstre bevarede eller styrkede det knebne flertal vilde tiden være inde til en ny flertalskoalition⁹⁰. For H.C. Hansen vilde det være opfyldelsen af et længe næret ønske. De radikale ledere (omend ingenlunde alle partiets tillidsmænd) kunde føle at indgåelsen af Atlantpagten nu lå så langt tilbage og omvendt en opsigelse af den for tyve år indgåede pagt så langt ude i fremtiden, at den ikke burde stå i vejen for parlamentarisk og indenrigspolitisk måske ellers ønskelige skridt. Og deres tillid til H.C. Hansen var kun styrket ved hans optræden under uroen på arbejdsmarkedet i foråret 1956, samtidig med at de foruroligedes af det fortsatte nære samarbejde mellem Venstre og Konservative. Bertel Dahlgaard var ved at komme til den overbevisning at når oppositionen ikke vilde praktisere hans samarbejdende folkestyre kunde tiden være inde til en flertalskoalition.

Ved valget i maj tabte Socialdemokratiet imidlertid 4 mandater. De spegede forhandlinger, som Tage Kaarsted har klarlagt i *Regeringskrisen 1957*, resulterede i en uventet flertalsregering af Socialdemokratiet, det Radikale Venstre og Danmarks Retsforbund. Sidste fase i forhandlingerne drejede sig om fordelingen af porteføljerne på personer⁹¹. De radikale ledere havde intet ønske om at partiet skulde have Udenrigsministeriet, og det vilde med dets holdning til NATO heller ikke have været opportunt. Derimod var Retsforbundets leder Viggo Starcke interesseret i at blive, i det mindste, viceudenrigsminister, hvad næppe nogen af partnerne var indstillet på at acceptere. Spørgsmålet var altså ømfindtligt. De afsluttende forhandlinger skulde finde sted mandag den 27. maj. Søndag rettede H.C. Hansen en meget indtrængende opfordring til Nils Svenningsen⁹² om at overtage posten som udenrigsminister, idet det derved

90. Tage Kaarsted, *Regeringskrisen 1957. En studie i regeringsdannelse*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1964, pp. 24-27, 29-30, 32.

91. *Ibid.*, pp. 165-74.

92. Notits af 28.5.1957, som ambassadør Nils Svenningsen velvilligt har stillet til min rådighed i kopi. På henvendelse fra Tage Kaarsted 20.2.1964 havde Svenningsen, der

vilde blive betonet at de udenrigsministerielle spørgsmål lå fast i samme leje som hidtil, ligesom samarbejdet mellem dem kunde fortsætte som hidtil. Svenningsen undtog sig ud fra sit principielle syn på »upolitiske« ministre. Selv en »upolitisk« ministerstilling »giver et selvstændigt forfatningsmæssigt ansvar, i givet fald også for afgørelser som man ikke selv sympatiserer med eller anser for forsvarlige«; det var ikke mindst de Radikales og i nogen grad Retsforbundets synspunkter han havde i tankerne som usikkerhedsmomenter. Selv følte Svenningsen sig afgjort som embedsmand: »Deltagelse i det parlamentariske arbejde i Folketinget må vække betænkelighed. Har ingen træning i politiske debatter. Sporene skræmmer: Gustav Rasmussen, Cold, Carl Moltke«. Afgørende for Svenningsen var med andre ord betragtninger af ganske samme art som han havde gjort gældende da han to år tidligere frarådede sin chef at gøre Hvass til »viceudenrigsminister« (s. 408).

Den der skal danne regering befinder sig altid i en prekær situation med hensyn til hvem han skal tage med, og hvem der skal lades ude; forhåbningerne er mange. Særlig prekær er den når en étpartiregering skal omdannes til en koalition; et stort antal hidtidige ministre må træde tilbage og en rimelig balance tilvejebringes mellem koalitionspartnerne. Der var en forståelse om at Socialdemokratiet skulde have ni ministre, de Radikale fire og Retsforbundet tre, og sådan blev det også. Just det prekære understreger at H.C. Hansens henvendelse til Svenningsen, hvem han jo ikke »skyldte« noget, må være udsprunget af et stærkt ønske hos ham. Et ja vilde have sikret ham selv fortsat afgørende indflydelse på dansk udenrigspolitik, også ud over hvad en statsminister altid har mulighed for, og på en vanskeligt angribelig måde have blokeret for aspirationer hos Starcke og Krag. Men ellers måtte det have gjort spillet vanskeligere, fordi der vilde have været færre muligheder for at flytte rundt på brikkerne. Med Svenningsens afslag blev heller ikke det spørgsmål aktuelt om han i fordelingen mellem partierne skulde betragtes som overtallig eller den socialdemokratiske kvote beskæres.

Derefter var Julius Bomholt en overgang på tale som udenrigsminister, iflg. bladforlydender som Bomholt i 1964 bekræftede overfor Tage Kaarsted⁹³. Ganske vist svarede Svenningsen 28.2.1964 Kaarsted: »Jeg tror aldrig, H.C. Hansen for alvor har overvejet at overdrage udenrigs-

---

på det tidspunkt var ambassadør i London, 28.2. meddelt ham hovedtræk af forløbet og af sine bevæggrunde, som Kaarsted, der var sat på sporet bl.a. af presseforlydender i det velunderrettede *Børsen* 27. og 28.5.1957, har gengivet i *Regeringskrisen 1957* (pp. 166-67).

93. *Regeringskrisen 1957*, pp. 167, 194.

ministeriet til Bomholt, selv om han vel nok har haft anledning til at beskæftige sig med denne tanke«. Selv hvis H.C. Hansen ikke har drøftet en sådan mulighed med Svenningsen svækkes Bomholts bekræftelse ikke derved. Uden tvivl gennemgik ministeren alle vigtige saglige spørgsmål omhyggeligt med sin direktør, men det er ikke forventeligt at han gjorde det samme i forbindelser hvor almenpolitiske hensyn vejede tungt til, selv ikke når de i allerhøjeste grad kom Udenrigsministeriet ved. Bomholt var H.C. Hansens gamle lærer og ven, som han nødtigt vilde skuffe. Det vilde i situationen være nyttigt at flytte brikken Bomholt fra Undervisningsministeriet til fordel for Jørgen Jørgensen. Denne havde rigtignok sagt⁹⁴ til H.C. Hansen: »Nu har Bomholt gjort så meget for at få den skolelov igennem, og vi er så langt fremme at vi kan finde frem til et skolelovsforlig med Bomholt på hans nuværende grundlag. Derfor synes jeg at han bør fortsætte som undervisningsminister, og så kunde jeg eventuelt få Indenrigsministeriet«, men hans hu stod til Undervisningsministeriet, som Kaarsted⁹⁵ har udtrykt det. At blive udenrigsminister vilde Bomholt have opfattet som en forfremmelse. Det kan være han længe havde haft noget sådant i tankerne. I forbindelse med nogle betragtninger over Gustav Rasmussens afgang sammen med det øvrige første ministerium Hedtoft i 1950 anstiller Kampmann⁹⁶ betragtninger over om Socialdemokraterne ikke, når de engang kom til igen, vilde have »en egen kandidat fra partirækkerne til at overtage posten? Det skulde vise sig at ved bordet sad mindst to som kunde tænke sig dette, og ovre i Washington sad Krag i det der kaldtes udenrigsministerlære«. Det er den slags henkastede bemærkninger Kampmann ynder at komme med. Ved den ene af de »mindst to« tænkes naturligvis på H.C. Hansen. Da det må anses for ganske usandsynligt at Kampmann, hvad formuleringen kunde antyde, skulde have sig selv i tankerne, og da Hartvig Frisch jo var død, føres læseren til at tænke på Bomholt. Denne blev glad overrasket da H.C. Hansen i 1956 bad ham (ene af ministerkollegerne) tage med til Rusland⁹⁷, men siger ikke noget om at han følte sig sat i udenrigsministerlære. Imidlertid endte brikflytteriet med at Bomholt blev socialminister. Hvorfor? Bomholt var på det tidspunkt knapt 61 år gammel. Hans ambitionsniveau og energi var usvækket, hvad han beviste i Socialministeriet. Med ham på udenrigsministerposten vilde den for en årrække være blo-

---

94. *Jørgen Jørgensens Erindringer*, p. 161.

95. *Regeringskrisen 1957*, p. 168.

96. *Mit forhenværende liv*, pp. 64-65.

97. *Bogen om H.C. Hansen*, p. 61.

keret for andre. Der foreligger absolut intet om interne socialdemokratiske drøftelser på dette tidspunkt. Men Krags position var nu vel befæstet. Eksempelvis delte H.C. Hansens nærmeste, måske eneste fortrolige Viggo Kampmann ikke hans skepsis overfor Krag, men beklagede netop det kølige forhold mellem de to⁹⁸.

Begge parter har formentlig oplevet resultatet som utilfredsstillende. H.C. Hansen forblev udenrigsminister, Krag blev minister for udenrigsøkonomi. Hvad dette skulde indebære blev omhyggeligt fastlagt⁹⁹. Det er rimeligt at antage at det er Krag der har forlangt en »grænseaftale«; hans ressort greb ind over såvel Udenrigsministeriets som Handelsministeriets traditionelle felter. Det kunde se ud som om det hermed var bestemt at Krag vilde blive udenrigsminister den dag H.C. Hansen ikke længere vilde eller kunde fastholde sin dobbeltstilling. Det er dog langtfra sikkert at H.C. Hansen har set sådan på det. I den konkrete situation bød dispositionen ham på to fordele: han kunde gøre Bertel Dahlgaard, der havde ladet forstå at han godt vilde blive i salen som sit partis politiske ordfører – en situation der let kunde blive uholdbar – og som havde afslået at tage Handelsministeriet (og i det hele taget næppe ønskede nogen traditionel portefølje), til økonomiminister¹⁰⁰, og han kunde optage den veltjente Kaj Bundvad i regeringen som arbejdsminister, hvorved hvervet som politisk ordfører kunde overgå til den betydelig slagkraftigere og slagfærdigere Per Hækkerup¹⁰¹.

I maj 1958 spurgte i *Børsen* den regeringsvenlige og i denne sammenhæng øjsensynligt af Kampmann inspirerede redaktør Jens Peter Jensen (der endnu ikke var blevet venstremand) om det ikke snart var på tide at Krag overtog Udenrigsministeriet¹⁰². »I løbet af sommeren 1958«, fortæller Krag¹⁰³, »gjorde H.C. Hansen mig opmærksom på at jeg skulde indstille mig på at han vilde overdrage udenrigsministerposten til mig. Han indså at han havde for meget at gøre, og at sammenkoblingen af de to meget krævende ministerposter udsatte ham for kritik. Et par gange havde han måttet udsætte eller hastigt afbryde udenlandsrejser fordi hans tilstedeværelse hjemme var en nødvendighed«. Disse momenter var ikke nye. Hvad der fik H.C. Hansen til at træffe beslutningen netop da, lader sig ikke belyse. Det kan tænkes at han var genstand for et pres fra eller

98. Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre*, pp. 61-63.

99. Kaarsted, *Regeringskrisen 1957*, pp. 167-68.

100. *Ibid.*, p. 168.

101. Jvf. ordførerkollegaen Poul Møllers vurdering (*Gennembrudsår*, pp. 68-69).

102. Kampmann, *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 63.

103. *Kamp og fornyelse*, p. 130.

gennem Kampmann. Paldam fortæller¹⁰⁴ at »H.C. Hansen omend med megen tøven accepterede at Krag helt skulde overtage Udenrigsministeriet«, Kampmann¹⁰⁵, »at det skulde ske inden folketingssamlingen i efteråret 1958«. Krag selv lægger vægt på at betone at beslutningen var taget før H.C. Hansen anede noget om den sygdom han blev opereret for i oktober¹⁰⁶, selv om den først da blev effektueret. Iøvrigt har Krag bidraget til usikkerhed omkring hvornår beslutningen blev taget, for i *Bogen om H.C. Hansen* står der: »I begyndelsen af september aftaler han med Krag at denne skal overtage Udenrigsministeriet fra det nye folketingsårs begyndelse i oktober«. De to tidsangivelser lader sig dog forlige hvis teksterne læses således at han forberedes på overtagelsen engang »i løbet af sommeren«, mens skiftet lægges fast »i begyndelsen af september«.

H.C. Hansen og Krag. En sammenfatning

J.O. Krag havde altså tjent tre år – eller fem – for Lea, og mere end én gang havde det set ud som om han aldrig skulde få Rachel. H.C. Hansen ønskede ham længst muligt ikke som sin afløser. Det er rimeligt resumerende at overveje hvad årsagerne var.

Lå der politiske meningsforskelle bag? Det havde der, som påvist s. 398-99, gjort under Hedtofts første regering med hensyn til tempoet i afviklingen af restriktionerne (omend det ikke kan udelukkes at Krag retrospektivt har overbetonet sin iver for afviklingen) og måske i bredere forstand om den økonomiske politik; således forholder Krag¹⁰⁷ sig kritisk til en på H.C. Hansens forslag gennemført skattelempelse i foråret 1949, uden dog at sige at han dengang var gået imod den. De gamle stridsspørgsmål var imidlertid ved midten af 50'erne ikke aktuelle mere. Der var nok også meningsforskelle mellem arbejdsminister og statsminister med hensyn til hvordan arbejdsmarkedssituationen skulde gribes an i det hede forår 1956¹⁰⁸.

Mere væsentligt er i denne sammenhæng om der var divergenser i de to mænds udenrigspolitiske opfattelser. Krags fremstillinger er så at sige den eneste tilgængelige kilde, og hans beherskede stil gør ikke svaret lettere. Fremstillingen er positiv omend især refererende, og adskillige

104. *Krag – som vi kendte ham*, p. 14.

105. *Seks socialdemokratiske statsministre*, p. 54.

106. *Kamp og fornyelse*, p. 132; *Bogen om H.C. Hansen*, p. 172.

107. *Ibid.*, pp. 138-39.

108. *Krag – som vi kendte ham*, p. 24 (Hans Rasmussen).

steder øjnes en kritisk holdning. Aldrig vedr. de helt fundamentale træk i dansk udenrigspolitik som den havde været lagt fast siden 1949, men nok vedr. elementer i udformningen af den og på en del punkter i øvrigt.

Når Krag i en i sammenhængen unødvendig parentetisk bemærkning¹⁰⁹ anfører at Socialdemokratiets – og dermed realiter Danmarks – nejtak til stationering af amerikanske styrker 1953 »ikke var hverken inspireret af H.C. eller accepteret af ham med glæde«, må det forstås som en afstandtagen fra forfatterens side. Der spores ingen forskel i opfattelser da Danmark – som Norge – i 1957 for eget vedkommende tilkendegav at det »under de nuværende omstændigheder« ikke var rede til at acceptere atomsprængladninger eller mellemdistanceraketter på dansk territorium¹¹⁰.

Noget af det mest bemærkede i H.C. Hansens stats- og udenrigsministertid var hans besøg i Sovjetunionen i marts 1956. Forløbet blev bredt skildret af andre¹¹¹, så det er naturligt at Krag i *Bogen om H.C. Hansen*¹¹² koncentrerer sig om forhistorien. Den rummer en tydelig omend diskret kritik af chefen. Krag havde som økonomiminister i 1954 ledet forhandlinger i Moskva om fornyelse af en handelsaftale han selv havde indgået i 1949 qua handelsminister. Da Sovjetunionen af prestigehensyn forlangte levering af tankskibe, hvad Danmark i henhold til indgåede NATO-forpligtelser var afskåret fra, kunde forhandlingerne ikke bringes til ende. Krag lod en del af delegationen blive tilbage i Moskva og forhandlingerne var ikke afbrudt. Men H.C. Hansen »mente det sovjetiske krav om tankskibe var så politisk betonet at en klar reaktion var nødvendig, hvorfor han kaldte den resterende delegation hjem og afbrød forhandlingerne. Dette meddelte H.C. offentligheden på et stort pressemøde den 22. juli 1954. Krag var på dette tidspunkt i London og havde ikke lejlighed til at tage del i disse overvejelser«. I 1956 lykkedes det at komme igennem. »Fra begyndelsen til enden var Ruslands-rejsen en personlig triumf«. Krag finder, på en lidt overraskende måde, lejlighed til at nævne at det forslag hvormed H.C. Hansen skar igennem, var udarbejdet af direktør Nils Svenningsen. En russisk viceudenrigshandelsminister kom derefter til København, »og H.C. Hansen overlod til mig at føre forhandlingerne igennem med ham«. At H.C. Hansen ikke havde taget Krag med til Moskva kan der tænkes flere forklaringer på; én i sig selv tilstrækkelig er

109. *Kamp og fornyelse*, p. 20; jvf. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 149-51, og Tabor, *op.cit.*, p. 143.

110. *Bogen om H.C. Hansen*, pp. 160-62.

111. *Ibid.*, pp. 61-65 (Bomholt), 192-96 (Nils Svenningsen).

112. *Ibid.*, pp. 165-66; jvf. *Kamp og fornyelse*, pp. 42-45.

at som situationen tegnede på arbejdsmarkedet kunde statsminister og arbejdsminister ikke begge være borte fra København.

Med god vilje kan andre eksempler drages frem, omend knapt så åbenbare. Der var næppe enighed i detaljer om noget så vigtigt som markedspolitikken. Men det vilde efter mit skøn klart være forkert at hævde at der bestod sådanne udenrigspolitiske meningsforskelle mellem de to mænd at det af den grund var umuligt for H.C. Hansen at acceptere Krag som udenrigsminister.

Den kritik for utålmodighed som spores i skildringen af de russiske forhandlinger træder klart for dagen gennem Krags omtale¹¹³ af H.C. Hansens holdning til forsvarsminister Poul Hansens tidtagende bestræbelser på at nå frem til et forsvarsforlig mellem alle de gamle partier samt Retsforbundet, hvilket lykkedes i januar 1960. »H.C. Hansens utålmodighed var efter hans sygdom i 1958 blevet stærkere end den havde været før«, et udsagn hvis interessante kerne er at utålmodigheden havde været til stede hele tiden. H.C. Hansens af alle bevidnede interesse for at se resultater underkastes altså en taktisk vurdering. Men mere ligger der ikke deri.

Krag omtaler¹¹⁴ at H.C. Hansen »holdt en ret kølig afstand til sine ministre, måske med undtagelse af Kampmann«. Det er nok rigtigt. Noget lignende blev siden sagt om Krag som statsminister, og det gjaldt Stauning og flere andre statsministre, vel med Hedtoft som undtagelsen. I den sammenhæng er det værd at erindre sig Viggo Kampmanns hjertesuk¹¹⁵, at »det mærkelige er at meget få siger tingene lige ud og korrekt til en statsminister ... H.C. sagde engang til mig at nok er det en overgang at blive minister, men omstillingen til statsministerposten er langt større ...«.

Om Hartvig Frisch har Krag skrevet¹¹⁶ at »som hos alle ægte mennesker var der altid mere tvivl end selvsikkerhed i hans sind. Hvor folk af plumpere bygning er evigt forvissede om at være »betydelige mænd«, var Hartvig altid åben for den tankes mulighed at han måske slet ikke burde have været politiker. Det svarer vel til saltets fornemmelse af at det måske burde have holdt sig borte fra ægget«. At ordene kan læses som en blufærdig-stolt selvbekendelse synes bestyrket af flere karakteristikker i *Krag – som vi kendte ham*. Det kan ikke vides hvem Krag havde i tanker-

113. *Ibid.*, p. 129.

114. *Ibid.*, p. 50.

115. *Mi forhenværende liv*, p. 70.

116. *Travl tid, god tid*, p. 185.

ne som folie for Frisch. H.C. Hansen har næppe tvivlet på at han var på sin rette hylde. Kanske var han, som Krag så det, »af plumpere bygning«.

Det afgørende er imidlertid hvorledes H.C. Hansen så på Krag. Og da må det nok, Krags senere gerning taget i betragtning – uanset om en sådan betragtning munder ud i Dybdahl-Bartels'sk karaktergivning (s. 385) – konstateres at H.C. Hansen undervurderede ham. Han bevarede sin skepsis med hensyn til om det var forsvarligt at give denne ungdommelige, i adfærd bohemeagtige personage virkelig selvstændigt ansvar. Hans bekymring kunde give sig pudsige udtryk. Krag har berettet¹¹⁷ (og dr. Dybdahl fundet plads til i artiklen om Krag at referere) hvorledes H.C. Hansen da Krag skulde være udenrigsminister tilskyndede ham til at skaffe sig en mere rummelig bolig, hvad han gjorde, men ikke rigtig kunde tilgive ham at alle radiatorer var mønjerøde og lofterne dyblilla. »Poul Henningsens smag og H.C. Hansens smag viste sig ikke at være helt sammenfaldende«. Det overlades til læseren at slutte at H.C. Hansens smag var småborgerlig, hvilket jo er frygteligt. Og endnu på dødslejet kunde H.C. Hansen formane ham til at huske på at han var udenrigsminister¹¹⁸. Den unge mand – som efterhånden var 45 – kunde stadig have godt af en påmindelse. Og hverken i oktober 1958, da Krag var helt ny som udenrigsminister, eller i januar 1960 har H.C. Hansen været i tvivl om at det var Kampmann han burde konstituere som statsminister.

Nogle spørgsmål til en biograf

Der kan ikke råde tvivl om at Krag følte sig dårligt behandlet. Jørgen Paldam¹¹⁹ vil endda mene at disse år »var med til at gøre Krag mere indesluttet og mere skeptisk overfor alt og alle«. Des mere beundringsværdigt er det at han vilde give en så overvejende positiv skildring i *Bogen om H.C. Hansen*; han kunde jo have undslået sig. Lidt senere skrev han, i *Fra Folket de kom*, på lignende vis om Buhl, der også havde trådt ham på tærne. Denne hans evne til ikke at være smålig bør naturligvis ikke få forskeren til at se bort fra den Krag'ske proveniens. Ovenfor er der givet eksempler på diskrete udtryk for en følelse af forurettethed, som ikke var uden grund; de giver en antydning – men også kun en antydning – af hvad Krag inderst inde følte. Havde han villet og kunnet

117. *Kamp og fornyelse*, p. 132.

118. *Ibid.*, p. 135.

119. *Krag – som vi kendte ham*, p. 15.

skrive af karsken bælg var den kildekritiske problematik blevet enklere.

Og dermed er jeg tilbage ved mit udgangspunkt: dr. Dybdahls vurderinger i *Dansk Biografisk Leksikon* og særligt hans nedvurdering af H.C. Hansen. Det er øjensynligt, og har på mange punkter kunnet påvises i detaljer, at hvad Krag har skrevet er en hovedkilde. Det overraskende er at det helt overvejende er Krags diskrete kritik der er blevet benyttet, og som, stående alene, ikke mere virker diskret. Dr. Dybdahls kritiske ambition har, når artiklerne læses i sammenhæng, ført til en mandjævning, hvor H.C. Hansen kommer til kort; han fremstår i egentligste forstand som hvad hans dæknavn var under besættelsen: den Lille. Det resultat kan en forsker jo komme til, ligesom at Krag var landets største statsmand i dette århundrede. Det vilde være meget oplysende hvis dr. Dybdahl vilde give, hvad genren leksikonartikel ikke tillader, en argumenterende og så vidt det er muligt kildebelagt drøftelse af hvorfor han mener hvad han mener, og hvordan han bedømmer problematikken omkring Krags dominans som kilde.

Dertil vil også høre kildeangivelser for de påstande og vurderinger som det ikke er muligt – eller i hvert fald ikke har været for mig – at finde belæg for i hvad Krag og andre har skrevet. Krag kan tænkes at have været en mundtlig (og måske mere uforbeholden?) kilde. Andre centralt placerede skikkelser kan også have været det. Det kan være en stor fordel, som dr. Dybdahl, at have adgang til information fra en inderkreds. Omend det også kan rumme risici. Også hertil kunde det være værdifuldt at få en oplysende kommentar.

Det forholder sig sådan at jeg kender udmærket Vagn Dybdahl. Jeg kunde altså bare spørge ham. Men det forekommer mig at det det her drejer sig om er både forskningsmæssigt og for leksikonnetts brugere og offentligheden i det hele taget af så stor interesse at svarene bør være tilgængelige for alle.

Undervejs er det så blevet nødvendigt at give baggrunden for spørgsmålene, for begrænsningens skyld centreret omkring emnet H.C. Hansen, Krag og Udenrigsministeriet men med en belysning af den nødvendige baggrund i forholdet mellem Buhl, Hedtoft og H.C. Hansen. Dermed har spørgsmålene taget form af en lille afhandling om disse emner, sådan som de tegner sig for mig på grundlag af de offentligt tilgængelige kilder. Det er ikke gjort før. Så måske har det i sig selv interesse. Foruden at det giver rigsarkivaren noget at forholde sig til.

En foreløbig redaktion af denne afhandling har været sendt ud til et mindre antal personer. Jeg har modtaget skriftlige og (eller) telefoniske svar fra fhv. formand for Folketinget, minister K.B. Andersen, Folketingets bureauchef Helge Hjortdal, folketingsmand Erhard Jakobsen, professor, dr.phil. Tage Kaarsted, økonomidirektør Jørgen Paldam, departementschef Erik Ib Schmidt, fhv. ambassadør Nils Svenningsen og hofmarskal Hans Sølvhøj, hvem jeg takker for det – i flere tilfælde betydelige – besvær jeg har forvoldt dem. Jeg har også rådført mig med flere kolleger på Institut for Statskundskab.

Henvendelserne har resulteret i nogle oplysninger som var mig ukendte. En af disse er med tilladelse benyttet ovenfor, jvf. note 63. Andre var fortrolige og er følgelig ikke blevet benyttet; de vilde have kunnet udbygge min fremstilling, men ikke på væsentlig måde ændre dens resultater. Henvendelserne har også givet mig en fyldigere baggrundsviden. Råd og vink har resulteret i en del mindre ændringer i forhold til min første tekst. Ansvar for afhandlingen er naturligvis alene mit.

Kongemødet i Ulfsbäck præstegård februar 1629

– en dansk diplomatisk triumf på tragisk baggrund

Af Knud J. V. Jespersen

Ved det berømte kongemøde mellem Christian IV og Gustav II Adolf i Ulfsbäck præstegård, februar 1629 mødtes Danmark og Sverige så at sige i døren til den store europæiske konflikt, som vi af konvention kalder Trediveårskrigen. Et selvsikkert Sverige under Gustav Adolfs dynamiske og karismatiske ledelse var på vej ind på den europæiske scene, mens et slået og ydmyget Danmark var på vej ud. Mange i samtiden havde ventet og håbet, at kongemødet ville føre til en koordineret nordisk indsats mod de sejrrie katolske magter. I stedet førte det til yderligere uddybning af kløften mellem de to riger, hvis veje derefter for alvor skiltes. Med anledning i en diskutabel tolkning af mødet i Leo Tandrup's disputats argumenterer lektor ved Odense Universitet, dr. phil. Knud J. V. Jespersen her for, at mødets forløb må fortolkes først og fremmest som udtryk for fundamentale nordiske interessemodsætninger i selve Østersøen, selv om især de svenske forhandlere gjorde sig store anstrengelser for at tilsløre dette forhold. Dette modsætningsforhold udelukkede næsten pr. definition virkeliggørelse af drømmen om en fællesnordisk indsats i Trediveårskrigen, hvorfor mødet nærmest på forhånd var dømt til at ende resultatløst.

Den egentlige anledning til på ny at fremdrage denne lille – i litteraturen i øvrigt ganske velbelyste – episode i dansk udenrigspolitisk historie er mit arbejde for nogen tid siden med at anmelde Leo Tandrup's store værk om dansk udenrigspolitik 1613-25, hvori han drager nogle ikke ganske holdbare fortolkningsmæssige konsekvenser af kongemødet. Efter at have lagt sig fast på Arthur Stilles indringningstese som grundlag for fortolkningen valgte Tandrup at nedtone betydningen af andre mulige forklaringer på det dansk-svenske modsætningsforhold, herunder f.eks. hele dominium maris Baltici-problemet. Dette bragte ham flere gange til det postulat, at Danmark og Sverige i virkeligheden havde betydelige fælles dominieinteresser i Østersøen, og at Ulfsbäck-mødets forløb dokumenterede dette. Underforstået: det var ikke på dette punkt, men i indringningspolitikken den egentlige interessekonflikt lå¹. I dette synspunkt er

---

1. Leo Tandrup, *Mod triumf eller tragedie*. Bd. I-II. Århus 1979. Her bd. I, s. 78, note 44,

jeg fundamentalt uenig, hvilket også fandt udtryk i anmeldelsen, om end det ikke dér var muligt at gennemføre en længere diskussion af problemet. Men da spørgsmålet har konsekvenser for fortolkningen af hele den nordiske magtkamp i 1620'erne, skal jeg her benytte lejligheden til i mere udførlig form at drøfte både Ulfsbäck-mødet og karakteren af de magtinteresser, der ved denne lejlighed krydsede klinger. Det bør i øvrigt med det samme understreges, at der ikke i det følgende vil blive føjet meget nyt til vor rent faktiske viden om kongemødets forløb. Jeg har ikke haft adgang til andet og mere kildemateriale, end der også forelå for mine forgængere på feltet. Foranlediget af Tandrup er mit hovederinde blot at præcisere og begrunde den fortolkning af forhandlingerne, som jeg finder mest dækkende.

Min opfattelse er – lad det straks være fastslået – at Ulfsbäck-mødets hele forløb dokumenterer den absolutte uforenelighed af danske og svenske interesser. Som så ofte før tørnede de også ved denne lejlighed frontalt sammen, personificeret først og fremmest i de to nordiske monarker, Christian IV og Gustav II Adolf. De fleste af mødets historikere har haft øje for denne interessekonflikt, selv om det også er et generelt træk, at de først og fremmest har opfattet mødets forløb som en illustration af forskellene i de to kongers personlighed og politiske format. Resultatet har næsten undtagelsesløst været en lovprisning af den visionære, vidsynede statsmand, Gustav Adolf og en nedvurdering af den snævertsynede kommunalpolitiker, Christian IV². Denne biografiske fiksering har efter min opfattelse lagt sig hindrende i vejen for en fyldestgørende vurdering af kongemødets politiske forudsætninger, indhold og konsekvenser. I det følgende skal vægten derfor lægges på en analyse deraf, idet specielt de involverede parterers hensigter med mødet skal konfronteres med dets resultater.

At mødets parter vurderede forløb og resultater vidt forskelligt fremgår alene af de to monarkers nogenlunde samtidige udsagn. I et brev,

---

jfr. s. 158, note 25a. Min anmeldelse af bogen fremkom i *Historisk Tidsskrift*, bd. 81, 1981, s. 242-53.

2. Litteraturen om mødet er fortrinsvis af ældre dato og ejheller særlig omfangsrig. Bortset fra korte beskrivelser i gængse nyere oversigtsværker er mødet i mere udførlig form behandlet af A. Fabricius, Gustav Adolfs og Kristian den 4des møde i Ulfsbæk i Februar 1629, *Historisk Månedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning*, bd. VIII, 1887, s. 237-47; Dietrich Schäfer, Die Zusammenkunft Gustav Adolph's mit Christian IV. von Dänemark zu Ulfsbäck 1629. Ein Beitrag zur Charakteristik Gustav Adolph's, *Preussische Jahrbücher*, bd. 105, 1901, s. 39-62, samt Nils Ahnlund, Ulfsbäck's möte. Tal vid hembygdsfesten vid Ulfsbäck's prästgård midsommarafton 1929, (trykt i forf.s *Kring Gustav Adolf*. Stockholm 1930, s. 143-58).

dateret umiddelbart efter mødets afslutning, til kansleren Christen Friis, der på denne tid befandt sig i Lübeck som medlem af den danske delegation ved fredsforhandlingerne, noterede Christian IV: »Den sammenkomst till wulssbeck giick, gud uerre loffuit, ret uel aff, saatt uy skyltiss gode uenner ad«³. I skarp kontrast hertil bemærkede Gustav Adolf i et brev, dateret Jönköping den 5. marts, til sin kansler Axel Oxenstierna, at »Konungen [Christian IV] måste hafva varit drucken, tha han gaf Rask kommission och creditif, heller Rasch hufvudwill, att han icke rätt hafver förstått Konungen. Summa, parturiunt montes, nascitur ridiculus mus«⁴. Christian IV's åbenlyse tilfredshed med mødets forløb og Gustav Adolfs lige så åbenbare skuffelse er ikke til at tage fejl af. Alene dette understreger, at de to forhandlingsdelegationer må være mødt op i Ulfsbäck med vidt forskellige mål og hensigter. Eller med andre ord: de interesser, de hver især repræsenterede og søgte at fremme, var vidt forskellige. En nærmere afklaring af disses karakter forudsætter imidlertid en undersøgelse af mødets forløb og indhold.

Kongemødets forløb

I betragtning af de fremragende detaljerede beskrivelser af forhandlingerne, der findes i de ældre behandlinger af mødet, er det overflødigt her at inkludere sig på noget sådant⁵. Derimod er det nødvendigt kort at skitserer begivenhedsforløbet og forhandlingsgangen som grundlag for den følgende fortolkning.

Kongemødet, der efter alt at dømme var kommet i stand på Christian IV's tilskyndelse, fandt sted i Ulfsbäck præstegård på den svenske side af den hallandske grænse i tiden 23.-26. februar 1629⁶. Den danske forhand-

3. Christian IV til kansler Friis, dat. København den 28. februar 1629; trykt i C. F. Bricka og J. A. Fridericia (udg.), *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 1589-1648*. Bd. II, Kbh. 1889-91, nr. 168.

4. Gustav II Adolf til Axel Oxenstierna. Trykt i *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling*, utg. av Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademin, Stockholm 1888 ff., her sen. avd., bd. I, s. 463-64.

5. Især Dietrich Schäfers afhandling (jfr. note 2) udmærker sig ved sin udførlige beskrivelse af mødets forløb.

6. At initiativet til mødet udgik fra Christian IV fremgår dels af Gustav Adolfs ovennævnte (note 4) brev til Oxenstierna, dels af en indberetning til svenskekongen fra diplomaten Christoffer Rasch, der i begyndelsen af december 1628 aflagde Christian IV besøg. Under dette havde kongen udtrykt ønske om et møde, hvilket Rasch lod gå videre i sin indberetning af 12. december 1628 (*Svenske Rigsarkiv*). Gustav Adolf bekræftede derefter ved brev af 19. jan. 1629, at han var parat til at møde den danske konge ved

lingsdelegation bestod, foruden kongen, af rigsråderne Christen Thomesen Sehested, Otte Skeel og Jost Høeg. Den svenske konge havde ved sin side rigets feltherre Jacob de la Gardie, rigskanslerens broder Gabriel Oxenstierna samt Hr. Per Banér. Hertil kom på begge sider et betydeligt antal personer af fyrsteligt og adeligt blod. Ingen af disse synes dog at have deltaget i de egentlige forhandlinger, hvorfor der heller ikke er nogen grund til at hæve deres anonymitet.

Forhandlingerne afvikledes over fire møder, hvoraf det første, der var et fællesmøde mellem kongerne og rigsrådsdelegationerne, fandt sted umiddelbart efter ankomsten til præstegården om eftermiddagen den 23. februar⁷. Det afsluttedes med taffel og drikkelag til ud på natten. Anden møderunde havde kun kongerne som deltagere og fandt sted næste dags formiddag i Christian IV's sovegemak, hvor den svenske konge opsøgte den danske. De to monarkers forhandlinger varede til noget op på dagen og sluttede med en aftale om at lade de to rigsrådsdelegationer mødes til detailforhandlinger. Dette, det tredje møde fandt derefter sted sidst på eftermiddagen samme dag og sluttede i god tid inden aftenmåltidet. Fjerde og sidste forhandlingsrunde afvikledes samme aften efter tafflet med samtlige forhandlere til stede. Måske er det dog nok lidt af en tilsnigelse at betegne denne del af mødet som en egentlig forhandlingsrunde. Situationen var nemlig den, at forhandlingstemaerne blev diskuteret, mens deltagerne stod på gulvet og drak »starkt«. Diskussionen sluttede dog temmelig brat med det bekendte åbne skænderi mellem monarkerne, der derefter hen ad midnat gik hver til sit. Om morgenen den 25. aflagde kongen af Sverige endnu en gang visit i Christian IV's sovegemak, og op ad dagen mødtes rigsrådsdelegationerne en sidste gang for at udveksle det sidste skriftlige materiale. Denne dags mødevirksomhed bør dog

---

grænsen omkring den 20. februar (RA, TKUA, Akter vedr. det politiske forhold til Sverige 1626-34). – Der hersker i beretningerne fra mødet nogen usikkerhed om mødets kronologi. Jeg støtter mig i min tidsbestemmelse på vor mest samtidige kilde, Christian IV's skrivekalender for 1629, udg. af Chr. Molbech i *Danske Samlinger*, bd. V, 1869-70, s. 58 ff. Skrivekalenderens dateringer stemmer med samtidige dateringer på kreditiver og forhandlingsdokumenter.

7. Rekonstruktionen af forhandlingsforløbet er fortrinsvis sket på grundlag af to nogenlunde samtidige øjenvidneberetninger, nemlig den danske rigsråd, Christen Thomesen Sehesteds optegnelser, der findes i original i RA, TKUA, Akter vedr. det politiske forhold til Sverige 1626-34, men er udgivet af P. W. Becker i *Danske Magazin*, 3. rk., bd. I, s. 127-30. Desuden den svenske rigsråd Gabriel Oxenstiernas meget udførlige beskrivelse, der findes i original i Uppsala Universitetsbibliotek, men er udgivet af C. G. Styffe i *Historiska Handlingar*, bd. VIII, nr. 4, Stockholm 1881, s. 1-17. Desuden er hovedaktørernes egne, men mere summariske beretninger benyttet, jfr. ovenfor note 3 og 4.

næppe betegnes som forhandlinger, idet der efter alt at dømme blot blev talt om ligegyldigheder eller afviklet formalia, og ikke mindst fordi det kongelige skænderi den foregående aften havde sat en effektiv stopper for al videre konstruktiv forhandling. Danskerne ville allerede denne dag have tiltrådt tilbagerejsen; men det onde vejr kombineret med svensk gæstfrihed bevirkede, at afrejsen blev udsat til dagen efter. Kongerne skiltes da under udfoldelse af det samme store ceremoniel som ved ankomsten.

Mødet endte således i en temmelig dyster stemning, hvilket meget vel svarer til, at det fandt sted på en særdeles dyster baggrund. Nemlig på den ene side Danmarks fuldstændige nederlag i Kejserkrigen, der så småt var ved at finde sin afslutning gennem de netop påbegyndte fredsforhandlinger i Lübeck, og på den anden Sveriges stadig voksende engagement i den store europæiske krig – et engagement, der bragte landet stadig tættere på aktiv deltagelse. Forhandlingstemaerne på kongemødet var i høj grad bestemt af denne situation.

Som helhed kendetegnes forhandlingerne af, at Gustav Adolf hele tiden bevarede forhandlingsinitiativet, mens danskerne spillede en passiv rolle. Dette viste sig allerede i det første plenummøde straks efter ankomsten. Den svenske konge indledte da straks samtalen ved at understrege den store fare, der truede begge de nordiske riger på selve deres eksistens, hvis man blot passivt affandt sig med den store kejserlige flådeoprustning i Østersøen, og hvis Danmark ved gunstige fredsbetingelser lod sig lokke til at slutte separatfred i Lübeck. Vejen ville da efter Gustav Adolfs mening være åben for en kejserlig-katolsk magtopbygning, der snart ville medføre, at »wi ... alle skulle bliffue henført i Americam att syde Sucker«⁸. Derfor foreslog han indgåelse af en offensiv-defensiv pagt mellem Danmark og Sverige samt oprettelse af en fælles kampstyrke til indsættelse i Tyskland for på denne måde at komme den truende katolske magtopbygning i forkøbet. Udgifterne dertil foreslog han fordelt med tre fjerdedele til Sverige og en fjerdedel til Danmark. Christian IV reagerede imidlertid nærmest modvilligt og erklærede henholdende, at det vigtigste for ham var at få sine tabte provinser tilbage gennem forhandlinger med de kejserlige, ikke at indlade sig på nye krigsføretagender.

Diskussionen om dette emne fortsattes under de to kongers morgenmøde den 24., hvor Gustav Adolf med stor iver »urgeder den samme

---

8. Udtrykket stammer fra Sehesteds optegnelser; jfr. også Gabriel Oxenstiernas beretning.

Materi⁹. En anelse taktløst lagde svenskekongen ud med en temmelig sårende og bedrevidende kritik af den danske konges krigsførelse, der nærmest blev karakteriseret som amatøragtig. Derefter fremhævede han atter den store fare, der truede begge de nordiske riger efter det danske nederlag. Han afsluttede denne belæring af sin ældre danske kollega med at spørge, hvad Christian IV egentlig havde tænkt sig at gøre for at forhindre de kejserliges fremgang. Dertil svarede den danske konge – af forståelige grunde noget mut – at han satte sin lid til den danske overlegenhed til søs. Derigennem mente han nok fra søsiden at kunne spærre de kejserlige adgangen til Østersøen. Hvortil Gustav Adolf kort afvisende bemærkede, at en sådan strategi ikke ville give nogen varig sikkerhed. Denne ville kun kunne opnås gennem massiv militær tilstedeværelse i selve Tyskland – m.a.o. ved landsættelse i nordtyskland af en »statligh armee«, hvormed katolikkerne kunne tvinges bort fra søkanten. Dermed var svenskekongen tilbage i sit hovedtema fra aftenen forinden, nemlig oprettelse af en militæralliance mellem Danmark og Sverige, der skulle danne grundlag for oprettelse af invasionshæren under Gustav Adolfs direktion. Da Christian IV stadig forholdt sig skeptisk, tilbød Gustav Adolf at reducere det danske bidrag til styrken til seks tønder guld i rigsdaler til aflønning af tyske lejetropper. Men hertil svarede den danske konge undvigende, at et beløb af denne størrelse lå langt over Danmarks aktuelle formåen, og at det var fuldstændig udelukket, at landet skulle kunne præstere en fjerdedel af krigsomkostningerne. Gustav Adolf ytrede på sin side højlydt tvivl om rigtigheden af dette og spurgte – tilsyneladende noget i vildrede over dansk kongens åbenlyse modvillighed – hvordan i alverden Christian IV så havde tænkt sig at sikre sit riges fortsatte eksistens og få sine tabte lande igen. Hertil svarede Christian IV blot lakonisk: »Vi sætter vort håb til Gud«¹⁰ – et svar, der gjorde Gustav Adolf så ganske paf, at han foretrak at gøre en ende på samtalen. Forinden enedes kongerne dog om at lade rigsrådsdelegationerne fortsætte forhandlingerne senere på dagen.

Denne tredie forhandlingsrunde afspejlede tydeligt svenskernes stigende forvirring om de danske hensigter med mødet – en forvirring, der var blevet skærpet efter formiddagens møde mellem kongerne¹¹. De svenske forhandlere lagde straks ud med at kræve en forklaring på den danske

---

9. Citatet er fra Sehesteds korte optegnelse om denne forhandlingsrunde, om hvilken Gabriel Oxenstierna til gengæld beretter så udførligt, at han som forlæg må have haft notater, taget under selve samtalen.

10. Gabriel Oxenstiernas beretning (udg. s. 13).

11. Sehesteds optegnelser, der udførligt behandler denne forhandlingsrunde.

konges hensigt med mødet. Det var jo ham, der gennem gesandt Rasch havde ønsket det. Lidt troskyldigt svarede de danske råder, at der fra dansk side var to grunde til at ønske mødet, nemlig for det første »att all werden kunde see, med huad enighed och sambyrdis Omhue begge Konger waaget for disse Land«, og for det andet et ønske om svensk bistand til en sømilitær indsats i Østersøen mod de kejserlige flådeplaner. De svenske forhandlere bemærkede dertil, at kongen af Sverige naturligvis ville møde i søen, hvis der var behov derfor, men at de gerne så, at forhandlingerne resulterede i en videregående aftale mellem de to magter om fælles optræden under fredsforhandlingerne i Lübeck og en offensiv-defensiv pagt mellem de to riger. Svenskerne overgav derpå to aktstykker til danskerne, nemlig et dokument indeholdende fire »puncta«, hvorpå man ønskede danskernes reaktion, samt et dokument, der opregnede »mediis pacis«, dvs. det svenske forslag til betingelser for fredsslutning med de kejserlige, som man i fællesskab skulle føre frem i Lübeck¹².

Aktstykket med de fire »puncta« rummede følgende forslag fra svensk side: 1) de to konger skulle enes om at føre fælles fredsforhandlinger i Lübeck, 2) fredsbetingelserne skulle være fælles for begge riger, 3) kongerne skulle forpligte sig på de således aftalte fredsbetingelser, lige som ingen af dem måtte indgå separatfred med de kejserlige; 4) da kongen af Sverige gennem undsætningen af Stralsund var blevet direkte indblandet i den tyske krig, og da han vurderede, at det næppe ville være muligt at opnå fred på de foreslåede betingelser, agtede han at gøre invasion i Tyskland. Han anmodede derfor om den danske konges venlige råd m.h.t. dette angrebs iværksættelse. – Skønt forslaget ikke rummede et udtrykkeligt tilbud om en egentlig militæralliance mellem Danmark og Sverige, indeholdt det dog alligevel en tydelig invitation til Danmark om at binde de to rigers skæbne sammen over for de kejserlige. Og denne sammenbinding ville blive så tæt, at dens logiske konsekvens var den militæralliance, som Gustav Adolf mundtligt fremsatte forslag om under de første forhandlinger. Den danske reaktion var på alle punkter negativ og afstandtagende. Man fastslog i svaret, at der ikke kunne blive tale om

12. Sehesteds optegnelser. Et eks. af »Puncta, huar wppå H. K. Ma. af Swerige ... begierer K. Mⁿ i Danmark sigh förklara wille« med Sehesteds egenhændige randnotater om de danske svar findes i RA, TKUA, Akter vedr. det politiske forhold til Sverige 1626-34. De svenske »mediis pacis« kendes kun i Jacob Langebecks afskrift fra det i 1826 brændte arkiv på Rosenholm. Sehesteds udskrift lyder (i Langebecks afskrift): »17 Articuli pacis som Kongen af Sverrig os ad deliberandum offuerleverede«. De er refereret af Chr. Molbech, *Kong Christian IV's egenhændige Breve*, bd. I, Kbh. 1848, s. 383-84 på grundlag af Langebecks afskrift.

at ændre på de fredsbetingelser, der allerede for en måneds tid siden var tilstillet kejseren, hvorfor man heller ikke kunne tiltræde forslaget om fælles optræden i Lübeck. Videre henvistes til, at forpligtelser af så vidtgående karakter, som indeholdt i det svenske forslag, ikke kunne indgås af den tilstedeværende delegation, men måtte forhandles med stænderne hjemme i Danmark. Endelig afviste man blankt at give den svenske konge noget som helst råd vedrørende det planlagte angreb, »fordi att Raad og Anledning vden medfølgende giørlig assistents var inutil« – underforstået: man ønskede ikke selv den fjerneste forbindelse med de svenske krigsplaner. En mere total afvisning af den svenske tilnærmelse kunne næppe tænkes.

De af svenskerne foreslåede »mediis pacis« var næppe heller egnede til at styrke det danske håb om snarlig fred. Dette aktstykke rummede nemlig en række krav, der måtte forekomme de sejrrie kejserlige tropper helt uantagelige. Deriblandt krav om kejserlig rømning af såvel den over- som den nedersaksiske kreds, demolering af samtlige kejserlige militære anlæg ved Østersøen og Nordsøen, fjernelse af de kejserlige orlogsfartøjer fra havnene og tilbagegivelse af samtlige erobrede danske områder. Vidste man ikke bedre, skulle man tro, at disse »mediis pacis« var dikteret af krigens sejrende part, hvorfor Gustav Adolfs let ironiske vurdering, at freden næppe ville blive opnået på »föreslagne condicjoner«, utvivlsomt var særdeles realistisk. Betingelserne var ikke egnede til at skabe fred, men særdeles velegnede til at sikre krigens fortsættelse. Det er derfor intet under, at de krigstrætte danske forhandlere i deres svar på de fire »puncta« pure afviste at diskutere fælles fredsoplæg i Lübeck. Med det afvisende danske svar på de svenske forslag sluttede dette sidste egentlige forhandlingsmøde under sammenkomsten i Ulfsbäck. Straks efter blev der kaldt til taffel, og senere »inter pocula« udspandt sig de sidste meningsudvekslinger om mødets emne.

Da majestæterne efter måltidet havde stået en stund ude på gulvet og »starkt druckitt«, forsøgte Gustav Adolf en sidste gang at overtale Christian IV til at indgå den foreslåede alliance med Sverige¹³. Som led i overtalelsesforsøget slog han nu yderligere af på sine krav til Danmark, idet han pointerede, at de danske ydelser kunne fastsættes af Christian IV selv, blot danskerne ville »göre ett medh oss«. Dansk kongen betakke sig dog høfligt, men bestemt med ordene: »... nogott att begynne, dett wij inthe kunne uthföra, dett kunne wij inthet göra«. Efter denne fornyede afvisning synes Gustav Adolf helt at have opgivet den vrangvil-

13. Gabriel Oxenstiernas beretning, jfr. Sehesteds optegnelser.

lige Christian IV, og med et uhørt brud på etiketten vendte han sig direkte til de tre danske rigsråder, der stod i nærheden. Med stor veltalenhed forsøgte han nu – hen over hovedet på den danske konge – at få dem til at støtte allianceforslaget, idet han i stærke vendinger udmaledede for dem, hvilke ulykker der fra katolsk side ville hjem søge Danmark, hvis de ikke gjorde det. De danske rigsråder, der må have følt situationen yderst pinlig, valgte den eneste fornuftige udvej, nemlig ikke at svare. De blev også forhindret deri af Christian IV, hvis minespil under hele intermezzoet havde røbet stærk ophidselse. Han udslyngede nu det spørgsmål, der under hele forhandlingsforløbet havde ligget danskerne på læben: »hwadh haffuer E. K. till att göra i Tyslandh eller hwar medh haffuer Keisaren nogott emot E. K. brutit?« Da tingene således omsider blev nævnt ved deres rette navn, mistede også svenskekongen besindelsen. Med fortrukket ansigt trådte han hurtigt et par skridt nærmere Christian IV og udbrød: »Ist das fragenswerdt?« Hvorefter han hurtigt opremsede de overgreb, som han og hans land havde været genstand for fra kejserlig side: forfølgelse af trosfæller, belejring af Stralsund, militærhjælp til Sveriges fjende, Polen osv. Ingen, hverken kejser eller konge, fyrste eller republik, eller hvem tusind djævle det vil, skulle behandle ham, Gustav Adolf således – han trak vejret dybt – »wij skola så taga hwarandra widh öhron, att sylstron skole rykia der widh«. Efter dette lidenskabelige udbrud blev kongen stille. Heller ikke Christian IV svarede et ord, men vendte sig i stedet til Jacob de la Gardie og drak ham til. Gustav Adolf gjorde det samme med Otte Skeel, hvorefter det hele opløstes i almindelig samtale, til selskabet ved midnatstid brød op for at gå til sengs.

Således kulminerede kongernes møde i Ulfsbäck præstegård, og således endte også de politiske forhandlinger om den af svenskerne så stærkt ønskede militæralliance. Resultatløse, set fra et svensk synspunkt: bjergene redte til barsel, men fødte en latterlig mus! – Det er dette forløb og dette fattige resultat, der af de fleste af eftertidens historikere er blevet fortolket som udtryk for de danske politikeres snæversyn og Christian IV's manglende politiske format i kontrast til Gustav Adolfs statsmandsagtige geni. Isoleret betragtet ligger en sådan tolkning også snublende nær. Spørgsmålet er dog, om den også holder, når mødet betragtes i en større sammenhæng – når der også i tolkningen inddrages de to parter realpolitiske interesser med den vægt, de fortjener.

Parternes mål og forhandlingsstrategi

Betragtes forhandlingsforløbet som helhed, viser det sig som et gennemgående, karakteristisk træk, at Gustav Adolf hele tiden bevarede initiativet. Det var ham, der opsøgte Christian IV i dennes sovegemak, det var ham og hans medforhandlere, der anslog forhandlingstemaerne, det var ham, der stillede konkrete forslag, og det var frem for nogen ham, der viste iver og utålmodighed efter at nå et resultat. I modsætning hertil optrådte Christian IV og de danske delegationsmedlemmer hele tiden afventende, undertiden modvilligt og for det meste blot passivt reagerende på de svenske udspil. Dette til trods for, at det første initiativ til mødet netop synes at være udgået fra dansk side. Denne forhandleradfærd tyder i sig selv på, at svenskerne mødte med de bedst definerede forhandlingsmål.

De forhandlingsmål, Gustav Adolf stillede efter, kan på grundlag af forløbet kort sammenfattes i to punkter: 1) mulighed for at skaffe sig indflydelse på fredsforhandlingerne i Lübeck, og 2) ønske om en militær alliance med Danmark.

Lübeck-temaet fik en fremtrædende plads allerede ved forhandlingernes start, da Gustav Adolf straks indledte med at påpege farerne ved den fortsatte kejserlige flådeoprustning i Østersøen, hvorefter han i umiddelbar forlængelse heraf bragte de igangværende fredsforhandlinger i Lübeck på tale¹⁴. Han pointerede ved denne lejlighed – og gentog det flere gange i løbet af forhandlingerne – at såfremt han, Gustav Adolf, befandt sig i kejserens og Wallensteins sted, ville han uden nogen tøven give Christian IV samtlige erobrede provinser tilbage og slutte en separatfred med Danmark, der dels ville neutralisere landet som fjende, dels ville give de kejserlige ro til at opbygge en Østersøflåde, der snart ville være i stand til at fratage Danmark (og Sverige) herredømmet i Østersøen. Til den tid ville kejseren så uden besvær atter kunne fratage Christian IV alt, hvad han ved freden havde tilbagegivet, og måske endda helt kunne eliminere Danmark som selvstændig stat. Underforstået: skulle Christian IV begå den dumhed at indgå en tilsyneladende gunstig separatfred, måtte han se i øjnene, at han dermed også på blot lidt længere sigt ødelagde eksistensgrundlaget for Danmark som selvstændig stat. Han advarede derfor i utvetydige vendinger den danske konge mod et sådant skridt og understregede, at dette ikke blot var et dansk, men i lige så høj grad et svensk sikkerhedsproblem, »effter detta kriget går dem både an,

14. Smstds.

och Dannemark nu ähr för Sverige på denn sidan som en mur, hwilket der dett skulle undergå (dett Gudh nådeligen affuende), skole hela moles belli komma Sverige allena på halsen«¹⁵. Med disse ord sammenkoblede han i sin argumentation Danmarks og Sveriges sikkerhed, og dermed legitimerede han også forslaget om svensk deltagelse i Lübeck-forhandlingerne og fælles optræden under fredsforhandlingerne, således som det konkret fandt udtryk i de to aktstykker, de fire »puncta« og de svenske forslag til »mediis pacis«¹⁶. I realiteten indebar forslagene dansk suverænitetsafgivelse til en fælles forhandlingsdelegation, svensk vetoret over for evt. aftaler med den kejserlige modpart og i sidste ende – som Gustav Adolf åbent erkendte under forhandlingerne – en fortsættelse af den tyske krig med Sverige som den altdominerende allierede og svenskekongen som krigens »direktør«. Gustav Adolfs forslag bør derfor betragtes – ikke som et forsøg på gennem fælles optræden i Lübeck at nå frem til en samlet fredsløsning – men som en metode til at forhindre en uønsket separatfred mellem Danmark og de kejserlige og gennem uantagelige fredsbetingelser tvinge Danmark over i den svenske lejr.

Den anden del af det svenske forhandlingsoplæg – forslaget om en militær alliance mellem de to lande – lå i logisk forlængelse af denne tankegang. Mens det første forslag ved påvisning af de sikkerhedsmæssige risici skulle skræmme danskerne fra at slutte separatfred, præsenteredes med det andet forslag et sikkerhedspolitisk alternativ for Danmark, nemlig alliancen med Sverige. Også for dette ivrede Gustav Adolf fra forhandlingernes begyndelse, og han vedblev at insistere på det gennem hele forløbet. Så stor vægt tillagde han det, at han som påvist flere gange slog af på kravene til omfanget af den danske bistand for til slut at stille sig tilfreds med en ubestemt hjælp efter danskernes egen bestemmelse, blot de ville gøre fælles sag med ham. I sin iver gik han endda så vidt, at han ved den afsluttende sammenkomst brød én af etikettens mest elementære regler og henvendte sig direkte til de danske rigsråder, nærmest tryglende om deres tilslutning til forslaget¹⁷. Det hele forløb og de gentagne betydelige nedslag i fordringerne over for de danske indvendinger understreger forslagets store betydning for Gustav Adolf. Samme forhold understreger tillige, at selve den danske militære og økonomiske bistand i den tilstundende krig kun var af sekundær interesse for sven-

15. Gabriel Oxenstiernas beretning (udg. s. 7).

16. Jfr. note 12 ovenfor.

17. Gabriel Oxenstiernas beretning rummer en næsten plastisk beskrivelse af scenen. Sehested indskrænker sig til at betegne svenskekongens formaning af de danske råder som »valde pungens«.

skerne. Deres primære interesse var helt åbenbart – hvilket jo også lå i forslaget om fælles forhandlingsoplæg i Lübeck – at bortskaffe Danmark som en potentiel trussel mod det svenske moderland, når tysklandsfelttoget var iværksat, og – optimalt – at gøre dette ved at binde Danmark til sig som allieret i krigen.

Gustav Adolf kom med andre ord til Ulfsbäck med et ganske veldefineret forhandlingsmål: at bringe Danmark i en position, der sikkerhedspolitisk ville give Sverige de gunstigst mulige betingelser i dén tyske krig, som Gustav Adolf anså for uundgåelig. Den svenske forhandlingsstrategi var bygget op omkring to hovedpunkter: ødelæggelse af mulighederne for dansk separatfred med kejseren, camoufleret som forslag om fælles forhandlingsoplæg, og eliminering af Danmark som militær trussel i ryggen i den sårbare situation efter invasionens start, forklædt som forslag om en offensiv-defensiv militæralliance.

Dette særdeles entydige svenske mål må ses i sammenhæng med den svenske politiske situation omkring årsskiftet 1628/29, således som den opfattedes af Gustav Adolf og hans nærmeste politiske rådgivere¹⁸. Sagen var nemlig den, at den svenske politiske inderkreds længe – og i hvert fald lige siden Wallenstein i 1627 kom den polske kong Sigismund til militær undsætning, besatte den jyske halvø og iværksatte de kejserlige flådeplaner i Østersøen – havde betragtet en direkte militær konfrontation med kejseren og de katolske som uundgåelig. Følgelig var det svenske folk gennem en yderst bevidst og dygtigt tilrettelagt propagandakampagne systematisk blevet forberedt på den tilstundende krig. Først gennem en religiøst farvet, generelt antikatolsk propaganda, dernæst – fra 1627 – gennem en rent politisk, antikejserlig kampagne, hvis hovedpointe var, at eftersom de katolske med kejseren i spidsen stræbte efter verdensherredømmet og med alle midler søgte at splitte de evangeliske magter med falske løfter og fredsftaler på skrømt, så var det i realiteten umuligt at forhandle sig til rette med dem. Deres fremgang kunne kun standses med militær magt – gennem krig. Spørgsmålet for Sverige var altså ikke krig eller ikke-krig – den var uundgåelig – problemet var reduceret til, om man skulle afvente fjendens komme hjemme i Sverige, eller man hellere selv skulle gribe initiativet og føre krigen over i fjendens lejr, altså en præventivkrig mod kejseren på tysk jord. Med erfaringerne fra

---

18. Foruden den almindelige oversigtslitteratur bygger det følgende især på Sverker Arnoldssons forbilledlige undersøgelse af den svenske førkrigspropaganda; S. Arnoldsson, *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget, Göteborgs Högskolas årsskrift*, bd. 47, 7, Göteborg 1941; genoptrykt uden noteapparat i G. Rystad (red), *Historia kring trettioåriga kriget*. Stockholm 1963, s. 15-39.

Kalmarkrigens dage i frisk erindring var svaret på dette spørgsmål ikke svært. Denne agitation fandt sit stærkeste og klareste pointerede udtryk i Gustav Adolfs tale til det samlede svenske rigsråd i december 1628, få måneder før Ulfsbäck-mødet¹⁹, da han bad om rådets principielle tilslutning til at påbegynde præventivkrigen, så snart han fandt tidspunktet gunstigt. I betragtning af den langvarige, systematiske propagandainsats var rigsrådets svar ikke overraskende: det tilsluttede sig uden forbehold kongens planer og overlod til ham selv at bestemme, hvornår angrebet skulle finde sted. Allerede i januar 1629 påbegyndtes udskrivningerne til invasionshæren, og selve felttoget planlagdes til sommeren 1629.

Da Gustav Adolf i slutningen af februar 1629 indledte forhandlingerne i Ulfsbäck med sin danske kollega, skete det med andre ord i fuld bevidsthed om, at Sverige i løbet af kort tid ville befinde sig i åben krig med kejseren – en krig på tysk jord, startet af svenskerne selv. På denne baggrund fremstår hans forhandlingsmål og forhandlingsstrategi som en logisk forlængelse af den politiske linie, han for længst havde udstukket. Intet, Christian IV dér ville gøre eller sige, kunne ændre derved, dertil var planer og forberedelser alt for vidt fremskredne. Dette forhold forklarer måske bedst svenskekongens noget ubeherskede reaktion, da Christian IV under det sidste aftenmøde kom for skade at spørge ham, hvad han i det hele taget havde at gøre i Tyskland. Den danske konge kom nemlig derved – måske uforvarende – til at sætte spørgsmålstejn ved selve grundlaget for den politik, Gustav Adolf da gennem flere år havde viet så mange kræfter og investeret så stor politisk prestige i. Den svenske konges svar ved denne lejlighed viser i øvrigt i hvor høj grad han var ét med sin agitation – eller måske rettere i hvor høj grad han var fanget af sin egen propaganda. Sammenligner man nemlig de grunde til intervention i Tyskland, som Gustav Adolf denne aften med stor hast remsede op, svarer de næsten fra ord til andet til begrundelserne i hans rigsrådstale, da han i december bad om dettes tilslutning til krigen²⁰.

Den lange propagandakampagne havde bidraget til at udkrystallisere Sveriges sikkerhedsproblem så klart i Gustav Adolfs sind, at han på Ulfsbäck-mødet kunne fremstille det i næsten syllogistisk form. De foregående års propaganda havde med stigende styrke og klarhed betonet den såkaldte »søkantskonception«, dvs. den opfattelse at Sveriges sikkerhed beroede på beherskelse af de over for Sverige liggende kyststrækninger, enten gennem svensk besættelse eller ved venligtsindede magters

19. Arnoldsson (G. Rystad), s. 28.

20. Smstds., sml. Gabriel Oxenstiernas beretning (udg. s. 15-16).

tilstedeværelse. Den strategiske grundopfattelse, Gustav Adolf i Ulfsbäck forhandlede ud fra, og som han både direkte og indirekte gav udtryk for under forhandlingerne, kan derfor kort sammenfattes i følgende syllogisme: Sveriges sikkerhed beror på beherskelse af »sökanten«. Danmark er en del af denne²¹. Følgelig er Sveriges sikkerhed afhængig af beherskelse af det danske territorium – eller i det mindste af, at Danmark er elimineret som potentiel modstander. Derfor forsøgene på at sprænge Lübeck-forhandlingerne²². Derfor de gentagne indtrængende tilbud om en militæralliance. Dette havde ikke – som nogle har villet hævde – meget med nordisk forståelsespolitik at gøre. Gustav Adolf forfulgte i forhandlingerne rent svenske magt- og sikkerhedsinteresser. Heri var Danmark udset til at spille præcis den rolle, der passede ind i de svenske planer.

Her overfor står de danske mål og hensigter, der efter danskernes yderst modstræbende optræden i Ulfsbäck forekom Gustav Adolf så gådefulde, at han som tidligere bemærket mistænkte Christian IV for at have været drukken, da han bad Rasch bringe mødet i stand, og som bragte ham til efterfølgende gennem den svenske resident i Helsingør at anstille en undersøgelse af, hvad danskerne egentlig havde tænkt sig²³. Den danske forhandlingsdelegations optræden under mødet stod visse også i skærende kontrast til svenskernes. Christian IV og hans forhandlere indtog fra først til sidst en afvisende holdning til alle svenske ouverturer. Det viste sig i samtalerne mellem kongerne, bl.a. da Gustav Adolf med stor veltalenhed udviklede farerne ved den kejserlige flådeoprustning, hvortil Christian IV venligt samtykkende, men fuldstændigt uforpligtende blot bemærkede: »Ja, sagen er ikke uden fare«²⁴ og derefter viste sig helt uvillig til at diskutere problemet nærmere. Måske kom det

21. Jfr. Gustav Adolfs udsagn (ifl. Gabriel Oxenstierna, udg. s. 7) om, at »Dannemark nu ähr för Sverige på denn sidan som en mur«.

22. Sverige havde allerede fra årsskriftet udfoldet energiske bestræbelser for at forhindre en dansk separatfred i Lübeck. Under henvisning til det svenske engagement i Stralsund havde svenske diplomater flere gange i januar og februar søgt adgang til forhandlingsbordet i Lübeck, men var hver gang blevet afvist af de katolske forhandlere. Desuden havde svenske udsendinge, Johan Adler Salvius og Johan Sparre i januar været på gesandtskabsrejse til København for at arbejde for en fred, der kom til at omfatte alle interesserede parter. Også disse var blevet afvist af Christian IV, der undvigende henviste sagen til Lübeck; jfr. J. A. Fridericia, *Danmarks ydre politiske Historie, 1629-1635*. Kbh. 1876, s. 42 ff.

23. Den svenske resident, Jonas Bureus' indberetning til Gustav Adolf, dat. Helsingør 15. marts 1629 (*Svenske Rigsarkiv*). Heri hedder det bl.a., »att förr än konungen drog till gränsen, skola rådet, som här voro tillstädes, honom hafva förehållit, att icke begynna någon ny tractat med e. k. Mt., före än den kejserske tractationen vore ändat, och alle riks råden tilstädes«.

24. Gabriel Oxenstiernas beretning (udg. s. 5).

endda tydeligst til udtryk i de danske reaktioner på svenskernes fire »puncta«, der bestod i konsekvent at undvige realdiskussion af de opstillede forslag under temmelig formel henvisning til, at de danske fredsbetingelser allerede var indleveret i Lübeck, at hele sagen var for omfattende til øjeblikkelig stillingtagen, samt at man ikke ville give råd om en krig, man ikke ønskede at deltage i²⁵. Den danske forhandlingstaktik bestod med andre ord i at undgå reelle forhandlinger, at give ubestemte svar på konkrete forslag og i det hele taget holde en så lav profil som muligt.

Danskernes holdning rimer tilsyneladende kun dårligt med, at initiativet til mødet synes at være udgået fra Danmark. Det burde vel indebære, at de danske forhandlere havde et eller andet konkret forhandlingsmål. Men kun på ét tidspunkt under mødet røbede de noget om deres hensigter, nemlig under forhandlingerne mellem rigsrådsdelegationerne den 24.²⁶ Direkte presset af svenskerne opstillede de to mål, nemlig 1) at demonstrere de nordiske monarkers enighed og venskab over for omverdenen, og 2) at søge svensk flådehjælp til den søværts inddæmning af den kejserlige flådeoprustning i Østersøen. Mødet afslørede ikke andre danske forhandlingsmål, hvorfor interessen må samle sig om disse to.

Det første mål var i og for sig allerede opfyldt i og med mødets afholdelse, og selv om det reelle forhandlingsforløb demonstrerede alt andet end enighed, forblev denne viden om sagernes rette sammenhæng jo inden for Ulfsbäck præstegårds fire vægge. En opfyldelse af formålet fordrede derfor blot, at man undgik et åbent brud uden derfor at påtage sig uønskede forpligtelser. Denne delikate balancegang mellem på den ene side at modstå Gustav Adolfs pres og på den anden at undgå et åbent brud gennemførte de danske forhandlere med næsten ækvilibristisk virtuositet ved hjælp af deres henholdende og afventende forhandlingstaktik, der således på denne måde finder sin forklaring.

Det andet mål, flådehjælpen, var tydeligvis sekundært i forhold til det første. I hvert fald er der intet tegn på, at danskerne forfulgte spørgsmålet med særlig energi. Tværtimod lod de sig stille tilfreds med de svenske forhandlers ubestemte løfte om, »att Kongen i Swerig wel i Person wilde møde i Søen, om behoff giordis«²⁷, selv om anmodningen falder godt i tråd med den sikkerhedspolitiske grundopfattelse, som Christian IV gang på gang gjorde sig til talsmand for såvel under som efter

25. Sehesteds notater om de danske svar, jfr. ovenfor note 12.

26. Sehesteds optegnelser.

27. Smstds.

mødet: at Danmarks eneste sikkerhed mod den kejserlige flådeoprustning bestod i at bevare og udbygge søherredømmet i Østersøen²⁸. Ud over at pointere synspunktet synes danskerne imidlertid ikke at have gjort stort for at fremkalde svensk flådehjælp, hvilket derfor formentlig må forstås således, at sagen i virkeligheden ikke tillagdes større betydning fra dansk side. Tilbage som reelt mål bliver derfor kun mødets demonstrationseffekt, og for at indse den fulde rækkevidde deraf, er det nødvendigt kort at kaste et blik på den politiske situation, der set med danske øjne dannede baggrund for mødet.

Danmark stod ved årsskiftet 1628/29 ved enden af en tabt krig med hele den jyske halvø besat af kejserlige tropper og en befolkning, der var grundigt træt af krigens hårde prøvelser. Dog var der fra begyndelsen af januar kommet fredsforhandlinger i gang i Lübeck, hvortil en dansk delegation under kansler Friis' ledelse var afsendt²⁹. Modpartens forhandlingsledere var generalerne Tilly og Wallenstein. Efter de indledende ceremonier havde de danske delegerede den 31. januar indleveret de danske forslag til fredsbetinger, og man afventede nu modpartens reaktion, der dog først forelå i skriftlig form den 2. marts – en uges tid efter Ulfsbäck-mødets afslutning. Ulfsbäck-forhandlerne var dog ikke uvidende om, at den kejserlige chefforhandler, general Wallenstein netop i denne ventetid udfoldede særdeles store bestræbelser for ved gavmilde fredsbetinger at få afsluttet en hurtig fred med Danmark³⁰. Baggrunden herfor var til dels generalens personlige ønske om på denne måde at sikre sig dansk anerkendelse af hans nyligt erhvervede titel som hertug af Mecklenburg; men først og fremmest var det begrundet i den store strategiske klare erkendelse af, at en hurtig frigørelse fra det danske engagement var nødvendig for at opnå frie hænder over for den nye fjende, Gustav Adolf af Sverige, der stadig tydeligere markerede sine aggressive hensigter. I denne flydende situation havde de danske politikere derfor gode muligheder for at påvirke fredsbetingerne i en for Danmark gunstig retning, og de danske forhandlers optræden i Ulfsbäck må derfor efter alt at dømmes ses som et forsøg i denne retning. Mødet mellem de to nordiske konger var særdeles velegnet til over for en omverden, der var uden kendskab til mødets reelle forløb, at skabe indtryk af en voksende nordisk enighed og forståelse. En udvikling, der måtte vække både

---

28. Gabriel Oxenstiernas beretning; jfr. Christian IV's bemærkning i det ovenfor (note 3) omtalte brev til kansleren: »Ieg uill holde hannem [de kejserlige flådeenheder] wach for hullid, saa er ieg uyss paa Søn«.

29. Friderica, anf. arb., s. 36ff.

30. Smstds.

uro og ængstelse især hos Wallenstein og derved yderligere anspore ham til at arbejde for lempelige fredsbetingelser og hurtig fredsslutning. Dette forklarer ikke blot de danske forhandlers erklærede interesse i mødets demonstrationsværdi, men også deres uforpligtende holdning til de svenske forslag. Denne baggrund forklarer ligeledes den kendsgerning, at de implicerede danske forhandlere efterfølgende med stor omhu understregede mødets harmoniske forløb – klogeligvis uden i øvrigt at gå i detaljer³¹. Det passer også ind i dette billede, at de danske delegater i Lübeck tre dage før Ulfbäck-mødets start omhyggeligt sørgede for at lække nyheden om kongemødet til de tilstedeværende diplomater³², ligesom det danske diplomati efter mødet synes at have udbredt rygter om det harmoniske kongemøde ude i Europa. I hvert fald kunne den engelske diplomat, Sir Thomas Roe allerede i marts meddele den titulære dronning Elizabeth af Böhmen, at de nordiske konger havde »spoken together and are parted with a perfect understanding and friendship«³³. Hele denne virksomhed, sammenholdt med forhandlerens adfærd på mødet, peger derfor klart i retning af, at mødets demonstrationsværdi for danskerne har været hovedsagen, for derigennem at påvirke Lübeck-forhandlingerne i gunstig retning. Dette lykkedes efter alt at dømme ganske godt: freden blev sluttet få måneder senere på nogle for Danmark overraskende gunstige vilkår, efter at især de kejserlige forhandlere havde ladet krav på krav falde og givet danskerne store indrømmelser.

Sammenfatning og konklusion: Ulfbäck og dominium maris Baltici

Som foran påvist trådte Gustav Adolf ind i Ulfbäck-forhandlingerne med det mål at presse danskerne ind i sit eget sikkerhedspolitiske system og forhindre den truende separatfred med de katolske magter. Intet af dette lykkedes, hvorfor den skuffede konges berømte karakteristik af

31. Jfr. Christian IV's karakteristik af mødet i det ovenfor (note 3) omtalte brev. Det er ligeledes påfaldende, at Sehested i sine optegnelser tegner et langt mere harmonisk billede af forløbet end f.eks. Gabriel Oxenstierna. Dertil kommer også, at Sehested tilsyneladende bevidst undgår at gå i enkeltheder netop på de punkter, hvor uenigheden var størst.

32. I en cirkulærdepeche til en række diplomater ved fredsforhandlingerne, dat. Lübeck den 20. februar 1629 meddelte de danske delegater, at de to nordiske konger skulle mødes til forhandling ved grænsen.

33. Brev, dat. London den 22. marts 1629. Trykt i S. R. Gardiner (ed), *Letters Relating to the Mission of Sir Thomas Roe to Gustavus Adolphus 1629-30*. London 1875.

mødet set under denne synsvinkel var fuldt dækkende. Først da det var for sent³⁴, gik det op for svenskekongen, at han – der selv af alle kræfter havde søgt at udnytte Danmarks tvangssituation til egne formål – var blevet overlistet af det danske diplomati, der gennem en dygtigt gennemført diplomatisk balanceakt tværtimod havde haft held til at udnytte Gustav Adolf, og den trusseffekt han repræsenterede, til at øve en gunstig indflydelse på fredsforhandlingerne i Lübeck. Tværtimod at sprænge disse forhandlinger bidrog Gustav Adolf ved sin blotte deltagelse i Ulfsbäck-mødet til at fremme fredsprocessen i Lübeck. Propagandavåbnets suveræne behersker, Gustav Adolf blev uafvidende selv i Ulfsbäck gjort til en del af en veltilrettelagt dansk propagandainsats. Dansk diplomati fejrede derved en ikke ubetydelig triumf – omend på en tragisk baggrund.

I lyset af den tolkning, der her er søgt argumenteret for, er det derfor på en måde lidt ironisk, at netop dette møde af historikerne ofte er blevet benyttet til at illustrere forskellen i format mellem Gustav Adolf og Christian IV, mellem svenske og danske politikere, med en lidet smigrende vurdering af de sidste til følge. De danske Ulfsbäck-forhandlere viste sig i mindst lige så høj grad som deres svenske kolleger i stand til at fastlægge og forfølge et politisk mål, som de anså for at tjene Danmarks interesser bedst. At dette mål så var temmelig modsat de svenske, forklejner ikke deres indsats som politikere – tværtimod.

Til slut skal vi et øjeblik vende tilbage til udgangspunktet for denne artikel, Leo Tandrup's påstand om, at mødet demonstrerede et fundamentalt interessefællesskab i Østersøen mellem Danmark og Sverige. Det er givetvis korrekt, at Gustav Adolf i sin argumentation gentagne gange understregede eksistensen af et sådant interessefællesskab; men en nærmere gennemgang af svenskekongens argumentation og dens baggrund viste, at der bag denne argumentation lå ren svensk magtpolitik og rent svenske sikkerhedsinteresser. Det er ligeledes ganske korrekt, at de danske forhandlers efterfølgende karakteristik af mødet understregede

---

34. I et brev, dat. Jönköping den 28. februar 1629 til Dietrich von Falkenberg, der befandt sig på gesandtskabsrejse i Nederlandene, bemærkede Gustav Adolf, at han efter at have overvejet sagerne var kommet til det resultat, at Christian IV med Ulfsbäck-mødet blot ønskede at »ostentera sin amicitiam med oss, förmodande derigenom kunne nå så mycket bättre konditioner med de kejserske«, hvilket var en særdeles præcis vurdering af de danske hensigter. Det samme gælder hans vurdering af det danske ønske om flådehjælp, som han i brevet til Axel Oxenstierna (jfr. ovenfor note 4) karakteriserede med ordene: »icke efter the [de svenske skibe] behöfdes, uthan ad augendam famam«. Han tolkede altså efterfølgende det danske ønske om flådehjælp som ureelt, fremsat blot for demonstrationsværdiens skyld.

den store enighed og harmoni mellem de to riger; men som vist er dette blot udtryk for, hvorledes danskerne ønskede mødet opfattet af omverdenen. Selve forhandlingsforløbet afslører tværtimod frontalt modsatte interesser netop i det vitale dominium maris Baltici-spørgsmål, der lurede bag alt, hvad der blev sagt og gjort i Ulfsbäck. De nordiske magters herredømme i Østersøen havde aldrig været et fælles dominium. Det havde altid været delt, således at Sverige hævdede sin højhedsret i Østersøens østlige del, mens Danmarks højhedsrettighed strakte sig over havets vestlige del. Under indtryk af skærpede modsætningsforhold til Sverige fandt den danske regering i 1622 endda grund til yderligere at præcisere denne opdeling ved at erklære, at det danske dominium geografisk set strakte sig frem til en linie fra Bornholm over Gotland til Øsel³⁵. Derved blev demarkationslinien trukket endnu tydeligere op. Gustav Adolf havde ved hjælp af sin systematiske »søkants«-strategi i landene omkring den østlige Østersø metodisk befæstet herredømmet i sit søområde, mens den danske politik i modsætning hertil gik ud på at hævde højhedsretten gennem konstant tilstedeværelse af en stor dansk orlogsflåde. Imidlertid blev denne tingenes tilstand i slutningen af 1620'erne truet af to forhold, nemlig de svenske erobringer i Polen og den kejserlige flådeoprustning: ved sine erobringer gnavede Gustav Adolf sig systematisk ind i det traditionelt danske højhedsområde, og de kejserlige flåderustninger truede med at fortrænge den danske højhedsrets vigtigste instrument, den danske orlogsflåde. Uden tvivl stod denne udvikling Christian IV smerteligt klart, da han rejste til Ulfsbäck. Men samtidig stod det ham lige klart, at der for Danmark kun gaves én metode til at imødegå den kejserlige trussel uden på samme tid at prisgive væsentlige dele af højhedsretten til Sverige, nemlig styrkelse af den danske orlogsflåde. Disse overvejelser lå formentlig bag den ganske vist noget halvhjertede danske anmodning om svensk flådehjælp. Men i stedet fremkom Gustav Adolf på mødet med en løsning – landmilitær indsats i Nordtyskland under hans ledelse – der med usvigelig sikkerhed ville fratage Danmark dominiet i så godt som hele Østersøen og i stedet overføre det til svenskerne. Var Christian IV gået ind på Gustav Adolfs forslag, ville Sverige derfor med dansk velsignelse have været i stand til at føre søkantsstrategien til den logiske afslutning: fuldstændig beherskelse af

35. Litteraturen om dominieproblemet er omfangsrig. Her henvises blot til en mesterlig lille oversigt af Nils Ahnlund, *Dominium maris Baltici*; trykt i forf.s *Tradition och Historia*. Stockholm 1956, s. 114-30. Den danske erklæring af 1622 findes trykt i Kr. Erslev (udg), *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*. Bd. I, Kbh. 1883-85, s. 336-37.

Østersøens kyster med deraf følgende krav om fuldstændigt dominium. Gustav Adolf var naturligvis fuldt på det rene med disse implikationer af hans allianceforslag, hvilket klart nok fremgår af hans berømte landgangsmanifest, da han året efter steg i land i Nordtyskland. Heri tiltog han sig udtrykkeligt et *tutela peculiaris* over hele Østersøen, et særligt svensk beskyttelsesherrerødme, der i realiteten frakendte Danmark den hidtil hævdede højhedsret³⁶. I lyset heraf bør det derfor næppe undre, at den danske regering ikke blot afviste de svenske forslag i Ulfsbäck, men også ved Christian IV's udtalelser markerede sin tydelige opskræmthed over de svenske invasionsplaner.

Selv om forhandlingerne i Ulfsbäck tilsyneladende handlede om, hvorledes de kejserlige trusler bedst kunne imødegås, drejede de sig i realiteten hele tiden om dominieproblemet. På dette felt lå den virkelige interessekonflikt, og netop den var i kraft af den igangværende militærpolitiske udvikling uløselig gennem forhandlinger på dette tidspunkt. Kongemødet i Ulfsbäck blev derfor blot endnu et synligt udtryk for de fundamentale interessemodsætninger mellem de to nordiske riger, der, selv om de optrådte under forskellige betegnelser, alle kan føres tilbage til de to rigers lange konflikt om dominium maris Baltici. Den eneste virkelige fælles interesse, der beherskede forhandlerne i Ulfsbäck, var begge parter ønske om og vilje til at udnytte modpartens svaghed eller blottelse til fremme af egne interesser. I denne henseende viste danskerne sig ved denne lejlighed til at være de dygtigste.

---

36. Ahnlund, anf. arb., s. 123.

Christian I og forholdet til Sverige 1448-1454

Af Poul Enemark

Når forskningen hidtil har beskæftiget sig relativt lidt med divergerende politiske opfattelser i det danske rigsråd og højaristokrati i 1400-tallet, skyldes det formodentlig den beklagelige kendsgerning, at rigsrådsmøderne så at sige ikke har sat sig spor i det overleverede kildemateriale, hvilket hæmmer mulighederne for at belyse en afgørende fase i den politiske beslutningsproces mellem konge og rigsråd. Lektor ved Aarhus Universitet, dr.phil. Poul Enemark påviser her divergerende synspunkter i rigsråds-kredsen, som Christian I måtte tage hensyn til – men også kunne spille på – i sin politiske siksak-kurs imod erhvervelsen af Sveriges krone. Artiklen behandler perioden 1448-1454; en fortsættelse vil føre udviklingen frem til 1457.

Vi Christiern med guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge, greve i Oldenborg og Delmenhorst, gøre vitterligt »at why vdi wort mene elskeleghe rads nerwarelse, som ære –«, hvorpå følger 27 navngivne rigsråder¹. Således indleder Christian I en kvittering udstedt med rigsrådets billigelse 23. nov. 1451 fra Antvorskov kloster til hr. Eggert Frille, rigsråd og kammermester for aflagt regnskab. Det er yderst sjældent, man i 1450'erne har chancen for – som her så at sige – at være til stede ved et rigsrådsmøde. Hvis der ikke affattedes breve, der rent ud meddeler, at rigsrådet var samlet, satte rigsrådsmøderne sig intet spor i kildematerialet. Vi kan knap nok tids- eller stedfæste dem, endsiges følge meningsudvekslingerne på møderne. Denne brist i selve kildeoverleveringssituationen gør det overordentlig vanskeligt at bedømme den magtkamp, man må formode har udspillet sig på rigsrådsmøderne mellem konge og rigsråd eller mellem divergerende opfattelser i rådet. Det er yderst uheldigt, at en så afgørende fase i den politiske beslutningsproces næsten totalt er unddraget eftertidens iagttagelser, fordi det let vil føre til en forenklet opfattelse af tidens regeringsfunktion, enten fordi man helt overser, at uenighed kan være kommet til orde på rigsrådsmøderne eller også begrænser sig til at regne med de principielle forskelle i anskuelser

---

1. Diplomatarium Christierni Primi. Samling af Aktstykker, Diplomer og Breve henhørende til Kong Christiern I's Historie. Ved H. Knudsen. Udg. C.F. Wegener Kbh. 1856 (cit. DCP) nr. 31.

mellem konge (regimen regale) og det samlede rigsrådskorpus (regimen politicum)². Der levnes derved dårligt plads til divergerende politiske anskuelser og interne gruppedannelser i rigsrådet, som det måtte være nærliggende for regenten at spille på. Der synes absolut ingen grund til at antage, at der altid skulle have hersket enighed mellem rigsrådets medlemmer om regeringens mål og midler, så det må – uanset den uheldige kildeoverleveringssituation – blive en nærliggende opgave for eftertiden bedst muligt at belyse den magtkamp, der må have udspillet sig i den politiske beslutningsproces³.

Bemeldte rigsrådsmøde var oprindelig berammet til at åbnes 18. nov. 1451 i Slagelse, hvilket fremgår af et indkaldelsesbrev til Niels Eriksen (Gyldenstjerne) til Langtind⁴. Til trods for kongens indstændige opfordring: »forsømer thet engelund«, mødte Niels Eriksen nu ikke til rigsrådsmødet og havde måske sine grunde til at udeblive. I alt fald måtte der samme dato som kvitteringen til Eggert Frille skrives til Niels Eriksen om i henhold til rigsrådets vedtagelse at inddrive landehjælp fra almuen i sine vestjyske len og sende kongen beløbet i rede penge og naturalier inden kyndelmisse (2/2) 1452⁵. Landehjælpen af lenene var et led i udrustningen til den forestående krig mod Karl Knutsson efter, at de dansk-svenske forhandlinger var bristet i sommerens Avaskærmøde. Men hvilke stridspunkter var der egentlig kongerne imellem? Et kort tilbageblik vil nok bedst afdække problemerne⁶.

Fra kongevalgene 1448 til Avaskærmødet 1451

Godt en måned efter Karls kroning i Uppsala 28. juni 1448 stod en svensk hær på Gotland, der var i ekskongen Erik af Pommerns besiddelse⁷. Erik fastholdt stadig kravet på tronretten til de 3 unionsriger og ønskede

2. E. Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen 1397-1457. Göteborg 1934/1968 (især s. 29ff) har fremhævet disse begrebers gyldighed i Norden i 1400-tallet.

3. P. Enemark: Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie. Kbh. 1981 (især s. 238ff) har påpeget problemerne ved kildeoverleveringen.

4. Missiver fra Kongerne Christiørn I's og Hans's Tid. Udg. W. Christensen Kbh. 1912-14 (cit. Miss) I nr. 5.

5. Miss I nr. 6.

6. Kort oversigt i P. Enemark: Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521 Kbh. 1979 s. 42-55. Nye synspunkter grundigere belyst i samme: Kriseår 1981 passim.

7. Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. Saml. och utg. C.G. Styffe Sthlm. 1870 (cit. BSH) III nr. 1, jfr. Enemark 1981 s. 110f.

konflikten med sine tidligere undersåtter afgjort ved en voldgiftsdom⁸. Det havde ikke gjort det lettere under Kristoffer af Bayern at få en ordning med Erik, at man både fra svensk og dansk side gjorde krav på øen⁹.

Christian måtte derfor straks, da han i november 1448 mødtes med sit danske rigsråd protestere mod det svenske angreb på Gotland¹⁰. I propagandaskrivelsen til Østersømagterne vendte han sig imidlertid ikke blot mod det danske angreb på øen. Han hævdede tillige, at Karls svenske kongevalg var et brud på unionsaftalerne og beskyldte derfor Karl for at have adskilt rigerne Danmark og Sverige¹¹. Karl nægtede ikke direkte, at hans valg var et brud på indgåede unionsaftaler, men forsikrede, at det var i overensstemmelse med Sveriges lov¹². Der er næppe tvivl om, at Christian oprindelig var udset som unionskandidat, så Karls uforudsete svenske kongevalg betød et kendeligt skår i hans fremtidsudsigter¹³. Christian kunne dog vanskeligt gå videre i sin propaganda, for nogen tronret i Sverige kunne han selvsagt ikke påberåbe sig.

Karls valgpropaganda var navnlig rettet imod truslen fra Erik, og angrebet på Gotland har sikkert haft bred svensk opbakning¹⁴. Derfor er den kraftige danske reaktion og udsigten til et dansk militært indgreb på øen, når besejlingsforholdene tillod det engang i foråret 1449 måske kommet som en ubehagelig overraskelse for flere svenske rigsråder. Det kunne forklare den ændrede svenske kurs, der indtrådte ved fredsftalen 22. december 1448 med Erik, som 20/4 1449 skulle afstå øen og Visborg

-
8. G.A. Lögberg: De nordiske konungarna och Tyska orden 1441-1457. Upps. 1935 s. 21-51, især s. 25ff, J.E. Olesen: Rigsråd-kongemagt-union 1434-1449 Århus 1980 s. 173, 275, Enemark 1981 s. 57ff.
  9. Lögberg 1935 s. 52-81, især s. 80, Olesen 1980 s. 332-51, især s. 347ff, Enemark 1981 s. 60ff.
  10. Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 1. rk. (1085-1450) Udg. K. Erslev m.fl. Kbh. 1894-1912 (cit. RD I) nr. 7830, DCP nr. 2, Diplomatarium Norvegicum. Udg. C.A. Lange m.fl. Chria. 1847- (cit. DN) V nr. 757.
  11. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Lübeck 1889 – (cit. LUB) VIII nr. 564, Hanserecense. Hrsg. G.v.d. Ropp Leipzig 1876 – (cit. HR) II:3 nr. 473, S. Kraft: Slaget på Brunkeberg ur handelspolitisk synspunkt (sv. Historisk Tidsskrift (cit. SHT) 60 1940 s. 129, Königsbergske Afskrifter 1440-1457 (Rigsarkivet Kbh. cit. KA) nr. 1367f, jfr. herom Enemark 1981 s. 111ff.
  12. BSH III s. 112f, om Karls valg se Lönnroth a.a. s. 232-62, Enemark 1981 s. 14-17, 80-85.
  13. Fremhævet af Enemark 1979 s. 44-46 og 1981 s. 1-7, 20f, 103-08 over for dansk forsknings traditionelle opfattelse, at henvendelsen til Adolf og Christian betød brud med unionen til fordel for hensynet til Sønderjylland, hvilket også Olesen vender sig imod (a.a. s. 379ff, især s. 383).
  14. Lönnroth a.a. s. 261f, Enemark 1981 s. 86, 92-95.

til svenskerne mod i stedet at få Borgholm med Öland som livstidsforlening af Sveriges krone¹⁵. Efter denne plan ville Sverige nå at sikre sig Visborg og Gotland inden det aftalte Halmstadmøde med danskerne, hvilket ville give en god forhandlingsposition om øen. Men det skulle ikke komme til at gå efter den svenske plan.

Erik tog kontakt med Christian, og en dansk flåde ankom i april før aftalens udløb¹⁶. Erik overdrog nu Visborg til en dansk besætning og forlod øen med løfte om senere at få overdraget de 3 lolland-falsterske slotte Ravensborg, Ålbolm og Nykøbing og en årlig udbetaling på 10.000 rhinske gylden¹⁷. Det forlød, at Erik for denne pris var villig til tillige at overdrage Christian sin tronret til de 3 nordiske riger¹⁸. Det måtte forekomme Christian fristende ad denne vej at tilkøbe sig den tronret i naborigerne, som var gået hans næse forbi, da det fælles unionskongevalg aldrig blev realiseret. Men i hans danske rigsråd kunne der næppe skaffes tilslutning til, at en tronret kunne købes hos den afsatte monark¹⁹. Det fyrstelige arve- og regeringsprincip, regimen regale, havde man én gang for alle gjort op med ved afsættelsen af Erik i 1439. Eriks plan blev aldrig realiseret.

En dansk-svensk konfrontation om Gotland var næppe særlig populær hverken i svenske eller danske aristokratiske kredse, men en brødrekrig om den svenske trone måtte i alt fald for enhver pris undgås. I det danske rigsråd må røster have lydt for at afvikle krigspolitikken og gå forhandlingens vej. Den 18. juli 1449 indgik danske og svenske styrker på Gotland ledet af Oluf Akselsen (Thott) og Magnus Gren en fredsftale om militært status quo: øen og Visby på svenske og Visborg på danske hænder, indtil et dansk-svensk rigsrådsmøde i Halmstad maj 1450 havde afgjort Gotlands nationale tilhørsforhold²⁰. Traktaten, indgået umiddelbart før Christian ankom med sin store fyrsteflåde, spillede ham de militære

---

15. Sverges Traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Utg. O.S. Rydberg Sthlm. 1895 (cit. ST) III nr. 488a. Om ændringen i svensk politik se Enemark 1981 s. 121f.

16. F.H. Jahn: Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne fra Kong Oluf og Dronning Margrethe indtil Kong Hanses Død. Kbh. 1835 s. 525.

17. Die Chroniken der deutschen Städte v. 14. b.i. 16. Jahrhundert 30: Lübeck IV Leipzig 1910 (cit. CdS 30) s. 85f, Nya eller Karls-krönikan (Svenska Medeltidens Rim-krönikor II) Utg. G.E. Klemming (Saml. utg. Svenska fornskrifts-sällskapet XVII:2) Sthlm 1866 (cit. KK) vers 7707-19.

18. KA s. 1425-28.

19. Jeg er uenig med Olesen (a.a. s. 405), der antager, at denne plan havde opbakning i det danske rigsråd. Derimod passer den helt selvfølgelig ind i Eriks betragtningsskema. Når planen ikke realiseredes, må modstanden netop søges i det danske rigsråd.

20. ST III nr. 488c s. 217f.

trumfer af hånden, netop som han stod med overmagten. Her var demonstreret en kløft i den danske politik mellem fortsat kongelig krigskurs og rigsrådets nye fredslinie. Christian anerkendte da heller ikke traktaten uden videre²¹.

En ny aftale af 31. juli 1449 fastholdt ganske vist de planlagte fredsforhandlinger i Halmstad, men status quo-aftalen blev sløjftet, og den svenske hær måtte forlade Gotland, som herefter faktisk var i dansk besiddelse, selvom Halmstadmødet skulle træffe den endelige afgørelse²². Skønt Christian således fik lov at udnytte sin militære overlegenhed til en øjeblikkelig besættelse af Gotland, så var der i alt fald sat bom for en fortsættelse af krigen med henblik på kampen om den svenske trone. Det danske rigsråd havde afgørende ændret kurs, og Christian havde bøjet sig.

På det tidspunkt havde det norske rigsråd allerede valgt Christian til norsk konge, og på et rigsrådsmøde i Marstrand udstedte han 3. juli 1449 en håndfæstning²³. Kroningen i Trondheim blev planlagt til den følgende sommer, og ærkebiskop Aslak Bolt og Sigurd Jonsson udnævntes til rigsførstandere i henholdsvis det nordenfjeldske og søndenfjeldske Norge under Christians fravær²⁴.

Karl havde dog også sine tilhængere i Norge, bl.a. Erik Sæmundsson, lensmand på Tønsberghus og Hamarbispen Gunnar Thorgardsson. I oktober 1449, mens Christian var optaget af kroningsfest og bryllup i København, kom Karl selv til Norge med en lille hær²⁵. Han hyldedes i flere østnorske bygder og kronedes den 20. november i Trondheim af ærkebiskop Aslak Bolt, der efter en konflikt med lensmanden på Akershus, Hartvig Krummedige, havde svigtet Christians sag²⁶.

På Halmstadmødet vedtog danske og svenske rigsråder en evig freds- og unionsakt af 13. maj 1450, men forudsætningerne var, at Karl måtte give afkald på Norge og overdrage al sin ret i dette rige til Christian²⁷. De

21. Enemark 1981 s. 130f, besynderligt nok helt overset af den ældre forskning, der var så optaget af forræderibeskyldningen mod Magnus Gren (se herom Enemark 1979 s. 47f), der først afvises af Lönnroth (a.a. s. 270f).

22. ST III nr. 488d eller DCP nr. 9.

23. DCP nr. 5, Norges Gamle Love 2.rk. II:1: Statens Lovgivning 1448-1482. Udg. A. Taranger m.fl. Chria. 1914 (cit. NGL 2. rk. II:1) s. 4-16.

24. DCP s. 7. Om Christians no. kongevalg se især O.J. Benedictow i Norges historie. Red. K. Mykland. Bd. 5 1977 s. 22-26, Enemark 1981 s. 168-77.

25. KK v. 7967-74.

26. NGL 2.rk. II:1 s. 16-19, 22-26. Konfrontationen mellem Aslak og Krummedige se DN III nr. 808 eller Nye Danske Magazin (cit. Nye DM) VI s. 31-33.

27. DCP nr. 14, 16, ST III nr. 490-91.

danske forhandlere har med vægt kunnet henvise til den indgåede fredsaftale af 31. juli 1449 på Gotland, der garanterede, at kongerne i stilstandsperioden fra traktaten frem til 11. november 1450 ikke skulle skade modpartens rige(r) og indbyggere²⁸. Karls indtog og tronkrav i Norge kunne dårligt opfattes som andet end et klart brud på denne bestemmelse.

Har de svenske og danske rigsråder i Halmstad således betragtet deres norske rådskollegeres valg af Christian i sommeren 1449 som Norges legale kongevalg, levnes de efterfølgende begivenheder til gunst for Karl sådan set ingen retsgyldighed, men man har åbenbart ment det hensigtsmæssigt at binde Karl selv til et konkret afkald²⁹. På et møde i Arboga 10. juni 1450 presseses Karl til dette afkald af en overvældende majoritet af det svenske højaristokrati. Han fastholdt dog sin kongetitel i Norge, selvom han lovede ikke at gøre sine tronkrav gældende under forudsætning af fred mellem rigerne³⁰. Dette var utvivlsomt et slag imod Halmstadmødets enige underkendelse af, at Karl overhovedet havde nogen tronret i Norge. Det danske rigsråd protesterede da også i brev af 29. november 1450 til det svenske rigsråd over afkaldets form³¹.

Som Halmstadmødets deltagere havde stadfæstet det norske rigsråds valg af Christian, bekræftede de også det svenske rigsråds retmæssige valg af Karl til trods for unionsbruddet. Dette standpunkt var i strid med den danske opfattelse i efteråret 1448. Det var det danske rigsråds omkostning for at bevare fredskursen fra sommerens Gotlandsoverenskomst 1449. Men for Christian, der havde fået stillet en unionstrone i udsigt, har det utvivlsomt været en skuffelse, og – set fra hans fyrstelige synspunkt – fornemtlig også helt urimeligt³².

Endnu værre for Christian var dog sikkert unionsaktens tronfølgebemmelser, der helt sidestillede de to kongeslægters chancer for at erhverve unionstronen. Når den første konge døde, skulle det kongeløse rige afgøre, om man ville vælge kongen i det andet rige eller lade riget styre ved rigsforstander(e), til også den anden konge døde. Derpå skulle Danmark og Sverige vælge fælles konge blandt de afdøde kongers sønner, om sådanne fandtes, ellers en egnet person født i et af rigerne, men ikke en udlænding³³. At forhandlingerne således skulle åbne unionschan-

28. DCP s. 14 el. ST III s. 220.

29. Enemark 1981 s. 180-82.

30. ST III s. 238f.

31. ST III s. 241 el. NGL 2.rk. II:1 s. 46, jfr. Enemark 1981 s. 184f.

32. Enemark 1981 s. 188f, 227.

33. DCP s. 18-19 el. ST III s. 244f.

cer for Karl og hans eventuelle sønner, oven i købet med forbigåelse af hans egen søn, har Christian næppe forestillet sig³⁴. Rigsrådernes suveræne valgret ved tronledighed blev enormt styrket i Halmstad. I valget mellem to dynastier kunne nu endog ægte kongesønner forbigås. Det var regimen politicums principper, der fejrede triumfer i Halmstad på begge kongers bekostning³⁵.

I forbindelse med Christians norske kroning St. Olavsdag (29. juli) 1450 i Trondheim udstedtes naturligvis et brev af 24 norske rigsråder, der erklærede Karls valg og kroning for ulovlige handlinger³⁶. Døden havde forskånet den gamle ærkebiskop Aslak Bolt for at opleve denne pinlige episode. Men desuden besegledes den dansk-norske forbindelse med en unionsakt udstedt af 26 danske og norske rigsråder 29. august 1450 i Bergen, hvilket kunne opfattes som et sidestykke til den dansk-svenske unionsakt fra Halmstad³⁷. Norge tilsikredes en selvstændig position i unionen, og kongevalget efter Christians død skulle være frit, men dog begrænset til hans sønner, om sådanne fandtes. Hermed ville Bergenunionens valgbestemmelser altså hindre den mulighed for Karls eller hans sønners valg i Danmark med forbigåelse af Christians sønner, som var dukket op i Halmstadunionens tronfølgebestemmelser³⁸.

Gotlandsspørgsmålet blev ikke løst på Halmstadmødet, men udskudt til et nyt dansk-svensk rådsmøde, der fandt sted ved midsommertid 1451 i Avaskær³⁹. Karl havde gerne set en voldgiftskendelse ved fremmede fyrster, og paven havde – muligvis på svensk foranledning – opfordret højesteren i den Tyske ordensstat og et par bisper til at mægle i konflikten⁴⁰. Christian ønskede imidlertid sagen afgjort – som planlagt – i dansk-svensk rigsrådsregi, og det havde han sikkert sine grunde til⁴¹.

Man kunne naturligvis fra dansk side anerkende Karls svenske kongevalg og se bort fra, at det faktisk var et brud på en dansk-svensk unionsaftale, men kunne man også ignorere dronning Dorotheas morgengavebrev

34. Enemark 1981 s. 190, 227.

35. Lönnroth a.a. s. 277f, Enemark 1981 s. 191f, 227, 231.

36. DCP nr. 18 el. DN VIII nr. 342. Om kroningsdatoen er jeg uenig med L. Daae: Kong Christiern Is Norske Historie 1448-1458. Chria. 1879 s. 55f, A. Taranger i Norges Historie fremstillet for det norske Folk v. A. Bugge m.fl. III:2 Kria. 1917 s. 82f og O.J. Benedictow a.a. 1977 s. 45, se Enemark 1981 s. 193 note 5.

37. DCP nr. 21 el. DN VIII nr. 345 el. NGL 2.rk. II:1 nr. 21.

38. Enemark 1981 s. 197f.

39. ST III nr. 490b el. NGL 2.rk. II:1 nr. 14 el. DCP nr. 15.

40. BSH III nr. 15, jfr. Lögdberg 1935 s. 190f, 195f.

41. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Hrsg. F.G. v. Bunge. Riga 1905 (cit. LECUB) XI nr. 119, Lögdberg 1935 s. 201f.

fra hendes ægteskab med Kristoffer i 1445? Ifølge dette brev skulle Dorothea, hvis hun blev enke, nyde indkomsten fra nøje opregnede len i alle 3 riger, og ifald hun blev afskåret fra indtægterne, skulle hun kompenseres ved en affindelsessum på 15.000 rh.gl. fra hvert af rigerne⁴². Hensynet til Dorotheas morgengavekrav var indgået i de oprindelige tronfølgeforhandlinger mellem det danske rigsråd og Christian i 1448, idet et ægteskab mellem Christian og Dorothea ville spare unionsrigerne for affindelsessummen⁴³. Det var derfor nærliggende for Christian, der oktober 1449 havde ægtet Dorothea, at bringe morgengaveproblemet i Sverige op i det danske rigsråd efter, at Halmstadmødet med anerkendelse af Karls svenske kongevalg havde afskåret Dorothea fra hendes svenske lensindkomster.

I det danske rigsråd har man vel vanskeligt kunnet afvise Christians logiske ræsonnement: Affindelsessummen til Dorothea fra Sverige måtte udløses som følge af Halmstadmødets godkendelse af Karls kongevalg. Og eftersom det *var* en følge af den vedtagne freds- og unionsakt, var det danske standpunkt på mødet – at dette spørgsmål måtte løses før alle andre stridspunkter – meget vanskeligt at afvise⁴⁴. I denne spændte forhandlingsatmosfære er de svenske forhandlere næppe blevet skånet for at høre om Karls meget problematiske afkald i Norge. Der kunne altså fra dansk side peges på to forhold, hvor forudsætningerne for freds- og unionsakten i Halmstad ikke synes at kunne opfyldes fra svensk side. Forhandlingskursen, der indledtes på Gotland juli 1449, var kørt fast, og dens resultat: Halmstadmødets »evige« freds- og unionsakt forliste efter blot 14 måneders levetid. Kongernes politik kan således afdækkes ret nøje, men hvor sikkert tegner de enkelte rigsrådets standpunkter sig?

Krigspolitik veksler med fredskurs

Christians valg støttedes navnlig af ærkebiskop Tue Nielsen i Lund, Roskilde bispestol, Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm på Djursland og Oluf Akselsen (Thott) til Vallø. Det var de kredse, der havde ledet regeringen i Kristoffers seneste år⁴⁵. Men nu trådte også broderen Åge Akselsen (Thott) til Hjuleberg i Halland og den under tronvakancen

42. DN VII nr. 426. Om morgengavekravet se G. Carlsson: Drottning Dorotheas svenska morgongåfva (SHT 31 1911 s. 238-68).

43. Enemark 1981 s. 76-80.

44. Enemark 1981 s. 211f.

45. O.N.R. var hofmester, O.A.T. marsk og var tillige med de to bisper kongens testamen-

fungerende kammermester Eggert Frille frem i forreste politiske linie. Otte Nielsen nævnes tidligt som Christians hofmester, Oluf Akselsen betroedes Gotlandsekspeditionen, Åge Akselsen og Eggert Frille forhandlingerne i Norge. Derimod holdt familien Gyldenstjerne sig næsten demonstrativt borte fra Christians tidligste rigsrådssamlinger⁴⁶. Slægten talte ved Kristoffers død ikke mindre end 4 jyske medlemmer, den over 70-årige Erik Nielsen til Tim, hans to brodersønner Henrik Knudsen til Restrup og Boller og Børglumbispen Gert Pedersen af Ågårdlinien, samt Erik Nielsens ældste søn Niels Eriksen til Langtind⁴⁷. I 1438-39 havde familien ført an i bruddet med Erik af Pommern på arveretsprincipperne⁴⁸, og i 1446 ægtede Erik Nielsens yngre søn, Erik Eriksen, Karl Knutssons datter Kristina, et ægteskab, der skulle få endnu mere vidtrækkende konsekvenser end oprindelig tilsigtet⁴⁹.

Da der rejste sig betænkeligheder i det danske rigsråd ved en tronretshandel med Erik af Pommern som grundlag for en krig om den svenske trone, var det derfor nærliggende at tage kontakt med Gyldenstjerne, der pludselig dukker op i Christians omgivelser i juli 1449 forud for Gotlandstogtet⁵⁰. Erik Eriksens to brødre Niels og Peder Eriksen var medudstedere af traktaten 31. juli på Gotland, der skrinlagde krigen mod Karl Knutsson og indledte fredskursen med sigte på Halmstadmødet⁵¹. Gyldenstjerne sluttede op omkring Christian til kroningsfesten, der også overværedes af den aldrende Henrik Knudsen⁵². Otte Nielsen måtte træde tilbage som hofmester, og marskembedet, der gav greb om den militære ledelse, sikredes nu Henrik Knudsens svigersøn Claus Rønnow;

teeksekutorer (K. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Kbh. 1901 s. 215).

46. Til stede ved rigsrådsmødet i København nov. 1448 se RD I nr. 7830, jfr. i øvr. Olesen 1980 s. 395, Enemark 1981 s. 105ff, 133-46.

47. Dansk Biografisk Leksikon (cit. DBL) 3. udg. (Red. Sv. Cedergreen Bech Kbh. 1979-) 5 art. E.N.G., H.K.G. og N.E.G. Om G.P.G. se Erslev i DBL 1. udg. v. C.F. Bricka VI s. 372. Se i øvr. art. Gyldenstjerne i Danmarks Adels Aarbog (cit. DAA) 1926 II s. 8-10, 12, Enemark 1981 s. 26f.

48. Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse. Udg. A. Hude 1897/1971 nr. 2-5, H. Bruun: Var Udstederne af Opsigelsesbrevet af 23. Juni 1439 alle Rigsraader? (da. Historisk Tidsskrift (cit. DHT) 10. rk. II 1932 s. 84-92), Olesen 1980 s. 89, 92, 112, 137f.

49. RD I nr. 7602, ægteskab indgået 29/9 1446 (H. Gillingstam i Svenskt biografiskt lexikon (cit. SBL) 17 s. 597f), Enemark 1981 s. 33, 68, Olesen 1980 s. 342, Th. Jexlev i DBL 3. udg. 5 s. 413f.

50. RD I nr. 7906, DCP nr. 8, jfr. Enemark 1981 s. 147ff, Olesen 1980 s. 395f.

51. DCP nr. 9 el. ST III nr. 488d.

52. K. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie I Kbh. 1874 Diplom nr. 78 s. 79.

så krigen mod Sverige vanskeligt ville kunne føres uden om Gyldenstjernefløjen i rigsrådet⁵³.

Det er vist nærliggende at tænke på Eggert Frille og Henrik Knudsens to svigersønner Claus og Korfitz Rønno som formidlere af kontakten til Gyldenstjerneerne i forsommeren 1449. Hr. Korfitz og hr. Eggerts broder Johan Frille indtrådte sandsynligvis i rigsrådet i forbindelse med kroningshøjtidelighederne, der tillige skaffede Johan Frille ridderslaget, og kort efter nævnes han i øvrigt som lensmand på Ålholm, der blev ledigt, da Oluf Akselsen overtog Visborg⁵⁴. Det er sandsynligvis også i forbindelse med kronings- og bryllupsfestlighederne, at Eggert Frille, der i forvejen var lensmand på Hindsgavl, nu tillige fik København slot, mens Evert Moltke flyttedes til Nykøbing (Falster)⁵⁵. Selvom Otte Nielsen aldeles ikke var i unåde, er det dog tydeligt, at Eggert Frilles og Claus Rønnovs position i rigsrådet styrkes væsentligt samtidig med afviklingen af den foregående regeringskurs i løbet af efteråret 1449⁵⁶.

I den danske Halmstadelegation præsiderede Henrik Knudsen i kraft af sin anciennitet på den fornemme forreste verdslige plads foran Otte Nielsen og Eggert Frille. Derfor er det særlig påfaldende i den svenske gruppe at finde ancienniteten brudt. Her indledtes de verdslige rådernes række af kongens unge svigersøn Erik Eriksen, der som delegationens leder var anført foran den gamle rigsråd Nils Jönsson (Oxenstierna)⁵⁷. Gyldenstjerneerne spillede altså en dominerende rolle på mødet, som det var at vente, eftersom den ændrede danske rigsrådskurs må antages primært at hvile på deres initiativ. Møderesultatets understregning af rigsrådernes meget vidtgående valgkompetence ligger også ganske i tråd med de synspunkter, der i slutningen af 1430'erne førte Gyldenstjerneerne til brud med Eriks regimen regale-principper.

Det vil dog givetvis være forkert at mene, at delegationen var sammensat på trods af Christians ønsker. Ærkebispens og de nye bisper Oluf Då i Roskilde og Jens Iversen (Lange) i Århus nød utvivlsomt kongens fulde

53. Enemark 1981 s. 150ff.

54. J.F. væbner 21/4 48, ridder, høv. Ålholm 29/12 49 (RD I nr. 7775, 7938). J.F. og K.R. rigsråder (DCP s. 31,40).

55. E.M. høv. Kbh. 1447 og sandsynligvis endnu 20/5 1449 (Kjøbenhavns Diplomatarium. Saml. af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728. Udg. O. Nielsen Kbh. 1872-87 VI s. 170, II s. 90), men høv. Nyk.F. 29/12 1449 (RD I nr. 7938). E.F. høv. Kbh. 24/11 1451 (RD II nr. 96). Mollerups oplysning i art. om E.F. (DHT 5. rk. V 1885 s. 31) er således at korrigere.

56. O.N.R. fik 3/11 1449 skøde på stort krongods på Djursland (Barner a.a. Dipl. nr. 78), muligvis en vis kompensation for at fratræde hofmesterembedet, i alt fald ingen unåde.

57. Deltagelse se DCP s. 18 el. ST III s. 237.

tillid⁵⁸. Otte Nielsen, Eggert Frille og Åge Akselsen var blandt Christians tidligste og mest energiske tilhængere. Det var vel navnlig disse tre, der alle deltog i håndfæstningsforhandlingerne med det norske rigsråd i Marstrand, der førte Norgesspørgsmålet igennem til Christians tilfredshed⁵⁹. Men Eggert Frille har også været åben for Gyldenstjerne-synspunkter, og Åge Akselsens halvbroder Erik Akselsen deltog fra svensk side som Karls betroede tilhænger⁶⁰. Iøvrigt var begge brødrene sikkert tilgængelige for de valgretningsprincipper, man i sin tid brød med Erik på, og som deres broder Oluf Akselsen allerede dengang var en fremtrædende eksponent for⁶¹.

De øvrige danske Halmstaddeltagere Claus Nielsen (Sparre), Peder Hogenskild, Jep Lunge og Torbern Bilde havde alle støttet Christians valg fra starten⁶². Men Claus Nielsen var dog tillige svoger til Karl Knutsson, og Jep Lunge var morbroder til Erik Eriksen, den svenske delegationsleder⁶³. Ved udvælgelsen var der utvivlsomt gjort et seriøst forsøg på at få naboriget i tale, og Christian har ganske sikkert godkendt den politiske kursændring og accepteret delegationens sammensætning. At han må være blevet skuffet over et par af møderesultaterne er allerede nævnt.

Både Niels og Peder Eriksen og Henrik Knudsens svigersøn Korfitz Rønno fulgte Christian på kroningsrejsen til Trondheim og var medudstedere af Bergenunionsakten, der fremhævede Norges selvstændige position indenfor unionen, hvilket i og for sig faldt i tråd med Gyldenstjernernes regeringsprincipper⁶⁴. Der er ingen tvivl om, at Christian, trods sit politiske skaktræk i Bergen stadig har holdt sig indenfor Halmstadbestemmelsernes rammer.

Vi har ingen efterretninger om de forhandlinger i det danske rigsråd,

58. Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedr. Danmark. Udg. A. Krarup & J. Lindbæk Kbh. 1908 (cit. APD) III nr. 1928-40, Nye Kirkehist. Saml. VI Kbh. 1872/73 s. 556-58, DN VIII s. 363f. Om J.I.L. se DBL 3. udg. 8 s. 486f, J. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristian I og Hans. Kbh. 1907 s. 15.

59. NGL 2. rk. II:1 s. 8, Enemark 1981 s. 180f.

60. E.A.T.s tilknytning til Karl se DBL 2. udg. v. P. Engelstoft XXIV s. 41ff, A. Skoglund: De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441-1487 Upps. 1903 s. 18ff, P.v. Möller: Bidrag t. Hallands historia I Lund 1874 s. 116ff, Enemark 1981 s. 28, 49, 51f, 89, Olesen 1980 s. 161.

61. Om O.A.T. se DBL 2. udg. XXIV s. 52ff, Enemark 1981 s. 27f, Olesen 1980 s. 78-81.

62. RD I nr. 7830, Enemark 1981 s. 105. De 3 førstnævnte var formentlig blevet råder under Kristoffer (ibid. s. 31f, E. Ulsig anm. af Olesens a.a. i Historie XIV,1 1981 s. 95f).

63. DBL 2. udg. XXII s. 337, Lunge i DAA 1902 s. 313f, Enemark 1981 Tvl. IV, V.

64. DCP s. 30f el. DN VIII s. 376 el. NGL 2. rk. II:1 s. 54.

der må være gået forud for Avaskærmødet. Men af de danske mødedeltageres stejle standpunkt i morgengavesagen og af Christians indløsning af Dorotheas morgengavebrev, der havde været pantsat i Lybæk, kan man slutte sig til, at det danske rigsråd må have bakket op om Christians argumentation, at det danske krav var en logisk følge af Halmstadbestemmelserne⁶⁵. Med denne danske strategi er det indlysende, at Christian måtte afvise udenlandsk mægling og fastholde afgørelsen i rigsrådsregi, som jo havde ansvaret for Halmstadmødets dispositioner.

Da der ikke udstedtes officielle dokumenter på Avaskærmødet, kender vi ikke de to rigers delegerede, men der er intet vidnesbyrd om, at den danske delegation ikke skulle have stået som en enig front bag Christians standpunkt, således som rigsrådet allerede i forvejen må have gjort. Det er tankevækkende at se Christian 25. juni 1451 overdrage Henrik Knudsen Bygholm slot som pantelen for 1333 rhinske gylden på både hr. Henriks og hustruen fru Anne Mogensdatters livstid⁶⁶. Bygholm var blandt Mogens Munks østjyske len og lå ualmindelig fordelagtigt for hovedgården Boller, som hr. Henrik havde arvet via hustruen fra Mogens Munk⁶⁷. Forleningen var en stor indrømmelse til Henrik Knudsen, hvilket fremgår af, at slægten bevarede lenet i 100 år⁶⁸. Brevet udstedtes fra Sølvitsborg netop, mens Avaskærforhandlingerne stod på. Relatorer var Otte Nielsen og Claus Rønnov, der åbenbart har formidlet aftalen. Man fristes næsten til at spørge, om Christian med panteforleningen til Henrik Knudsen tog misteltenen i ed for at sikre en enig dansk holdning på Avaskærmødet.

I efteråret 1451 forhandlede Niels Eriksen og Eggert Frille i Pommern med Erik, der nu havde taget sit hertugdømme i besiddelse⁶⁹. Der foreligger ingen oplysninger om emnet for disse forhandlinger, men Erik fik i alt fald aldrig de lolland-falsterske slotte eller den årlige udbetaling, der skal have været stillet ham i udsigt, hvilket indicerer, at det snarere har været betragtet som prisen for tronretten i Norden end for Visborg slot. Valget af danske forhandlere tyder absolut ikke på, at man var til sinds at afkøbe Erik nogen tronret forud for opgøret med Karl Knutsson, og Christian har heller ikke på noget tidspunkt påberåbt sig en sådan. Et indirekte vidnesbyrd om, at netop tronretsspørgsmålet fik forhandlinger-

65. LUB IX nr. 24, Enemark 1981 s. 212f.

66. RD II nr. 56.

67. Nye DM VI s. 236f, jfr. Enemark 1981 s. 144.

68. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Årh. Kbh. 1903/1974 s. 222, 266, K. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i 16. Aarh. Kbh. 1879 s. 38.

69. DCP nr. 28, RD II nr. 67, jfr. W. Møllerup i DHT 5. rk. V s. 18 note 5.

ne med Erik til at briste i efteråret 1451, er det unægtelig, at denne ikke udleverede de skatte, privilegier, breve og rigsklenodier, han i sin tid havde bragt med sig til Gotland og siden videre til Rügenwalde, hvilket måtte være den konkrete følge af en overdragelse og anerkendelse af tronretten i Christians hænder. Endnu i 1462, flere år efter Eriks død havde disse effekter ikke fundet tilbage til riget⁷⁰.

Karls svenske opbakning begynder at smuldre

Karl Knutssons kongevalg havde utvivlsomt større opbakning blandt det svenske aristokrati end tidligere antaget. Den ældre forsknings forestillinger baseret på Karlskrønikens påstande om gentagne forræderianslag fra et danskorienteret unionsparti må helt opgives⁷¹. Så at sige alle bisperne har – velsagtens ved udsigten til Eriks eventuelle restitution – støttet Karls valg i modsætning til den nye ærkebisp Jöns Bengtsson (Oxenstierna), der antagelig fulgte sin slægtsgruppe, som Karl agiterede energisk imod⁷². Karl kunne sikkert påregne opbakning fra tidligere tilhængere i rigsrådet som Eringisle Nilsson af Hammersta-ætten, der var lagmand i Karls pantelen Öland og lensmand på Ståkeborg, Sten Pedersson (Stallare), der blev lensmand i Västerås og af Karl tildeltes marskembedet, Jon Karlsson (Färila) lensmand på Täljehus (Södertälje) og lagmand i Södermanland, og Birger Trolle lensmand i Varend⁷³. Men adskilligt flere rigsråder har fulgt ham lokket af udsigten til len, ridderslag og andre gunstbevisninger.

Men også uden for rådet fylkedes Karls tilhængere i håbet om en rigsrådsplads. Svogeren Gustav Karlsson (Gumsehuvud) og Gregers Mattson (Lillie), sønner af afdøde rigsråder, der havde støttet Karl, gav kongen nu selv rigsrådsplads tillige med sin svigersøn Erik Eriksen (Gyldenstjerne) og sin tidligere tjener og slægtning Erik Akselsen (Thott), der var gift med en søster til Gregers Mattson. Blandt Karls nye råder kan også nævnes Fader Ulvsson (Sparre), hvis ældre broder Gustav alle-

70. DCP nr. 110.

71. Om forskningen se Lönnroth a.a. s. 232-62, især s. 259ff, Enemark 1979, s. 43f.

72. Lönnroth a.a. s. 258, Enemark 1981 s. 86, jfr. s. 80ff.

73. E.N.H. se Gillingstam i SBL 18 s. 226, G. Bendix: Hammarsta-ätten (Personhist. Tidsskrift (cit. PHT) 54 1956 s. 143ff) – J.K.F. se Gillingstam i SBL 16 s. 687 og i Folke Wernstedt: Äldre svenska Frälsesläkter: Ättartavlor II Sthlm 1965 s. 140 – B.T. se P. Sjögren: Slakten Trolles historia intill år 1505. Upps. 1944 s. 95ff. Se i øvr. Enemark 1981 s. 87. Om Karls opbakning henvises generelt til samme: kapitel 10 m. der anf. henvisen.

rede var rigsråd, men modtog ridderslaget af Karl, og Karl Magnusson af Eka-ætten, som Karl åbenbart støttede i kampen om slægtsgården Eka. Til samme kreds omkring Karl hørte sikkert i 1448 Eggert Krummedige, der havde ægtet en søster til Gregers Mattson⁷⁴.

Blandt de mange unge, der knyttede deres sag til Karl og modtog ridderslag af ham ved kroningen, skal her nævnes et mindre udvalg⁷⁵. Karls unge fætre Tord Karlsson (Bonde) og Bo Karlsson (Djure), hans første kones unge halvbroder Ture Turesson (Bielke), brødrene Åke og Ture Jönsson (Svarteskåning), Staffan Ulvsson (Ulv), Gustav Olofsson (Stenbock) og dennes morbroder Simon Körning. Tord Karlsson, Ture Turesson, Åke Jönsson, Staffan Ulvsson og Simon Körning optog Karl tillige i rigsrådet. Ture Jönsson blev senere lagmand i Västergötland og Staffan Ulvsson i Västmanland, Tord Karlsson fulgte Sten Pedersson i marskembedet, Gustav Olofsson fik Älvsborg slotslen, Ture Turesson fik senere Axevall og Åke Jönsson Ringstadaholm, så der kan ikke herske tvivl om, at disse folk regnedes til inderkredsen om kongen.

Karl har altså haft bred opbakning bag sit kongevalg. Kun fra brødrene Bengt og Nils Jönsson (Oxenstierna) og brødrene Bengt og Bo Stensson (Natt och Dag), og deres familiekredse kunne forventes nogen væsentlig modstand mod hans kandidatur⁷⁶. Også de må dog have accepteret valgets udfald, siden de bevarede deres position og endog modtog gunstbevisninger fra den nye konge⁷⁷. Bo Stenssons søn Nils Bosson (Sture) og Bengt Stenssons svigersøn Arend Bengtsson (Ulv) træffes endog senere i Karls nærmeste omgivelser, ligesom Erik Nipertz, der var gift med enken efter Karl Kristersson (Vasa) og således blev stedfader til Bengt Jönssons unge nevøer Ketil og Erik Karlsson (Vasa), der må henregnes til Oxenstiernernes slægtskreds⁷⁸. Det er rimeligt at datere disse politiske omsving til kongevalget i 1448. Det mest markante omsving skete dog med Magnus Gren, der må være vundet for Karls kandidatur ved planen om Gotlandstogtet. Ellers var der simpelthen ingen mening i at sætte ham i spidsen for dette Karls første prestigeprojekt som svensk konge⁷⁹.

74. Wernstedt a.a. I s. 63f (G.K.G.), II s. 193f (F. & G.U.S.), SBL 12 s. 574f (K.M.E.), 17 s. 414f (G.K.G.), s. 597ff (E.E.G.). E.A.T. se foran note 60. Jfr. i øvr. Enemark 1981 s. 88-91 m. anf. henvisn.

75. Her er ikke plads at opremse alle, men henvises til Enemark 1981 kap. 10, der også giver dokumentation for flg. personoplysninger.

76. Især Karls egen valgberetning apr. 1457 (HR II:4 nr. 521 §4 s. 387f).

77. Enemark 1981 især s. 100f.

78. Slægtstavle i H. Gillingstam: Ätterna Oxenstierna och Vasa under Medeltiden. Sthlm. 1952 s. 244, Enemark 1981 Tvl. VI, X.

79. Enemark 1981 s. 93f. M.G. anses ellers i almindelighed for Karls hovedfjende under

Under Grens midlertidige fravær indgik Birger Trolle i december aftalen med kong Erik, der tiltrådtes af Jon Karlsson, Lage Posse og Jöns Olofsson (Stenbock), der ligesom broderen Gustav havde været i Karls tjeneste, og som formentlig nu var Karls foged på Viborg⁸⁰. Da Gotlands indbyggere 14 dage senere aflagde troskabsforsikring til Karl og Sveriges krone, var Magnus Gren tilbage. Dokumentet nævner ham tillige med de forannævnte og Erik Axelsen (Thott)⁸¹. Magnus Gren, Jon Karlsson og Lage Posse deltog endnu i traktatforhandlingerne 31/7 1449, som desuden tiltrådtes af Karl Magnusson af Eka, Fader Ulvsson (Sparre), Eskil Isakson (Baner), Henrik Bidz og Simon Körning⁸². Karl har åbenbart fortrinsvis lagt Gotlandstogtet i hænderne på sine baltiske lensmænd: Gren på Åbo, Jöns Olofsson på Viborg, Jon Karlsson på Täljehus, Eskil Isakson på Stäkeholm og Karl Magnusson rimeligvis allerede nu på Kastelholm⁸³.

Hvis så mange af grænseadelen, eksempelvis Birger Trolle, Eggert Krummedige, Gustav Olofsson, Simon Körning, Åke og Ture Jönsson (Svarteskåning) og Lage Posse, har støttet Karls valg i frygt for, at en restitution af Erik af Pommern ville betyde krig med Danmark, må konflikten om Gotland have været utilsigtet, og navnlig grænseadelen må have givet forliget på Gotland og forhandlingspolitikken i Halmstad deres helhjertede støtte. Det er derfor heller ikke overraskende, at den svenske delegation i Halmstad talte flere repræsentanter for grænseadelen: Åke Jönsson, Simon Körning, Laurens Snakenborg og den udvalgte Skarabisp Bengt Gustavsson af slægten Tre rosor på Horshaga i Västergötland⁸⁴.

Halmstaddelegationen har haft Karls billigelse. Hans interesser skulle være solidt repræsenteret af bisperne fra Linköping og Åbo, af Erik Eriksen, Erik Akselsen, Jon Karlsson, Åke Jönsson og Simon Körning.

---

indtryk af det senere brud imellem dem efterår 1450.

80. ST III nr. 488a s. 213, 215. Om J.O.S. se E. Anthoni: Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel. Helsingfors 1970 s. 125, 127, 203, Finlands Medeltidsurkunder. Utg. R. Hausen (cit. FMU) III nr. 2847-48, C.G. Styffe: Skandinavien under Unionstiden. Sthlm. 1911 s. 422f.

81. ST III nr. 488b s. 216.

82. ST III nr. 488d s. 219, 221 el. DCP nr. 9 s. 13, 15.

83. Styffe 1911 s. 232 (Stäkeholm), 288 (Täljehus), 411 (Åbo), 409 (Kastelholm). K.M.E. kendes først med sikkerhed på Kastelholm i 1453 (FMU IV nr. 2919, jfr. Anthoni 1970 s. 126, E. Nordström: Eka-ätten. Gustaf Vasas mödrenesläkt (PHT 41 1941/42 s. 36 note 14)), men forgængeren Gustav Karlsson var 1448 hæv. på Västerås (HR II:4 s. 386).

84. Lönnroth (a.a. s. 274) tolker G.U. som Gustav Olofsson (Stenbock), hvilket bestrides af Gillingstam (a.a. 1952 s. 305).

Men også Gustav Ulvsson, hvis broder ærkedegn Sigge i Strängnäs netop – utvivlsomt med Karls sanktion – var udset til biskop i Strängnäs, og hvis anden broder Fader Ulvsson støttede Karls Gotlandspolitik, har kongen kunnet nære fuld tillid til. Det gjaldt sikkert også på dette tidspunkt en anden Halmstaddeltager, nemlig den nye Skarabisp, selvom begge de to bisper senere kom i konflikt med kongen.

Der er intet, der tyder på, at den svenske delegation ikke stod solidarisk om Halmstadmødets resultat; og den nye fredskurs med dens nødvendige omkostninger, nemlig afvikingen af Karls Norgespolitik, fik så overvældende tilslutning på Arbogamødet, at den gamle påstand om Halmstadrepræsentanternes forræderi virker aldeles meningsløs. En række af Karls mest trofaste tilhængere var medudstedere af Arbogabrevet, der pressede ham til afkald i Norge. Det er navnlig bemærkelsesværdigt blandt brevets udstedere at finde flere af Karls kroningsfølge til Trondheim november 1449, som man dog må forvente specielt har billiget hans norske politik, f.eks. Eringisle Nilsson, Karl Magnusson, Krister Bengtsson (Oxenstierna), Åke Jönsson og Staffan Ulvsson⁸⁵.

Der er derfor ikke meget grund til at fæste lid til Karlskrøniken, når det hævdes, at Magnus Gren og Nils Jönsson mistede henholdsvis Åbo og Örebro under Arbogamødet p.gr.a. forræderi⁸⁶. Nils Jönsson døde ret hurtigt efter Arbogamødet, og vi har strengt taget kun Karlskrønikens udsagn for, at han måtte fratræde lenet⁸⁷. Et eventuelt lensskifte på Örebro i sensommeren 1450 kunne dog have helt andre årsager. Det ser ud til, at Karl foranlediget af Halmstadbestemmelserne har taget skridt til at sikre sin familie, og muligvis netop har valgt Dorotheas morgengavelen som livgeding for sin egen dronning Katarina⁸⁸. Som garant for disse interesser fandt Karl næppe nogen mere loyal lensmand end Eringisle Nilsson, der blev Nils Jönssons efterfølger på Örebro.

Med Magnus Gren var bruddet imidlertid indiskutabelt, men i første omgang anklagede Karl ham kun for ikke at have aflagt regnskab for Åbo len. Med denne motivering fik Karl en rigsrådskendelse af 2/10 1450 til at gøre udlæg i Magnus Grens og hans hustrus gods for 9.000 mk., da denne selv befandt sig i udlandet⁸⁹. Om beløbet var rimeligt, lader sig

85. NGL 2. rk. II:1 s. 19 el. ST III s. 234f, jfr. s. 239.

86. KK v. 8319-20, 8327-30, jfr. v. 8185-90, Lönnroth a.a.s. 281f.

87. Gillingstam 1952 s. 306.

88. K. Kumlien: Karl Knutsson i Preussen 1457-1464. Sthlm. 1940 s. 45 note 1, jfr. G. Carlsson: Karl Knutssons testamente (SHT 63 1943 s. 10 note 1), Enemark 1981 s. 213f.

89. S. Bring: Samling af åtskillige Handlingar och Påminnelser i Svenska Historien II Lund 1751/58 s. 251-55.

næppe afgøre, men domsbrevets udstedere er ikke uden interesse. Foruden de 4 bisper fra Linköping, Strängnäs, Vesterås og Åbo opregnes kongens halvbroder Knut Stensson (Bielke), Eringisle Nilsson, Erik Akselsen (Thott), Sten Pedersson (Stallare), Otte Ulvsson (Björnram), Erik Nipertz, Magnus Bengtsson (Natt och Dag), Åke Jönsson (Svarteskåning), Staffan Ulvsson (Ulv), Eskil Isaksson (Banér) og Gregers Mattson (Lillie). Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af Oxenstjernernes 4 rådsmedlemmer figurerer i dommerkollegiet, hvilket formentlig hænger sammen med, at Krister Bengtsson netop på denne tid indgik ægteskab med Magnus Grens datter, Märta⁹⁰. Hr. Krister måtte rimeligvis betragtes som inhabil i svigerfaderens sag, men det kunne i hvert fald ikke siges hverken om ærkebispens eller Nils Jönsson. Også Bengt og Bo Stensson (Natt och Dag) er forbigået, og – hvilket er særdeles påfaldende – Magnus Bengtssons segl er blindt, så han kan ikke have tiltrådt dommen⁹¹. Da han har haft rig lejlighed til senere at besegle, og da man må formode, at det var kongen magtpåliggende at få dommen så legaliseret, som overhovedet muligt, kan det blinde segl dårligt tolkes som andet end en afstandtagen.

Nu samler interessen sig navnlig om biskop Sigge i Strängnäs, Erik Nipertz og Eskil Isaksson (Baner). De øvrige var Karls ubetingede tilhængere og derfor uproblematisk⁹². Karlskrøniken kaster ved denne tid forræderimistanke ikke blot på Magnus Gren og Nils Jönsson, men tillige på ærkebispens og biskop Sigge⁹³. Hvordan den sidste har forholdt sig til dommen, kan ikke afgøres, eftersom hans segl mangler. Derimod vidner Banérseglet om, at Eskil Isaksson i dommen tog afstand fra sin hustrus farbroder, som han ellers tidligere havde fulgt i politiske sammenhænge⁹⁴. Om den direkte årsag til bruddet mellem Karl og hans Åbolensmand ved vi meget lidt. Men på sin vej ud af riget kom Magnus Gren i konflikt med hanseatiske købmænd, hvis skibe han havde anfaldet, og en tid var han fængslet i Lybæk, hvorfra Karl i november forgæves søgte at

90. *Scriptores rerum Suecicarum medii ævi*. Ed. E.M. Fant. Upps. 1818-76 (cit. SRS) II:1 s. 161, Gillingstam 1952 s. 306, 344.

91. Bring II s. 255.

92. Halvbroderen K.S.B. fik Nyköping slotslen og senere lagmandsembedet i Uppland, O.U.B. var svoger til Eringisle Nilsson og modtog ridderslaget af Karl ved kroningen (se Enemark 1981 s. 87, Tvl. V, IX m. anf. henvisn.) De øvr. er omtalt foran.

93. KK v. 8303-16.

94. Bring II s. 255. Om E.I.B. se SBL 2. s. 635f, Wernstedt I s. 58.

få ham udleveret⁹⁵. Ved Christians og hertug Adolfs mellemkomst blev han i stedet frigivet og gik senere i Christians tjeneste⁹⁶.

Da Karl i marts 1449 tilbagekøbte en større godsmængde, som Krister Nilsson (Vasa) tidligere havde købt af Karls familie, kvitterede Erik Nipertz på sin hustrus og stedbørns vegne tillige med drostens enke Margrethe Eriksdatter (Krummedige), Erik Turesson (Bielke) på sin hustru Birgitta Kristersdotters (Vasa) vegne, samt ærkebispens og hans broder Krister Bengtsson, hvis moder var datter af Krister Nilssons 1. ægteskab⁹⁷. Der synes god grund til at antage, at denne godshandel er kommet i stand på Karls initiativ og absolut ikke til arvingernes sympati⁹⁸. Blandt anklagerne mod Karl i rigsrådets skrivelse til Danzig af 11/3 1457 nævnes netop, at han havde tilegnet sig gods fra kirke, prælater og ridderskab, og blandt artiklerne i Christians kongeforsikring samme år måtte denne love ikke at købe eller pante noget adelsgods, hvilket tidligere »vpresde stor uvelie oc twedrecht imellom hersskapit, ridderskapit oc frelsit«⁹⁹. Endnu 1492 hævdes det, at »det drev kong Karl af Sverige, at det var hans største akt at lægge sammen klenodier og købe gods og fik der mange fjender for«¹. Der kan således ikke herske tvivl om, at godshandelen 1449 har bidraget til en øget spænding mellem Karl og ærkebispens mægtige slægt, og hr. Kristers ægteskab og dommen over Magnus Gren i oktober 1450 har ikke gjort forholdet bedre. Hvis Karl ydermere i sensommeren har frataget Nils Jönsson Örebro for at sikre sin dronnings og families interesser, var han unægtelig allerede i sine første regeringsår godt på vej ind i et udpræget partistyre, der favoriserede egne tilhængere, øgede splittelsen i riget og fremlekkede opposition og modstand. Karlskrønikens forræderibeskyldninger mod modstanderne er åbenbart senere efterrationaliseringer for at pynte lidt på Karls motiver.

En anden godssag, der skulle få langtrækkende politisk betydning op-randt ved Erik Turessons (Bielke) død 1450. Hans yngre halvbroder Ture Turesson (Bielke) var søn af faderens 2. ægteskab med Margrethe Eriksdatter (Krummedige). Erik Turessons helsøster Birgitta Turessdottor, der nu var død, havde imidlertid været Karl Knutssons første hustru og mo-

95. Om M.G. se Gillingstam i SBL 17 s. 259-63 og i Wernstedt I s. 58f, om episoden se W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466. Kbh. 1895/1974 s. 194ff, jfr. LUB VIII nr. 726-27.

96. LUB VIII nr. 764, jfr. W. Christensen 1895 s. 196, især note 2.

97. Bring II s. 233-41. Slægtstavle se foran note 78.

98. Gillingstam 1952 s. 247-52, især s. 251, Lönnroth a.a. s. 301.

99. HR II:4 s. 378, ST III s. 261.

1. Handlingar rörande Skandinaviens Historia (cit. HSH) 22. Sthlm. 1837 s. 37. Citat ordret, men i moderne stavemåde.

der til Kristina Karlsdotter, der nu var gift med Erik Eriksen (Gyldenstjerne)². Heraf fulgte arvestrid om slægtsgodset Krakerum i Småland, som Ture Turesson havde sikret sig umiddelbart efter halvbroderens død, men som han måtte udlevere til Erik Eriksen efter en retssag, hvis udfald ifølge Ture Turessons mening var bestemt ved Karls magtindgreb til fordel for datterens krav i begyndelsen af 1451³.

Erik Nipertz segl mangler på dommen af 2. oktober 1450, men der foreligger andre vidnesbyrd om den kongelige tillid, der gør det sandsynligt, at denne mand distancerede sig fra Oxenstjerne i disse år. I efteråret 1450 døde dronning Katarina. Karl var enkemand for 2. gang og tilmed uden mandlig ætling⁴. Skulle han udnytte de dynastiske muligheder, som Halmstadbestemmelserne bød ham, måtte han altså gifte sig igen. I november 1450 indledtes ægteskabsforhandlinger med Erik af Pommern, der var formynder for sin fætter hertug Bugislavs to døtre⁵. Der er vist grund til at betragte det som et nyt skaktræk i Karls kamp om Norge⁶. Til leder af de fortsatte forhandlinger herom i Pommern i efteråret 1451 valgtes Erik Nipertz, så Karl må have stolet fuldt ud på dennes loyalitet⁷.

Mens Christian havde respekteret Halmstadmødets bestemmelser blot suppleret dem med Bergenunionen og lagt sin politiske offensiv omkring morgengavekravet som logisk konsekvens af bestemmelserne, var Karls politik såvel i Norgesafkaldet, som i de familiebeskyttende foranstaltninger nærmest en attache på Halmstadmødets principper. Christian stod derfor med et overvejende enigt rigsråd bag sig i den vurdering, at Avaskærforhandlingerne brast som følge af manglende svensk vilje til at opfylde Halmstadbestemmelsernes naturlige forudsætninger. For mange i det svenske rigsråd og højaristokrati måtte den nu forestående krig med Danmark-Norge også synes ensidig fremkaldt af Karls egoistiske herskerinteresser, hans problematiske krav på den norske trone, hans livgedingskrav for sin familie i strid med Dorotheas morgengavekrav, og hertil kom

2. Slægtstavle se Enemark 1981 Tvl. VI.

3. K.H. Karlsson: Arfstvisten emellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451-1480. Sthlm. 1908 s. XIII, se Karls dombrev 21/1 1451 s. 87f.

4. KK v. 8365-67, 8393-98.

5. Jahn 1835 nr. 29, omdateret af G. Carlsson i SHT 63 1943 s. 7ff.

6. L. Daae 1879 s. 80f. Det var dog næppe Sofie, der ægtede hertug Erik II af Wolgast, men sandsynligvis søsteren Alexandra, Karls frieri gjaldt (se Carlsson note 12, Enemark 1981 s. 203). Hun døde, før planen realiseredes.

7. E.N.s gesandtskab indtraf i Rügenwalde samtidig med Niels Eriksens og Eggert Frilles foran omtalte forhandlinger med Erik (se s. 451).

tillige hans egoistiske og partiske gods- og lenspolitik for at styrke sin trone og sin familie politisk og økonomisk.

Dansk erobring af Västergötland 1452

Hovedemnet for rigsrådsmødet i november 1451 var forberedelserne til krigen mod Sverige og dermed den endelige afvikling af den fredskurs, der var indledt sommeren 1449 på Gyldenstjernernes initiativ. Christian kunne ikke være i tvivl om, at denne udvikling ikke havde Niels Eriksens sympati, og trods kongens henstilling udeblev han – som nævnt – tillige med sine to fætre Henrik Knudsen og Børglumbispen Gert Pedersen fra det ellers talrigt besøgte rigsrådsmøde⁸. Kirken var repræsenteret af ærkebispen og de 3 nye af Christian støttede bisper Oluf Då i Roskilde, Jens Iversen i Århus og Knud Mikkelsen i Viborg. Otte Nielsen var atter hofmester, hans politiske linie havde sejret, og han havde tilsyneladende fundet sammen med den nye marsk Claus Rønnov. Det var atter kredsen fra Christians tidligste regering i novemberdagene 1448, der dominerede: Eggert Frille, Ove og Jep Lunge, Joachim Fleming, Peder Hogenskioldt, Anders Hak, Niels Jensen (Galen) af Hammer, Åge Akselsen, Torbern Bille og Oluf Lunge⁹. Kun Oluf Akselsen og Claus Nielsen (Sparre) manglede på kvitteringen til Eggert Frille. Man kunne forestille sig, at Oluf Akselsens fjerne lensplacering på Gotland havde hindret hans deltagelse på denne årstid. Han var dog på Vallø den 15. september, og 24. november afsendte han fra København brev til pundmesteren i Danzig med advarsel mod neutral sejlads på Sverige¹⁰. Dette sidste brev lyder til at være en rigsrådsvedtagelse, som Oluf Akselsen ekspederer på tilbagevejen til Gotland, hvor han antagelig har skullet iværksætte forberedelser til de senere flådeoperationer under hans ledelse. Oluf Akselsen har altså rimeligvis deltaget i forhandlingerne om rigsrådets hovedanliggende, og hans utvetydige holdning bevidnes bedst af den hovedrolle, han fik i de følgende krigsbegivenheder. Med Karls svoger Claus Nielsen er sagen knap så oplagt. Det er dog mest sandsynligt, at helbredshensyn har været udslagsgivende. Han er sidst omtalt i live 6/9 1451. Han var død i begyndelsen af 1452¹¹.

8. Deltagerne se DCP s. 40.

9. Deltagerne i nov.-mødet 1448: RD I nr. 7830, jfr. Enemark 1981 s. 105f, 133-36.

10. RD II nr. 75, BSH III nr. 20.

11. RD II nr. 73, 114 (dat. Styffe i BSH III s. LI-LIII).

Christians nye råder var mødt talstærkt frem på mødet i Slagelse. Johan Bjørnsen (Bjørn) nært knyttet til Lungerne, Mogens Ebbesen (Galt) og Laurens Thomsen (Vestenie) fra hofmesterens kreds, landsdommerne Niels Skave på Sjælland og Jens Torbernsen (Sparre) i Skåne, Korfits Rønnov, Johan Frille og Strange Nielsen af den jyske slægt Strangesen¹². Oluf og Åge Akselsens søstersøn Stig Olufsen (Krognos) og deres halvbroder Iver Akselsen nævnes her første gang som råder og betød en styrkelse af den skånske rådsfløj¹³. Follert van Knob var hovedsmand på Krogen og vist også nært knyttet til Thottslægten¹⁴. Endelig var også Peder Eriksen mødt op – vel snarest som en slags observatør for Gyldenstjerneerne.

Det danske rigsrådsmøde i Slagelse fulgtes op af et møde i Kalundborg, hvor også norske rigsråder deltog. Hvor mange nordmænd, der var til stede, vides ikke. Kun Hartvig Krummedige kan bevidnes, fordi han ved denne lejlighed solgte arvegods i Sønderjylland til kongen, men årstiden har formentlig hindret deltagelse fra andre landskaber end Viken¹⁵. Fra mødet kendes en udskrivningsordre til lensmanden i Trøndelagen Henrik Jensson om et møde til skibs ved Marstrand til 16. april med lenets væbnede styrke (80 mand) fulgt af det adelige opbud fra disse egne¹⁶. Det fremgår af brevet, at kongen regner med at fremtvinge en afgørelse i løbet af sommerens felttog, der da også tænkes styrket med lejede tropper. I begyndelsen af februar træffer vi Christian i forhandlinger med nordtyske fyrster i valfartsbyen Wilsnack i Brandenburg¹⁷. Hans hovedærinde var utvivlsomt hvervning af tropper, for 12. februar anmodede han Lybæk om fri passage for sine hjælpetropper¹⁸. Krummediges sønderjyske godser solgtes til hertug Adolf for at rejse penge, og skattekravene kom ind i løbet af forårmånederne. Otte Nielsens unge søn Erik Ottesen (Rosenkrantz) blev optaget i rigsrådet og fik tildelt Skanderborg len som led i disse krigsforberedelser¹⁹.

12. J.B.B. søstersøn til Ove Lunge (se E. Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen. Kbh. 1968 s. 165, Enemark 1981 Tvl. IV). M.E.G. & L.T.V. & S.N.S. se Enemark 1981 s. 137f, 143.

13. Slægtstavle se Enemark 1981 Tvl. III, jfr. RD I nr. 7672.

14. C.F. Wegener: Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner (Annaler til nord. Oldkyndighed 1851 s. 322f (høv. Krogen 27/7 1451), Hansisches Urkundenbuch. Hrsg. W. Stein Leipzig 1899 (cit. HUB) VIII nr. 97 (høv. 29/9 1451). Om slægtskab med Thottslægten se DAA 1899 s. 240f, stamtavle se Enemark 1981 tvl. III.

15. Daae 1879 s. 81f, DCP nr. 32.

16. BSH III nr. 21 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 35.

17. Regesta diplomatica historiæ Danica (cit. Reg) 2. Serie II Kbh. 1889 nr. +5802.

18. HR II:4 nr. 61.

19. DCP nr. 33, RD II nr. 113, 137-38, 140.

Men Karl Knutsson rustede sig naturligvis også. Han havde af Christians brev til Henrik Jenson, der blev opsnappet, fået indblik i den dansk-norske plan og satte de genopbyggede grænseborge Skageholm, Rumlaborg, Öresten, Kinnaholm og Ekholm i forsvarsberedskab²⁰. Den 27. februar udskrives skibsskat af bønderne i Ringstadaholms len, og 12. marts indkaldtes hver 8. mand med panser, skjold, jernhat, armbrøst, spyd og poløkse fra samme len. Man antager, at tilsvarende breve er udgået til de øvrige len²¹. I slutningen af januar eller begyndelsen af februar – altså længe før de danske angrebsforberedelser var færdige – kom Karls krigserklæring, og i begyndelsen af februar, mens Christian endnu var i Tyskland, brød Karl med en ganske anselig styrke ind i Skåne²². Tidspunktet var velvalgt, mens drivisen i Øresund hindrede dansk undsætning. I åben mark kunne det skånske landeværn næppe stille noget op, flere byer og herregårde gik op i luer, bl.a. Helsingborg, Lund, Væ og Thottslægtens herresæde Herlev²³. Der var dog på dette korte felttog næppe tale om at erobre borge. Fogeden på Helsingborgs »Kärnan« holdt stand, og ærkebispens satte sig til modværge²⁴. Endog vel befæstede byer kunne tænke på modstand. Malmø belønnedes således senere for tappert forsvar af byen²⁵.

Hensigten med Karls Skånetogt var nok nærmest at ødelægge landskabet som dansk operations- og forsyningsbasis for et dansk angreb, altså en ren defensiv krigsførelse²⁶. Et nyt indfald lededes af Gustav Karlsson (Grumsehuvud), lensmand på Kalmar og Birger Trolle, lensmand i Varend, denne gang rettet mod Blekinge²⁷. Det eneste blivende resultat var Lykås kapitulation. Efter Claus Nielsens død førtes befallingen sandsynligvis af enken, der overgav slottet til Birger Trolle²⁸. Et tilsvarende ødelæggelsestogt var ifølge Karlskrøniken planlagt imod Halland under ledelse af Ture Turesson på Axevall, Gustav Olofsson på Älvsborg og Eggert Krummedige på Rumlaborg, som imidlertid undlod

20. BSH III s. 48, KK v. 7677-79.

21. BSH III nr. 23-24, jfr. Lönnroth a.a. s. 289.

22. BSH III nr. 22. Selvom KK's tal: 60.000 er vildt overdrevet (v. 8624), efterlader den detaljerede beskrivelse (v. 8590-8625) dog vidnesbyrd om en anselig styrke.

23. KK v. 8655, 8649-50, 8679-80, 8717-24. Også Sølvitsborg skal være afbrændt (v. 8728), dog sikkert kun byen, næppe slottet.

24. KK v. 8645-48, 8669-72, 8676-78.

25. Danmarks gamle Købstadlovgivning. Udg. E. Kroman (cit. DGK) IV Kbh. 1961 s. 73f.

26. Allerede fremhævet af Lönnroth (a.a. s. 288f).

27. KK. v. 8785-89.

28. KK v. 8791-94, jfr. v. 9097. B.T. havde endnu Lykå 3/5 1454 (BSH III nr. 34 s. 68).

at udføre opgaven²⁹. Det er ikke let at afgøre, om krøniken her afspejler en målbevidst plan, der ikke kom til udførelse, eller om påstanden er opdigtet for at fremstille disse västgötaherrers optræden i endnu grellere forræderisk lys. Tendensen i krøniken skinner i alt fald meget skarpt igennem på dette sted³⁰.

Christian landsatte sin store rytterhær i Halmstad før midten af maj og gik over Varberg imod Älvsborg, mens Claus Rønno med en styrke angreb Kinnaholm. Begge slotte indgik kapitulationsoverenskomst om overgivelse til 1. august, om ikke undsætning nåede frem forinden³¹. Da den danske flåde under Oluf Akselsen og Magnus Gren samtidig anfaldt Stockholm, kunne Karl imidlertid vanskeligt afse tropper til at undsætte Västergötland³². Den danske hær brød atter op fra Lödöse i begyndelsen af juli, drog forbi Ekholm, hvor Lage Posse indgik en lignende kapitulationsoverenskomst med frist til 1. august, mens hæren fortsatte via Skara og Axevall til Varnhem kloster³³. Hele forsvaret af Västergötland faldt nu sammen: lagmanden Bengt Gylta, Skarabispen Bengt Gustavsson (Tre rosor), lensmanden Ture Turesson (Bielke), samt Laurens Snakenborg m.fl. af landsdelens adelige sluttede fred og lovede ifølge Karlskrøniken at hylde Christian, om Karl ikke undsatte landsdelen inden 1. august³⁴.

For den videre fremmarch meldte sig nu problemet, om man skulle vælge ruten over Tiveden nord om Vättern ind i Närke og Örebro len, hvor den svenske hovedhær vist nok lå, eller man skulle gå syd om Vättern over Hålaveden ind i Östergötland. Christian må åbenbart have valgt den sidste mulighed, men måtte naturligvis i første omgang bevare sin hovedstilling ved Varnhem kloster for at forhindre et svensk angreb gennem Tiveden og tilbageerobring af Västergötland bag sin ryg. Den første opgave under fremstødet syd om Vättern blev besættelsen af Jönköping og forceringen af Rumlaborg på Eggert Krummediges hænder. Karlskrøniken nøjes med at skrive, at hr. Eggert – tilsyneladende helt frivilligt – forsyner den danske hær med levnedsmidler uden at forsøge at sætte sig til modværge³⁵. Det er indlysende, at betingelsen for den videre fremmarch over Hålaveden var enten erobring af eller overenskomst

29. KK v. 8759-84.

30. Bemærk navnlig v. 8761-66, 8771-74, 8781-82.

31. KK v. 8815-26, 8833-46, 8855-73.

32. KK v. 8929-34, jfr. v. 8991-9012.

33. KK v. 9171-78.

34. Navnene se BSH III nr. 31, hyldningen se KK v. 9183-90.

35. KK v. 9205-08, 9227-39.

med Rumlaborg, og Christian må have sat hele sin hovedhærs kræfter ind på dette. Da hr. Eggert beholdt slottet, må han have sluttet kapitulationsoverenskomst i lighed med de øvrige slotte.

Foranlediget af truslen fra Tiveden og Närke har Christian sandsynligvis holdt hovedstyrken vest for Vättern og i første omgang kun afset en rekognosceringsstyrke til toget ind i Östergötland, hvilket forklarer, at lagmanden Erik Nipertz med landskabets hærøpbud formåede at standse fremstødet i Hålaveden³⁶. Karlskrønikens begejstring kender naturligvis ingen grænser, og Erik Nipertz' heltemodige optræden sættes i relief mod Eggert Krummedige, hvis lidet hædeværdige indsats allerede nu tages som forvarsel om den forræderianklage, der følger senere³⁷. Da dette er krønikens primære ærinde, tilsløres det fuldt bevidst, at Eggert Krummedige stod overfor hovedhæren og altså i en ganske anden situation end Erik Nipertz. Det er antagelig af samme årsag, at krøniken fortier, at der må være indgået en kapitulationstraktat om Rumlaborg, som naturligvis hindrer Eggert Krummedige i at overfalde den danske styrke på tilbage-toget fra Hålaveden, således som Karlskrøniken mener, han burde have gjort. At det næppe heller ville have været tilrådeligt med de danske hovedstyrker indkvarteret som nærmeste nabo i Jönköping, er blot en detalje, som krønikøren unægtelig lettere kan tillade sig at se bort fra end Eggert Krummedige i den givne situation. I krøniken er det den slags små detaljer, der bidrager til at efterlade det indtryk, at den danske hær var i opløsning og på vild flugt, hvilket var såre langt fra.

Selvom Erik Nipertz kun besejrede en mindre styrke på Hålaveden og på ingen måde truede hovedhærens position i Västergötland, fik begivenheden dog afgørende betydning for det danske angrebs udfald: Trods den sejrige fremmarch blev det klart, at man ikke i sommerens felttog ville kunne nå Stockholm. Da hverken hæren eller flåden havde kunnet fremtvinge det udfald, man havde ventet, var felttoget for så vidt en fiasko, og da en overvintring af hele hæren i Sverige både af økonomiske og forsyningsmæssige årsager har været utænkeligt, måtte det afgørende problem for den danske hærledelse blive at etablere en ordnet tilbagetrækning af hovedparten af hæren såvidt muligt uden tab af de erobrede positioner. Her kom slottenes kapitulationsoverenskomster med overgivelsesfrist pr. 1. august ind i billedet. Den danske hovedstyrkes dominerende position ved Varnhem kloster og Jönköping hindrede ethvert tænkeligt svensk undsætningsforsøg, og med fristens udløb har de svenske slotshøveds-

36. KK v. 9221-24, 9260-80.

37. KK v. 9283-88.

mænd åbenbart fået tilbud om at beholde slottene mod at aflægge hylningssed til Christian, hvilket efter tidens opfattelse svarede til en helt legal militær erobring. Der var formelt set intet illoyalt i hovedsmændenes holdning, Karl havde haft den undsætningschance, spillets regler forudsatte³⁸. Om de reelle magtforhold i den givne situation levede slotshovedsmændene mulighed for at handle anderledes, end de gjorde, er naturligvis en anden sag, som det vil være meget vanskeligt for eftertiden at afgøre. Man kan f.eks. ikke udelukke, at Ture Turesson kan have øjnet en chance for at få godssagen om Krakerum løst på en for ham mere tilfredsstillende måde, om han støttede Christians svenske tronkrav. At Axevall, der havde den danske krigslejr liggende så at sige lige udenfor porten, nemlig ved Varnhem kloster, ikke har undgået en kapitulationsoverenskomst, er i alt fald givet, selvom det er fortiet i Karlskrøniken, ligesom tilfældet er med Rumlaborg³⁹. Karl formåede ikke at trænge forbi den danske position ved Varnhem kloster og undsætte Västergötlands slotte i tide. Først da dele af de danske styrker var trukket tilbage, lykkedes det Tord Bonde at overrumple Lödöse, hvor han skal være kommet i besiddelse af en korrespondance, der var så kompromitterende for Ture Turesson, at han ifølge den traditionelle fremstilling hastede til Axevall og fængslede slotshovedsmanden, der dog undslap til Rumlaborg, hvorfra han sammen med Eggert Krummedige flygtede til Christian⁴⁰.

Fredstraktat 1453 for at bevare erobringerne

Da det blev klart, at en erobring af Sverige ikke kunne gennemføres i sommerens felttog, må Christian være hastet hjem for at træffe foranstaltninger til at afvikle lejetropperne. Den 19. august er han i København, hvor han modtager afregning fra sin kammermester Eggert Frille formentlig med henblik på betaling af sold⁴¹. Mere besynderlig er et andet brev af 25. august, der bevilger Otte Nielsen at fratræde som

38. Om kapitulationsoverenskomster se Enemark 1981 s. 118ff.

39. Fortielsen tjener krønikens hensigt at kaste forræderiskær over disse to hovedsmænd (se nedenfor s. 470f.). Axevall lå ikke, som Lönnroth skriver (a.a. s. 313), i periferien af danskernes aktionsområde, men lige i centrum af det, så dansk militærstrategi kunne simpelthen ikke tillade sig at ignorere borgen.

40. S. Kraft i Sveriges historia till våra dagar. Utg. E. Hildebrand & L. Stavenow III:2 (1448-1520) Sthlm. 1944 s. 35, K. Erslev i Danmarks Riges Historie (cit. DRH) II Kbh. o.1905 s. 503.

41. DCP nr. 35.

hofmester p.gr.af alder og helbred, dog i fuld nåde og taknemmelighed for hans trofaste tjeneste, hvilket understreges af en gunstbevisning udstedt 28. august på ret til alle 40 marks bøder og derunder for Otte Nielsen og hans hustru Else Holgersdatter (Krogno) på alt deres gods⁴². Dagen efter var Otte Nielsen og Eggert Frille relatorer for en privilegium om bevarelse af Malmø befæstning som gunst for byens prisværdige indsats mod fjendtligt angreb foregående vinter⁴³. Af Malmøprivilegiet fremgår, at rigsrådet var samlet i disse augustdage, og årsagen må utvivlsomt søges i den presserende militære situation, der forårsagede kongens hjemrejse og sandsynligvis fordrede nye politiske dispositioner. I det samme rådsmøde lovede kongen Oluf Akselsen som tak for trofast tjeneste at respektere hans svenskgifte datter Birgittes danske arv efter faderen trods krigssituationen. Brevet besegledes af Roskildebispens, Otte Nielsen, Eggert Frille, Torbern Bille, Niels Eriksen og Mogens Ebbesen (Galt), der alle må have deltaget i rigsrådsmødet foruden Oluf Akselsen⁴⁴. Derimod er marsken øjensynlig blevet tilbage på krigsskuepladsen som leder af de erobrede svenske områder. Hvorledes Otte Nielsens helbred har været, kan vi ikke vide noget om; men der kan ikke herske tvivl om, at Christian havde så presserende opgaver liggende for sig, at helbredshensyn måtte være yderst tungtvejende, om de skulle prioriteres netop nu. Derfor er det svært at løsrive sig fra den tanke, at afskedsbevilgingen tilmed udstedt i rigsrådet snarere skal opfattes som udtryk for et nødvendigt politikskifte – i bedste forståelse – og helbredshensynet i virkeligheden blot var et behændigt motiv⁴⁵.

Christians mest presserende problem i den givne situation måtte være at sikre besiddelsen af de betydelige erobringer i Västergötland. Tord Bondes overrumpling af Lödöse er den bedste illustration hertil. Hvis Karl blot i vinterens løb tog tilbage, hvad Christian havde erobret om sommeren, var man jo lige vidt. Forhandlinger måtte der til nu, om man skulle bevare det vundne. Der var atter brug for Niels Eriksen, der jo også var kommet til stede. Nu måtte kontakt etableres til Karls nærmeste kreds, og i erkendelse af dette primære behov var det i og for sig naturligt, at Otte Nielsen måtte træde tilbage som regeringsleder.

I oktober måned er der atter livlig mødeaktivitet mellem kongen og

42. Barner 1874 s. 147f, hvor brevet er dat. 23/8 1456, korrigeret af A. Heise i DHT 5. rk. I s. 537. Barner 1874 Dipl. nr. 83.

43. DGK IV s. 74.

44. RD II nr. 163: 8/9 1452.

45. H. Bruun undrer sig over begrundelsen, da O.N.R. levede 25 år endnu og deltog aktivt i politik mange år efter brevet (DBL 2. udg. XX s. 125).

nogle af hans mest indflydelsesrige råder. Oluf Akselsen var hjemme og et nyt skibstogt blev aftalt med ham og Eggert Frille, der åbenbart skulle skaffe forsyninger og mandskab fra købstæderne; men også Niels Eriksen var der brug for, og han må tilsyneladende have opholdt sig i nærheden, siden kongen fra Sorø den 18. oktober kunne anmode ham om at møde dagen efter i Korsør, hvilket ville være udelukket, om han havde befundet sig på sine vestjyske len⁴⁶. Også Claus Rønnov var hjemme og udstedte som relator 15. oktober fra København det kongelige brev til Halmstad, der tillader byen selv at udpege byfoged – dog forudsat kongelig stadfæstelse – når Claus Rønnov nu fratræder Laholm len⁴⁷. Det er indlysende af sammenhængen, at marsken var nødsaget til at fritages for lenet p.gr. af andre påtrængende opgaver, og lenet lægges åbenbart indtil videre til fadeburet, siden byfogedudnævnelsen ikke blot kunne overgå til efterfølgeren.

Marskens uopsættelige nye opgaver kan vanskeligt være andet end den praktiske administration af det nyere område i Vestsverige, der naturligvis måtte fordre hans nærværelse mange mile borte fra Laholm. Den 30. august 1453 opholdt han sig således på Skageholm, et af de erobrede svenske grænseslotte⁴⁸. Til sin assistance fik Claus Rønnov åbenbart Oluf og Åge Akselsens unge halvbroder Iver Akselsen (Thott). Da forhandlingerne åbnedes ved nytårstid, lå de fra dansk side i hænderne på disse to personer, der netop befandt sig så at sige »på åstedet«. At Iver var broder til Karls højtbetroede Erik Akselsen var næppe heller uden betydning for valget af ham til netop denne opgave.

Niels Eriksen skulle velsagtens via broderen Erik Eriksen udvirke Karls accept af, at forhandlinger genoptoges. Den 7. december udstedte Karl da også lejdebrev for Claus Rønnov og et par ledsagere til at forhandle med Karl i Vadstena⁴⁹. Det må have været højst alarmerende nyheder, der har fået Claus Rønnov til at forlade sin post i det besatte Vestsverige for at søge forhandlinger med Christian i København i oktober, og det er sandsynligvis disse nyheder, der gav anledning til den livlige mødeaktivitet, der sluttelig fordrer at få Karl personlig i tale. Det er nærliggende at gætte på, at det må være Ture Turessons og Eggert Krummediges meddelelser, der har sat Claus Rønnov i funktion. Tidspunktet passer med Karlskrønikens datering af Rumlaborgs overgivelse

46. Miss I nr. 7-8.

47. DGK IV s. 275.

48. HSH 32 Sthlm. 1851 s. 376. Brevet er udat., men dateres af Sjögren (a.a. 1944, s. 103 note 9) imod Styffes tidligere datering.

49. DCP nr. 38.

til Karls tropper omkring midten af oktober⁵⁰. Overrumplingen af Lödöse er sandsynligvis det, der har ængstet regeringen i København mest, fordi det bragte svenske positioner i faretruende nærhed af Båhus, der var nøglen til Sydnorge op til vinterhalvåret, hvor undsætning fra Danmark var vanskelig. Der er næppe tvivl om, at udrustningen af Oluf Akselsens nye flådetogt gjaldt Båhuslen, Älvsborg og Götaelvens mundingsområde. Med henblik på Østersøen var man allerede for sent på året, forberedelserne taget i betragtning. I midten af december havde kongen forelagt problemet for Roskildebispens, Torbern Bille, Mogens Ebbesen og kansleren, Lundekanniken Jens Clausen, der tilrådede at sende kammermester Eggert Frille til denne del af Norge med frie hænder til at handle specielt angående Båhus⁵¹.

Mødet i Vadstena mellem Claus Rønnov, Iver Akselsen og Karl resulterede i en våbenstilstand af 28. januar 1453⁵². Den skulle vare til 1. maj samme år, og råder fra begge sider skulle ved midfastesøndag (11/3) i Halmstad forhandle om en evig fred. Stilstanden sikrer Danmark og det søndenfjeldske Norge mod svensk angreb, og desuden forpligtede Karl sig til snarest at advisere Örjan Karlsson, der fra Jämtland fejdede på Trøndelagen, ligesom man fra dansk side lovede at orientere Oluf Akselsen på Gotland om den aftalte stilstand. De gensidige erobringer anerkendes foreløbigt, men man forpligter sig til ikke at opkræve ekstraordinære skatter af bønderne i de besatte områder under stilstanden. Det var en diplomatisk gevinst for Christian, at stilstanden afskar Karl fra angreb netop i den for svenske angreb gunstige vintersæson, hvor især Sydnorge og de nyerobrede svenske besiddelser var sårbare, og bag dem lå de danske østensundske landskaber, der havde måttet undgælde foregående vinter. De tilløb, der var gjort med Tord Bondes overrumpling af Lödöse og Axevall, truslen mod Båhus og den svenske tilbageerobring af Rumla-borg var altså nu bremsset.

Der er ingen efterretninger om udfaldet af Halmstadmødet, men i marts er et nyt møde aftalt i Ronneby til 1. maj, og stilstanden forlænges til 4 uger efter, at parterne er skiltes ved mødet, i øvrigt på samme betingelser som aftalt i Vadstena⁵³. På Ronnebymødet forhandlede fra

50. KK v. 9593-96.

51. DN VIII nr. 348 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 39.

52. Det sv. brev m. Karls løfter (DCP nr. 39), de da. forhandleres brev m. da. løfter (J. Hadorph: *Twå gambla swenske Riimkrönikor*. II Sthlm. 1676 s. 179f), både sv. og da. løfter gengivet (ST III nr. 492 s. 247-50, NGL 2. rk. II:1 nr. 40).

53. Karls forsikr. (DCP nr. 42), Christians ratifikation (Hadorph II s. 180f), begge gengivet (ST III s. 250-52).

dansk side de østlige provinseres rigsledelse, foruden marsken og hr. Iver tillige ærkebisp, Åge Akselsen og den gamle rigsråd Niels Jensen (Galen) af Hammer. Fra Sverige mødte kongens svigersøn Erik Eriksen og Birger Trolle⁵⁴. Claus Rønno og Iver Akselsen fulgte med til Stockholm, hvor Karl i rigsrådets nærværelse 31/5 ratificerede en ny stilstand til pinsedag (25/5) 1455. Tolv rigsråder medbeseglede: ærkebiskop Jöns Bengtsson, bisperne Niels i Linköping, Sigge i Strängnäs og Olof i Åbo samt de verdslige rådsherrer Erik Erikssen, Gustav Karlsson, Bo Stensson (Natt och Dag), Eringisle Nilsson, Erik Akselsen, Erik Nipertz, Birger Trolle og Åke Jönsson (Svarteskåning)⁵⁵. Med undtagelse af ærkebisp, Strängnäsbispen og den gamle Bo Stensson var det Karls allernævreste rådsreds. Erik Erikssen og Birger Trolle fulgte derefter med de danske forhandlere til København og indhentede Christians ratifikation dateret 9/7, medbeseglet af 12 danske råder: ærkebiskop Tue Nielsen, bisperne Oluf i Roskilde og Jens i Århus tillige med de verdslige råder Niels Eriksen, Claus Rønno, Eggert Frille, Otte Nielsen, Åge Akselsen, Anders Hak, Torbern Bille, Iver Akselsen og Peder Eriksen⁵⁶. Rækkefølgen af de verdslige råder er særdeles bemærkelsesværdig. Fredsaftalen var et produkt af den Gyldenstjernepolitik, der blev resultatet af kursændringen i augustforhandlingerne i rigsrådet året før, da Otte Nielsen trådte tilbage som regeringsleder⁵⁷.

Ifølge fredsaftalen skulle danske og svenske rigsråder mødes i Ronneby ved St. Hansdag 1454. Af de besatte områder måtte ikke opkræves usædvanlige skatter. Freden indbefattede ikke blot Christians rigers indbyggere og undersåtter, men tillige hans medhjælpere og dem, der handlede på hans vegne, altså også de västgötaherre, der havde hyldet ham, og de slotsherrer, der havde indgået kapitulationsoverenskomst med ham. Aftalen foreligger i 2 versioner. I det svenske brev, som Karl gav de danske forhandlere, lover han at acceptere, om Lage Posse holder Ekholm og de dertil liggende len til Christian, og ligeledes, om Lödöses indbyggere fastholder byens hylding af Christian. Om Gustav Olofsson står, at alle hans len skal følge Älvsborg. I det danske brev lover de danske forhandlere – med Christians og rigsrådets godkendelse – at man ikke vil bryde freden, hvis Lage Posse og Lödöse skulle vælge at slutte sig

54. ST III s. 252f.

55. ST III nr. 493 el. DCP nr. 43.

56. ST III s. 255.

57. At rækkefølgen netop har relation til den sv. politik ses, hvis man sammenligner med rækkefølgen i et retteringsbrev 2 dage senere, hvor O.N.R. står forrest og N.E.G. som nr. 8 blandt de verdslige råder (RD II nr. 272).

til Karl⁵⁸. Efter Tord Bondes overrumplingsforsøg var der åbenbart usikkerhed om disse egnes tilslutning til Christian eller Karl. Men traktaten er et tydeligt vidnesbyrd om, at Christian havde fastholdt alle de øvrige danske erobringer i Västergötland efter hovedhærens tilbagetrækning. Grænsen gik ved Vättern; derfor var Vadstena et naturligt forhandlingssted i januar 1453 mellem Karl og den danske besættelsesledelse.

Dommen 15. sept. 1453, et led i Karls politik

For Ture Turesson, Eggert Krummedige og en række andre højadelige fra Västergötland fik den danske besættelse imidlertid et retsligt efterspil. Begivenhedsforløb og påstande kendes – udover Karlskrøniken – kun fra et domsdokument af 15/9 1453, hvori 6 svenske rigsråder dømte 9 navngivne herrer in absentia skyldige i landsforræderi⁵⁹. I almindelighed refereres brevetts udsagn uden reservationer. Det bør nok i den forbindelse erindres, at vi intet udsagn kender fra den sagsøgte part. Hovedanklagen mod Skarabispren Bengt Gustavsson, lagmændene Bengt Gulta og Arvid Svan, samt Laurens Snakenborg, Martin Svan og Bengt Andersson er, at de ugrebne og utvungne havde hyldet og svoret Christian troskab. Denne påstand strider mod Karlskrønikens skildring, at Christian tilsagde klærke, riddere og svende at indfinde sig i danskelejren ved Varnhem kloster under trussel om brand og hærgning af deres ejendomme⁶⁰. Når man tager i betragtning, hvilken interesse Christian havde i herrernes hyldning, kan man roligt slå fast, at han ikke har levnet dem noget frit og utvungent valg. Den aftale, som krøniken refererer, der udskyder hyldningen til 1. august, om ikke Karl personlig indfandt sig med undsætning, er der ingen grund til at tvivle om, for det var herrernes rygdækning, som Christian havde al anledning til at indrømme dem for at undgå forsinkelser, og som han i kraft af sin overmægtige militære position i Västergötland kunne indrømme dem uden videre risiko. Om de sagsøgte herrer selv havde været til stede ved domshandlingen, er der ikke tvivl om, at de ville dække sig bag aftalen og fremhæve, at Karl ikke havde udnyttet sin undsætningschance. Her ligger problemet for Karl i juridisk henseende,

58. Hadorph II s. 182-85: gengiver den da. version, ST III nr. 493: giver den sv. version, men Rydberg refererer s. 256 Hadorphs tekst, dog besynderligt nok uden at bemærke denne forskel på teksterne, der imidlertid er iagttaget af P. Sjögren: *Ätten Posses historia intill år 1500*. Upps. 1950 s. 67.

59. BSH III nr. 31.

60. KK v. 9177-90.

og derfor er det bemærkelsesværdigt, at dommen helt forbigår dette punkt. Det vækker umiddelbart tvivl om dommens juridiske holdbarhed.

En anden af de dømte herrer var Magnus Gren, der nu anklages for landsforræderi, der skal have kostet Karl besiddelsen af Gotland, og for i et møde i København åbent at have beskyldt Karl for at have myrdet hans søn. Udtalelsen bevidnes af Erik Eriksen og Birger Trolle, der overværede mødet som Karls forhandlere i juli 1453⁶¹. Gren anklages desuden for at have ladet sine tjenere hæрге i Sverige under en fælles fredsftale, derimod ikke for at have deltaget i krigen mod sit fædreland på dansk side, hvilket altså for samtidens betragtning var fuldt legalt, blot han havde skiftet tjenesteforhold. Det var karakteristisk nok her anklagen lød på, at han var draget af riget, »unødet og ubetvunget«. Om Grens forhold i Gotlandsspørgsmålet anføres intet nyt, som ikke allerede forelå i fuld offentlighed, da Karl i oktober 1450 rejste sin første anklage mod Gren for lensafregningen på Åbo. End ikke påstanden om, at han skulle have handlet i modstrid med de øvrige svenske herrer på Gotland, søges styrket ved udtalelser af disse. Karls påstand godtages umiddelbart på trods af den beseglede 31.-juli-traktat fra Gotland. Der er derfor al mulig årsag til at betegne denne nye dom over Magnus Gren som en ren politisk dom, der skulle åbne kongen adgang til at konfiskere den dømtes ejendom, et aspekt, som næppe bør lades ude af betragtning, om man vil vurdere dommen over de 6 forannævnte Västgöta-herrer. Men hvorfor mødte de sagsøgte herrer ikke frem ved domshandlingen? De burde vel være beskyttede af fredsftalen?

Dette spørgsmål fører over i søgsmålet mod Ture Turesson og Eggert Krummedige. I Lödöse fik Tord Bonde tag i breve, der viste, at hr. Ture havde ladet interne oplysninger fra Karl til ham gå videre til Claus Rønnov og »siden (d.v.s. efter at) hr. Tord Bonde Karlsson havde fået Axevall fra Ture Turesson for forannævnte utroskabs skyld og betroet ham om et fængsel og manet ham derpå ind i Varnhem kloster«, så tog han derfra mod Karls og hr. Tords »minde« (d.v.s. samtykke) til Rumla-borg⁶². Med ordre til slotsbesætningen om at holde borgen imod Karl rejste de to slotshøvedsmænd til Christian – eller velsagtens i første omgang til Claus Rønnov. Hovedanklagen mod Eggert Krummedige er således, at han gav sin slotsbesætning ordre til, om fornødent, at værgе slottet mod Karl, hvilket man også gjorde alvor af. Det var han imidlertid efter datidens opfattelse forpligtet til ifølge den troskabsed, han pr. 1. august

61. Sjögren 1944 s. 102f, især note 9, se i øvr. foran s. 468.

62. BSH III nr. 31 s. 61. Citat i moderniseret sprog.

1452 havde afgivet til Christian. Nu bliver det pludselig helt afgørende, at Karlskrøniken fortier, og domsbrevet ignorerer, at hr. Eggert i lighed med de øvrige slotshøvedsmænd havde indgået kapitulationsoverenskomst med undsætningsfrist, som Karl ikke udnyttede. Slotsloven til Rumlaborg stod altså til Christians hånd, og det var yderst naturligt, at hr. Eggert fandt anledning til at kontakte sin lensherre, når forhold dukkede op, der truede hans indgående slotslovsaftale. Det er påfaldende, at Karlskrøniken omhyggeligt beretter, hvorledes Karl vandt Rumlaborg tilbage ved en kapitulationsoverenskomst med en 10-dages undsætningsfrist, der ikke blev udnyttet⁶³. Når det drejer sig om at bevise Karls ærlige og redelige metoder ved slotserhvervelsen, glemmer krøniken ikke at nævne traktaten. Karlskrønikens og domsbrevets omtale af Rumlaborg er et bevidst falsum til støtte for kongens forræderianklage mod Eggert Krummedige i et rent politisk søgsmål i efteråret 1453.

Mere pinligt tegnede sagen sig unægtelig for Ture Turesson. Den beskæmmende korrespondance fremlægges som bevis imod ham. Alligevel er der visse dunkle punkter i sammenhængen. Ingen har endnu beskæftiget sig med Tord Bondes andel i sagen. Allerede den måde, han kom i besiddelse af brevvekslingen, antyder, at han åbenbart ikke respekterede den indgåede våbenstilstand i Lödöse. Men der er vist mere grund til at spørge, under hvilke omstændigheder kom han i besiddelse af Axevall, og hvorledes bar han sig ad med at fængsle Ture Turesson, der jo på det tidspunkt var Christians lensmand på slottet? Der kan ikke være tale om en fængsling efter arrestation og under bevogtning. Opholdet i Varnhem kloster må være resultat af en indbyrdes aftale og sigtede sagtens mod en forhandling med Karl om spørgsmålet. Hvis hr. Ture havde været fange, ville det have været mere rimeligt at føre ham med til Karls opholdssted⁶⁴. Valget af Varnhem kloster, hvor den danske hærledelse muligvis stadigvæk havde kvarter, bød under alle omstændigheder Ture Turesson så betryggende omgivelser, at han har accepteret et møde om sagen. Derfor var det heller ikke noget problem for ham at undvige, og det er tydeligt, at han derved har brudt aftalen. Men hvorfor indgik han en frivillig aftale og brød den bagefter? Hvis Tord Bonde har bildt slotsbesætningen ind, at han var berettiget til at tage Axevall i forvaring p.g.r.a. tiltalen mod slotshøvedsmanden, bliver det meget forståeligt, at Ture Turesson mente hurtigst muligt at måtte orientere slottets retmæssige

63. KK v. 9582-84, 9589-91.

64. Kraft går ud fra, at der er tale om regulær arrestation med magtanvendelse (a.a. 1944 s. 35).

lensherre – nemlig Christian – om det indtrufne forræderi mod slotslovs-aftalen. Selvom brevvekslingen stiller hr. Ture i et meget beskæmmende lys, berettigede det begribeligvis ikke Tord Bonde til at tilvende sig Axevall i Karls navn ved et tilsvarende forræderi imod en lovlige indgået aftale med Christian, og beviset herfor – nemlig hr. Tords fortsatte besiddelse af slottet – er ligeså uomtvistelig som den famøse brevveksling.

Fredsftalen af 31. maj 1453 forhindrede Karl i at fortsætte kampen imod sine tidligere slotshovedsmænd, der havde indgået aftale med Christian. Men et retsmellemværende måtte naturligvis kunne afvikles. Derfor er retssagen i september 1453 at betragte som en fortsættelse af den politiske kamp, blot i civilretslig maskering. Når de sagsøgte end ikke gjorde sig den ulejlighed at søge lejde for at møde frem til domshandlingen, viser det, at de anså sagen for politisk og altså ikke ventede nogen uvildig juridisk behandling. Begivenhederne omkring Axevall og Rumlaborg havde vist, at Karl ikke respekterede de indgåede fredsftaler, som adelen mente at have hævdvunden ret til at indgå. Følgelig ville de naturligvis ikke anerkende hverken domstolens kompetence eller dommens udfald. Dommen fældedes af en snæver klike i rådet under forsæde af kongens svoger Gustav Karlsson, der var lagmand i Uppland. De øvrige var Erik Akselsen, Tord Bonde, Erik Nipertz, Eringisle Nilsson og den kongelige kansler Nicolaus Ryting. Ved at stemple Västgötherrernes ftaler med Christian som landsforræderi afstivedes det kongelige renommé, og Karls underlegenhed i krigen kunne delvis tilsløres i det almene omdømme. Konkrete følger kunne sagen naturligvis kun få i det omfang, de dømte ejede gods inden for Karls rækkevidde. Dommen kan dog også have øget modsætningerne til visse aristokratiske kredse i Sverige. Tord Bondes placering blandt dommerne i Ture Turessons sag har formentlig også samtiden fundet anstødelig, og kirken har næppe kunnet godkende, at Skarabispren kunne dømmes fra liv og gods af en ren verdslig domstol uden kirkelige dommere.

En dom af denne art er naturligvis ganske uegnet som grundlag for en bedømmelse af de svenske herrers skyld eller uskyld i forræderi, hvilket bedst ses ved at betragte Karls holdning over for de slotshovedsmænd, der endnu sad inde med borg og fæste, f.eks. Lage Posse på Ekholm og Gustav Olofsson på Älvsborg. Her var sandelig ikke tale om frakendelse af liv og gods, skønt det er svært at øjne den store forskel på herrernes handle måde. Hvor der var et slot at vinde tilbage, måtte man lirke sig frem. Fredsftalens divergerende formuleringer om Ekholm viser tydeligt, at begge parter appellerede til Lage Posse, og Gustav Olofsson var åbenbart så forsynlig at holde en dør åben tilbage til Karl, så han fik sine

øvrige svenske len traktatsikret, inden han tog stilling til, hvilken side, han ville slutte sig til⁶⁵.

Også på Örebro skal Karl have afsløret forræderi af ingen mindre end slotsfruen. Eringisle Nilssons hustru Birgitte var datter af Oluf Akselsen og skal have sendt fjenden oplysninger om den svenske hovedhærs bevægelser i Närke. Hun dømtes til bålet, men benådedes dog af hensyn til manden⁶⁶. Hr. Eringisle havde i mange år været Karls trofaste tilhænger i alle politiske forhold. Nu måtte han dog fratræde Örebro len, men hans placering i forræderidomstolens dommerkollegium i september 1453 vidner om, at han stadig hørte til inderkredsen om Karl.

Gustav Olofsson var ikke blind for Älvsborgs strategiske betydning i kampen mellem kongerne, og han havde gode slægtsforbindelser til begge sider. Hans broder Jöns var Karls lensmand i Viborg, en anden broder Knut var kannik i Uppsala, og rigsråd Simon Körning var hans morbroder. Men hans hustru Ingrid Bengtsdotter af Vinstorpa-ätten var søster til Åge Akselsens hustru Märta, så kontakten til inderkredsen omkring Christian var også nærliggende⁶⁷. I juli 1454 havde Gustav Olofsson omsider bestemt sig til påny at slutte sig til Karl med »al ydmyg troskab og kærlighed«, hvorfor han lover at gøre sig helt fri af sit forhold til Christian, og hans morbroder, hans brødre, hans fader og hans hustrus to brødre Staffan og Karl Bengtsson garanterer for hans troskab⁶⁸. Trods brevetts formulering var det nu ikke nogen nådesag for Karl, og det var vist så som så med hr. Gustavs ydmyghed. Han havde fået panteret på Älvsborg len og tillige et 30-årigt pantebrev på Örebro len med begge byer Lödöse og Örebro, så det tør nok antydes, at han forstod at tage sin pris for troskabsbrevet og det værdifulde Älvsborg slot. På den anden side lå der for Karl en vis sikkerhed i, at Dorotheas morgengavekrav på Örebro len ville koste Gustav Olofsson panteretten i lenet, som Karl havde indrømmet ham. Hr. Gustav havde således en indlysende fordel i at holde fast ved Karl.

Norge mellem 1450 og 1453

Christians kroning i Trondheim overværedes af 24 rigsråder og sandsyn-

65. ST III s. 254, jfr. Hadorph II s. 182-85.

66. KK v. 9451-65, 9487-98.

67. Slægtsforbindelserne se Enemark 1981 Tvl. XI.

68. BSH III nr. 40.

ligvis tillige flere lagmænd – måske århundredets talrigste norske rigsrådsfremmøde⁶⁹. Men Karls tilhængere var naturligvis ikke til stede, hverken Hamarbispen eller Erik Sæmundsson, der havde virket som Karls rigsfors­tander sønden­fjelds. Den sidste er ikke omtalt i live efter denne tid, og det skyldes muligvis et opgør med ham i Viken, at hverken Oslobispen eller Hartvig Krummedige var deltagere i Bergenunionsmødet, men sandsynligvis må være hastet hjem til Osloegnen straks efter kroningen. I alt fald fandt man anledning til at afkræve almu­en i Gudbrandsdalen, Hedemarken og Østerdalene en hylding af Christian, hvilket først efter gammel sædvane fandt sted på fylkesting, men senere blev afgivet ved repræsentan­ters edsaf­læggelse den 20. november i Oslo til bispen, Krummedige, Simon Bjørnsson og ærkepræst Sigurd Bjørnsson⁷⁰. Det var netop disse bygder, der året før havde hyldet og valgt Karl i Hamar. Erik Sæmundssons skæbne kendes ikke bestemt, men han menes at være ombragt på Krummediges foranledning, hvilket muligvis blev signalet til en langvarig familiefejde. Hr. Eriks svigersønner Ragvald Nilsson, der var lagmand på Oplandene, og Jöns Knutsson af den svenske slægt »Tre rosor« søgte åbenbart til Sverige⁷¹. Det samme gjorde Ejnar Flug­a og Aslak Turesson (Båt), som Karl havde udnævnt til sine rigsfors­tan­dere nordenfjelds. Aslak Turesson var gift med en søster til Jöns Knutsson (Tre rosor), og der er næppe tvivl om, at denne slægts­kreds politisk havde orienteret sig i retning af Karl⁷². Det gjaldt dog ikke den yngre broder Alv Knutsson (Tre rosor), der i 1454 omtales som Christians hofsinde. Han havde åbenbart på det tidspunkt opholdt sig nogle år i Danmark i kongens tjeneste og er vel introduceret af selveste Sigurd Jonsson, der var broder til den unge mands mormoder⁷³.

Domkapitlet i Trondheim havde inden kongens ankomst valgt Aslak Bolts efterfølger. Valget faldt på magister Olav Trondsson fra kapitlets egne rækker, men kongen nedsatte en gejstlig domstol, der underkendte valget ud fra kanoniske retskriterier⁷⁴. Da kongen næppe kunne kende

69. DCP nr. 18 el. DN VIII nr. 342 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 16. Ved et samtidigt rigsrådsmøde i Trondheim var lagmænd fra Stavanger og Tønsberg til stede (DN III nr. 834 s. 609).

70. DCP nr. 24 el. DN III s. 589 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 29, jfr. Daae a.a. s. 74f.

71. O.J. Benedictow: Knut Alvsson og hans vei til oprør (no. Historisk tidsskrift (cit. NHT) 53 1975 s. 122ff).

72. Ibid. s. 124, KK v. 8055-60, slægtstavle Enemark 1981 Tvl. XII. E.F. og A.T.B. er i Vadstena 27/2 1455 (Sjøgren 1950 s. 78), jfr. HR II:4 s. 375 note 1.

73. DCP nr. 52, DN II nr. 808, 810, jfr. H. Koht: Alv Knutsson i Norsk Biografisk Leksikon (cit. NBL) I s. 114f.

74. DCP nr. 19 el. DN VIII nr. 343. Om ærkebispestriden se Taranger a.a. III:2 s. 90-112, Lindbæk 1907 s. 23-49.

noget til magister Olav, gjaldt hans skepsis formentlig domkapitlet og specielt dets holdning til Karl, således som det var kommet til udtryk i kroningen november 1449. Christian har på dette fjerne embede ønsket en person, han politisk kunne stole fuldt ud på, og hans kandidat Marcellus, der var biskop i Skalholt, postuleredes nu – formentlig under pres – til ærkesædet. Paven ville dog ikke godkende valget af Marcellus, men udnævnte i stedet en tysk dominikanermunk ved navn Henrik Kalteisen. Denne ankom til København under rigsrådsmødet august 1452. Kongen anerkendte den nye ærkebisp, der aflagde troskabsed som medlem af det norske rigsråd, og med en anbefalingskrivelse fra kongen stilet til domkapitlet i Trondheim begav han sig videre til Norge⁷⁵. I november var han i Bergen, som han forlod i slutningen af april 1453 og nåede omsider til sit ærkesæde i slutningen af maj fulgt af bisperne af Bergen og Færøerne, provst Alf fra Apostelkirken i Bergen, lensmanden i Bergen Olav Nilsson, samt rigsråderne Peder Nilsson og Hans Kruckow.

I mellemtiden var Trøndelagen og ærkestiftet blevet berørt af krigen. I efteråret 1452 angreb Örjan Karlsson fra Jemtland og tog både lensmanden Henrik Jenson og Olav Trondsson, der sandsynligvis administrerede ærkesædets besiddelser, til fange. Da Olav og Peder Nilsson ankom med en styrke fra Bergen, trak Örjan Karlsson sig dog tilbage over fjeldene, men tog sine fanger med sig. Skønt Karl i Vadstenaaftalen af 28/1 1453 havde lovet at orientere Örjan Karlsson om stilstanden, kom denne dog igen i april 1453, hævdede endog at være tilskyndet hertil af Karl på trods af fredsaftalen. Da Henrik Kalteisen med sit store følge eskorteret af Olav Nilsson og styrker fra Bergenhus kort tid senere ankom, måtte Örjan Karlsson dog atter fortrække, og Olav Nilsson tog nu anledning til at lade Frostatinget udstede et vidnesbyrd om almuens anerkendelse af Christians kongevalg og referat af Karls og Örjan Karlssons uretmæssige handlinger⁷⁶.

Denne gang drog Örjan Karlsson imidlertid til Hamar, hvor han bemægtigede sig bispegården, der dog blev tilbageerobret af Hartvig Krummediges foged med styrker fra Oslo og Akershus⁷⁷. Det er lidt tvivlsomt, hvorledes Hamarbispen, Karls gamle tilhænger, har forholdt sig under disse stridigheder. Krummedige beholdt i alt fald foreløbig bispegården

---

75. NGL 2. rk. II:1 nr. 36.

76. DCP nr. 44 el. DN VIII nr. 349 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 45.

77. Miss II nr. 7.

og modtog tilmed kongens lensbrev på den 12. juli 1453, hvilket må opfattes, som om bispens havde forbrudt gården til kronen⁷⁸.

Sigurd Jonsson havde i 1450 overtaget Tönsberghus efter Erik Sæmundsson, og i december 1452 kaldte han sig endnu Norges riges høvedsmand i kongens fravær. Kort efter må han imidlertid være død, og på sin Norgesrejse i 1453 udnævnte kongen Hartvig Krummedige til norsk hofmester⁷⁹. På Båhus må der også efter 1450 være skiftet lensmand, uvist af hvilken grund. Erik Bjørnsson modtog ridderslaget ved Christians kroning, men må kort tid senere have afgivet Båhus til Kolbjørn Gerst, der tidligere havde haft slottet i forlening⁸⁰. Christians kirkelige tilhængere rykkede ind på de ledigblevne bispestole: Gunnar Holk, provst ved Mariakirken i Oslo, fulgte efter Jens Jakobsson på Oslo bispestol, og ærkepræst Sigurd Bjørnsson blev i 1453 elektus i Stavanger efter Gunnar Eiriksson⁸¹.

Størst betydning fik det imidlertid, at Christian under sit ophold i Bergen i oktober 1453 fratog Olav Nilsson lensbrevet på Bergenhus muligvis p.gr. af hans mellemværende med hansekøbmændene på bryggen⁸². Hans efterfølger blev Magnus Gren, hvilket strengt taget må have været et brud på Christians norske håndfæstning, der nægtede udlændinge adgang til norske len, men skiftet synes dog at være sket efter rigsrådsforhandling⁸³. Det er næppe udelukket, at ulovlig skatteoppebørsel i Nordnorge har været en medvirkende årsag til Olav Nilssons afsættelse, for 10. oktober udstedte Christian brev til almuen i Trøndelagen med tilsagn om sin beskyttelse mod udpresninger fra gejstlige som fra verdslige høvdingers side, og Magnus Gren skulle være garant for løftets overholdelse⁸⁴.

Imidlertid slap Henrik Jenson fri af sit svenske fangenskab mod kaution for en løsesum på 800 rhinske gylden 31/5 1453, så han og sandsynlig-

78. DN VIII s. 385.

79. S.J.: DN V nr. 779, XXI nr. 463 – H.K.: DN III s. 600, VI nr. 545.

80. K.G.s slotslovsløfte for Båhus 1441 21/1 (DN II nr. 743 el. NGL 2. rk. I nr. 98), E.B. høv. Båhus 1449 21/9 (Lönnroth a.a. s. 272f), K.G. høv. Båhus 1455 20/6 (Hadorph II s. 192f).

81. G.H.: NBL V s. 97, S.B.: DN III nr. 824.

82. HR II:4 s. 126, jfr. nr. 341, 349 §2.

83. NGL 2. rk. II:1 nr. 3. §3. Til stede var bisperne Thorlav i Bergen, Gunnar i Hamar, Hartvig Krummedige, Olav Nilsson, Mats Jacobsson, Henrik Kruckow, Peder Nilsson, Henrik Jenson og Herlog Pettersson, foruden de danske råder Niels Eriksen Gyldenstjerne, Joachim Fleming, Strange Nielsen, samt Magnus Gren (DN VI nr. 545 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 48).

84. NGL 2. rk. II:1 nr. 49.

vis tillige Olav Trondsson kom hjem i løbet af sommeren⁸⁵. Marcellus fortsatte sine intriger mod Henrik Kalteisen, som han over for Christian beskyldte for konspirationer med Karl Knutssons udsendinge ved pavehoffet. Hvor meget Christian har troet på Marcellus' påstande, er nok svært at sige; men han turde i hvert fald ikke løbe nogen risiko for svensk politisk infiltration i det fjerne norske ærkestift. Derfor nødtes Henrik Kalteisen få måneder efter sin ankomst til at nedlægge sit embede. I et såkaldt rigsrådsbrev af 15/10 1453 lader kongen nu fremføre de mest horrible påstande som forklaring til paven på, at man fra norsk side må insistere på ærkebiskop Henriks embedsnedlæggelse⁸⁶. Som norske rigsråder anføres Sigurd Bjørnsson elektus i Stavanger, en yderst tvivlsom bisp Matthias i Hole, holsteneren Hartvig Krummedige og svenskeren Magnus Gren. Hverken brevet eller selskabet taler til ære for den nye Stavangerbisp. Da Kalteisen efter en gejstlig disput med Marcellus i Bergen 12. september under ingen omstændigheder kunne acceptere denne som sin efterfølger, anbefalede kongen nu – Olav Tronsson! Det er tydeligt, at Christian var komplet ligeglad med den gejstlige varetagelse af ærkesædet. For ham talte kun det politiske moment i sagen.

Efter Sigurd Jonssons død og Olav Nilssons fald og den stadig uafklarede situation omkring besættelsen af den norske ærkestol måtte Hartvig Krummedige blive den dominerende skikkelse i Christians norske politik. Han var dog ikke nogen afholdt mand, navnlig var hans forhold til kirken ikke det bedste. Den nye Oslobisp Gunnar Holk havde under sin indvielse i Rom udvirket et pavebrev af 15/7 1453 imod verdslige høvdinge, adelige riddere og lægfolk, der røvede og beslaglagde kirkegods, fordrev bisper og andre prælater fra deres residenser, trak gejstlige for verdslige domstole, røvede deres gods, forarmede dem med gæsteri og holdt dem i fængsel o.s.v.⁸⁷. Brevet kunne dårligt sigte på andre end Hartvig Krummedige og hans håndlangere, og bl.a. også til okkuperingen af Hamar bispegård. Inden kongen forlod Norge i 1453 måtte han da også på et rigsrådsmøde på Akershus i december formidle et forlig mellem hr. Hartvig og Hamarbisp, der fik udleveret sin bispegård, men dog måtte love, at de faste gårde, han havde på kirkens vegne, ikke fremtidig skulle blive kongen og Norges krone til skade⁸⁸. Det var unægtelig en ret umaskeret insinuation af, at bisp Gunnars holdning under

---

85. Bring II s. 246-48.

86. DN III nr. 824.

87. DN I nr. 826-27, VI nr. 543-44.

88. DN VIII nr. 351-52.

krigen havde været kritisabel. Om insinuationen var berettiget eller kun skulle rense Krummedige, kan det nok være svært at afgøre. Gunnar Holk betænkte sig i alt fald ikke på at være garant for sin embedsbroder fra Hamar. Foruden sagens parter og Oslobispen var provst ved Mariakirken Iver Vikingsson, der fungerede som kansler, og muligvis Oslos lagmand eneste deltagere fra det norske rigsråd. Derimod var Cristians danske hofmester Niels Eriksen (Gyldenstjerne), danske kansler Lundekanik Jens Claussen, samt de danske rigsråder Joachim Fleming, Mogens Ebbesen (Galt), Strange Nielsen (Strangesen) og svenskeren Eggert Krummedige til stede, og disse adelige herrer har højst tænkeligt set med stor forståelse på Hartvig Krummediges nødvendige forholdsregler over for den tvivlsomme prælat i Hamar.

Hartvig Krummedige ledsagede kongen til Båhus, hvor de sandsynligvis tilbragte julen sammen hos slotsherren Kolbjørn Gerst, inden Christian i begyndelsen af det nye år vendte tilbage til Danmark⁸⁹. Den norske hofmesters position syntes urørlig. Men i december 1454 dukkede en ny modspiller op på den norske politiske arena. Christian overdrog Solørlen, som Sigurd Jonsson tidligere havde haft, til sin unge hofsinde Alv Knutsson (Tre rosor), der snart skulle vise sig at blive en alvorlig politisk modstander til hr. Hartvig⁹⁰.

Hanseater, englændere og hollændere 1447-1454

Kristoffer havde i sommeren 1447 arresteret engelske skibe i Sundet som repressalier for engelsk ulovlig handel på Island. I England tilskrev man imidlertid hansekøbmændene ansvaret for den fjendtlige handling, hvilket skærpede forholdet mellem englændere og hanseater⁹¹. I marts 1449 førte forhandlinger i Lybæk dog til en 2-årig stilstand indtil 24. juni 1451, og under de følgende engelsk-danske forhandlinger i København sluttedes den 17. juli en tilsvarende våbenstilstand gældende til Mikkelsdag (29/9) 1451⁹². Ved at frigive engelsk gods og engelsk sejlads gennem Sundet havde Christian navnlig imødekommet højmasteren i den Tyske ordensstat og dennes undersåtter, de preussiske hansebyer, og det var næppe tilfældigt umiddelbart forud for det dansk-svenske opgør på Got-

89. DN VI nr. 547, XXI nr. 472.

90. DCP nr. 52.

91. HR II:3 nr. 464, 531, jfr. W. Christensen 1895 s. 156ff, E. Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hanse II Berlin 1906 s. 20.

92. HR II:3 nr. 503-05, DCP nr. 8.

land, hvor man for alt i verden måtte undgå preussisk støtte eller blot preussiske tilførsler til svenskerne⁹³.

England overholdt imidlertid ikke stilstandsftalen med hanseaterne. Den 23. maj 1449 erobrede den engelske flåde i Kanalen den store hanseatiske Baieflåde, der var på vej hjem med salt fra Vestfrankrig. Hanseaterne svarede med arrest på englændere og engelsk gods i hansehavnene⁹⁴. Der viste sig dog snart en klar forskel mellem lybsk og preussisk holdning. I Preussen var man mere afhængig af og interesseret i handel med England og ville følgelig – omend man fastholdt sit krav om erstatning – have striden bilagt ved forhandlinger, mens man i Lybæk var mere tilbøjelig til repressalier og handelsblokade som svar på det engelske overgreb. Formentlig som et udslag af denne stemning kaprede de lybske Bergenfarere ved Skagen på turen til Bergen juli 1450 et engelsk skib med engelske gesandter ombord på vej til Preussen. Fangerne sendtes til Lybæk, mens skib og ladning førtes til Bergen⁹⁵.

Her ankom ved samme tid Christian på vej til sin norske kroning, og de tyske købmænd eskorterede ham med æresvagt på 5 skibe og 300 væbnede mænd fra Bergen til Trondheim utvivlsomt i forventning om stadfæstede hanseprivilegier, som hansekøbmændene allerede havde bragt på bane under Halmstadmødet et par måneder tidligere⁹⁶. Christian anstillede sig imidlertid dybt fornærmet i anledning af affæren om det engelske skib, som han hævdede havde haft lejde fra ham, hvilket næppe er troligt, eftersom han intet foretog sig for at få gesandterne udleveret. Derimod lod han sig skib og ladning tildømme efter norsk lov⁹⁷. Da varerne senere solgtes i København, kom hans indgreb i alt fald ikke englænderne til gode. Hensigten var antagelig at skaffe sig en pressionsaffære over for Bergenfarerne, som kunne give ham rimelig årsag til foreløbig at udskyde stadfæstelse af de hanseprivilegier, der var så lidet populære i det norske rigsråd⁹⁸. Hans indgreb i striden mellem tyske købmænd og tyske håndværkere i Bergen til fordel for håndværkerne tyder i samme retning⁹⁹.

93. Enemark 1981 s. 200, jfr. s. 112f.

94. HR II:3 nr. 530-32, CdS 30 s. 97ff, Daenell II s. 22ff.

95. HR II:3 nr. 637, 642, 647, 653, CdS 30 s. 107ff, Daenell II s. 24 f.

96. HR II:3 nr. 603 især §6, Taranger a.a. III:2 s. 82.

97. DN VIII nr. 344 el. DCP nr. 20, W. Christensen 1895 s. 187f, Taranger a.a. III:2 s. 116.

98. Om det norske rigsråds spændte forhold til hanseaterne i Bergen se f.eks. W. Christensen 1895 s. 69ff, J. Schreiner: Hanseaterne og Norges nedgang. Oslo 1935 s. 114ff, samme: Hanseaterne og Norge i det 16. århundrede. Oslo 1941 s. 25-29, G.A. Blom i Det nord. Syn på Forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden. Århus 1957 s. 42-46.

99. Privilegiet til håndværkerne (DN I nr. 812 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 26). Om striden se W. Christensen 1895 s. 189ff, jfr. s. 95f, 116f, Taranger a.a. III:2 s. 116ff.

Da Lybæk ved hertug Adolfs mellemkomst havde opnået et møde med Christian, hertugen og det danske rigsråd april 1451 i Odense til løsning af konflikten om det engelske skib, som de lybske Bergenfarere havde indanket for kejseren, og nye forhandlinger om hanseprivilegierne, viste kongen sig meget nådig og forærede hver af forhandlerne en ridehest. Dog mente han ikke at kunne tage stilling til de hanseatiske spørgsmål, før de dansk-svenske problemer var løst på det planlagte grænsemøde. Derefter tilbød han hanseaterne et nyt møde til drøftelse af deres anliggender. Christian havde nu sikret sig en klemme på Avaskærmødets lybske forhandlere, der næppe ville træde hans interesser for nær¹.

Efter de forliste forhandlinger i Avaskær stod krigen med Sverige for, og der høres ikke mere til noget møde med hanseaterne om privilegier og skibsassæren i Bergen. Nu genoptog Christian sit tidligere blokadekrav til hansestæderne mod handel på Sverige, til de preussiske byer allerede september 1451 og påny ved Oluf Akselsens brev til Danzig november 1451; tilsvarende forbud tilgik Lybæk og de andre vendiske byer februar 1452². Den skærpede kurs mod hansekøbmændene betød dog på ingen måde en forsonligere holdning mod englænderne. Til trods for, at Christian selv opholdt sig i København, da stilstanden med englænderne blev indgået 17/7 1449, har han aldrig ratificeret aftalen, hvilket underbygger formodningen om, at den kun havde Christians rent aktuelle interesse p.gr.a. Gotlandsspørgsmålet³. Efter stilstandsperiodens udløb september 1451 indtrådte konflikten på ny med forbud mod engelsk sejlads og transport af engelsk gods gennem danske farvande, hvilket navnlig indskærpedes de preussiske byer⁴. Christian fik herved anledning til at true de preussiske hansebyer på et vitalt punkt, nemlig deres sundfart, hvis de ikke afholdt sig fra transport af engelsk gods og fra sejlads og handel på Sverige. Det sidste var utvivlsomt hovedsagen for Christian, men ved at eskalere sit forhold til England fik han mulighed for at kæde det sammen med indgreb mod sundsejladsen, der betød uendeligt meget for de preussiske købmænd.

Christians skarpe kurs mod englænderne faldt bedre i tråd med den lybske holdning efter det engelske angreb på Baieflåden i maj 1449. I Preussen ville rygter i efteråret 1451 da også vide, at Lybæk forenede sig med Christian og hertug Adolf om krig mod England og sundspærring til

1. Odensemødet: LUB VIII nr. 764, CdS 30 s. 121f, jfr. W. Christensen 1895 s. 197f – Appel til kejseren: DN VII nr. 439-40.

2. HR II:4 nr. 50 §3, 61-62, LUB IX nr. 77, BSH III nr. 20.

3. W. Christensen 1895 s. 206.

4. HR II:4 nr. 24, 80-81, jfr. W. Christensen 1895 s. 204-10.

skade for preussisk handel⁵. Selvom der ikke er grund til at fæste lid til rygterne, og selvom Christians motiver næppe var dikteret af hensyn til lybækkerne, så gav hans holdning i sundtrafikken dog det lybske politiske standpunkt i striden med England et eftertryk, som byen kun kunne være tilfreds med. Man var muligvis af den grund mere indstillet på at bøje af for Christians aggressive fremfærd mod Sverigessejladsen, og Christians fyrsteforhandlinger i Wilsnack i februar 1452 vakte sandsynligvis også bekymring i Lybæk, hvor man var ganske klar over, at der blev truffet forholdsregler mod Sverige⁶.

Hansekebændene holdt sig neutrale i den svensk-danske krig. Der fremførtes klager mod begge de krigsførende parter; men efter afviklingen af det danske togt tog uroen på søen tilsyneladende til i efteråret 1452, og Lybæk og Danzig overvejede at tage fælles skridt imod sørøveriet⁷. Det var dog vist mere rettet mod Christians broder Gerhard end mod kongen selv. I Stralsund var man ganske vist af den opfattelse, at Christian havde sluppet broderen løs på den neutrale skibsfart, fordi han ikke selv kunne betale ham for hans deltagelse i krigen mod Sverige⁸. Det skabte alvorlige komplikationer, da Gerhards kapere tog en hollandsk flåde på en snes skibe på vej til Preussen og afsatte en del af byttet i slesvig-holstenske havne, så både Lybæk og Adolf måtte skride ind af frygt for nederlandske reaktioner, der da heller ikke udeblev⁹. Gerhard greb til nye voldsomheder imod Lybæk, som han tilskrev skylden for, at han var kommet i konflikt med sin morbroder Adolf.

Christian havde netop udstedt beskyttende privilegier til byen Amsterdam for handel i hans riger i september 1452 omtrent samtidig med, at Gerhard kaprede de hollandske skibe¹⁰. I juli 1453 gentog Christian sit lejde for hollandsk og zeelandsk handel og sejlad¹¹. I betragtning af Christians voldsomme reaktion mod Bergenfarerne i anledning af affæren med det engelske skib 1450 skulle man forvente, at Gerhards fremfærd mod hollænderne ville blive en alvorlig belastning af forholdet mellem brødrene, men det er der intet tegn til. Fra hanseatisk side var man da også af den opfattelse, at Gerhards overgreb mod skibsfarten havde

5. v.d. Ropp i HR II:4 s. 13: Uddrag af Stralsundkrønike, Daenell II s. 28f.

6. CdS 30 s. 130f.

7. HR II:4 nr. 118-19.

8. Ex Chronicus Stralsundensibus a. 1230-1521 (SRS III:1 s. 299 CdS 30 s. 134f.

9. CdS 30. s. 134f, jfr. s. 169f, LUB IX nr. 133, 211, 191, RD II nr. 352, 354, W. Christensen 1895 s. 214-19.

10. DN V nr. 777-78 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 37-38.

11. DN V nr. 781 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 46.

Christians billigelse, selvom man naturligvis vanskeligt kunne gøre ham ansvarlig for broderens handlinger, eftersom denne jo var en selvstændig fyrste, der ikke var i Christians tjeneste¹². Et vidnesbyrd om det gode forhold mellem brødrene var det vel også, at Christian december 1454 overdrog Gerhard bestyrelsen af sin del af Oldenburg og Delmenhorst¹³.

Den 10-årige stilstand, der i 1441 var indgået i striden mellem hollændere og hanseater i København, var i 1451 blevet forlænget for en ny 10-årsperiode¹⁴. Derimod havde uoverensstemmelser mellem hansekøbmændene og Flandern samme år ført til en hanseatisk handelsblokade og flytning af hansekontoret fra Brügge i første omgang til Deventer, senere til Utrecht¹⁵. Den normale hanseatiske forhandling af flanderske klædestoffer var derfor inde i en vanskelig periode, og som følge af restriktioner mod den engelske sundsejlad var også den baltiske omsætning af engelsk klæde stærkt hæmmet¹⁶. Afsætningen af hollandsk klæde i Østersøen nød derfor ekstraordinært gode betingelser i 1450'erne, så Christians imødekommende holdning til hollandsk sundsejlad må have været ganske særlig velkommen. Forbudet mod at medbringe engelsk gods har næppe spillet nogen synderlig rolle for de hollandske og zeelandske skipper, mens det let kunne blive en alvorlig gene for preussiske skibe at dokumentere, at de engelske varer, der befandt sig ombord virkelig var preussisk ejendom.

Det har været fremhævet, at Christians Østersøpolitik, der fra 1448-51 lå ganske på linie med hertug Adolfs, i årene fra 1451-55 distancerede sig afgørende fra morbroderens, der stedse lagde vægt på et fortroligt forhold til hansekøbmændene, specielt nabobyen Lybæk¹⁷. Det er uomtvisteligt, at Christian i disse år førte en langt hårdere kurs imod den neutrale skibsfart end hertugen, men de skærpede kontrolforanstaltninger navnlig i Øresund ramte dog fortrinsvis englændere og preussiske købmænd, mens de vendiske byer og hollænderne i overvejende grad er gået fri, hvis de afholdt sig fra direkte handel på Sverige, der næppe heller har været velset under stilstanden i den dansk-svenske krig. Gerhards holdning var langt mere yderliggående end Christians. Hans piratkaptajner

12. HR II:4 nr. 293, 297 s. 220, jfr. nr. 292 s. 217.

13. DCP nr. 53.

14. Herom se Daenell I s. 424-33.

15. Herom se Daenell I s. 397-412.

16. Om klædehandel se Enemark i Kulturhist. Leksikon f. nord. Middelalder VIII Kbh. 1963 sp. 458-65 m.d.anf.henvisn. De gode betingelser for hollandsk klædehandel se Daenell I s. 413f.

17. W. Christensen 1895 s. 220.

var en svøbe for skibsfarten såvel i Nordsøen som Østersøen og ramte tilsyneladende uden politiske motiver.

Man har tvivlet om, at Christians skarpe kurs over for skibsfarten i disse år egentlig var udtryk for nogen langsigtet plan¹⁸. Som foran nævnt forekommer hans holdning over for englændere og preussere dog særdeles målbevidst som led i kampen mod Sverige. Det var næppe heller tilfældigt, at han lagde sin kurs over for de vendiske stæder midt imellem broderens og morbroderens. Adolf ville når som helst kunne formidle ham en forhandlingskontakt til Lybæk, hvis den politiske situation gjorde det ønskeligt, mens Gerhards stadige trussel mod skibsfarten øvede et pres mod Lybæk, der ikke nåede tvivl om, at grebet kunne strammes og rettes mere direkte mod byens egen skibsfart, om man fraveg en politisk linie, som Christian kunne acceptere. I enhver forhandling ville en begrænsning i broderens kaperier være en værdifuld indrømmelse til hanseforhandlerne, og skønt den ikke kostede Christian noget, kunne den måske alligevel aftvinge modydelser.

I maj 1454 havde Adolf tilvejebragt et møde i Heiligenhafen mellem Christian og lybske repræsentanter. Klagerne over Gerhards røverier mente Christian ikke at kunne tage stilling til, og da lybækkerne bragte hanseprivilegierne på bane, henviste kongen til, at privilegiestadfæstelse ikke kunne foretages uden rigsrådets godkendelse¹⁹. Han lovede dog at komme tilbage til spørgsmålet efter det planlagte dansk-svenske unionsmøde St. Hansdag 1454 i Ronneby, som han i øvrigt indbød Lybæk til at sende repræsentanter til. Christians taktiske fremgangsmåde var en tro kopi af Odenseforhandlingerne april 1451. De vendiske stæder undlod dog alligevel i sidste øjeblik at give møde i Ronneby, fordi man havde erfaret, at Gerhard også kom til mødet »med meget løst parti og selskab«, og Adolf ikke ville give betryggende garanti for søstersønnen²⁰. Begivenheden illustrerer, hvilken pression Gerhard betød i forhold til hansebyerne. Christian var klar over det – og udnyttede kynisk virkningen i sin politik.

På et punkt imødekom Christian dog lybske ønsker. Under sit ophold i Bergen oktober 1453 tilvejebragte han et forlig i den mangeårige konflikt mellem Bergenkontorets købmænd og lensmanden Olav Nilsson og den-

18. Ibid. s. 221.

19. HR II:4 nr. 245, jfr. W. Christensen 1895 s. 235f.

20. BSH III nr. 35, HR II:4 nr. 278-79, 282, LUB IX nr. 183: »— de mit vele loser partie vnde zelschopp deme vorbenemenen koninge, sinem brodere —«.

nes broder Peder Nilsson²¹. Samtidig tilbagekaldte han med rigsrådets billigelse lensbrevet fra Olav Nilsson og tildelte Magnus Gren Bergenhus len. Det fremgår af købmændenes referat, at man betragtede begivenheden som en stor diplomatisk gevinst og en betydelig indrømmelse fra kongens side²². Christians bevæggrunde er lidt dunkle, men han havde åbenbart andre klagepunkter mod Olav Nilsson end overgrebene mod kontorets folk. Det er derfor ikke så givet, at lensmandsskiftet i Bergen tør tolkes ensidigt som »et knæfald« for hanseatiske interesser²³. Christian var i alt fald sluppet af med en egenrådig og besværlig lensmand på et vigtigt, men trafikalt fjerntliggende len. Om købmændene havde grund til at vente sig mere hensyn fra Magnus Gren end fra Olav Nilsson, er vel egentlig ikke så indlysende, hvis man tager deres tidligere udestående med den forhenværende Åbolensmand i betragtning. Men Magnus Gren ville næppe så egenrådigt handle ud over Christians ønsker, da han jo efter sit brud med Karl havde al grund til at knytte sin sag loyalt til Christians politik, der simpelthen var hans eneste vej tilbage til Sverige og hans svenske godser. Kunne det være betryggende for hansekøbmændene i Bergen, var det dog først og fremmest en gevinst for kongen. Christian havde imidlertid ingen grund til at rive købmændene ud af deres begejstring over det vundne resultat, der også efter hans mening var så stor en indrømmelse, at det ikke var nødvendigt at drøfte stadfæstelse af kontorets privilegier, hvilket endnu engang måtte udsættes.

Indre brud i den Tyske Ordensstat frem til 1454

Den Tyske ordensstat plagedes af indre modsætninger. På det kirkelige område havde de nordlige bispedømmer længe gjort krav på større uafhængighed i forhold til ordensmyndighederne. Under Baselkonciliet 1431-1449 tilspidsedes modsætningerne, fordi flere af bisperne repræsenterede et konciliaristisk standpunkt, mens højmasteren og den livlandske ordensmester holdt sig til paven og kurien²⁴. I en langvarig strid om Øsel bispedømme ansøgte den konciliaristiske bisp unionskongen Kristoffer om beskyttelse mod ordensmyndighedernes kuriale prætendent til bispe-

21. LUB IX nr. 225, HR II:4 nr. 349 §2-3, 351, CdS 30 s. 151, jfr. Daae 1879 s. 96f, W. Christensen 1895 s. 225-30.

22. CdS 30 s. 151, HR II:4 nr. 349 §2, NGL 2. rk. II:1 nr. 47, jfr. 59.

23. LUB IX nr. 225, HT II:4 nr. 349 §8, jfr. W. Christensen 1895 s. 227ff.

24. Lönnroth a.a. s. 211, Lögdberg 1935 s. 6ff, 77, 114ff, Olesen 1980 s. 338f, Enemark 1981 s. 66f.

stolen. De nordiske riger hyldede kirkeligt Baselkonciliet, og den danske konge kunne tillige henvise til en art kirkelig overhøjhed over Estland, der skrev sig fra danskeperioden fra erobringen 1219 til salget 1346. Derfor kunne Kristoffers protektoratsbrev til Øselbisen udstedt juli 1446 indebære en trussel mod Ordensstatens integritet²⁵.

Efter Kristoffers død anmodede Øselbisen Karl Knutsson om støtte, hvilket kunne blive yderligere farligt, eftersom Karl gjorde krav på godser i landskaberne Harrien og Wierland, som den livlandske ordensmester håndhævede dispositionen over²⁶. For Karl lå gudsernes hovedinteresse sandsynligvis i beliggenheden langs handelsruten fra Novgorod til Reval. Den overordentligt indbringende handel med Ruslandsvarerne skind og voks fulgte Karl siden sin hovedsmandsperiode i Viborg i 1440'erne med levende opmærksomhed.

Men faren truede ordensledelsen fra flere bispedømmer. I 1450 søgte Dorpat domkapitel at sikre sig Birger Månsson, Karls repræsentant ved pavehoffet, som efterfølger på bispestolen, og da højmesteren ved kurien fik afværget denne trussel, dukkede året efter Christians broder grev Moritz af Oldenburg og Delmenhorst op som kandidat til bispestolen i Dorpat²⁷. Også denne mulighed blev forpurret gennem intrigespillet i Rom, men situationen illustrerer de nordiske kongers interesse i at blande sig i Ordensstatens indre anliggender.

Endnu alvorligere truedes ordensledelsen dog af utilfredshed blandt de verdslige stænder i den preussiske del. Adel og byer fandt hinanden i protest mod ordensledelsens hårdnakkede krigspolitik imod Polen-Litauen, der førte til nederlaget ved Tannenberg 1410, den ydmygende fred i Thorn 1411, nye indfald og hærgninger af polsk-litauiske tropper 1422 og hussiter i 1433²⁸. Det militære sammenbrud fulgtes af økonomisk sammenbrud for ordensledelsens blomstrende handel med rav og korn fra årtierne omkring 1400²⁹. De store handelsfirmaer Marienburg og Königsberg Grossschefferei registrerede en ruinerende tilbagegang i omsætning

25. ST III nr. 484 el. LECUB X nr. 251, jfr. nr. 237, 239-40, 262, KA s. 1064, 1068-70, 1078, 1081-82, 1091-92.

26. LECUB X nr. 356, 482, 496, 516-20, Lögberg 1935 s. 117ff, 134ff, H. Rebas: Infiltration och handel. Studier i senmedeltida nord. Balticumpolitik i tiden omkr. 1440-1479. Göteborg 1976 s. 52-75, især s. 66ff, 72f, Olesen 1980 s. 340-42, Enemark 1981 s. 65-71, 109f, 113f.

27. Herom se LECUB XI nr. 48, 52, 105, 107, 124, Lögberg 1935 s. 205-21, Enemark 1981 s. 204f.

28. Daenell II, s. 146ff.

29. Daenell I s. 176f, II s. 148f, jfr. C. Sattler: Handelsrechnungen des deutschen Ordens. Leipzig 1887, især Einleitung s. XIIIf, XXIIf, XXIVff, XXVIIIff.

gen, og da Ordensstaten søgte at kompensere de svindende handelsindkomster ved øget skattepres og toldtryk, mødte man modstand fra stænderne, både adel og byer, der krævede indflydelse på beskattningen og den økonomiske politik. Byerne, der længe havde følt en vis konkurrence fra ordenshandelen og følte sig hæmmede i deres handelspolitiske dispositioner i hanseforbundet, måtte tillige se deres tidligere blomstrende handel med det polsk-litauiske bagland ødelagt af Ordensstatens permanente krigstilstand med naboriget. Under disse omstændigheder indgik de preussiske byers repræsentanter februar 1440 et forbund med ridderskabet fra forskellige preussiske landskaber og beseglede kort efter en forbundsftale om at stå sammen imod ordensledelsens magtpolitik for at beskytte deres fælles interesser. Forbundets øjeblikkelige resultat blev afskaffelse af den upopulære pundtold på al vareomsætning³⁰.

Sådan var situationen, da Konrad v. Erlichhausen i 1441 efterfulgte Paul v. Russdorf som højmaster. Konrad slog ind på en delvis ny politik. Han udnyttede den eksisterende modsætning mellem ridderskab og byer navnlig angående korneksporten og omkring gæsteretslovgivningen, hvor byerne ville sætte snævre grænser for de fremmedes, især hollændernes, handel direkte med de korneksporterende godsejere i byernes opland. Den nye højmaster tog godsejernes parti og genvandt derved til dels ridderskabets tillid, ganske vist ved yderligere at udfordre byerne³¹. Han genindførte tillige for at styrke statens finanser den pundtold, som stænderne netop havde fået afskaffet under forgængeren. Byerne ytrede ikke uden grund ængstelse for de øvrige hansebyers reaktion på denne omsætningsafgift, der let kunne fremkalde repressalier i form af nye afgifter eller restriktioner mod de preussiske byers handel. Højmasteren søgte tværtimod at hæmme byernes hanseatiske fællesopræden og såvidt muligt løsrive de preussiske byer fra hanseforbundet, dels ved at sende egne forhandlere med de hanseatiske gesandtskaber, og dels ved at lægge særlig vægt på de problemer, der distancerede de preussiske byer fra lybsk politik og fra en mere generel hanseatisk stillingtagen³².

Den yderst bevidste preussiske godsejerpolitik, der krævede frie markeder og fri afsætning til hollandske engelske opkøbere tegner i 1430'erne og 1440'erne stadig skarpere konflikten mellem by og land i Preussen. Det resulterede i Danzig, der med sit betydelige skibsbesøg rantes særlig

30. Daenell II s. 150ff, 156f.

31. K.E. Murawski: Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad v. Erlichhausen 1441-1449. Göttingen 1953 s. 257.

32. Daenell II s. 157ff.

hårdt, i en skærpelse af gæsteretslovgivningen³³. Et andet og alvorligere modtræk fandt byen i et intensiveret opkøb af korn og tømmer i det polske bagland. I 1444 krævede den polske adel lettelser for skibsfarten på Weichel og bifolden Warthe, og i de samme år klagede den preussiske adel over, at polsk korn oversvømmede markedet i Danzig og trykkede kornpriserne³⁴. Det var netop i 1440'erne, det preussiske landbrug klagede over tilbageslag og krisetegn med øgede lønninger, vigende kornpriser og bedriftstab³⁵. Konkurrencen fra det polske korn må have øget problemerne, men gav stigende indkomster til Danzigs købmænd.

Konrad van Erlichausen førte en mindre udfordrende politik mod Polen, hvilket sikrede ydre fred, og hans godsejerpolitik tog delvis brodden af den indre opposition fra forbundet af 1440. Fra Danzig, der oprindeligt ikke havde hørt til de yderliggående byer, blev holdningen dog sikkert mere uforsonlig, og efter Konrads død i 1449 støttede handelskredse i byen en genskabelse af forbundet af 1440³⁶. Betingelserne var faktisk til stede under Konrads svage og ubesluttsomme brodersøn Ludvig v. Erlichausen. Både hos pave og hos kejser søgte forbundet anerkendelse dog uden held. I december 1453 erklærede kejser Frederik III efter forudgående domsafgørelse det preussiske forbund af 1440 for ophævet og ugyldigt³⁷. Det var næppe klogt af ordensledelsen at lade det komme til en så kompromisløs afgørelse, der kun svejsede modstanden sammen. I februar 1454 svarede forbundet med at opsigte højmesteren huldskab og troskab og erklære Ordenen krig. Man tilbød kong Kasimir af Polen herredømmet, hvilket han tog imod, og omgående fulgte hans krigserklæring og officielle krav på inkorporation af Preussen³⁸. Ordensstaten var påny i krig med Polen, der nu kunne støtte sig til de oprørske stænders afvisning af Ordenens statsretlige krav på preussiske landskaber og byer.

Den ændrede politiske situation i Preussen betød næppe væsentlig ændring i Christians skarpe holdning til de preussiske hansebyer med forbud mod at føre engelsk gods og mod skibsfart gennem bæltet. I 1454 herske-

33. Forsamling i Elbing/Marienwerder marts 1435 (HR II:1 nr. 423, især §9 s. 367), svar på eng. klager dec. 1436 (HR II:2 nr. 76, især §36-37), forsamling i Elbing 1442 sept. (HR II:2 nr. 653, især §3-4).

34. M. Malowist: Die Handelspolitik des Adels in den Ostseeländern (Hansische Geschichtsblätter (cit. HGB11) 75 1957 s. 36f.

35. W. Abel: Agrarkrisen u. Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. 3. Aufl. Hamburg/Berlin 1978 s. 72f.

36. Lögberg 1935 s. 234ff.

37. Lögberg 1935 s. 232-40.

38. Daenell II s. 160f, W. Christensen 1895 s. 231f, Lögberg 1935 s. 241f.

de fred mellem Danmark og Sverige, men hvis forholdet tilspidsedes påny, ville Christians blokadekrav til hansebyerne over for Sverige følge prompte under trussel om repressalier mod preussisk skibsfart i Øresund. For de preussiske byer var det naturligvis nærliggende at spore højmesterens fjendtlige intriger bag enhver vanskelighed for preussisk sundfart, og højmesteren måtte da også have en indlysende interesse i at slutte en nær alliance med Christian, der netop i de foregående år havde ført så skarp en politik imod hans oprørske undersåtter, og som bedre end højmesteren kunne ramme de preussiske byers vitale handelsnerve på det strategisk heldige sted, nemlig sundpassagen. Begge de stridende parter appellerede da også til den danske konge, de preussiske byer om uforstyrret sejlads gennem hans farvande, højmesteren om hjælp mod sine oprørske undersåtter³⁹. Hvis Christian ved den politik, der tjente hans egne interesser, kunne række højmesteren en hjælpende hånd i hans interne strid, har han næppe haft noget imod det under forudsætning af, at højmesteren havde noget at byde for en sådan alliance. Den politik, Christian hele tiden havde ført imod de preussiske byer for at presse dem til ikke at støtte hans fjender, svenskere og englændere, kunne med den nye politiske situation i 1454 muligvis bruges til at afpresse Ordensstaten indrømmelser.

For de preussiske byer var det altafgørende at få de øvrige hansebyers støtte – eller i det mindste velvillige neutralitet – i deres opgør med Ordensstaten. Derfor måtte de fælleshanseatiske interesser og modsætningerne til højmesteren og truslen fra landefyrsterne i det hele taget fremhæves i henvendelsen til Lybæk og de vendiske stæder⁴⁰. En nærliggende fællesinteresse kunne byerne naturligvis finde i forholdsregler til beskyttelse af deres handel og skibsfart. Her faldt Gerhards grove overgreb navnlig i øjnene, men de preussiske byer ønskede desuden Lybæks og hertug Adolfs diplomatiske støtte i forhold til Christian med henblik på dennes indgreb over for preussisk skibsfart⁴¹. Danzigrådmanden Markvard Knake søgte i forsommeren 1454 at vinde stemningen i Lybæk herfor. I slutningen af maj gav han i brev hjem udtryk for rygter om, at Christian havde til hensigt at fange den hanseatiske Baieflåde, der ventedes til sundet med årets forsyninger af fransk havsalt – som det hed sig –

39. HR II:4 nr. 218 s. 154f, J. Voigt: Geschichte Preussens von ältesten Zeiten b.z. Untergang der Herrschaft des Deutschen Ordens VIII Königsberg 1838 s. 372f, Lögberg 1935 s. 243f.

40. HR II:4 nr. 218 især tilføjelsen s. 155f, nr. 221-22.

41. HR II:4 nr. 223, 228-29.

efter tilskyndelse fra højmasteren⁴². Hvis rygten i det hele taget har haft noget på sig, blev hensigten dog ikke realiseret.

Karl havde allerede før krigsudbruddet i Preussen støttet byerne og det preussiske forbund ved kurien, hvor hans repræsentant Birger Månsson også varetog forbundets interesser⁴³. Efter bruddet trådte Karls sympatier for byerne mere uskrømt frem. Selvom der ikke i øjeblikket herskede åben krig mellem Karl og Christian, tog de i den preussiske strid diametralt modsatte standpunkter, og Karl undlod ikke i sin baltiske propaganda at fremhæve mistanken om, at Christian stod bag Gerhards kapervirksomhed, og at den dansk-norske konge i det hele taget repræsenterede en trussel mod købmændenes handel og skibsfart, mens Karl tilbød at give rollen som handelens beskytter i hele Østersøområdet⁴⁴. Da det indvarslede dansk-svenske fredsmøde i Ronneby ved midsummer 1454 måtte opgives, fordi de danske repræsentanter tilsyneladende ikke mødte fuldtalligt frem, var Karl da heller ikke sen til i brev til Danzig at give Christian ansvaret for det forestående fredsbrud, der naturligvis måtte imødeses med bekymring af købmændene⁴⁵. Han advarede direkte mod Christian og Gerhard, som ifølge Karls påstand ved Bornholm lurede på at overfalde preussiske og polske skibe.

På et samtidigt hansemøde juni-juli i Lybæk overvejede man at sende fredsskibe i søen for at forsvare den hanseatiske skibsfart såvel i Nordsøen som Østersøen, og klager over overgreb afgik fra mødet både til Christian og til det danske rigsråd⁴⁶. Ja, hvis imødekommende svar ikke indløb fra Danmark, ville stæderne »binde banneret om stokken« (d.v.s. begynde krig), skriver Markvard Knake opmuntrende til Danzig om stemningen på mødet⁴⁷. Det var dog vist for optimistisk en vurdering. I det længste ville man undgå et brud med Christian og formåede hertug Adolf til at udvirke en sammenkomst med kongen og begge hans brødre⁴⁸. Karl havde også skrevet til Lybæk om det forliste Ronnebymøde og tilbudt købmændene sin beskyttelse. Fra hansemødet modtog han svar med anmodning om hans bistand til bekæmpelse af Gerhards kaperier – men dog altså intet om Christian⁴⁹. Man anmodede tillige om fredsskibe-

---

42. HR II:4 nr. 276, 278.

43. Lögberg 1935 s. 235ff.

44. BSH III nr. 36-38.

45. BSH III nr. 36, W. Christensen 1895 s. 237f, Lögberg 1935 s. 255f.

46. HR II:4 nr. 251, jfr. 248 §1-2, 249 §11, nr. 259-60.

47. HR II:4 nr. 281, jfr. 282-84.

48. HR II:4 nr. 248 §3, nr. 261-62, 284.

49. BSH III nr. 37-38.

nes tilladelse til at søge svensk havn under jagten på sørøverne. Denne tilladelse blev givet uden forbehold, men tillige tilbød den svenske konge store løfter om fri sundfart og anerkendte rettigheder på Skånemarkedet, hvis købmændene ville hjælpe ham til at genvinde Skåne, Halland og Gotland⁵⁰. Også privilegier i Norge tilbød han mod bistand til at vinde dette rige »tilbage«. Det er tydeligt, at Karl søger at dreje det hanseatiske tilbud om alliance mod Gerhard til en alliance mod Christian, hvilket der absolut ikke kunne siges at ligge nogen tilskyndelse til i det lybske udspil. Der er i betragtning af den hanseatiske henvendelse til Adolf om at skaffe forhandlinger med Christian heller ikke grund til at antage, at man i Lybæk eller de øvrige vendiske stæder ønskede at tage noget brud med Danmark-Norge for at hjælpe Karl til besiddelsen af Skåne, Halland, Gotland og Norge. Men købmændene kunne naturligvis bruge Karls alliancetilbud og de privilegietilsagn, han tilbød, som pression i de forestående forhandlinger med Christian, der indtil videre havde vist sig utilbøjelig til at indrømme hanseaterne de privilegier i Norge og Danmark, som Karl så generøst tilbød.

De preussiske stæders appel til fælleshanseatisk optræden på Lybæk-mødet og Karls alliancetilbud var en advarsel til Christian om, at tiden måske var inde til indrømmelser til Lybæk og de vendiske stæder. Gerhard måtte holdes lidt i baggrunden, og der var atter brug for hertug Adolfs mellemkomst. Men hvordan ville Christian stille sig over for højesterens alliancetilbud og hvorfor saboterede han Ronnebyforhandlingerne med svenskerne?

Konklusion eller blot optakt til sidste akt

Gyldenstjernernes fredspolitik, der indledtes med juli-aftalerne 1449 på Gotland og resulterede i unionsakten i Halmstad 13/5 1450, der tilkendte Christian Danmark-Norge og Karl Sverige og ligestillede de to dynastiers vej til dansk-svensk unionstrone, strandede på Avaskærmødet midsommer 1451, da svenskerne ikke ville anerkende Dorotheas morgengavekrav på svenske len. I et storstilet erobningsforsøg 1452 satte Christian alle kræfter ind og ledede selv sammen med marsken Claus Rønnow erobringen af Västergötland til Vättern, mens Oluf Akselsen (Thott) og

50. HR II:4 nr. 293 el. BSH III nr. 39. De svenske krav på de skånske landskaber sigter til pantsættelsen til Magnus Eriksson 1332-60, da Valdemar Atterdag tilbageerobrede landskaberne uden at betale pantessummen, og 1361 erobrede Gotland.

den landflygtige Magnus Gren med flåden anfaldt Stockholm og hofmester Otte Nielsen (Rosenkrantz) og kammermester Eggert Frille på hjemmefronten inddrev de økonomiske ressourcer. Da erobringen ikke kunne gennemføres efter planen, måtte den militære kurs atter afløses af forhandlinger for at bevare erobringerne. Otte Nielsen trådte derfor tilbage august 1452, og Niels Eriksen (Gyldenstjerne) blev nu regeringens centrale skikkelse med Claus Rønnev og Ivar Akselsen (Thott) som danske og Erik Eriksen (Gyldenstjerne) og Birger Trolle som svenske forhandlere.

Mens Christian mere og mere samlede sine rigsråder omkring sig i sit styre og anvendte dem efter behov og efter sit politiske sigte, blev Karls styre stadig snævrere, idet han 1450 stødte Magnus Gren, 1453 Ture Turesson, Eggert Krummedige, Skarabispren og flere adelige fra Västergötland fra sig samtidig med, at han i sin regeringsførelse holdt ærkebispren og dennes mægtige slægtskreds så vidt muligt uden for betydningsfulde afgørelser. Selvom der næppe er grundlag for Karlskrønikens forræderibeskyldninger mod ærkebispren og Strängnäsispren allerede i 1452, var forholdet til kongen dog køligt. Karl støttede sig stadig tydeligere på tilhængere som Eringisle Nilsson, Birger Trolle, Erik Nipertz, Gregers Mattsson (Lillie), sin kansler Nicolaus Ryting og navnlig på den snævre slægtskreds Erik Eriksen (Gyldenstjerne), Gustav Karlsson (Gumsehuvud), Tord Karlsson (Bonde) og Erik Akselsen (Thott).

I Norge er Christians styre i nogen grad præget af nervøsitet over svensk infiltration. Tydelig mistillid præger hans holdning til ærkestiftet og Hamarispren, og ængstelsen med henblik på Båhus i december 1452 gjaldt nok heller ikke så meget slottets tykke mure, men måske snarere høvedsmandens holdning. Magnus Grens placering på Bergenhus og Hartvig Krummediges overmægtige position efter Sigurd Jonssons død afspejler formentlig også Christians almindelige mistro til sine norske råder, som han næppe kendte meget til. Det var måske også for at undgå at udfordre disse norske råder, at Christian veg uden om at stadfæste Bergenkontorets upopulære privilegier både i 1450 og 1453. I stedet ofrede han Olav Nilsson, som han åbenbart tillige kunne samle norsk modstand imod, og som tilsyneladende kunne fældes på klare juridiske overgreb.

Med Niels Eriksen (Gyldenstjerne) som dansk og broderen Erik Eriksen som svensk hofmester fra sommeren 1453 trak den politiske udvikling i retning af fredelig nordisk sameksistens. Forhandlinger om permanent fred var planlagt til et møde i Ronneby midsommer 1454 på basis af krigsafslutningens geografiske status quo, der tillod nordiske adelige

stormænd at indgå selvstændige troskabsaftaler med fyrsterne og overlod rigsråder fra begge riger at træffe bindende traktater om rigernes slotte, grænser og militære dispositioner. Kongerne havde svært ved at acceptere disse politiske principper. Karls retssag mod Västgötaherreerne september 1453 viser det. Christian var næppe heller begejstret, men måtte finde sig i fredskursen, så længe han ikke kunne skaffe økonomisk udvej for en fortsættelse af krigen. Men hvordan ville kongerne kunne udnytte den nye baltiske konflikt i Preussen? Kunne Karl skaffe sig hanseatisk støtte imod Christian, eller ville Christian kunne udnytte højmesterens alliancetilbud i en fornyet krig om Sverige? Var aflysningen af Ronneby-mødet varsel om dansk brud med den indledte fredskurs? Hvor længe ville mon Gyldenstjerne kunne dominere den diplomatiske kontakt mellem rigerne, og hvilken ny konstellation ville i givet fald blive alternativet?

På de følgende sider bringes en række oppositionsindlæg fra disputats-handlinger. Der er tale om Erik Ulsigs mod Esben Albrechtsens »Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404«, Troels Dahlerups mod Frede P. Jensens »Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570« samt Vagn Dybdahls mod Ole Degns »Rig og fattig i Ribe«

Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404

Esben Albrechtsen, lektor ved Københavns Universitet, forsvarede den 22. januar 1982 sammesteds sin afhandling »Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404. Studier over hertugdømmets lensforhold og indre opbygning«. Officielle opponenter var professorerne dr. phil. Erik Ulsig og dr. phil. Niels Skyum-Nielsen. Førstnævntes opposition trykkes her med enkelte mindre tilføjelser og noter.

Esben Albrechtsens disputats falder i to dele. Den første del (kaldet afsnit II) behandler Sønderjyllands lensretslige stilling, mens andendelen (kaldet afsnit III) behandler nogle centrale aspekter af de politiske og sociale forhold i Sønderjylland. Bogens titel »Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404« angiver meget præcist forfatterens ærinde. Undertitlen »Studier over hertugdømmets lensforhold og indre opbygning« lige så præcist, hvad bogen kommer til at indeholde. Jeg skal i min opposition følge bogen fra en ende af og kommentere en række punkter, som jeg finder vellykkede, interessante eller kritisable. Jeg skal med det samme pege på, at jeg finder, at det er en udmærket afhandling vi her har for os, men at min opposition i vid udstrækning vil forme sig som kritiske kommentarer. Det er min opgave at fremkomme med de indvendinger, jeg har.

I

Førstedelen om hertugdømmets lensretslige stilling samler sig om de tre årstal 1376, 1386 og 1396. I 1375 var hertug Henrik død som den sidste af den sønderjyske hertugslægt. Ved Valdemar Atterdags død i slutningen oktober samme år beherskede holstenerne (som de længe havde gjort) Sydslesvig, den danske kongemagt Nordslesvig. At holstenerne herefter i løbet af et par år overtog magten også i Nordslesvig, kan ikke undre. I Danmark måtte der nemlig et kongevalg til. Efter 5-6 måneder blev Valdemars norske dattersøn Oluf vel valgt, men hans meklenborgske dattersøn Albrecht udgjorde i flere år en trussel imod den danske regering, som hermed havde andet at se til end Valdemar Atterdags nyetablerede nordslesvigske herredømme.

De holstenske grevers faktiske magtovertagelse i Nordslesvig behand-

les nærmere i bogens andendel, under gennemgangen af lokalforvaltningen, dvs. lenene. Den udviklede politiske situation i og omkring Danmark i disse år går Albrechtsen derimod ikke ind på, men koncentrerer sig om, hvad der skete da meklenborgere og holstenerne mødtes i Grevesmühlen 21. januar 1376. Forlenede den meklenborgske tronprætendent holstenerne med Sønderjylland og i bekræftende fald, hvilken retslig virkning fik en sådan forlening?

De to andre årstal, 1386 og 1396, er årene, hvor henholdsvis kong Oluf i Nyborg forlenede grev Gerhard med hertugdømmet, og hvor Erik af Pommern i Assens ikke fornyede forleningen formelt korrekt.

Det er unægtelig ikke noget nyt forskningsområde, præses her tager op, og han betegner derfor beskedent bogens førstedel som nærmest en forskningsoversigt. Hans fremstilling demonstrerer imidlertid til fulde berettigelsen af at tage emnet op endnu en gang, også fordi den seneste mere indgående behandling, Werner Carstens' fra 1951, har flere vildskud eller fejlskud. Heller ikke med Erich Hoffmann og endnu mindre med Michael Linton, som begge dog kun berører dele af emnet, er Albrechtsen altid enig.¹

Fremstillingen kan starte med et scoop: Nok mødtes meklenborgere og holstenerne 21. januar 1376 og forhandlede om en alliance med henblik på krigen i Danmark, og nok findes der fire beseglede originalbreve vedrørende en sådan alliance udstedt af meklenborgerne – i det ene af dem overlod »Albrecht af Guds nåde de daners og venders konge« hertugdømmet Jylland til de holstenske grever; ikke desto mindre repræsenterer disse breve ikke en ratificeret traktat. Den hidtidige forskning har selvfølgelig været opmærksom på, at de holstenske grever ikke brugte hertugtitlen før 1386, og har også forstået, at den retslige værdi af at få et landområde fra en tronprætendent, som aldrig opnåede tronen, måtte være temmelig ringe. Men adskilligt falder unægtelig på plads, når præses kan påvise, at holstenerne aldrig har modtaget de fire breve (de ligger i arkivet i Schwerin) og ikke ses at have udstedt modbreve. Som det nemlig videre påpeges, er der i den følgende tid ingen virkninger af den eventuelt indgåede traktat, og der henvises aldrig siden til den. Dog med én undtagelse. I det såkaldte meklenborgske stridsskrift fra 1394 fortælles det, at de holstenske herrer i Grevesmühlen af kong Albrecht af Dan-

---

1. Werner Carstens: Beiträge zur Entstehung des Schleswig-Holsteinischen Staates. Zeitschrift f. Schl.-Holst. Gesch. 74/75 (1951), s. 1-58; Michael Linton: Drottning Margareta (1971); Erich Hoffmann: Die dänische Königswahl im Jahre 1376 und die norddeutschen Mächte. ZSHG 99 (1974), s. 141-95.

mark forlenedes med hertugdømmet Slesvig. Men Esben Albrechtsen påviser, at forfatteren af stridsskriftet ikke kan tillægges selvstændig kildeværdi, idet denne, meget forståeligt, har haft adgang til de meklenborgske fyrsters arkiv, dvs. bl.a. til Grevesmühlenbrevene.

Præses virker næsten overrasket over sin opdagelse, og han er meget forsigtig i sin formulering af konklusionen: »I det mindste må der herefter være berettiget tvivl om der i Grevesmühlen blev indgået et forbund med de traktatmæssige forpligtelser der fremgår af de fire breve« (s. 31). Jeg må sige, at jeg føler mig aldeles overbevist af den fremførte argumentation for, at traktaten aldrig er blevet ratificeret. Bevisbyrden må for fremtiden påhvile dem, som vil hævde traktatens gyldighed. Men jeg skal indrømme, at min overbevisning styrkes ved min viden om, at Anders Bøgh, i en undersøgelse af forholdet mellem Danmark og meklenborgerne, er nået til samme resultat som Albrechtsen².

Når dette er sagt, bør det tilføjes, at den uratificerede traktat er en fortrinlig kilde til situationen efter Valdemar Atterdags død. Uanset om det er holstenerne eller meklenborgerne der i sidste øjeblik har trukket sig, har det allerede 3 måneder efter Valdemars død stået begge parter klart, at deres mål i Danmark kun kunne gennemføres ved krig, og meklenborgerne har haft planer om ikke blot at overlade holstenerne Sønderjylland, men også forskellige områder i selve Danmark (om muligt Fyn) som pant for 30.000 mr. sølv plus de omkostninger som holstenerne fik i krigen. Den sidste tilføjelse betyder, at pantet på de 30.000 må opfattes som et gavepant (anderledes Albrechtsen s. 25 og 51, som forestiller sig, at holstenerne i forbindelse med krigen præsterer ydelser og udlåner penge for 30.000 mr. sølv. Hvor skulle de dog få dem fra?)³. Hvor tæt man var på en aftale mellem holstenerne og meklenborgere den 21. jan. 1376, fremgår i øvrigt af, at den mægtigste stormand i Nordslesvig, Henneke Limbek på Tørning, dagen efter også i Grevesmühlen lovede at tjene kong Albrecht med 50 mand, så længe krigen varede.

Jeg skal ikke referere eller kommentere analysen af, hvad der skete i 1386 og 1396, nærmere. Kildematerialet til begge disse begivenheder er ikke for godt, samtidige dokumenter kendes ikke og har næppe forelig-

2. Anders Bøgh: Kampen om magten i Danmark efter Valdemar Atterdags død (utrykt, Århus 1979).

3. Ifølge brevet (MUB 10838) skylder meklenborgerne holstenerne 30.000 mark sølv. »Vor desse vorbenumeden summen siluers und vortmer vor alle coste und vor allen schaden und vor alle verlust, den si in usem dienste und in allen orlogen, di von dessen krige untstan mogen ... den si redelike bewisen mogen, sette wi en und laten to eneme brukeliken pande« etc.

get. Om forleningen i 1386 findes ganske vist Detmars velinformerede samtidige beretning i den Lybske Krønike, men om hvad der skete i 1396 findes kun senere delvis modstridende vidnesbyrd til brug for eller som indlæg i processerne om Sønderjylland i 1413 og 1424. Det sparsomme kildemateriale er naturligvis endevendt af den tidligere forskning. Beskedent skriver præses om 1396, at hans »gennemgang af materialet ikke har føjet noget afgørende nyt til de resultater den tidligere forskning har nået« (s. 86). Det er imidlertid en meget velovervejet og velargumenteret behandling som vi får, og det er en fornøjelse at læse den. Og naturligvis er der en række gode pointeringer. Lad mig fremhæve påvisningen af, at det holstenske procesindlæg fra 1423 (som holstenerne næppe fremlagde i processen for kejseren i 1424) argumenterer ud fra forleningerne i 1326 og 1386 samt forbundstraktaten af 1392, men ikke – for at citere præses – »med ét ord omtaler begivenhederne i Assens. Der har været tvivl om hvorvidt de kunne bruges som bæredygtigt argument for hertugslægtens ret til Sønderjylland« (s. 89).

Lige så omhyggelig præses er med læsning og analyse af materialet til, hvad der skete i 1376, 1386 og 1396, lige så uopmærksom og selektiv kan han være, når det drejer sig om emner eller detaljer, som han mener kun har perifer interesse. Jeg har tidligere påpeget den lidt hastige læsning af Grevesmühlentraktatens bestemmelser om holsteneres og meklenborgeres økonomiske mellemværende. En anden detalje at drille præses med vedrører grev Albrecht af Holstens deltagelse i slaget ved Åsle på den forkerte side, og det vil i 1389 sige på meklenborgsk side. Hans deltagelse er sikkert belagt, siger præses (s. 71). Ja, det er den, men det er ikke ud fra *de* kilder præses (s. 69) henviser til, at sikkerhed kan opnås. Henvisningerne gælder Visbykrøniken og lybækkeren Hermann Korner, der andetsteds (s. 53) karakteriseres som ikke just velrenommeret og side 66 beskyldes for gætteri. Jeg skal tilføje, at Kornerhåndskrifterne varierer, i Linköpinghåndskriftet hedder greven Adolf! Forholdet er simpelthen det, at datiden har været utrolig dårligt informeret om den uheldige holstenske deltagelse i slaget ved Åsle. Et par svenske årbøger, som er lige så gode kilder som Visbykrøniken, samt Detmar, véd blot at fortælle, at en holstensk greve blev fanget, men kender ikke hans navn, mens den skånske årbog, som er samtidig med begivenheden, fortæller, at det drejede sig om selveste grev Gerhard af Holsten! Alle disse kilder er nemt tilgængelige i en bog, som tidligere blev flittigt brugt ved de historiske institutters undervisning i kildekritik, Kr. Erslevs Historiske Kildeste-

der⁴. Det kan her også ses, at der heldigvis findes et diplom, som giver os den ønskede sikkerhed, nemlig et forligsudkast af 10. juli 1392 mellem kong Albrecht af Sverige og dronning Margrethe.

Hermed er jeg nået til det alvorligere, Esben Albrechtsens læsning af samme forligsudkast og dermed forståelsen af forholdet mellem holstenerne og dronning Margrethe i perioden mellem 1386 og 1396. Med rette hedder det ganske vist i sammenfatningen s. 75: »Stort set opretholdt de holstenske fyrster et godt forhold til dronning Margrethe«, men denne karakteristik stemmer ikke særlig godt overens med skildringen af mødet i Vordingborg i juli 1392. Det var et stort møde, til stede var både de holstenske grever, hanseaterne, dronning Margrethe og udsendinge fra Meklenborg, som repræsenterede den fangne kong Albrecht af Sverige's interesser. Margrethe fremlagde det nævnte forligsudkast og lod heri kong Albrecht udtale bl.a. følgende: »Ydermere så tager [dvs. medtager] dronning Margrethe grev Claus, hertug Gerhard og de holstenske herrer og hertugdømmet Slesvig og landet Holsten og alle de to landes indbyggere i denne førnævnte evige sone og fred *lig sig selv, hendes mænd og lande*, dog således, at de selv skal garantere denne sone«⁵. Michael Linton har, i modsætning til hvad præses tror og skarpt bemærker, forstået meningen med denne passage rigtigt: holstenerne medtages i freden på Margrethes side, mens præses opfatter det citerede som et påbud til Margrethe om at slutte fred med holstenerne⁶. Men det hedder jo i brevet »ligesom sig selv«, hvorefter det tilføjes, at holstenerne dog også selv/personligt skal stille kong Albrecht sikkerhed for freden. Uanset den ganske unge grev Albrecht af Holsten's uheldige opførsel stod de holstenske herrer altså officielt på Margrethes side i kampen om Sverige og opfyldte vel derved lenspligten for Sønderjylland. Det forekommer mig, at alt andet også ville have været en fantastisk hasardpolitik af holstenerne i 1389, blot tre år efter, at de endelig havde opnået forlening på Sønderjylland af den danske kongemagt.

Den anvendte terminologi, hvor forbundsfæller medoptages i en traktat eller fredsafslutning, er den, som altid anvendes i datiden. Jeg har her kun plads til at citere et enkelt andet eksempel, aftalen af 10. aug. 1360

4. Erslevs kildesteder til øvelser i historieforskningens teknik, ved Erik Arup (1931).

5. Citeret af E. Albrechtsen s. 71 note 67; trykt MUB 12430 og Rydberg: Sveriges Traktater II, nr. 419. – I begyndelsen af forligsudkastet indsattes ved omtalen af den forventede friggivelse af kong Albrecht af Sverige og hans venner og mænd den ovenfor nævnte passus om grev Albrecht af Holsten (gående ud på, at traktatens bestemmelser ikke vedrørte ham, uanset han blev fanget sa.m. kong Albrecht).

6. M. Linton, s. 222; E. Albrechtsen, s. 72.

mellem Valdemar Atterdag og Albrecht II af Meklenborg. Der skrives som følger: »Vi kong Valdemar har taget i dette venskab lig os selv vores søn Christoffer ... og hertug Albrecht har taget i samme venskab lig ham selv Henrik, Albrecht og Magnus, hans sønner ...«. Ingen vil dog vist være i tvivl om, på hvis side de kontraherendes sønner står. Længere henne i traktaten »tager kong Valdemar hertug Valdemar m.fl. andre i dette venskab med hertug Albrecht«, idet disse dog selv skal garantere.

Fortolkningen af forligsudkastet af 10. juli bliver styrende for opfattelsen af forbundstraktaten af 12. juli mellem Margrethe og Schauenburgerne. Præses opfatter traktaten som opfyldelsen af (hans læsning af) den diskuterede passage i forligsudkastet med meklenborgerne, dvs. som en fredstraktat (s. 66) eller en udsoning (s. 72). Herom kan der ikke være tale, og traktaten betegner for øvrigt heller ikke sig selv som en sone. Derimod kan det være rimeligt nok at betragte den som en fornyelse af 1386-aftalens afsnit om indbyrdes fred og sikring af landefred (intet blev jo skriftligt nedfældet i 1386). Og det er givetvis også rigtigt, at forbundstraktaten skulle skaffe Margrethe ryggen fri i hendes fortsatte kamp mod meklenborgerne, som der jo ikke blev sluttet fred med i 1392.

Med den fortolkning af kilderne fra Vordingborg-mødet, som jeg her har fremlagt, bliver præses' konklusion, at forholdet mellem Margrethe og Schauenburgerne 1386-96 stort set var godt, korrekt. Forbeholdet »stort set« må så nøjes med at gå på den kun 18-20 årige grev Albrecht af Holsten's eventyr i Sverige og på den irritation over tjenestepligten, som Schauenburgerne øjensynlig havde oparbejdet i 1396.

Inden jeg forlader afhandlingens førstedel skal jeg kort kommentere dette sidste forhold. Præses sandsynliggør i sin analyse af Assensmødet på det smukkeste, at spørgsmålet om tjenestepligten var, hvad der skilte parterne (s. 88ff.). Denne iagttagelse bliver styrende for hans fortolkning af en bestemmelse i 1392-traktaten, hvori det hedder, at traktaten »ikke må skade dronning Margrethe i den ed, hyldning og løfte disse herrer til forn har svoret, hyldet og lovet«. At dette forbehold henviser til 1386-forleningen, er uden videre klart. Men når Albrechtsen (s. 73) fremhæver, at Schauenburgernes »tjeneste og mandskab« ikke nævnes i 1392 – i modsætning til hvad Detmar oplyser om forleningen i 1386 – så er dette at forlange for megen specifikation af en henvisning til en anden aftale, og i øvrigt kan »tjeneste og mandskab« meget vel komme ind under de anvendte udtryk. 1392-traktaten er en alliancetraktat mellem herrerne til Slesvig og Holsten og dronningen af de tre kongeriger Danmark, Norge og Sverige. Den vedrører ikke lensforholdet mellem Danmark og Slesvig, alligevel indsattes for en sikkerheds skyld en klausul om dette.

II

Afhandlingens andendel er betitlet »Fyrster og stormænd i Sønderjylland«. Første kapitel (s. 97-122) beskæftiger sig, i naturlig forlængelse af lensproblematikken, med arveforholdene inden for Schauenburgslægten, så langt som muligt dog kun for Sønderjyllands vedkommende. Ordningen efter grev Adolf af Pløns død i 1390 er derfor i hovedsagen henlagt til ekskurs III bag i bogen. Det påvises, at grev Claus både besad panterettigheder, f.eks. siden 1340 del i Gottorp, og arverettigheder, som må have været begrundet med hans forholdsvis nære slægtsskab med den sidste sønderjyske hertug af Abelslægten, hertug Henrik. Grev Claus døde i 1397 og overlevedes kun af en datter, Elisabeth, enke efter tronprætendenten kong Albrecht af Danmark. Hans død blev signalet til et fantastisk slagsmål mellem hertug Gerhard og dennes brødre Albrecht og Henrik. Måske noget omstændeligt, men meget skarpsindigt analyserer Esben Albrechtsen striden og dens forudsætninger. 6. oktober 1397 havde Gerhard sejret ved Elisabeths og adelens hjælp eller i hvert fald velvilje. Det sønderjyske landsting bevidnede da, at Elisabeth ikke blot havde skødet ham alle sine arve- og panterettigheder i hertugdømmet, men at hun også erkendte at have pantsat ham alle sine rettigheder for 400.000 mark sølv, som hun havde modtaget af ham! Herefter var der unægtelig intet at arve efter Elisabeth for Albrecht og Henrik. Selv i nutiden vil det være svært at finde fingerede pengesummer af den størrelse, som det sønderjyske landsting i 1397 mente at burde bevidne.

I øvrigt er aktørerne i afhandlingens andendel, når undtages et kortere kapitel om Slesvigkirken, først og fremmest den holstenske adel i Sønderjylland. Hermed får andendelen en helt anden karakter. Hvor undersøgelsen hidtil har drejet sig om få personer, få begivenheder og få kilder, gælder nu det modsatte. Det er endvidere klart, at præses nu befinder sig på langt mere jomfruelig jordbund, det væsentligste forarbejde der foreligger er hans egen afhandling om den holstenske adels indvandring til Sønderjylland indtil 1375⁷. Undersøgelsen bærer i øvrigt stærkt præg af at være en fortsættelse af denne tidligere adelsundersøgelse; det er de til Sønderjylland indvandrede holstenske adelsmænd, det drejer sig om. Præses vedgår selv i indledningen, at den danske adel måske burde have været behandlet, men undskylder sig, for så vidt med rette, med, at afhandlingens emne er herredømmet over Sønderjylland, og i dette hav-

7. E. Albrechtsen: Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. århundrede. Hist. Tidsskr. 1974, s. 81-152.

de de sønderjyske herremænd ingen part. En væsentligere anke er i mine øjne den manglende behandling af adelen i Holsten.

1

Inden jeg går nærmere ind på adelen, et par ord om de faciliteter, forfatteren stiller til rådighed for læseren i denne bog. De er mange og næsten alle fortræffelige. Alle de anvendte oplysninger om den holstenske adel i Sønderjylland kan således findes i bilag 1, der omfatter de holstenere, som forfatteren har vurderet som *bosatte* i hertugdømmet ifølge kildematerialet fra perioden, og bilag 2-4 giver kortfattede referater af de vigtigste diplomer, hvori de ledende adelsmænd figurerer. Afhandlingen er forsynet med lange og gode kildecitater enten i teksten eller i noterne, som der heldigvis er blevet råd til at anbringe under siden. Registret indeholder et fortræffeligt sagregister, hvor f.eks. samtlige traktater og endog de enkelte procesindlæg fra 1413, 1423 og 1424 kan slås op. Der er seks stamtavler i bogen, og endelig er der tre kort, som absolut hæver sig over standarden i dansk historisk litteratur, omend de ikke er udarbejdet helt med fornøden omtanke. På kortet s. 153 over krongodset på Valdemar Sejrs tid er således Als medtaget på kortet, til trods for at øen ikke hørte til hertugdømmet⁸. Kortet s. 214 angiver herredsgrænserne uvist hvornår, selv om læseren nok kan regne ud, at der er tale om en faktisk fortrinlig præcisering i forhold til Steenstrups kort af de højmiddelalderlige herredsgrænser. Men nu gælder bogen jo tiden op til 1400, og læseren må følgelig lede forgæves efter Tønder og Sønder Rangstrup for slet ikke at tale om Kalvslund herred (som han ikke engang vil kunne finde i Traps Danmark). Kortet s. 141 angiver den holstenske adels ældste besiddelser i Sydslesvig, det formodes at Limbekkerne stammer fra Limbek, Sehesterne fra Sehested osv. Som kortet foreligger, skulle jeg være i stand til at berige denne adelsforskning med endnu et navn: lidt sydøst for Sehested lige nord for Ejderen ligger nemlig landsbyen Dosenrode, hvorfra vel stammer slægten Dosenrode, der allerede optræder i tre breve 1313-15 som forlovere for den sønderjyske hertug. Imidlertid er grænsen til Holsten forkert aftegnet, fordi et kortforlæg, der aftegner den gamle Ejderkanal fra slutningen af det 18. århundrede, er fulgt⁹. (Er det i øvrigt

---

8. Kongeslægtens patrimonium på Als kendes 1245 (Suhm: Historie af Danmark X, s. 964).

9. Til Dosenrodes beliggenhed se Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzog-

ikke en underlig idé at lade floden Ejderen forbinde Vesterhav og Østersø?). Den korrekte grænse findes mig bekendt på herredskortet, der har Steenstrup som forlæg, og hermed er min opdagelse om Dosenrodeslægten væk.

2

Jeg vender tilbage til det centrale kapitel 2 om den holstenske adel i Sønderjylland. Udgangspunktet er bilag 1, skematiseret i tabel 2 (s. 127f.), som angiver de bosatte holstenere 1375-1404, 57 i tal (repræsenterende 29 slægter, tabel 1, s. 124f.). Disse tal ligger meget tæt på tallene for perioden 1340-1375¹⁰. Kriterierne for bosættelse er besiddelse af jord som ejendom, pant eller len. Rimeligt nok, og nydeligt argumenteret, er også (omend med et tilføjet spørgsmålstejn) medtaget 9 holstenere, som kun kendes fra det landsting, som 6. okt. 1397 bevidnede Gerhards transaktioner. Den nærmere topografiske placering af adelen fremgår af tabel 4 (s. 133), som viser nogle kraftige forskelle mellem de to perioder. Man gør imidlertid klogt i at mærke sig forfatterens egne betæneligheder ved at konkludere noget på grundlag af disse forskelle.

Min umiddelbare reaktion på tabelopstillingerne her og senere i kapitlet om følge og råd er, at jeg ville ønske, præses havde været lidt mere forsigtig med at lægge tal sammen. Én ting er, at tabel 2 (s. 128) over den bosatte holstenske adel anfører 57 personer, mens tallet i den topografiske tabel 4 (s. 133) løber op til 63. Ved at gennemlæse noten (nr. 11) til tabel 4 forstås det, at Henneke Limbek på Tørning indgår i tre af tabelens deltal (fordi han havde ejendom i tre af de topografiske områder, tabellen opdeler i), og at 4 andre adelsmænd figurerer to gange. Hermed er de 57 bosatte personer = de 63 godsejere. Mere generende er det, at i begge tabeller brødre eller fader og søn, som sidder på samme ejendom, tælles for flere personer og ejere. Det gælder f.eks. for Hartvig og Wulf Pogwisch, fader og søn, som havde part i Grødersby og Paverød i Angel (hvortil der i øvrigt var adskillige andre ejere eller arvinger), for brødrene Emmeke, Hartvig og Iver Limbek, som 1391 solgte Mårkær i Angel, og for brødrene Volrad og Hartvig Knoop, som boede på en gård i Borne

---

thümer Schleswig, Holstein, Lauenburg ... IV (1840), s. 401; endvidere Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte für das Jahr 1824, Heft III, s. 63 og 65f. Jeg takker dr. phil. Jens E. Olesen hjerteligt for disse henvisninger.

10. Hist. Tidsskr. 1974, s. 109-15.

sogn i Angel. Hvis vi fjerner de overflødige, reduceres antallet af holstenerne i Angel fra 16 til 12. I hvert fald vil jeg stærkt advare imod, at tabellerne citeres og bruges ukommenteret. – Et grotesk eksempel på præses' sammenlægning af tal repræsenterer tabel 12 (s. 191f.) om fyrsternes råder, hvor han lægger tal sammen, som overhovedet ikke kan sammenlægges, nemlig de råder der optræder i 16 forskellige breve, men af hvilke mange er gengangere. Der fås herved 77 råder, dvs. ca. det dobbelte af det antal personer, nemlig 37, som nævnes i brevene.¹¹

Måske vigtigere end denne kritik – som ikke rammer så hårdt, fordi Albrechtsen ikke bruger disse sammenlagte tal i den videre argumentation – er det at se på de af præses valgte kriterier for bosættelse. Alle, som var i besiddelse af jord i Sønderjylland, anføres som bosatte i landsdelen, men realiteten er formentlig, at flere af dem boede i Holsten og blot havde lidt gods i hertugdømmet. Det gælder ifølge s. 126 førnævnte Pogwischer, men hvor mange flere det gælder, kan ikke vides, fordi den holstensk-holstenske adel ikke er nærmere undersøgt. At Henning Meinstorp, indsat af Valdemar Atterdag som lensmand på Sønderborg m.v. i 1375, er medtaget, forekommer en oplagt urimelighed¹². Først på s. 180, i en anden sammenhæng, opgøres resultatet af bosættelsesundersøgelsen med rette som følger: »For at udtrykke det helt præcist så viser tabel 2 kun at maksimalt 57 personer ved en eller flere lejligheder har været knyttet til Hertugdømmet«.

Når denne kritik er fremført, vil jeg afsluttende fremhæve, at Esben Albrechtsens undersøgelse, så vidt jeg kan bedømme det, i hovedsagen rammer rigtigt, og at de konkrete oplysninger alle er korrekte.

Efter bestemmelsen af den holstenske adel i Sønderjylland følger et afsnit om adelens jordegods som jeg skal kommentere kortfattet. Der tages »i mangel af nyere undersøgelser udgangspunkt i H.N.A. Jensens klassiske topografi over Angel fra 1844. Efter hans opfattelse har adelens besiddelser ved midten af det 13. årh. været ret små. Stormændene selv boede i landsbyerne blandt bønderne, men deres gårde plejede at være befæstede«. Agrarhistoriker er præses ikke. Jensens problemformulering

11. Side 156 lægges tallene for bosatte 1325-40 og 1340-75 sammen, uanset at 8 personer er gengangere!

12. Han var af holstensk adel, men nævnes vistnok som hertug Erik af Sachsen-Lauenburgs forlover 10/8 1360, ejede gods på Lolland 11/9 1368, var fremtrædende medarbejder for kong Valdemar i dennes sidste 7-8 år og blev forlenet med Sønderborg, men støttede som andre tyskere på Lolland senest 9/1 1377 meklenborgerne (MUB 10972), træffes herefter sa.m. hertug Adolf af Pløn, men tilbragte sit otium på Lolland (Rep. Dipl. 1.r. 3705).

er forældet, udsprunget af en udbredt opfattelse i det 19. årh., som forestiller sig en kontinuerlig udvikling fra små hovedgårde og godser, vokset ud af et oprindeligt urgermansk »demokratisk« samfund, og frem til et storgodssystem¹³. Det er muligt, at der ikke på sønderjysk materiale (herunder den indfødte sønderjyske adels og gejstlighedens besiddelser) kan etableres tilstrækkelig viden om agrar- og godsstruktur – og heller ikke på holstensk materiale, men så burde moderne dansk og tysk agrarhistorisk forskning være inddraget. Vi ville så have sluppet for at læse adskillige sider om, at de holstenske stormænd slog sig ned i landsbyer, og præses ville have indset, at hans brug af ordet gods (Gut) er aldeles forvirret og forvirrende for danske læsere. Værst er det side 154-55, hvor det ikke er muligt at se, hvornår der menes hovedgården/herregården og hvornår der menes herregården plus fæstegodset, altså det samlede gods-kompleks¹⁴. Jeg skal medgive, at når det diskuteres, hvorvidt godserne var befæstede, er det selvfølgelig klart, at præses hermed tænker på herregårdene, blot er det altså ikke dansk sprogbrug han betjener sig af. Noget andet er, at man kan undre og ærgre sig over, at hele denne H.N.A. Jensen-problematik behandles, det tjener intet formål i helheden.

Som et indskud i jordegodsafsnittet (s. 148-54 og s. 165f.) møder vi en særdeles værdifuld undersøgelse vedrørende den holstenske adels besiddelser og det tidligere krongods. Dette gods kendes bl.a. fra Kong Valdemars Jordebog, og der gives en nyttig opstilling med tilhørende kort over det s. 152-53 (ingen af dem dog helt fejlfri)¹⁵. Det demonstreres herefter klart, at grundlaget for den holstenske højadel i Sønderjylland var besiddelsen af tidligere krongods, altså overtagelse af hertugmagtens indtægter. Faktisk kan kun et enkelt større gods Mårkær ikke rubriceres som tidligere hertugelig eller kongelig ejendom.

Kapitlet om den holstenske adel afsluttes med en udskillelse af højadelen. Hertil bruges den tilvejebragte viden om deres godsbesiddelse, hvor-

-
13. Historikernes opfattelse af den ældre og ældste middelalders samfund er jo ikke distraheret af noget større kildemateriale og domineres derfor i ekstra stærk grad af historikeregens egen tid og dens skoler. Med relevans for danske og tyske forhold se herom nu Helge Paludan: *Vor danske Montesquieu* (Historie. Jyske Saml. 1980); endvidere Anne K. G. Kristensen: *Frie bønder i tidlig europæisk middelalder* (Hist. Tidsskr. 1980).
  14. I det tyske resumé skelnes der derimod klart mellem Burgen und Edelhöfe og Grundbesitz.
  15. Valdemar Sejrs Hedeby er på kortet placeret på stedet for vikingetidens Hedeby, men er = middelalderbyen Slesvig. I tabellen skal under lokalitet 18 37 rettes til 32 (se Sv. Aakjær: *Kong Valdemars Jordebog II*, s. 567). Jordværdien af nr. 27 er 1 mr. guld. Nr. 30, Varnæs, burde på kortet vel have været angivet med signaturen for patrimonium?

under pantelen, og deres pengetransaktioner, hvortil føjes familieforbindinger, herunder giftermål, endelig brugen af riddertitel. Det påpeges, at det sidste kriterium skal anvendes med varsomhed, og der bringes flere stamtavler, som forøger vor viden; til disse hører to ekskuser. På det således etablerede grundlag udskilles en række slægter som højadel, vigtigst Ahlefeldt, Limbek, Rønnow og Krummedige.

3

Efter kapitlerne om fyrsterne og om adelen følger logisk kapitel 3 (s. 179-247) om hertugmagtens forvaltning, det vil sige først og fremmest en undersøgelse af, hvilke adelsmænd der optrådte som fyrsternes mænd, hvad enten de flokkedes omkring fyrsten eller de sad på hans slotte.

Som betegnelse for de mænd, fyrsterne omgav sig med, og som vi kender som brevidner og garanter, bruger Esben Albrechtsen ordet »følge«. Termen er vist valgt i mangel af bedre, men er et udmærket og praktisk udtryk. Af de 57 holstenere, som antages bosatte i Sønderjylland, ses halvdelen, 29, at have deltaget i styret af hertugdømmet, de 13 af dem dog kun ved det store møde på Urnehoved i 1397, hvor selv dansk-sønderjyske adelsmænd deltog. 3 andre deltog kun ved en enkelt lejlighed, så tilbage bliver 13, først og fremmest Ahlefeldterne, drosten Johan v. Thinen, Siefert Dosenrode, Claus Kerl Rønnow og Henneke Limbek. Sidstnævnte skal jeg vende tilbage til.

Den videre undersøgelse viser, at også holstensk adel uden påviselig tilknytning til Sønderjylland deltog i styret, og omvendt, at de sønderjyske holstenere også fungerede i Holsten. Uanset vanskelighederne ved at bestemme adelens bosættelse helt sikkert – forfatteren peger på side 180-81 meget præcist på usikkerhedsfaktorerne i sit materiale – er konklusionen sikker: den indflydelsesrige del af den holstenske adel deltog i afgørelser både nord og syd for Ejderen.

Undersøgelsen af fyrsternes råder (s. 189-201) får særlig interesse, fordi præses for én gangs skyld ikke kan undgå at medtage Holsten. Uanset bopæl deltog råderne i afgørelser vedrørende forhold i nord som i syd, og det fremhæves, at de forskellige fyrster af det rendsborgske hus brugte de samme råder. Antallet af adelige råder i 1390'erne sættes så højt som 33, men kan endda have været lidt større idet de fleste af de blot 14 breve kun anfører få råder, og den største liste er på 10 mand.

Med rette påpeges det, at råderne var fyrsternes råder og ikke nogen selvstændig korporation (s. 196ff.) Carstens har fremhævet den løse orga-

nisering for tiden før 1350, Albrechtsen påviser, at der ikke skete nogen større ændringer heri. I de fleste tilfælde optræder råderne blot som vidner for fyrsten, undertiden træffes en beslutning efter deres råd, i reglen er blot nogle få til stede, ikke altid betegnes de explicit som råder.

På to punkter vil jeg gerne kommentere fremstillingen, dels vanskelighederne ved at bestemme, hvem der var råder, dels spørgsmålet om grev Adolf af Pløns råder.

Af bilag 4 over fysternes råder (s. 317) fremgår, hvor usikkert det er at bestemme råderne¹⁶. I kilde 3 og 4 hedder det, at afgørelsen er truffet efter råd af vore råder. I slutningen af de to breve anføres som vidner nogle adelsmænd, som formentlig er identiske med råderne, men det behøver ikke nødvendigvis gælde alle vidnerne. Et lidt andet problem foreligger i kilderne 8-11 og 14, der typisk er formuleret som den sidste, hvor det hedder, at »til stede var vore kære tro mænd og rådgivere, hr. Siefert Dosenrode, hr. Henrik von Ahlefeldt, riddere, hr. Nicolaus Becker vor skriver, Eggert Kule vor foged på Gottorp og mange gode folk«. Problemet er, om de fire specificerede personer betegnes både som mænd og rådgivere eller om de deles i to grupper, eventuelt således at betegnelsen mand dækker alle fire, betegnelsen råd kun de to første, som givetvis var råder. Den dårligste kilde er nr. 5, hvori begge problemer findes.

Sammenfattende herom skal jeg sige, at jeg ikke tror, at bestemmelsesproblematikken kan løses på slesvig-holstensk materiale. Det går imidlertid ikke meget bedre til i Danmark. Præses antager, at udviklingen af rådet var længere fremme her, og det er da rigtigt, at rigsrådet med kong Valdemars bemyndigelse optrådte på egen hånd 1369-70 og handlede selvstændigt ved tronskiftet efter ham. Men for dronning Margrethes og Erik af Pommerns tid løber dansk forskning ind i nøjagtig de samme problemer som den holstenske. Kildematerialet i Danmark er dog så meget større, at sikrere resultater ville kunne nås.

Det andet spørgsmål gjaldt Adolf af Pløns råder. Det hedder s. 195: »Så vidt jeg kan skønne kan man ikke påvise et særligt råd som var forbeholdt ham og hans territorium«, og lidt senere: »Dette passer udmærket sammen med det forhold der er så veldokumenteret fra 1390'erne, at den samme personkreds af råder optrådte sammen med de forskellige fyrster i Slesvig og Holsten«. Argumentet er ikke meget værd, eftersom Adolf døde 26. januar 1390. Helt kategorisk er sammenfatningen s.

16. Glemte er et brev af 6. feb. 1391.

200: »Heller ikke hvis vi inddrager den plønske del af Holsten er der nogensinde tale om sideordnede råd«.

Hvis præses blot mener, at der ikke eksisterer to selvstændige rådsinstitutioner, har han (som han påviser s. 195) ret, men han har ikke ret i, at grev Adolf brugte de samme råder som Rendsborgerne. Det eneste brev, der er medtaget for Adolf (18/10 1383; se tabel 14, s. 194) bekræfter ikke hans tese. 3 af de 4 dér nævnte råder er ifølge tabellen ikke tilknyttet de andre fyrster, og den fjerde blev det først efter Adolfs død!

Der findes imidlertid mange flere breve som kan belyse grev Adolfs omgangskreds. Der er 7 flere, hvori hans råd eller rådgivere anføres, omend i dem alle på samme vis som i bilag 4's kilde 3 og 4, dvs. at navnene på personerne først anføres i vidnefortegnelsen til sidst¹⁷. Af brevenes opbygning følger givetvis, at ikke alle de anførte personer kan betragtes som råder, men antallet af råder kan dog med sikkerhed udvides fra de 4, som præses har medtaget, til 9. Hvis undersøgelsen herefter suppleres med en betragtning af, hvem der i øvrigt hyppigst optræder for grev Adolf som vidner eller garanter¹⁸, træffer vi de samme 9 personer samt Johan Breide Berner, som også var med i rådsbrevet af 4/7 1386, blot ikke i vidnelisten, men som Adolfs medbesegler, fordi brevet omhandlede hans eget gods.

	18/10 1383	Med råd ... vidner	Til tro/hånd Vidner
Godskalk Kege Rantzau		2	2
Valdemar Breide Rantzau		6	5 ³
Henrik v. Siggem	1	3	7
Didrik Høken		3	3
Ove v. Siggem	1	1	2
Johan Breide Berner		1	3
Volrad Aschehoug	1	4 ²	7
Bertram Kule		2	2
Johan Kule	1	2	5
Volkin Passow		1	2

1. Er medudsteder af 4/7 1386.

2. Incl. 13/5 1381, hvor han vidner i grevens brev, som er udstedt med råd og fuldbyrd af vore tro mænd.

3. Er en af de agerende i brevet af 15/11 1386 og følgelig ikke vidne i det.

17. Schleswig-Holst. Reg. u. Urk. 1376 13/7, 1377 1/2, 1380 16/5, 1385 27/10, 1386 4/7, 1388 24/6 og 1389 13/7.

18. Jeg har (lidt tilfældigt) taget 10 breve: 1376 20/1 og 2/11, 1379 2/3 og 23/4 og 16/8, 1382 4/11 og 13/11, 1384 21/2, 1386 25/11 samt 1388 25/1. En gennemført analyse vil naturligvis kræve en nærmere kommentering af *samtlig*e personer, der optræder sa.m. de forskellige grever.

Mens det ikke volder vanskeligheder at indcirkle grev Adolfs mænd, haves der ikke ét brev før 1390, som anfører Rendsborgernes råder. I det hele taget findes der overleveret meget få breve udstedt af eller til Rendsborgerne. Bedst er et brev af 30/5 1386 udstedt af grev Claus og hertug Gerhard de fidelium nostrorum consilio, hvor vidnerne er Bent Ahlefeldt, Hartvig Heesten, Hartvig Pogewisch og Claus Ahlefeldt, samt et brev af 14/10 1384, hvor til tro hånd for grev Henrik anføres Johan v. Thinen, Burchard Krummedige, Siefert Dosenrode, riddere, samt Ulf og Volrad Rixtorp, Siefert Dosenrode, Grade Rønnow, Markvard Wulf, Detlev Wensin og Detlev Walstorp¹⁹. De to breve er imidlertid nok til at fortælle os, at Rendsborgerne – selvfølgelig – omgav sig med andre mænd end Pløngreven²⁰. Denne iagttagelse bekræfter og udvider rækkevidden af Albrechtsens formulering om, at råderne var fyrsternes råder og ikke nogen selvstændig korporation.

Bestemmelsen af de to greveliniers mænd muliggør en forståelse af, hvordan delegationen fra »de holstenske herrers råd« 31/5 1387 til Lybek var sammensat. Præses har fremført netop dette brev som bevis for, at der kun var tale om ét råd under flere herrer (s. 195). Dette er i princippet sikkert rigtigt, men delegationen var udvalgt med omhu. Den bestod af Bent Ahlefeldt, Hartvig Heesten og Detlev Walstorp, dvs. 3 af Rendsborgernes råder, og af Valdemar Breide Ranzau, Henrik v. Siggem og Johan Breide Berner, dvs. 3 af grev Adolfs råder. Det turde være karakteristisk, at det første fyrstebrev vi kender efter grev Adolfs død, et brev af 12/3 1390, hvorved grev Adolfs søster Beke frasagde sig al arv efter ham til fordel for grev Claus og hertug Gerhard, er bevidnet af næsten de samme 6 råder. Kun var Hartvig Heesten erstattet af Claus Rathlou.

Det sidste punkt, jeg skal tage op, er lensmændene, specielt de nordslesvigske. Med rette er et stort afsnit i afhandlingen helliget disse (s. 212-47). Som præses skriver, var det af afgørende betydning, om fyrsten kunne regne med loyale slotshovedsmænd. At de sidste sønderjyske hertuger af Abelslægten ikke havde kontrol med Gottorp len, dvs. hele Sydslesvig incl. Flensborg, er uden videre klart, idet området ikke blot var pantsat, men pantherren jo var de holstenske grever. Men heller ikke i det nordslesvigske område havde hertugerne ordentlig kontrol, såvel hovedlenet Tørning ved Haderslev som Trøjborg i Vestslesvig og Lundtoft hd. i Østslesvig var pantsat til Limbekkerne, Haderslev var senest 1372 i

19. Til dels anvendeligt er også brev af 4/6 1389.

20. Volrad Rixtorp nævnes dog 25/1 1388 til tro hånd for grev Adolf.

grev Adolfs besiddelse, og adskillige sogne rundt omkring var i forskellige panteherrers magt. Hvad der var tilbage til hertugmagten – Sønderborg, Åbenrå, Tønder – overtoges af Valdemar Atterdag i hans sidste år. Afhandlingen giver en detaljeret analyse af de enkelte lens historie fra begyndelsen af 1370'erne frem til 1404. De holstenske grever overtog hurtigt kontrollen med Nordslesvig efter 1375, kun i Haderslev forsøgte dronning Margrethe at sikre sig en position, men tabte den i 1378. Det er præses' store fortjeneste, at han så klart påpeger, at Schauenburgerne frem til 1404 ikke fik forbedret landsherrens stilling i Nordslesvig i forhold til de gamle hertuger. Ikke ét af de større pantelen blev indløst, og hvorvidt Rendsborggreverne nogensinde kom i sikker besiddelse af Tønder og Haderslev, synes også tvivlsomt. I Tønder herskede hertug Adolf, og Henneke Limbek havde et pant i lenet; i Haderslev havde dronning Margrethe og Henrik Ahlefeldt panterettigheder. Når hertil føjes, at grev Claus' datter Elisabeth sad med Åbenrå som livgeding, er det forståeligt, hvorfor hertugmagten ved Gerhards død hurtigt gerådede i voldsomme vanskeligheder.

Jeg skal kommentere et par detailforhold nærmere centreret omkring kejser Karl IV's to breve til danske slotshøvedsmænd 12. sept. 1377 og omkring Henneke Limbek på Tørning. De enslydende breve (som er nærmere behandlet s. 26-29) var rettet til henholdsvis sønderjyske og nørrejske lensmænd og til lensmænd på Fyn, Tåsinge, Langeland, Lolland, Falster og Møn. Kejseren befalede lensmændene at indfinde sig for hans domstol for at svare til hertug Albrecht af Meklenborgs klage over, at de forholdt sønnesønnen hans ret som arving til det danske rige efter kong Valdemar. Brevene afspejler naturligvis den politiske situation mellem Danmark og Meklenborg på udstedelsestidspunktet. Erich Hoffmann har imidlertid påpeget, at den sønderjyske lensmandsliste synes at passe bedre på situationen kort efter Valdemars død, et synspunkt Esben Albrechtsen har tilsluttet sig. Det er da også sikkert, at flere af lensmændene var udskiftet eller havde skiftet loyalitet før 1377. Men der er grund til at advare imod, at præses strammer dateringen af listen til efteråret 1375, for på det lollandske slot Ålholm var lensmanden ifølge kejserens brev og i de følgende år landsdommeren Niels Thomsen, men endnu 14. august 1376 Henning Schacht²¹.

Der er imidlertid et andet forhold, som er nok så interessant. Det er jo en fremragende liste over danske slotte og slotshøvedsmænd vi her får,

---

21. Eline Gøyes Jordebog, s. 96 og 112; Hanserec. II, s. 146. Lensmandslisterne er nærmere analyseret af A. Bøgh i anf. arb.

selv befæstningsanlæg, som knap burde kaldes castra og i hvert fald ikke var hovedlen, medtages: i Nørrejylland således nogle af Valdemar Atterdags sidste erhvervelser fra adelen som Rugtved, Trudsholm og Bjørnholm, på Fyn Fåborg, på Lolland Grimmelstrup, i Sønderjylland Trøjborg og Søgård. Herefter er der grund til at spørge, hvorfor Haderslev, Tørning og Kolding samt på Fyn Næsbyhoved og Ørkil mangler?²²

Den brug præses gør af den sønderjyske del af lenslisten s. 215-17 er efter min opfattelse skæv. Med henvisning til, at kejseren i brevet taler om, at borgene tilhører konge og rige med umiddelbar ret, mener præses, at pantelen som Trøjborg egentlig ikke burde være medtaget. Det er en forkert problematik, kravet drejer sig om slotshovedsmændenes loyalitet. Derfor henvender det jyske brev sig ikke til Henneke Limbek på Tørning, han havde allerede i januar 1376 lovet meklenborgerne støtte med 50 mand, og den manglende henvendelse til lensmændene på Kolding, Næsbyhoved og Ørkil kan meget vel skyldes, at der sad meklenborgske tilhængere der. I hvert fald havde Bent Ahlefeldt indtil 1389 et stort pant i Næsbyhoved²³, og ifølge hanseatiske klager vrimgede det i 1377 med sørøvere ved Fyn, som opererede med Ny Lindholm ved Børgense som base²⁴. Henning Ketelberg, i 1370 og 72 bevidnet som lensmand på Ørkil, stod ganske vist endnu 31. dec. 1375 på det danske rigsråds side, men halvanden måned efter var både han og Bent Ahlefeldt gået over til meklenborgerne²⁵.

Jeg skal ikke elaborere denne tese yderligere. Den er i detaljerne ikke særlig sikker²⁶. Men det bør pointeres, at Karl IV's breve er udstedt til fordel for den meklenborgske tronprætendent i Danmark og vedrører hans krav på arven efter Valdemar Atterdag. I den sammenhæng spiller det ingen rolle, at Trøjborg, og at Søgård eller rettere det tilliggende Lundtoft hd., var pantelen, og ej heller, at Lyder Limbek på Søgård havde erklæret borgen åben for holstenerne²⁷.

22. At også Hindsgavl savnes, skyldes vel, at lensmanden var Skarpenberg på Hønborg, som anføres. Skive savnes også, men her ved vi, at lensmanden var den samme som på Hald, som anføres.

23. Rep. Dipl. nr. 3725. Se i øvrigt om Næsbyhoved Æ. Archivreg. I passim.

24. Hanserec. II, s. 157f. og III, s. 81.

25. Rep. Dipl. nr. 3078 og 3082. Hans forlening i 1375 er noget usikker: han var 1374 lensmand på Ålborg (Suhm XIII, s. 875), men var 31/12 1375 medlem af den nyudnævnte særlige kommission for Fyn, hvis 6 andre medlemmer alle havde tilknytning til øen.

26. Når kejserbrevene nævner lokaliteter som Hagenskov og især Kærstrup og Grimmelstrup hænger det nok sammen med, at det var besiddelser, der var gået tabt for Bent Ahlefeldt.

27. Lyder Limbek anføres endog som holstensk besejler i Grevesmühlen. – Når Haderslev

Den anden detalje gælder Henneke Limbek på Tørning. Han er en fascinerende figur. Præses har ret i at fremhæve pantelensmændenes uafhængighed, og det gælder om nogen for Henneke Limbek. Med god grund fylder han tre sider i det store bilag 1 om den holstenske adel i Sønderjylland, tre gange så meget som nogen anden. Jeg har flere gange berørt hans aftale januar 1376 i Grevesmühlen med meklenborgerne. Alliancen holdt længe, endnu i maj 1380 modtog Henneke Limbek 1000 mr. lybsk af meklenborgerne og kaldte i brevet, som han burde, tronprætendenten *kong* Albrecht af Danmark. Kontantydelsen var forårsaget af, at meklenborgerne havde lovet ham Skanderborg i pant for 2000 lød. mr. (ikke mr. lybsk som præses synes at mene), men jo ikke havde været i stand til at indfri deres løfte. Hans fortsatte tilknytning til Meklenborg fremgår af, at han 1389 (25/11) og 1391 (25/5) optrådte til tro hånd for tronprætendentens enke, Elisabeth, dvs. grev Claus' datter.

Påfaldende er også Henneke Limbeks rolle i Tønder og Ribe. Øjensynlig som herre over Tønder slot tog han 1. sept. 1376 Løgum kloster i sin beskyttelse, idet han samtidig lovede klostret ikke at plage det med arbejde, beder eller skatter. Hvad eller hvem gjorde Henneke Limbek fuldmægtig til at optræde som landsherre? 1378 (15/9) er han bevidnet som hovedsmand på Riberhus (og dvs. også Varde), hvor han sad til sin død 1404; han havde dermed genetableret en position, som allerede havde været hans faders, Claus Limbeks. Men at det skulle være dronning Margrethe, som forlenede ham med Riberhus, turde være højst tvivlsomt.

Efterhånden som meklenborgernes stjerne blegnede, og idet Schauenburgerne og Margrethe nærmede sig hinanden for at forsones i 1386, kunne Henneke Limbek ikke opretholde selvstændigheden i samme omfang. Da han i 1388 indbød borgerne i Brehmen til at komme til Ribe for at handle, skete det ifølge en beslutning af de holstenske grever og Margrethe om at håndhæve Ribes stabelret. Men han forblev herre over slotte såvel nord som syd for den dansk-slesvigske grænse. Præses har peget på, at Henneke Limbek ikke var holstensk råd og ikke deltog i styret af Holsten. Jeg skal tilføje, at vi heller aldrig træffer ham i hertugens følge i Sønderjylland. De to lejligheder, hvor han figurerer i hertugens breve, var han som nævnt Elisabeths mand. Der er for så vidt ikke grund til at undre sig over, at han, den mægtigste herremand i Sønderjylland, aldrig blev ridder. Han sad som herre over en dansk-slesvigsk græn-

---

ikke er med, må det skyldes, at den ikke hører til arven efter Valdemar Atterdag. Den tilhørte allerede 1372 grev Adolf og i øvrigt enkehertuginde Kunigunde.

sestat fra kyst til kyst. H. V. Gregersen har givet den gode forklaring på den manglende ridderværdighed, at ridderslaget forpligtede modtageren over for den, der tildelte det²⁸. Henneke Limbek optræder aldrig i den sønderjyske hertugs eller den danske konges følge²⁹.

III

Jeg skal til at afrunde. Dagens disputats behandler et lille land i en kort periode. Det ville dog være en fejltagelse at tro, at den ikke spænder over et ganske bredt felt, emnet er både politisk historie og institutions-, administrations- og adelshistorie. Kan man som opponent gribe sig selv i at have ønsket endnu flere aspekter eller en længere periode inddraget, bør man nok i stedet prise præses for, at han – i modsætning til adskillige andre – har skrevet en bog af overkommeligt omfang. Og en bog, der er venlig over for læsere og opponenter. Den er skrevet i et godt og klart sprog, og forfatteren tager sig plads til at gennemføre og forklare sine ræsonnementer omhyggeligt. Kildedokumentationen er omfattende og redelig, både i henvisninger og kildeuddrag og som oversigter i bilagsform. Det er denne læservenlighed og redelighed hos forfatteren, som tillader en opponent – ud fra bogen – på nogle punkter at danne sig en opfattelse der afviger fra forfatterens.

Jeg har, som det vil have fremgået, nogle indvendinger imod afhandlingen. Det falder i øjnene, at kærnen i bogens større andendel er problematikken om den holstenske adels indvandring. Og så vigtigt dette end er i sig selv og for afhandlingens proklamerede sigte, analysen af herredømmet over Sønderjylland, og så mange resultater der her end nås, må det siges, at den stærke fokusering på Sønderjylland, og her atter specielt på denne adel, medfører skævheder. Tillad mig et lille eksempel: Præses konstaterer, at de holstenske indvandrere foretrak at slå sig ned i det frugtbare Østlesvig, »mens midterlandets ringere jord ikke i særlig grad har lokket« (s. 135). Denne så sikre konstatering er imidlertid temmelig intetsigende. Hvor boede den sønderjyske adel, og hvor boede bønder-

28. H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland (1974), s. 130, jf. 128-29.

29. På et punkt tror jeg præses overvurderer Henneke Limbeks betydning. Han mener, at Johannes Thomesen (Lindenov), eneste sønderjyske ridder i 1397, kom frem takket være sin tilknytning til Henneke Limbek. Men Johannes Thomesen var dansk vidne på 1392-traktaten, lensmand på Kolding, fik formentlig ridderslaget i Kalmar 1397 og var 15/11 1405 vistnok dansk rigsråd.

ne? Jeg føler mig temmelig overbevist om, at deres præferencer var de samme som holstenernes.

En anden indvending gælder præses' trang til kvantificering. Den er udsprunget af et prisværdigt ønske om at få fast grund under fødderne, men fører til flere ejendommelige sammentællinger. Først og fremmest egner materialet sig imidlertid ikke til kvantificering, kildegrundlaget er for ringe. Det er af begrænset værdi at få at vide, at den holstenske adel i den behandlede periode såvel som i den foregående var bosat i hertugdømmet i et antal af ca. 60 personer (s. 177) – i sine mere forsigtige øjeblikke véd præses dog, at vi *kender* 60 personer. Det er vist oplysende, at et eneste brev fra Lolland (2/12 1397) anfører 15-16 dér bosatte tyske adelsmænd!

Når denne kritik er fremført, er det afgørende for mig at fastslå, at præses' arbejde giver os fast grund at bygge på. Det er en bog, der både afrunder og forøger vor viden om en betydningsfuld politisk og politisk-social udvikling. Analysen af Sønderjyllands lensforhold er særdeles vellykket (når bortses fra tolkningen af 1392-kilderne). Det er en overlegen sammenfatning af et ofte diskuteret emne, som må have alle chancer for at blive sammenfatningen. Og undersøgelsen af hertugdømmets interne forhold giver både langt sikrere oplysninger end de formodninger og den delviden, vi før har betjent os af, og bringer meget nyt. Så godt det overhovedet kan lade sig gøre, er dokumenteret, hvilke holstenske herremænd der kendes i Sønderjylland, hvilken rolle de spillede, og hvem der var de ledende. Der er en udmærket udredning af drostembedets historie, og meget mere. Særlig væsentlig forekommer mig konstateringen af fyrstemagtens svage stilling i Nordslesvig også under hertug Gerhard. Den leverer et bidrag til karakteristikken af fyrstemagt og lensmænd i det 14. årh. i det hele taget.

Den sobre og grundige afhandling med de ofte skarpsindige analyser er med rette antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

De gamle mænds krig

Ved cand.phil. Frede P. Jensens forsvar af sin disputats »Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570« den 11. juni 1982 var de officielle opponenter professorerne Troels Dahlerup og Svend Ellehøj. Manuskriptet til førstnævntes opposition udgives her, idet det alene har været underkastet en lettere redaktion med tilføjelse af enkelte henvisninger, supplerende noter m.v.

Højtærede dekan, højlærde professorer, vellærde doktorer, ærede tilhørere, kære præses:

Det er sandt at sige en meget spændende situation, dansk historisk forskning i øjeblikket befinder sig i; thi efter at vi i godt hundrede år næsten udelukkende har forsket i strukturer, i økonomiske og sociale udviklinger m.v., er det, som om vi nu befinder os midt i et opbrud (et »paradigmeskift« hedder det vist), for ikke at sige et brud med det hidtidige anonyme »klasseherredømme«, og denne bog

»Om Konger og kålhoveder og skibe og seglvoks«

hævder, at konger og krige, årstal, ja ligefrem datoproblemer, med alt hvad dertil hører, atter skal tages alvorligt som seriøse forskningsobjekter.

Derfor må det med det samme slås fast, at præses ikke er en enlig svale – det er ikke så forfærdelig mange år siden, at Martin Schwartz Lausten¹ opnåede den theologiske doktorgrad på et arbejde, hvis hovedtema realiteter var Christian III's udenrigs- og sikkerhedspolitik, medens Leo Tandrup² disputerede på Christian IV's Sverigespolitik frem til kejserkrigens begyndelse.

D.v.s. at denne bog ligesom »lukker hullet« ved at beskæftige sig med Frederik II og den Nordiske Syvårskrig, hvorved der nu omsider er skabt et solidt grundlag for en kommende »Dansk Udenrigspolitik« i 16.-17. århundrede.

Lad det være sagt med det samme, at jeg finder, at dette er et særdeles dygtigt og såre omhyggeligt udarbejdet værk, som jeg i og for sig ikke har så forfærdelig meget at indvende imod, men som det på den anden side er umådelig interessant at diskutere.

---

1. Martin Schwartz Lausten: Religion og Politik (1977).

2. Leo Tandrup: Mod triumf eller tragedie (1979).

Og specielt emnevalg og synsvinkler lader sig naturligvis altid diskutere: s. 12 fastslår præses, at »Krigen er – søgt rekonstrueret i dens militære, diplomatiske og indenrigspolitiske aspekter«, dog med visse begrænsninger, specielt med hensyn til den vigtige krigsfinansiering (s. 16f.), hvor kildematerialet er yderst hullet.

Nok er der for mig ingen som helst tvivl om, at der i og for sig er materiale til en bog om *hvert* af disse *tre* centrale emner; men præses skal netop have tak for dette forsøg på at demonstrere det meget væsentlige *samspil* imellem dem. Der må nu engang foretages et *valg*, og hvad enten man er 100% enig med præses i udvælgelsen eller ej, giver præses gerne gode grunde til sit valg, hvilket ikke blot er hans soleklare *ret* i sidste instans selv at bestemme, hvor slaget skal slås; men – som han tit og ofte betoner – med den yderst beskedne interesse for militærhistorie, som har kendetegnet dansk forskningstradition (s. 12), har han følt, at måske netop her var et specielt behov.

Og *samsillet* mellem udenrigspolitik og militærvæsen må aldrig glemmes, idet hele det militære væsen jo kan betegnes som udenrigspolitikens skraldemænd, der har til opgave at feje skårene op, når postelinet er blevet så medtaget, at selv diplomaterne ikke længere formår at klinke det.

Tilmed er det en ganske velskrevet bog om et særdeles spændende emne; men når jeg alligevel ikke tror, at arbejdet bliver helt den folkelige succes, som man i og for sig kunne vente om en skildring af Herluf Trolle, Erik XIV, slaget ved Axtorna, Daniel Rantzau o.s.v., skyldes dette nok i høj grad, at spændingen allerede udløstes, da præses afkastede en række excuser og appendices i tidligere udsendte arbejder.

Med disse forarbejder (vist hvad i filmsproget kaldes en trailer) har præses forlængst afleveret virkelige *hits* som Frederik II's ordblindhed samt angivet, hvad der for mig står som *bogens hovedtema: Peder Oxes skæren ned til normalstørrelse*³. Og ganske vist lever præses i dette værk fuldt ud op til de løfter, han derved har givet om omvurderinger af den hidtidige tradition; men dels har han således strategisk uklogt demaskeret sine batterier (vi har en anelse om, hvor slaget skal stå), dels er det nok en særdeles god bog, men herregud det var jo blot, hvad vi efter smagsprøverne havde ventet!

Med hensyn til det første hovedtema må jeg straks bekende, at det *militære* væsen er mig i høj grad ubekendt – men præses' påvisning af de

---

3. Specielt hans »Bidrag til Frederik II's og Erik XIV's historie« (1978).

talrige tidstypiske træk ved Stilles »indkredsningshypothese«⁴ (1976) skal dog nævnes. Ligeledes har hans myreflittige indsats i udlandets arkiver skaffet os forøget kendskab til adskillige bataljer: Fundet i Wien af dels en skildring af slaget ved Mored (her s. 79 note 19), dels af det mislykkede svenske angreb på Bornholm (s. 324 note 12), samt i Dresden endnu en skildring af slaget ved Axtorna (s. 147 note 49).

Særlig vigtig turde rehabiliteringen af de tyske lejetropførere være efter den behandling, de allerede i samtiden fik (»den gyldenstierneske krønike«, fulgt op af Troels-Lunds monomane tyskerhad), hvor Johan Hoyas krigsplan viser fuld forståelse for de specielle forhold, der gør sig gældende for en krig i Norden, herunder ikke mindst *flådens* betydning (s. 81f., også s. 67 og s. 37); omdateringen af »krigsplanen« 1563 til i stedet at være en lybsk plan for 1566 (s. 188, jfr. s. 90 samt 1978 s. 119f.), samt Akershus-affæren 1567 (s. 231), hvor præses (i note 8) desværre finder de tre kilder indbyrdes uforenelige⁵; først skal jeg dog anholde, at præses alene har anvendt Edvardsøns »Bergens Beskrivelse« i 1852-udgaven (vel strengt taget blot udtog), ikke i Brattegårds (komplette) nyudgave 1951-2 (iøvrigt efter Ledreborg 109 fol. i Kgl. Bibl.), samt gøre opmærksom på, at såvel Kancelliets Brevbøger som Norske Rigs-Registranter indeholder et ret så omfattende brevmateriale til belysning af undsætning m.v.⁶.

Når jeg før trak linien tilbage til andre moderne forskere med parallelle disputatsemner (af hvilke alene Schwartz Lausten har fundet nåde for præses' selektive litteraturliste – om hvilken et og andet kan sigs jfr. ndf. 531), så skyldes det, at adskillige fænomener, studeret i det korte forløb, let kan få en helt forkert vægt, medens man opnår en langt bedre forståelse gennem det århundredlange udenrigspolitiske perspektiv.

At Danmark umiddelbart foran fredsbruddet havde engageret sig i *Livland* ved at søge at skaffe den små hertug Magnus Øsel bispedømme m.v., har igennem tiderne højst forståeligt fristet forskere til her at finde, om ikke årsagen, så dog en væsentlig brik i spillet, et dansk engagement på svensk interesseområde; traditionelt sagt, at fyrstepolitikken således påtvang det fredelige danske folk og det ligeså fredelige rigsråd en krig

4. Historisk Tidsskrift 76, 1976, s. 1-24.

5. Hvad der i og for sig ikke er noget som helst mærkeligt ved, jfr. hans omtale af Moredslaget s. 79 (med note 19).

6. Hvilket iøvrigt også gælder Bohus-affæren, se s. 180f.

for et problem, som hele det arbejdende danske folk ikke havde fjerneste interesse for⁷.

Har jeg forstået præses ret, betoner han *det dynastiske motiv* (nederst s. 42, jfr. konklusionen s. 332) på bekostning af strategiske overvejelser, og vist som den første forsøger han at trække en linie ved (s. 43 note 24) at citere Jørgen Steen Jensens⁸ påvisning af, at man noget senere forsøgte sig igen, nu for at skaffe Hans den Yngre et stift.

Via Tandrup's disputats kom jeg selv lidt nærmere ind på såvel Øsel som især Bremen-Verden-sagen, og her gik det op for mig, at man vist aldrig fuldt ud har erkendt dette moments almene betydning, kort sagt *secundogenitur-problematikken* som et udenrigspolitisk problem!

Takket være det historiske Sønderjyllandskort er vi jo havnet i den opfattelse, at der så at sige ingen grænser var for, hvor mange yngre sønner der kunne placeres her. Men det var der faktisk, og med hele *tre* samregerende hertuger kan og vil man ikke mere (hvorfor de sønderborgske linier aldrig opnår fuld fyrsteanerkendelse); ja dr. Kroman – i berømmelig ihukommelse – har⁹ demonstreret et miniproblem ved at påvise forsøget på at placere hertug Hans' ældste søn i Strassburg, ganske som Tandrup skildrer Christian IV's energiske forsøg på at skaffe sin yngste søn Frederik et godt bispedømme.

Men nu er forholdet – som forlængst påvist af Schwartz Lausten¹⁰, at efter at Christian III's yngste broder Frederik dør 1556, gøres en indsats for at lade hertug Magnus overtage i hvert fald dele af dennes gejstlige besiddelser og krav, en politik, der endeligt bryder sammen omkring påske 1558, og da Øsel-muligheden dukker op netop i sommeren 1558, virker det unægtelig, som man må tage til takke med, hvad man uden alt for stort besvær kan opnå, d.v.s. Øsel (i stedet for det Bremen eller Hildesheim, som man selvfølgelig ville have foretrukket), altså i stedet for den traditionelle »strategiske konception« m.v. acquieserer man ved det næstbedste!

Hertil vil jeg da ikke underkende, at de aktivistkredse i rigsrådet, som præses fortjenstfuldt har fundet frem til (s. 42), kan have gjort sig visse forestillinger a la, ærgrer man Sverige derved, er der da altid opnået noget, og inden jeg om lidt går over til »partidelingen« i rådet, vil jeg her gøre opmærksom på, at Schwartz Lausten – desværre hidtil blot i visse

---

7. Jfr. Erik Arup: Danmarks Historie II, 1932, s. 566f.: »af virkelige, reelle aarsager, der kunde – undskyldte krigen, var der ingen«!

8. Hertug Hans den Yngre, 1971, s. 11.

9. Hertug Christian af Sønderborg-Ærø (Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, s. 291-302).

10. Op.cit. s. 196f.

løfterige noter til en afhandling¹¹ – indicerer en dansk aktivistisk politik, in casu en hævde af Roskilde bispestols traditionelle rettigheder på Rygen, vel at mærke i den udstrækning, Christian III's forsigtighed tillod dette (og trods Astrid Friis¹² synes Johan Friis ikke at kunne løbe om hjørner med kongen, i hvert fald ikke udenrigspolitisk!).

Da præses, utvivlsomt med rette, fremhæver de dynastiske momenter og bogen igennem betoner, hvor *isoleret* Sverige stod i den internationale politik, ville et par *stamtavler* givet have gavnet meget.

Vel kan præses have ret i (s. 332), at såvel Christian III som Gustav Vasa teknisk set var *usurpatorer*; men der er uægteligt store forskelle, når man f.ex. betragter det oldenborgske fyrstehus' lange og nære slægtsforbindelser over hele Nordtyskland modsat Vasa'ernes tilsvarende forsøg.

Tydeligt fremgår det værket igennem, hvilken rolle Danmarks nære forhold til *Sachsen* spillede, idet der ydermere her var en nær kontakt til den kejser, der som et andet FN kunne pålægge sanktioner; det være sig af handelsmæssig art eller ved at forbyde svenske hverninger i Tyskland (s. 173f. og s. 181).

Men lettest konstateres forskellene ved at iagttage, *hvilke* dynastiske kontakter det lykkedes Sverige at skaffe sig: en datter giftes med *greven* af Østfriesland (altså ikke engang en *rigsfyrste*), en anden ind i det ganske vist respektable markgrevehus i Baden; men den fulde »teknisk korrekte« genealogiske (ikke anførte) titel: Baden-Baden-Rodemachern antyder dog en afdelt sidelinie; og endnu mere sløres billedet ved den særdeles aktive svigersøn Georg Johan af *Veldenz-Lützelstein* (selv en Putzger slår ikke til her), der heldigvis siden benævnes *Pfalzgreve*, hvilket hjælper til at fastslå, at han realiter var en Pfalz-Simmern-Zweibrücken-Veldenz-Lützelstein, altså en forgrening, der siger spar to til vore Sønderjyllandsproblemer.

Den s. 192 nævnte hertug Magnus af *Sachsen* er sandt at sige »lidet betydelig«; men heldigvis forklarer i hvert fald registeret, at han sandelig ikke er hertug af, hvad vi forstår ved Sachsen, men af *Lauenburg* (hvis væsentligste rolle i denne forbindelse vel var at udgøre familiebåndet mellem Christian III og Gustav Vasa); man kan vel nærmest karakterisere ham som »fidusmager«. Og det er jo netop det karakteristiske, at Sverige *ikke kan vælge*, men gang på gang må tage sine forbundsfæller, hvor de byder sig, således hertugen af Sachsen-Weimar og den deraf

11. Kirkehistoriske Samlinger 7 VI, 1968, s. 529 note 10.

12. Kansler Johan Friis' første Aar, Scandia VI:2 (1933) og VII:2 (1934), repro. 1970.

følgende indblanding i »den Grumbachske handel« (således s. 105f. o.o.), hvilket bestemt ikke har øget kursen på svenske aktier i Tyskland!¹³

Dog forekommer det mig lidt upræcist (s. 307) at lade diverse rygter (og dem er der mange af, endnu flere, end præses meddeler os¹⁴) få en række mindre fyrstedømmer som Brandenburg, Preussen og Pommern ved Østersøen til at udvise »stor bekymring«, idet kilden (if. note 23) alene taler om den – iøvrigt højst intrigante – Hans af Küstrin (jfr. s. 126f. om Griebens saltprojekt), d.v.s. en brandenburgsk side- eller appanagelinie og sammes svigersøn (og formentlige arving?) Georg Friedrich af Ansbach¹⁵ (der ligger helt nede i Franken). Det falder mig lidt svært at få netop disse to placeret ved Østersøen og blive til en række fyrster. (Mon ikke præses her ved mere, end han agter at meddele sine læsere?).

Hvad der især har fængslet mig, og som jeg følgelig vil koncentrere mig om, er, hvad præses (s. 15) kalder »magtbalancen mellem kongen og rigsråderne«; hvad præses i 1978 kaldte »beslutningsstrukturen« (her s. 16), kort sagt hans (s. 18) forsøg på »at rekonstruere de mere afgørende beslutningssituationer«, selvom han – næsten for resigneret – hævder, at dette ofte kun er muligt i *begrænset omfang*, idet jeg er af den opfattelse, at præses tænkeligt kunne være nået et godt stykke videre – uden at jeg dog hermed tror, at hovedresultatet var blevet væsentligt ændret!

Kære præses: hvorledes foregik egentlig et sådant konge-rigsrådsmøde? (jfr. s. 18).

Strengt taget ved vi vel ikke meget; men fra Christian IV's tid, specielt efter 1621, hvor Erslevs udgave¹⁶ stiller et overdådigt materiale til rådighed, ved vi med sikkerhed, at kongen blot forhandler *skriftligt* med kansleren som mellemmand (hvorfor Christian IV med tiden ivrigt søger at få kendskab til eventuelt »mindretal«, omend totalt uden held).

Den bevarede rådsprotokol fra Frederik I¹⁷ viser noget tilsvarende, og præses selv anfører mange parallelle eksempler, således blev (s. 119) en

13. Ofte omtales den mecklenburgske hertug Johan Albrecht, hvis søn Christoffer som koadjutor i Riga var en af brikkerne i det livlandske spil. Men man kan dog ved omhyggelig læsning få indtryk af, at den ledende skikkelse i Mecklenburg trods alt var den anden hertug = Ulrik, der netop var dansk gift (!) og danskvenlig!

14. Antagelig har der ofte været tale om bevidst »misinformationsvirksomhed«. En påstået »almue-modstand« 1559 imod den unge konge omtales i Helsingør Stadsbog 1554-1565 (udg. Karen Hjorth i samarbejde med Erik Kroman, 1981, s. 83) og bemærkes allerede af P.V. Jacobsen (HT 1 V, 1844, s. 428 noten).

15. Om denne ikke uvigtige person se min anmeldelse af Leo Tandrup (op.cit.) i Historie 1980, s. 81.

16. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's tid 1588-1648, I-III (1883-90).

17. Udg. i Danske Magazin 2 V (1827).

»dagsorden« til Nyborgmødet 1564 »forelagt råderne til overvejelse«, hvorefter et udvalg sidst i dec. 1564 fremsender sit (skriftlige) forslag, hvorpå (s. 124) kongen sender diverse forslag til råderne og anmoder om deres *betænkning*; ja Danske Kancelli (KB) vrimler med disse kgl. majestæts betænkning etc., hvorpå rådet (eller dele deraf) bedes fremsende deres opfattelse!

Vi ved ikke ret meget herom; men i betragtning af materialets art bliver baggrunden for Troels-Lunds »roman« (s. 290) unægtelig særdeles tynd, idet hans opfattelse af kongens bortrejse under abdicationsaffæren jan. 1570 som »ejendommelig« i virkeligheden kan betragtes som yderste (formelle) hensynsfuldhed, at lade råderne søge at nå et resultat, fuldstændigt ubundet af den *helt* fraværende monark!

Specielt finder jeg, at præses i betydeligt omfang betjener sig af *negative* argumenter a la »der er ikke grund til« etc. i sit forsøg på at skære Peder Oxe ned til normalstørrelse, hvad der vel i realiteten er en fuldendelse af Heises kritik af Grams teori: »thi derom véd man i Virkeligheden ikke det mindste«¹⁸.

Helt centralt står dog opgøret med traditionen om et *krigs- og et fredsparti* i rådet, som minsandten kan spores tilbage til Vaupell (1891; morsomt så plumrede kilder den radikale tradition har øst af, når Arups holdning til Christian IV står lige så meget i gæld til kaptajn Rockstroh, som hans kritik af Frederik II gerne skyldes oberst Vaupell).

Og denne tradition opsamledes i 1939 af Poul Colding¹⁹, der (bl.a. via en fejltolkning af Resen, her s. 63ff.) »udfra et almindeligt kendskab til rigsrådernes stillingtagen og temperament« (en psykologisk-intuitiv metode?) fandt et krigsparti af *ynge* imod et fredsparti af *ældre* råder, bl.a. med det absurde resultat, at flådechefen Herluf Trolle og forsyningstjenestens leder Mogens Gyldenstjerne således skulle stå på hver sin side, skønt deres indbyrdes korrespondance dokumenterer et særdeles nært venskabsforhold (jfr. her s. 157).

Og præses fastslår da (s. 157) existensen af, tør man sige et pro et kontra Peder Oxe-parti, eller bedre: (s. 156) en *fraktionsdannelse*, der var *ældre* end krigen og som går tilbage til 50'erne, og som gik »dybere« (bedre vel: havde helt andre, antagelig privat-magtpolitiske årsager?). Men den kan såmænd spores helt tilbage til Peder Oxes hjemkomst 1539

18. HT 5 V, 1885, s. 369.

19. Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III's og Begyndelsen af Frederik II's tid, s. 487.

(gods- og arvestridigheder). Jfr. hertil den udmærkede studie 1979²⁰, hvor modsætningerne synes at ligge på »et lavere plan« (Peder Oxe + Brockenhuuserne kontra Herluf Trolle m.fl., medens såvel Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne som endog storebror Børge Trolle synes at bebragte sagen fra et mere »ophøjet, neutralt« stade).

Alligevel finder jeg ikke kritikken imod traditionen ført til bunds: allerede s. 39 ser vi den aldrende kansler med en kreds af råder være *positive* overfor et engagement i Livland 1558 – med henvisning til Knud Rasmussens disputats²¹, i hvilken anledning min højt ærede kollega andenopponenten i sin anmeldelse²² netop uddybede Johan Friis' »aktivisme« i et sådant næsten »historisk« traditionelt problem (jfr. ovf. om Rügen). Og når vi kommer frem til sommeren 1568, finder vi (s. 279) – logisk nok – Johan Friis i spidsen for »rådets hårde linie« ligesom i august 1569.

På denne baggrund må jeg undres, når vi (s. 302) møder »en mere forsigtig linie« – »vel først og fremmest repræsenteret af Johan Friis« (og det netop angående hans hjertebarn Livlandssagen!), og ligeså (s. 304) »er det *antagelig* Johan Friis, der igen har haft betænkeligheder«!

På denne måde bliver der en vis formel logik i konklusionen s. 333, hvor præses finder, at »Johan Friis synes at have vaklet«! Ja når præses efter tid og lejlighed lader ham repræsentere bløde og hårde linier, så er der unægtelig en vis vaklen til stede, men hos hvem?

Og i alle tilfælde synes konklusionen at fornægte de allerede opnåede fremragende resultater, idet delingen af rådet i et krigsparti af yngre og et fredsparti af ældre råder, d.v.s. den Coldingske teori, her (s. 333) genopstår i al sin komik!

Skal vi endelig psykologisere, vil jeg finde det rimeligst, at *unionspolitiske traditioner* var mest levende blandt de ældre råder (jfr. svenskernes had imod Johan Friis), specielt en Otte Krumpen og en Mogens Gyldenstjerne, der fødte under kong Hans (begge særdeles aktive i Sverige 1517-20) må have truffet folk, der har kendt Erik af Pommern, ja eventuelt mødt gamle mennesker, der som børn kunne have set dronning Margrethe²³.

Med hensyn til rådet og juridiske formalia har præses (s. 155) utvivl-

20. Omkring Peder Oxes fald, HT 79, 1979, s. 325.

21. Den livländische Krise 1554-61 (1973).

22. HT 78, 1978, s. 286f.

23. Iøvrigt hævdede en netop i anden halvdel af 16. årh. levende adelstradition, at Knud Henriksen Gyldenstjerne (Mogens Gyldenstjernes farfar) skulle have været tronkandidat 1448 (se Poul Enemark: Kriseår 1448-1451, 1981, s. 22f.).

somt ret i, at rådet normalt *ikke* besad nogen kooptationsret; tilsyneladende kongeløse dog undtaget (således 1481-83, 1523 og måske Corfitz Ulfeld 1563)²⁴.

S. 18 beklagede præses, at han ofte havde måttet benytte en forenklet »beslutningstagningsmodel«, hvorfor han – sikkert med rette – gør en del ud af at søge fastslået, hvilke råder der var (eller kunne være) *tilstede*, når vigtige beslutninger toges; en fornuftig og farbar vej, der dog trods præses' gennemgående omhu og sans for væsentlige detaljer virker lidt tilfældigt gennemført.

S. 197 diskuteres et politisk møde sept.-okt. 1566, hvor en indkaldelse savnes, og kun få råder synes at have været til stede (præses gør desværre ikke ret meget ud af det næppe uvæsentlige spørgsmål: *det hjemmевærende råd*; et sådant vil f.ex. normalt ikke blive indkaldt, da det jo er til stede!). Men en i KB (1. okt.) protokolleret *rettertingsdom* anfører dog fem råder, netop en inderkreds af »den gamle garde«, den 72-årige kansler, Otte Krumpen 81, *Magnus* (SIC) Gyldenstjerne 85 (81?), den betydeligt yngre Børge Trolle på blot 65 samt kongens personlige ven den purunge Holger Rosenkrantz på godt og vel 50.

Fire råder antages at være ved hæren, og Troels-Lund har følgelig næppe ret i at kalde det et egentligt rådsmøde; men hvorfor kan Jørgen Lykke, Otte Brahe og Jørgen Rosenkrantz *ikke* have været der?

Kilden må være note 12 (KB 9. okt.), d.v.s. en række breve om deres len, hvor de antages (»tilsyneladende«) at have opholdt sig. Men, kære præses, de selvsamme ordrer gives også til *Holger Rosenkrantz*, d.v.s. at han ifølge denne argumentation *ikke* skulle have været i København, skønt han vitterligt var der 1. okt.!

Præses kender kongens Flensborg-ophold i september (i anledning af den irriterende slesvigske lenssag, som præses klogeligt holder ude af det spegede spil, selvom den faktisk optager en så stor del af rådernes tid, at det ærligt talt virker, som om kongens onkler fisker i rørte vande og søger at udnytte Danmarks betrængte situation).

Men i august var kongen (efter endnu en tur til Flensborg) atter i København, hvor en rettertingsdom af 26. aug. (KB) opregner *hele ti råder* (de fem + de tre samt endnu to, men selvfølgelig endnu ikke Peder Oxe!), og det er altid kun et *minimum*, der optræder ved rettertinget. Og her udgik blandt andet *skattebrev* til købstæderne netop 26/8, hvorfor *dette* kunne være rådsmødet, det følgende i oktober blot »det hjemmевærende råds« effektivering m.v.

24. Utrykt specialearbejde af Aage Andersen, Aarhus Universitet 1974.

Dette og lignende fik mig til at studse over, at præses (jfr. kildeforetegnelsen s. 354) praktisk talt ikke har anvendt rettertingsarkivet (men kun disse undtagelsesvis i KB protokollerede domme).

Til min skuffelse er der faktisk særdeles god grund dertil, idet rigsdomstolen i lange perioder af krigen simpelthen ikke fungerede (jfr. f.ex. KB 14/3 1567, der indkalder en herredag, fordi der i lang tid ikke har været nogen). Men lidt mere materiale er der dog, især i de mange ad anden vej bevarede domme (det være sig Kolderup Rosenvinges Gamle danske Domme eller den nye udgave af Danske Domme II, 1979).

For at tage blot ét eksempel tog kongen under fredsforhandlingerne i Stettin 1570 til Nykøbing slot (s. 322f.) for at være så nær begivenhederne som muligt. A propos kommunikationen, som præses (if. indledningen s. 18) lægger vægt på, er det bemærkelsesværdigt, at afslutningen af den grumbachske handel (s. 221) den 13. april 1567 kan meddeles så hurtigt til Danmark, at der via Danske Kancelli 30. april beordres takkegudstjeneste over hele riget! (KB).

Og da kongen 26. sept. 1570 skriver sit »bitre og nedtrykte« brev, var (s. 322) Peder Oxe og Johan Friis til stede (jfr. note 8, d.v.s. if. KB).

Men strengt taget var kongen taget til Nykøbing allerede i juli, hvor han (både if. KB og DD) 20/7 holdt retterting med hofmester, kansler, vennen Holger Rosenkrantz samt den lokale råd Erik Rud.

Nok nåede kongen lidt forsinket (s. 321) til København for at mønstre adelsrytteriet, men også for 7.-8. aug. at holde retterting med hele 11 RR (Retterting + DD). Og da han igen er i Nykøbing, finder vi – foruden de to førnævnte rigsembedsmænd – såvel Erik Rud som jyden Bjørn Kaas til stede (såvel i KB som i DD).

Og det er øjensynligt denne kommen og gåen af råder (det være sig til og fra Nykøbing, eller blot med i eller udenfor domsafsigelsen?), præses (s. 323) har bemærket, idet det ved omtalen af instruktionerne af 23.-24. okt. hedder, at her var såvel hofmester, kansler som Børge Trolle, Otte Brahe og Bjørn Kaas til stede, *uden kilde* ganske vist, men givet den i KB anførte rettertingsdom af 25. okt.!

Her kunne jeg blive ved i timevis med tilsvarende eksempler, men kun sjældent svækker den slags hovedthesen, snarere skabes der herved endnu mere fyldestgørende argumentation for præses' generelle opfattelse.

Blot et sidste eksempel, vedrørende forhistorien til de mislykkede *Knærdforhandlinger* 1569 (her s. 273ff.).

Ganske kort hedder det (s. 274), at »Rigsrådet indkaldtes til et møde 22. juli« (uden note = KB); men ifølge indkaldelsen (NB af 28. juni!) af blot 12 RR, tilsyneladende en sær samling: kansler, men ikke hofmester,

Peder Skram, men ikke rigsmarsk, Børge Trolle, men ikke Holger Rosenkrantz, den ældgamle (vist ret passive) Oluf Munk, men ikke Bjørn Andersen o.s.v. –

En stor del af forklaringen ligger utvivlsomt i, at Peder Oxe var i byen (evt. »regeringsråd«) og følgelig ikke behøvede indkaldelse, hvilket naturligtvis også gjaldt Bjørn Andersen (Kbh. lensmand) og eventuelt rigsmarsken (der dog også kunne være ved fronten).

»Medens disse begivenheder udspillede« indkaldes Nørrejylland's statholder Holger Rosenkrantz så sent som 14. juli (!), da kongen egentlig ville spare ham for en extra rejse, idet han var udset til en nok så væsentlig rolle sammen med forhandlingsdelegationen Johan Friis og Jørgen Rosenkrantz at skulle med kongen til Helsingborg sidst i juli (St. Olai); måske en antydning af, at tyngdepunktet er blevet forskudt fra forhandlings- og observationsgruppen (der tilsyneladende ikke nåede videre end til Helsingør = KB) og til *plenum*, d.v.s. rigsrådsmødet!

Med de oprindeligt (12) indkaldte, de eventuelt tre tilstedeværende samt den exprestilkaldte Holger Rosenkrantz har vi hermed *et fuldtalligt rådsmøde, der 25. juli 1569 medbesegler* kongens store fundamentsbrev på studiestøtten til de københavnske studenter (den intellektuelle oprustning har tilsyneladende også statsmagtens bevågenhed, og det i denne kritiske situation!).

Men nu er der faktisk *17 beseglere* tilstede, uanset at vi på grundlag af præses' omhyggelige rådsbilag (s. 349ff.) næppe kan finde mere end 16 rigsråder²⁵.

For at kunne løse denne gåde må vi vende os til s. 206f., der næppe så meget skildrer Mogens Gyldenstiernes »fald« som Peder Oxes fremgang. Højest forvirrende skriver præses såvel om denne afgang fra statholderposten (og dermed fra regeringsrådet) som (s. 206 øverst) om hans »udtrædning (SIC) af statstjenesten«, hvilket sammenholdt med rådsbilaget (s. 351) dog alene kan forstås som, at den gamle mand (også) er blevet afskediget som råd (omend nok så meget »i nåde og efter ansøgning«)²⁶.

Meget tyder på, at den ældgamle mand er blevet boende sine sidste

25. At der kan findes fejl i aktstykkerne, er præses naturligtvis udmærket klar over, jfr. s. 70 note 24, hvor det (vist lidt ukorrekt) hedder, at – den forlængst afdøde – Iver Krabbe 1563 *medbeseglede!* Præses har vel som os andre blot set kopiteksten i Danmark-Norges Traktater? Originalen (mon fortsat i Lübeck?) har forhåbentlig Otte Brahe, der ifølge Kronens Skøder vist var tilstede 13. juni 1563.

26. Kongebrevet af 30. jan. 1567 (Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre III s. 184f. I det flg. cit. MG), der forskåner hr. Mogens »med statholders befaling«, er af modtageren egenhændigt påtegnet »om et nadygt forloff«.

leveår i Købmagergade (d.v.s. at det evindeligt citerede – her s. 205 – »neder i byen« kan forstås rent bogstaveligt), og alene ved denne ikke-kontroversielle handling kommunitetsbrevets udstedelse²⁷ ses han *i funktion som rigsråd*. Familiebrevene er for uformelle til at kunne hjælpe; men adskillige udlændinge (der kan være lidt bagefter med efterretninger) stiler ham fortsat *rigsråd*, således fra London 1567 12. april²⁸, Bryssel 28. juli²⁹, 1568 fra Stettin 30. juni³⁰, og selveste grev Günther af Schwarzburg i oktober 1568³¹; ja da kgl. majestæt 24/2 1569 sender ham det bekendte beskyttelsesbrev, er det stilet til »wor mand och raad«³².

Men naturligvis var hr. Mogens' optræden her en engangsforestilling; procesforordningen af 7. sept. har blot 15 råders deltagelse, d.v.s. uden de nu vel nærmest døende Mogens Gyldenstjerne (død 9. okt.) og Oluf Munk (død 24. nov.).

Da et af de mest fascinerende aspekter ved rigsrådet er det veritable gerontokrati, alle disse gamle gutter, der bogstavelig talt skal bæres ud af scenen, vil jeg et øjeblik dvæle ved selveste *Otte Krumpen*, rigens marsk, hvor præses lidt vel i traditionens fodspor har opholdt sig ved kongens kølige tone (såvel s. 85 som s. 230)³³.

Jeg har en dyb mistanke om, at man for at fremmane »partidannelser« m.v. har lagt alt for meget ind i brevene og ikke iagttaget selve *det konkrete holdepunkt*, kongens voksende irritation over at have en rigsmarsk, der er for gammel til at udføre embedets pligter (derimod ses han særdeles hyppigt i funktion som regeringsråd m.v. sammen med de andre oldinge). Vel lykkes det i 1567 at få ham til at opgive marsktitlen; men i selvsamme brev, hvor Frans Brockenhuus 17. aug. 1567 først benævnes marsk, optræder Otto Krumpen umiddelbart efter som ældste råd (!) (KB), og igen 31/8 (KB og DD) samt 19. sept. (DD = Retterting og GdD) – og på trods af præses' »næppe« (efter note 57 til s. 208) *indkaldes* han faktisk 20. juli 1568 (til møde 31. aug. = KB), men ses ikke at have mødt op, d.v.s. død mindre end året efter. Også her er rådsbilaget s. 351 (formelt) mindre korrekt.

Ikke mindst på baggrund af præses' livfulde skildring af samtidig

---

27. Mon ikke det som en art alienation af rigens eje har krævet rigsrådets tilsagn, hvorfor hr. Mogens realiter gjorde universitetet en tjeneste ved at møde op?

28. MG III s. 189.

29. Ibid. III s. 195.

30. Ibid. III s. 206.

31. Ibid. III s. 209.

32. Kirkehistoriske Samlinger 3 III, 1881-82, s. 216f., jfr. MG III s. 223 (i udtog).

33. Bemærket allerede af P.V. Jacobsen (HT I V, 1844), der iøvrigt på det nærmeste foregriber ordblindhedsthesen (ibid. s. 410 med note 3).

»svensk statsskik« turde denne kongens *hensyntagen* til de gamle mænd være bemærkelsesværdig. En tilsvarende langmodighed vises ikke yngre råder; stakkels Jacob Ulfeld slår rekord ved i sit lange liv hele *to gange* at blive fyret; og mest eklatant er vel rigshofmester Ejler Hardenbergs afsked juli 1565 – og da forskningen ret enstemmigt betoner, at denne hofmester (alene) ikke ses specielt at have beskæftiget sig med økonomiske anliggender³⁴, turde dette være årsag nok.

For dette meget centrale *kapitel II* (s. 194ff.), som præses (ifølge note 3) har måttet høre en del mundtlig kritik for, stiller jeg mig positiv, forventningsfuld positiv:

Siden Grams dage har der jo været opfundet stadig flere og bedre grunde til, at Peder Oxe har skullet dominere scenen; de mange store og gode handlinger kunne jo ikke så godt skyldes hverken den uduelige konge eller den gammelmandsforsamling, der faktisk kommer til at dominere rådet efter de mange udrensninger – skønt netop disse dog ellers (som påpeget s. 208f., jfr. også s. 155) viser en hidtil *uset* stærk kongemagt (bortset fra den helt ekstraordinære borgerkrigsagtige situation 1536 er der mig bekendt aldrig før eller siden fyret råder i sådant omfang?).

Derfor er jeg glad for den – omend nok så beskedne – »rehabilitering«, der her sker specielt af Mogens Gyldenstjerne, hvis indsats under krigen (s. 206) eftertiden glemte, ja selv Astrid Friis måtte i DBL³⁵ nøjes med et: »Den gamle mand har næppe været opgaverne voksen«! (en helt coldingsk intuitiv antagelse, hvor glosen *næppe* utvivlsomt skyldes manglende belæg!).

Det er givet korrekt anført, at hans rygte har lidt under hans berømte økonomiske pedanteri (»man glemte ikke hans forsigtighed i pengesager«, skriver præses s. 206), hvor kilden dog netop er fra en *Brockenhuus* (d.v.s. Oxevenlig), og såvel hans omhyggelige regnskaber over udlæg til børnene³⁶ som hans yngste søns brev til Herlufsholm angående regnskab for de resterende *8 skilling* (!)³⁷ har ikke talt til hans fordel, rent menneskeligt set – og det skønt en mand, der forlangte bilag for børnenes lømpepenge og talte udleverede hesteskosøm (!), i virkeligheden måtte være sin vægt værd i guld på Bremerholm!

Faktisk burde man vende situationen på hovedet og stille problemet

34. Senest Jens Engberg: Dansk Finansforvaltning i 1640'erne, 1972, s. 34f.

35. 3. udg. (1980) gentager her blot 2. udg. (1936), som igen er bygget over A. Heises artikel i 1. udg. (1892). Udtrykket er dog en betydelig modification af det arupske dictum: »som aldeles ikke viste sig sin opgave voksen« (Erik Arup op. cit. II s. 573).

36. Danske Magazin 6 II, 1916, s. 289ff.

37. MG III s. 240.

således: hvorfor i al verden slæbte man sig det meste af krigen igennem med en »finans- og marineminister«, der allerede ved krigsudbruddet var godt og vel firs år (82/78)?

At han næppe har tilhørt et »fredsparti«, har præses (s. 157) berørt – herunder hans nøje samarbejde med Herluf Trolle som ikke mindst med broderen Børge Trolle, denne noget profilløst blege skikkelse, »det evige komited medlem«, men givet meget indflydelsesrige rigsråd.

Intet under, at Johan Friis – med en rest af sin ungdoms spøgefuldhed – benævner hr. Mogens »Danske Brandh van Wewerlin«³⁸ – a la »gamle krudtkarl« (idet »Holger Danske« jo ikke går med en Holger i rådet). Thi denne mand havde ikke blot gjort Sverigesfelttoget 1517-20 med – han havde forsvaret Akershus imod Christiern II 1531, ført flåder i 1540'erne og endnu som ca. 70/75-årig i 1555, hvorefter han omsider går i land og som statholder fra 1558 bliver ansvarlig bl.a. for flådeudrustningerne – og ikke blot synes udnævnelsen af (den vist højst ineffektive) Ejler Hardenberg til hofmester ikke havde mindsket hans greb om finanserne; i Norge tror Walckendorf (29. april 1558), at Mogens Gyldenstjerne er blevet rigshofmester!³⁹

Måske er der tale om en nedsat aktivitet ca. 1561/62⁴⁰, da kongen 15. aug. 1562 (KB) *straks* ønsker ham (fra hans skånske gods) til København i anledning af Polen-forhandlingerne (her omtalt s. 56f.); men den svage-lige mand er næppe kommet, da Johan Friis 24/8 skriver, at han har undskyldt hans fravær overfor kongen »men det var godt, om du var her for allehonde sagers skyld« – hvis kongen skulle skrive igen, så kom, hvis det er muligt (selvom kongen næppe vil stille et krav)⁴¹.

Og i anledning af det *iligen* indkaldte rådsmøde til palmesøndag 1563 (her s. 63) skriver Johan Friis igen indtrængende 19. marts, »hvis hr. Mogens er for svag til at gå på slottet, så *kom alligevel*, da han kan blive på gården i byen«⁴² – bortset fra Resen-skildringen kendes dette vigtige møde faktisk bedst fra disse breve!

Atter 24/5 (KB) finder vi en kgl. indkaldelse til rådsmøde 8. juni, omend hr. Mogens næppe er kommet – men så spidser krisen til; 28. juli skal hr. Mogens (førstnævnt!) sammen med kansleren, Børge Trolle og Frans Brockenhuus (samt rentemesteren) være regeringsråder i Køben-

38. Udat. (tidligere henført til 1560); MG II s. 268. Didrik af Bern og hans paladiner var et yndet tema i de sikkert da moderne historiske folkeviser.

39. MG I s. 426.

40. Colding op. cit. s. 213 taler ligefrem om afsked.

41. MG II s. 197f. Om evt. sygdom se lægebrevene af okt. 1562, *ibid.* II s. 204ff.

42. *Ibid.* II s. 218.

havn, og af brevvekslingen med kongen 31. juli og svaret 1. aug. ses han atter i *fuld funktion* som statholder⁴³, bl.a. vedr. flådeudrustningsdetaljer!

Jeg vil faktisk vove at sige, at hvis flåden da havde haft en signalkode, burde Holmen sidst i juli 1563 have sat signalet: »Hr. Mogens er tilbage«! Vi er beredt – nu kan svenskerne bare komme an!

Ganske vist svigter KBs registre fra 1566 m.h.t. »regeringsrådet«; men selv uden et sådant, er det konsekvent til kansler, statholder og rentemester, at kongen skriver, eventuelt suppleret (12/4 1566) med Otte Krumpen, Børge Trolle og Frans Brockenhuus.

Det er jo netop en sådan forsamling, der suppleret med Holger Rosenkrantz er i København, da Peder Oxe 24. april 1566 genvinder den kgl. nåde (KB, her s. 194, jfr. 1978), og iøvrigt også i sept. 1565, da lejdebrevet udstedes (s. 146 med note 43), hvor også Jørgen Lykke og Erik Rud er tilstede (KB 21. sept.), idet dog kongen var på Helsingborg (!), mens råderne kraftigt ønsker ham til København!

Og som jeg tidligere omtalte kongens *to* Flensborgophold midt i 1566, er det værd at bemærke, at da kongen 23. juli er på vej hjem, skriver han fra Sorø, at han gerne ville en 14 dages tid på jagt (i Odsherred, hans kære Nygaard); men hvis det bliver nødvendigt skal *hr. Mogens* bare skrive (KB), så kommer han. D.v.s. at der er tale om et vist mål af tillid til oldingens konduite og administrationsevne.

Og mens som sagt rigshofmesteren fyres på gråt papir (under en krig har man ikke råd til kransekagetopfigurer, jfr. ovf. om Otte Krumpens marskstilling), er der ingen *klager* over hr. Mogens' forvaltning (de opgaver »han næppe var voksen«), men derimod nok over, at rentemesteren Joachim Bech »tit-- viser sig meget rådløs«, mon ikke direkte på Mogens Gyldenstiernes foranledning? (KB 1565 21/7, jfr. også 1566 20/10). Ja, selv hans hustrus død 1. august 1564 ses ikke at give det mindste afbræk i hans embedsførelse!

Jeg må tilstå, at jeg netop på denne baggrund er extra positiv overfor præses' holdning til *Sundtoldsproblematikken* og hans kritik af den med tiden udbyggede Peder Oxe-tradition. Men selvom der grundet forarbejderne i 1978 gås hurtigt frem her i kapitel 11, forekommer dette mig dog et for vigtigt spørgsmål for den almene Danmarkshistorie til at kunne passere helt uden kommentar.

Det er morsomt, at Ludvig Holberg lægger toldreformen tilbage til 1566, d.v.s. *før* Peder Oxe trådte til; ja et svensk manuskript (1978 s. 61,

43. Ibid. II s. 224ff.

note 58) kan give Peder Oxen *skylden* for at have indført den allerede 1558 (!). Og som Holberg lader spanierne klage over den nye told 1562, har Resen⁴⁴ en engelsk klage 1561 (!).

Er det tilfældigt, at Aksel E. Christensens disputats⁴⁵ slet ikke nævnes her? Thi ifølge dennes korte oversigt kendes i hvert fald »værdiafgiften« 100 penge såvel 1548 som 1550.

Måske har man lusket værdiprincippet igennem ved at begynde med at opkræve »lygtepenge« (fyrafgift, d.v.s. til søfartens egen fordel) som en (yderst beskedne) lasteaftgift, hvis ringe størrelse det ikke var værd at gøre ophævelser over?

I hvert fald det i Hjelholts skriftprøver⁴⁶ gengivne regnskabsbrudstykker for 1560 viser evident en detaljeret opgørelse af *lasten*, og i 1561 – skriver Aksel E. Christensen – skærpes dette. 26. juli 1562 kommer forordningen om skarpere klarering i Helsingør, 1563 2/3 om Bælttolden m.v., og fra 1563 anføres fyrgengene nu i selve toldregnskabet!

Intet af alt dette kan tillægges Peder Oxen, lige så lidt som de øvrige (her s. 196) omtalte finans- og administrationsreformer (den »mærkeligt oversete« toldreform af januar 1566 ophævedes dog få måneder efter⁴⁷, men viser i hvert fald, at selv uden Peder Oxen var der vilje og evne til at lægge store planer, in casu ensartethed ved alle importhavne):

Præses har langt mere, end han her dokumenterer, ret i, at alt således var *lagt til rette* for den sluttelige gennemførelse af den store reform, den fulde overgang til lastetold 1566/67, da Peder Oxen vendte hjem, overtog finansforvaltningen og følgelig i udlandets øjne blev den *skyldige*, i dansk tradition omtolket til den ansvarlige, d.v.s. han får *æren!*

Og med præses' sans for negationen har vi nu ganske overbevisende grunde til *ikke længere* at tro på traditionen – men hvem skal vi da i stedet give denne ære/skyld?

Som præses bemærkede allerede i 1978 (s. 67) har Nina Bang 1896⁴⁸ påvist, at den ængstelige tolder, der jo får alt bavlet med skipperne, bliver chokeret over de nye toldsatser, hvorfor han omgående henvender sig til »kompetent myndighed« med forslag om, at han »på eget ansvar«

44. P.H. Resen: Kong Frederichs den Andens Krönike, 1680, s. 56. Den danske afvisning af klagen skete med henvisning dels til engelske toldforhøjelser, dels til prisfluktuationerne (vel den begyndende virkning af »prisrevolutionen«), hvorfor man argumenterede for en »indexering« af tolden.

45. A.E. Christensen: Dutch Trade to the Baltic, 1941, s. 293ff.

46. Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen, 1940 o.o., nr. 6.

47. V.A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve I, 1887-88, s. 301f. og s. 307f.

48. HT 6 VI, s. 530ff.

giver det udseende af at lade dem slippe lidt billigere end efter den nye toldrullens strikte ordlyd, bare de hoster op med kontanter (og derved i princippet anerkender den nye told), og dette accepteres! Men hvem er denne myndighed, som tolderen omgående henvender sig til? Selvfølgelig *kgl. majestæt* på Frederiksborg (6/3 1567; mens Peder Oxe i hvert fald dagen før var i Kbh., KB).

På den anden side er det ikke urimeligt, at dette lange arbejde, der øjensynligt har været *undervejs igennem otte år*, har involveret visse råder (ellers fik Frederik II aldrig tid til at tage på jagt), hvorfor spørgsmålet er, hvilken råd, der i perioden 1558-66 kunne tænkes mest engageret og mest kyndig i Sundtoldsproblemer?

Naturligvis statholderen på Københavns slot; thi uanset om han er lensmand på Krogen og/eller København, er det ikke blot med ham, at tolderen konstant brevveksler om diverse løbende problemer (jfr. det vigtige s. 146 note 43 nævnte tolderbrev, der giver godt indblik i holdningerne indenfor rådet, in casu Mogens Gyldenstiernes gode samarbejde med Johan Friis som Børge Trolle); efter Sander Leyels død er det gennem Mogens Gyldenstjerne, at Jens Mogensen Rosenvinge udnævnes til ny tolder marts 1560⁴⁹. Og det er også ham, vi finder som søfartsexpert⁵⁰, der 1560/61 er travlt beskæftiget med *den nye søret* (9/9 1560-9/5 1561).

Så når præses (s. 206) lader Peder Oxe udfylde det ved Mogens Gyldenstiernes afgang opståede tomrum (og det har næppe været ringe), kan vi vel omvendt sige, at *først* ved hans hjemkomst kunne man omsider *undvære* den nu 86/82-årige hr. Mogens, der ses selv at have ønsket at gå af – intet under!!

D.v.s. at den penible Wobitzer-affære vel udmærket blot kan være den *udløsende* faktor, jfr. kongens omhu for »at statuere exemplar« overfor adelens almindelige økonomiske vrangvillighed (efter krigen ordnes sagen i hvert fald tilsyneladende i »mindelighed« (KB 30/10 1570), d.v.s. afsked i »nåde«).

Derpå får (naturligvis) Peder Oxe »den stilling, som han synes selvskreven til« (s. 207); men præses kunne godt have bemærket den »afbalanceren«, der reelt foregår med udnævnelserne i 1567:

Ikke blot fungerer han som den perfekte kongetjener (s. 208 øverst), næsten parallelt til Anders Bille (iøvrigt hr. Mogens' morbror), der ca. 1539 bliver taget til nåde og derpå virkelig lægger sig i selen for at vise sig fortjent til den kgl. nåde – (statholderstillingen skal selvfølgelig besættes

49. MG II s. 29ff., bekræftet af kongen 27/3 (KB).

50. Jfr. A.E. Christensen op.cit. s. 301.

omgående), men samtidig med, at Peder Oxe udnævnes til hofmester, bliver *Frans Brockenhuus*, (d.v.s. en mand, hvis »krigsiver« vel ingen har tvivlet på) rigsmarsk 17. august 1567 (se s. 230 ned.). Og inden årets udgang er kongens personlige ven Holger Rosenkrantz blevet statholder i Nørrejylland (9. dec.) med løfte om en særskilt (adelig) *rentemester*; egentlig en alvorlig beskæring af rigshofmesterens myndighed, omend det realiter blot ender med en jysk (borgerlig) renteskriver (17/5 og 6/9 1568).

Også de tre i marts nyudnævnte Rigsråder (s. 208, jfr. s. 350) viser dog kongestyrke, ja netop den store udnævnelsesdag 17. august udnævnes nok en rigsråd! Og det er dette stærkt kongepregede råd, der i foråret 1567 særdeles hyppigt optræder i kongens nærvær⁵¹.

Alt i alt er der tale om et for vor tid hæderligt stykke boghåndværk; jeg har kun talt tre (3) horeunger (s. 201, 303 og 328), men desværre adskillige typografiske urenheder i konklusionen (f.ex. s. 339!).

Der er også gjort et omhyggeligt arbejde med kilde- og litteraturfortegnelserne, men hvor er Landberg? Han optræder kun i forkortelseslisten s. 6, hvis øvrige arbejder er anført begge steder!

Den s. 87 note 46 cit. Boserup m.fl.: Extracta ses ikke i litteraturfortegnelsen⁵².

Derimod er *navneregisteret* højst irriterende, blandt andet kunne de fleste problemer have været løst ved simple henvisninger, f.ex. den ikke uvigtige Bjørn Andersen af slægten Bjørn, der som de fleste her konsekvent skal søges under *patronymicon*!

Mange ved selvfølgelig, at den uheldige admiral Hans Lauridsen (s. 184f.) var af slægten Baden, men han skal findes under Lauridsen (parentes: Baden), medens vel kun specialisterne har en anelse om, at hans kollega Christoffer Mogensen var en Handlingmand (se Mogensen). Den *rigtige* Gøngenhøvding skal findes under Pedersen, Mikkel, ikke engang med et »Gønge« i parentes.

Man skal finde sig i meget i vore dage. Men når vi så har gjort os

51. Efter nyudnævnelserne til rådet var 12/3 i hvert fald 14 råder med kongen, og 8/4 12 råder (KB), heriblandt Otte Krumpen, der vel ved denne lejlighed har afgivet den »sygemelding« som marsk, der har irriteret kongen så meget (KB til 15/4).

Endnu 20/4 var 8 råder hos kongen (KB), og da den 14/3 indkaldte herredag trådte sammen til St. Hans, var 26/6 12 råder til stede (KB), og endnu 3/7 var 7 råder i funktion (KB og DD II).

52. Nok er det nyttigt at kunne anvende de talrige breve, som Rørdam har udgivet i *Monumenta*; men da præses (formentlig) har kontrolleret disse efter originalen, burde en arkivsignatur være tilføjet (antagelig oftest Tyske, sjældnere Danske Kancelli). Se f.ex. s. 223ff. note 4, 6 og 8, medens alene note 10 henviser til KB.

fortrolige med præses' hjemmelavede system og finder (den s. 234 nævnte) Gert Cantor, slår vi jublende op under *Cantor* (som præses selv anakronistisk benævner ham); men han skal minsandten findes under *Gert* (mon fordi præses egentlig opfatter det som en erhvervsbetegnelse?).

Og når omsider selv DBL (3. udg.) har bøjet sig for adelshistorikernes terminologi og skriver Paslick, Gøye (for det urkomiske Gjøe) samt Gyldenstjerne (med i), er præses' »konservatisme« irritierende (lad os håbe, at DBL, 4. udg., også får strøget det fæle c i *Brok*)⁵³.

I 1978 omtaler præses (s. 21 note 25) Huitfeldts »træthed« 1602, hvilket dog har en umiddelbar begrundelse i, at det står i forordet til *afslutningen* på den første (nibinds) Danmarkshistorie (1603). Rent bortset fra, at det er mange år siden, at han havde forladt det egentlige kancelliarbejde, hvorfor hans »udarbejdet til hove« snarest går på hans råds- og rigskanslertjeneste, skriver han året efter (1604) i forordet til *Den gejstlige Krønike*, »Jeg blev forordnet at ligge udi København i bestillinger« (mens kongen er bortrejst, d.v.s. regeringsråd): »Men den lille tid mig gives af andre bestillinger heller tildrager med noget at gøre end intet«, skrev han således Danmarks første Kirkehistorie i sin knap tilmålte fritid! Er der ikke tale om simpelt »forordskrukkeri«?

Kort sagt, på hjemmefronten er præses gennemgående stærkest i negationen – han er expert i demolering, han rydder grunden (omend der lejlighedsvis kan stå enkelte efterladte brokker tilbage); men han er sandelig ikke meget for at sætte nye bygninger på grunden, ja selv rids og skitser til, hvad han kunne sætte i stedet, glimrer ofte ved deres fravær.

Personligt er jeg meget sympatisk indstillet overfor en sådan arbejdsmetode; men den vanskeliggør unægtelig en stakkels opponents byrdefulde hverv, gang på gang at skulle sætte kritikken ind, ikke imod hvad der står (thi det er gerne yderst solidt arbejde), men imod, hvad der *ikke* står!

Enhver teoretiseren er præses imod; men da han næppe heller betragter dette som den definitive bog om Syvårskrigen i *samtlige* dens aspekter, må vi med taknemmelighed konstatere, at vi takket være dette rydningsarbejde har, lejlighedsvis måske en lidt mindre, men til gengæld

53. I betragtning af den berettiget store rolle, som dateringsproblemer har, virker det krukket (eventuelt ubehjælpsomt), så ofte præses skriver *Michaelis* (s. 151 og s. 272), s. 168 dog med et »d.v.s. 29. sept.«, hvilket dog på dansk hedder Mikkelsdag; jfr. s. 199, »Martini« (for Mortensdag).

S. 223 er midfaste (1567) gengivet som »omkring 9. marts«, formentlig forledt af KB's »ca. 9. marts«. Men enten er der tale om midfaste *søndag*, hvilket i så fald er = 9. marts (1567), eller evt. om midfasteugen, d.v.s. den *forudgående* uge = 3.-9. marts!

S. 169 »domen« i Reval; om ikke domkirken, så den juridiske dom- og kapitelsenklave, evt. = »Reval stift«?

næsten altid en langt mere *præcis* viden og pålidelig indsigt i de spegede forhold.

Også omvurderingen af kongens berømte »abdicationstrussel« 1570 ville jeg gerne have dvælet ved (morsomt at Thit Jensen⁵⁴ alt i alt kom sandheden langt nærmere end hendes forfatterkollega Troels-Lund), med betoning af Frederik II's personlige erfaring (såvel Axtorna, som ikke mindst Varberg 1569), at når bare han selv kom til, kan alting lykkes (!). Han bliver således en langt mere plausibel fader til Christian IV (omend han modsat denne havde lettere ved at tage imod råd!); ligeså det vigtige rigsdagsmøde 1570, som præses vel snarest omtolker som Rigsrådets »abdication«? (s. 292); måske kunne der her være lagt lidt mere vægt (end den korte omtale s. 287, med note 23) på *provinsstændermødet* i Viborg 1569⁵⁵, der kan virke næsten som en art prøveballon?

Meget at skrive og meget at digte,
uden at sandhed er der hos, duer det intet.

Saa findes her dog alligevel mange skjends skrifter at være i prent udgange om denne krig – saa man maa sig storligen forundre.

Da paa det, at samme skjends skrifter, som nu saaledes føres om lande, ikke af simple eller enfoldige folk, saa og af den menige mand for sanddru historie skulle regnes – saa er denne nærværende historie om samme krig beskrevet⁵⁶.

---

54. Jørgen Lykke (1931).

55. Allerede observeret af P.V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II, 1833, s. 202f., og af biskop Engelstoft i HT 2 IV, 1851 s. 131f.

56. Rørdam: Monumenta I II s. 232f.; Jon Thursens arbejde over Axel Gyldenstiernes samtidige optegnelser, jfr. *ibid.*, s. 199f. d.v.s. »Den gyldenstierneske krønike«.

Ribe – eller mere end Ribe – omkring 1640

Arkivar, dr.phil. Ole Degn forsvarede 20. november 1981 på Odense Universitet sin disputats »Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660« (1-2, 458, 399 s.). Første officielle opponent var rigsarkivar, dr.phil. Vagn Dybdahl, hvis opposition bringes nedenfor. Den gives ordret, men videregående bemærkninger, der fulgte som konsekvens af disputatshandlingen, er ikke medtaget.

I det følgende skal jeg sige min mening om det værk, Ole Degn har lagt frem til offentlig prøvelse for doktorgraden – jeg vil gøre det kort. Kun i mindre grad vil jeg komme ind på de sagforhold, bogen omtaler. I højere grad vil jeg opholde mig ved fremlæggelsesform og fremstillingens teknik.

Først af alt dog én ting. Siden man forlod den gamle disputatsform, hvor man ud fra formelle logiske synspunkter søgte at nå frem til, hvad der var rigtigt og dermed, om prætendenten havde ret, siden da har et af hovedformålene med disputatshandlingen været at sikre sig, at disputatsen ikke var et bedrageri, navnlig at sikre sig, at præses selv havde skrevet bogen. Dette har jeg naturligvis også haft for øje her. Nu er vor præses jo ikke nogen årsunge i dansk historievidenskab; han er allerede en anerkendt forsker med en betydelig produktion bag sig. Når man kender den, og det mener jeg, jeg gør, og når man i øvrigt mere eller mindre omfattende kender de skrivende historikere i Danmark, så tvivler jeg ikke på, at Ole Degn selv har skrevet dette kæmpeværk. Næppe nogen anden har en sådan kraft, energi og tålmodighed til at samle en detaljerigdom og til at fremlægge det i en samlet fremstilling. Som sagt, jeg tror ikke – og deri vil sikkert alle kyndige give mig ret – at der kan være nogen tvivl om, at det er præses selv, der har skabt værket.

Bogen er i meget et forsøg på at give et totalbillede af byen Ribe, skal vi sige omkring 1640. Tidsrammen 1560-1660 er i mindre grad et udtryk for ønsket om at skildre en udvikling. Den er groft sagt snarere en bekvemlighedsafgrænsning, der tillader at bevæge sig frem og tilbage for at udnytte relevant kildemateriale. Ganske vist er der her og der ansats til at tegne udviklingslinier; men det er klart, at det underliggende opfattes, som om Ribe var noget stationært i perioden 1560-1660. I meget er dette sikkert også rigtigt, uanset at datidens folk har været optaget af sådanne forhold og begivenheder som prisvariationer, stormfloder og krige.

Dette at skildre et lokalsamfund på et bestemt tidspunkt har jævnligt været fremme i vesteuropæisk forskning efter 2. verdenskrig. Man har dels opfattet det som et mål i sig selv, dels haft en forestilling om, at en suite af sådanne undersøgelser skulle muliggøre en mere samlet beskrivelse af et helt lands tilstand. Uanset om studiet af lokalsamfundet har været opfattet som et mål i sig selv, har de enkelte forfattere dog uden tvivl gjort sig tanker om, hvor meget man generelt kunne slutte ud fra analysen eller beskrivelsen af netop deres samfund. Spørgsmålet om det repræsentative skal jeg komme tilbage til om lidt; foreløbig vil jeg blot ligesom præsentere værket – der kunne jo være enkelte til stede, som ikke har nået at læse det i sin helhed.

Vi har altså for os en bog, der vil give et totalbillede af Ribe i 1600-tallet. Det er det største i sin art i Danmark, om ikke i hele Europa, i hvert fald når man ser hen til byens størrelse. Det skyldes foruden forfatterens flid og opdagerglæde også de meget velbevarede arkiver fra Ribe bystyre og fra et par af byens førende købmænd.

Arkiverne har tilladt at komme meget langt ind i de »økonomiske og sociale forhold«, som undertitlen lover. Der startes med administrative grænser, naturforhold, folketal og opdelingen i stænder, altså en klargørelse af den scene, det følgende skal udfolde sig på. Derefter behandles erhvervsforholdene i landbrug, handel, skibsfart og håndværk med hovedvægten på handelen. Bogens 3. del tager sig af de sociale og økonomiske forhold. Det er emner som indtægt og formue, boliger, ægteskaber og børnetal, levestandard, åndelig kultur, retsvæsen og uddannelse. Alt dette og mere til ledes bestandig af bestræbelser på at vise, hvordan disse forhold varierede i de forskellige sociale lag. Efter dette kommer afsnit om privilegerede grupper (manden over for kvinden, adelen og bystyrets folk), om de ubemidlede, endelig også om social rang og mobilitet samt social uro. Der sluttes med en 4. del: konjunkturerne i økonomiske, sociale og befolkningsmæssige bevægelser – i denne 4. del forlades altså den statiske betragtningsmåde, og dermed gives der korrektioner til den.

Alt dette lyder meget naturligt og traditionelt; men der er grund til at fremsætte nogle kommentarer til denne indholdsoversigt. Undersøgelsen af befolkningsudviklingen er ganske unik. Oplysningerne om befolkningens sammensætning og fordelingen i byens kvarterer er yderst minutøs og åbner samtidig for en uddybning af alle de følgende afsnit. Herigenem får vi en redegørelse for et karaktertræk ved et bysamfund, som ikke eksisterer for andre danske byer. Det er nyt og betydningsfuldt og operationelt. I skildringen af erhvervslivet står handelen i centrum, og her er

der nye bidrag til karakteristik af europæiske handelsformer, som rækker langt ud over Ribe. Det er på højde med det bedste, f.eks. Arups næsten glemte disputats om kommissionshandelens praksis og teori i engelsk og tysk handelsliv 1350-1850. Det var ønskeligt, at det omformet og tilpasset blev fremlagt på et hovedsprog. Gennem behandlingen af de økonomiske og sociale forhold ydes der gode – også mindre gode – bidrag til karakteristik af den sociale lagdeling, og under alle omstændigheder er det værdifulde oplæg til en fortsat drøftelse af, hvordan man skal beskrive stratificationer i ældre samfund.

Denne summariske karakteristik dokumenterer, at den uhyre arbejdsindsats – bind 2 med tabellerne er klart vidnesbyrd derom – har ført til nye resultater, formentlig blivende, og at det derfor er velbegrundet, at den i dag forsvares for doktorgraden.

Imidlertid er der momenter ved bogen, jeg godt vil opholde mig ved. Der er først de mange detaljer. Det er et spørgsmål, om de fuldt ud er nødvendige. Det er ikke fri for, at bogen i visse henseender minder om de mange historisk-statistiske topografiske sognebeskrivelser, der kom omkring år 1800. Mest kendt er vel Niels Blichers Topographie over Viums Præstekald fra 1795. Bedst er dog parodien, som Poul Møller skrev i 1820 under titlen »Statistisk skildring af lægdsgården i Ølseby-Magle« forfattet af en ung geograph. Lad os høre de første ord i Prologomena'en:

Ej uden grund fører man i den nyere tid klage over det uforholdsmæssig store antal studerende, der beskæftige sig med filosofi, kunst-teori, totalanskuelser, betragtninger over tidens ånd og andre deslige ting, hvortil ej mindste lærdom udkræves.

Videre hedder det: snart ville skribenterne ej have andet at anstille betragtninger over end selve hinandens betragtninger. Efter dette bliver det klart, at vi i det følgende i Poul Møllers parodi skal præsenteres for noget empiri.

Ja, det var egentlig ikke min mening at fortsætte fra selve indledningen; men så opdagede jeg, at Poul Møller i virkeligheden er inde på de samme betragtninger, som vi var før, nemlig at et værk som Ole Degns kunne sammenstykkes med andre tilsvarende for at give en samlet beskrivelse af landet. Hør her:

O, I kortsynede! Hvis I klart indså det uendelige omfang af en videnskab, der ej er bragt til fuldkommenhed, så længe der står en ledstolpe på vejen eller en

stenkiste på marken, som ej er optaget deri: da ville I, jo før jo hellere, begynde at arbejde efter en mere udstrakt plan.

I øvrigt følger derefter nøje beskrivelser af kardustobakken og dens placering, af pigens kridthus, der rummer et stykke rav, et firbladskløver, en tvillingenød og et vættelys. Der er en hel del af tilsvarende oplysninger i Ole Degns bog. Tag nu f.eks. (s. 82): Ved kornhøsten benyttedes dels le, dels segl, uden at det kan ses, hvilket af de to høstredskaber der blev mest anvendt, (s. 175) specifikationer af håndværkernes redskaber. Og (s. 177): Hvorfor skal vi have at vide, hvor blegepladserne var? Og sådan kunne der fortsættes.

Det er dog ikke alene detaljerne, der forbløffer. Det samme gør de almene indledninger til de større afsnit. Tag side 69, hvor der står: »Gennem erhvervslivets arbejde skabtes de enkelte samfundsgruppers eksistensgrundlag på en måde, der gav de enkelte grupper og deres medlemmer vidt forskellige levevilkår. I erhvervslivet skabtes og fordeltes værdierne, betinget af og betingende de sociale forhold«. Det er næsten fornærmende mod læserne at servere sådanne selvfølgeligheder. Bedre bliver det ikke lidt længere fremme (s. 76): »Landbruget skabte gennem agerdyrkning og husdyrhold grundlaget for den danske befolknings ernæring«. Eller side 96, hvor det om handelen bl.a. siges, at den »formidlede varebyttet mellem handlende og håndværkere og embedsmænd og øvrige indbyggere ...« Ja, hvad skulle den ellers have gjort? Det er omtrent af samme skuffe, når det side 147 hedder: »De økonomiske resultater af borgernes handel kunne være vidt forskelligt for den enkelte«. Og det bliver ikke bedre, når det side 174 siges, at »håndværket frembragte de håndværksprodukter, som danske håndværkere med deres uddannelse og teknik formåede at fremstille«. Man kunne næsten fristes til at spørge, hvad de arme håndværkere ellers skulle have gjort.

Det er ingen ulykke med disse, om jeg så må sige, små filosofiske betragtninger. De understreger blot, at præses efter min opfattelse står sig bedst ved at holde sig til empirien. Desuden fylder de.

I selve empirien præsenteres vi dog også for forhold, hvor man spørger sig selv, og nu altså dig, hvorfor vi dog skal have dette at vide.

En hel del af disse spørgsmål hænger imidlertid sammen med det større: hvilket område dækker fremstillingen egentlig?

Allerede i optakten siges det (side 18), at området er det aktivitetsfelt, hvor Ribe stod som centrum, og det konkluderes, at et meningsfyldt område er Ribe stift. Nu skulle det vel være mærkeligt, om netop stifts-

grænserne – uanset hvordan de er blevet til – gjorde området særlig meningsfyldt. Det forekommer lidt svært at se sammenhængen mellem Kolding og Lemvig. (Der er i øvrigt et kort over området side 61 – præses har benyttet Aksel Lassen: Fald og fremgang. Der henvises også reelt dertil. Det pågældende kort er blot ikke side 16, som det angives, men side 30). Og det er svært at se relevansen i en oplysning om, at stiftet var inddelt i godt 270 landsogne, men havde 272 landsbykirker, og at der var et større antal vandmøller (s. 62-63).

Det er også svært at se det rimelige i, at vi får en sådan naturlig ting at vide, at bondebefolkningen omfattede dels selvejere, dels fæstere, eller at der i stiftets nørrejyske del var ca. 8.200 jordbrug. Ej heller er det indlysende, hvorfor vi får at vide, at der var 179 pastorater (side 64), og jeg ser det som et held, at præses må konstatere, at »desværre er oplysningerne om børnetallet i præstefamilierne temmelig usikre og sparsomme« (side 65), ellers havde vi blot også fået dette eller disse tal. Det fortsætter side 78ff med en omfattende redegørelse for bondegårdsnedlæggelser bl.a. oppe i Hjerm herred (det er der, Struer nu ligger). Der, hvor jeg vil hen med disse bemærkninger, er, at der i bogen fortælles alt for meget, vi ikke har brug for, og som præses heller ikke benytter (eksempler: s. 98 prins Frederik Henrik, side 99 adresserne, side 107 om Hamborger-købmændene, side 50 tabel til 1800, side 52 hvorfor København med, side 214 gejstliges formue).

Det er alle disse ting, der er med til at gøre bogen til en, om jeg så må sige »hvad-så-disputats«. Der nævnes med andre ord for meget, der ikke anvendes i fremstillingen, og hvor man derfor spørger sig selv om, hvorfor det er med. Andre steder siges for lidt; det kommer jeg tilbage til. Det havde været bedre, om det i højere grad var blevet en »hovsa-disputats«, hvor man havde sagt: hovsa, nå sådan hænger det sammen«.

Inden spørgsmålet om område-afgrænsning helt forlades, vil jeg gerne gå tilbage til indledningen. Her siges det side 19f, at »i nær sammenhæng med den metodiske og geografiske baggrund for arbejdet må man vurdere dets repræsentativitet«. Det, om noget er repræsentativt, er jo et spørgsmål om forhold til noget andet. Jeg går ud fra, at der er tale om forholdet til andre danske bysamfund. Der gennemgås en række komponenter eller variabler; men det synes, som om vi ikke får noget egentligt svar. Vi får f.eks. at vide, hvor stort folketallet var i Ribe, og hvor stort et areal stiftet dækkede. Men det klarer jo ikke sagen. Hvis stiftets areal indgår i vurderingen, da er der lagt op til, at sammenligningen også skal gå på byer som Viborg og Roskilde. Og det er vel ikke meningen? Hvis

det ikke er meningen, må man spørge, hvorfor stiftet da spiller så stor en rolle i fremstillingen. Afsnittet slutter med nogle bemærkninger om sammenligninger med andre byer, og det siges: (side 21) »men blot fremtidige undersøgelser af andre danske bysamfund vil kunne afklare forholdene nærmere«.

Nu er det jo ikke sådan, at vi står helt uden undersøgelser af danske bysamfund i denne periode. Du nævner selv bl.a. Aage Fasmer Blombergs bog om Fåborg og J.O. Bro Jørgensens om Svendborg; derimod ikke Jens Clausens om økonomiske forhold og bystyre i Århus i samme periode (i »Århus gennem tiderne«), skønt den ligger meget tæt op ad dit arbejde i henseende til de spørgsmål, der stilles til kilderne, og, når det gælder dit emne, har et langt større omfang end de to andre fortræffelige bøger. Det forekommer mig mere væsentligt at få sagt noget om købmandsaristokratiet i Århus, Ålborg og andre danske byer sammenlignet med Ribe, end de oplysninger vi får side 107 om slægterne i Hamborg. I det hele er jo Ribe betragtet ret isoleret i forhold til det øvrige danske samfund og navnlig dets byer.

På baggrund af Ribes florissante handelsliv ville det netop have været rimeligt med nogle ræsonnementer over f.eks. Ribes Vin- og Saltkompagni sammenlignet med kompagnierne i Ålborg og Århus. Det viser sig, at Ribe-kompagniet opnår et indskud på 6.200 daler (Ribe by 2.900), mens kompagnierne i Århus og Ålborg hver har indskud på godt 10.000 daler. Når vi før talte om Ribeområdet/stiftet, er det i øvrigt interessant, at heller ikke Christian IV fuldt ud var med på dette her med områdets afgrænsning, i hvert fald lader han Ålborg-kompagniets privilegier også dække Holstebro og Lemvig og Århus-kompagniet Kolding, selv om disse byer lå i Ribe stift.

Det kunne nok også have været rimeligt i hvert fald med nogle forklaringsforsøg, når det gælder antal erhvervsudøvere fordelt på fag (bind 2, 89f). Det er påfaldende med de mange skræddere og skomagere – 39 af hver – når man sammenligner med Århus (1625). Her var der 17 skomagere og 23 skræddere. I Ribe var der 15 buntmagere, i Århus 6; til gengæld havde Århus 2 handskemagere og Ribe ingen. Århus havde 17 snedkere, Ribe 9. Der er enkelte andre påfaldende afvigelser; men ellers er der under hensyn til indbyggertallene ret stor overensstemmelse. Sådanne letgennemførlige sammenligninger ville have betydet, at Ribetallene ikke stod så isoleret, og man ville have fået et rimeligere vurderingsgrundlag, måske kunne vi også have fået forklaringer. Jeg skal blot nævne, at Jens Clausen har gjort det i sit arbejde, hvor han har lange

tidsrækker med sammenligninger af pengeskatte, indkvartering og udskrivning for Ribe, Ålborg, Viborg, Århus, Randers og Ebeltoft.

Det er ikke alene sammenligninger mellem tal, der kunne have været forsøgt. Kapitlet om social uro (side 383f) ville have fået mere perspektiv ved at se på udviklingen andre steder. Først vil der dog være grund til at sætte et spørgsmålstegn ved forklaringerne side 384, hvor en række forbrydelser uden videre sættes i sammenhæng med økonomiske og sociale tilstande; så enkel er den kriminologiske videnskab ikke. Men dernæst kunne der have været grund til, når du nu mener, at hekseprocesserne var udtryk for social uro, da at have set dig om for at se andre vidnesbyrd om uro. Her vil jeg pege på de tumultariske forhold, der udviklede sig i Ålborg i 1624, hvor skarer af håndværkere demonstrerede mod, at der trods kornmangel var ved at blive udskibet korn til Holland (fjernede roret m.m.). Fra Holbæk kender vi fra 1620'erne en række vidnesbyrd om en åbenbart udbredt opposition mod bystyret. I det hele er der en del, der tyder på megen social uro i 1620'erne i danske købstæder. Når vi ligefrem har et kapitel, der hedder Social uro, havde der derfor nok været grund til at gå til tingbøgerne for de år, hvor man kunne vente uroligheder; tabellerne siden 330 og 331 dækker jo kun få år. Nu er jeg meget vel klar over, at tingbøger kan være meget træls at gå igennem, men vel ikke mere end mange andre af de arkivalier, du så flittigt og med megen held har gennemanalyseret.

Hidtil har jeg først opholdt mig ved bogens mange kvaliteter; men jeg har også nævnt nogle generelle svagheder i fremlæggelsesformen. Der er for mange enkeltheder og forhold, der er taget med, uden at de anvendes, dette er også for en del et udtryk for det næppe særligt rimelige i at gøre stiftet til en frugtbar områdeinddeling. I den forbindelse har jeg også peget på, at der mangler sammenligninger med andre købstæder. Ikke alene ville sådanne sammenligninger have givet perspektiv; men de kunne også have ført til, at andre momenter var blevet inddraget i undersøgelserne.

Der er naturligvis også enkeltheder, der kan være grund til at omtale. Især har jeg fæstnet mig ved din forkærlighed for summariske gennemsnit. Når det gælder selve dette vigtige spørgsmål om folketallet, træder det særlig grelt frem. Det er side 42f, det drejer sig om. Her anvendes tre metoder, og de er i og for sig gode alle tre; men man får blot vidt

forskellige resultater. Beregnes der ud fra antal døbte, når du frem til indbyggertallet 2.850. Hvis du regner ud fra skatteydertal, bliver tallet 4.400. Da der er denne forskel, siger præses (side 43-44), at det ene tal »på en eller anden måde« må være for lavt og det andet for højt, derfor vil et tal i midten ligge virkeligheden nærmest. Jeg skal ikke anfægte, at resultatet 3.400 kan være det rigtige, således som du også mener. Derimod føler jeg mig ikke overbevist om ræsonnementets rigtighed. Det minder lidt om skoleeksemplet fra vor kildekritik. Den ene kilde beretter, at et dødsfald finder sted kl. 13, og den anden, at det var kl. 15, hvorefter konklusionen bliver, at det fandt sted kl. 14.

Men det var gennemsnittet: jeg spørger, om det er rimeligt og sigende, når der side 73 beregnes en gennemsnitsalder for håndværkere, der tager borgerskab. Det drejer sig om fire personer mellem 29 og 41 år, og vi får gennemsnittet 34 år. Gennemsnit af 7, som forekommer i tabel 49 side 225, synes også mindre rimeligt. Her havde det i øvrigt, når vi har 31 indskydere, måske været rimeligere at kombinere det med brugen af et typetal eller et mediantal. Jeg skal i øvrigt ikke trætte med gennemsnit m.m., men lad os dog lige blive ved endnu et tabel- eller statistikspørgsmål. Side 259 hedder det, at alderen for førstegangsviede for mænd var 29 og for kvinder 24. Den var altså, siges det, temmelig høj. Hvad er temmelig høj? Op mod 1. verdenskrig var tallet for mænd 27,7 og for kvinder 25,2. I 1958 var tallene 26,2 og 23,0. Ser vi på tabellen side 260, får vi noget af forklaringen; kvinderne fordeler sig i virkeligheden ret uharmonisk. Ved vurderingen af mændenes vielsesalder må vi også have med, at mange lavsskråer jo forhindrede, at svendene kunne gifte sig. Jeg ved ikke, hvordan Ribelavenes bestemmelser var; men de har vel næppe afvejet fra andre. Du kan sige, at du blot har konstateret kendsgerningerne, men jeg synes altså, at der bør tænkes over dem, måske tilmed – hvor det er muligt – gives en forklaring.

Under omtalen af vielsesalderen hører vi også om børnefødslernes antal. Her får vi at vide (side 260), at børnetallet ikke var stort, hvad man ellers – som du siger – går og tror. Det er vi for så vidt uskyldige i, idet præses selv på side 37 har slået fast, at børnetallet dengang var langt højere end tre århundrede senere. Her føler jeg trang til at sige både *hovsa* og *hvad så* – skulle vi ikke have haft en forklaring på et af stederne?

Nej, jeg kan alligevel ikke komme væk fra tabellerne. Nu er det tabel 8 side 52. Her optræder pludselig København; det er ikke urimeligt at sammenligne. Jeg har allerede nævnt, at det burde have været gjort på en række områder. Men det er urimeligt at tage København ind i denne

sammenhæng, når det ikke siges, hvorfor det gøres. Så er det, at det bliver til et *hvad-så*.

I det hele er der en indforståethed, som kan gøre teksten noget uklar. På side 82 har vi en sammenligning mellem værdien af det korn, der føres gennem Øresund, og af den danske øksneeksport; deraf – hedder det – kan man klart se betydningen af øksneeksporten. Ja, men betydning for hvad? Det danske monarki, europæisk handel, adelsmandens levestandard?

Et felt, hvor der nok kunne være al mulig grund til en nærmere analyse af hele problemet, er spørgsmålet om levestandarden. Vi hopper dog over hele problematikken med hensyn til at måle levestandard – det er for kompliceret for dagen og tiden i dag. På side 311 har du imidlertid vanskeligheder med at forstå, hvordan den talrige underklasse har kunnet klare tilværelsen. Der argumenteres med, at en håndværkerfamilie må bruge mere end halvdelen af indkomsten til husleje og kost. Det var langt op i tiden uhyre almindeligt. I årene før 1. verdenskrig brugte en håndværkerfamilie i København 59% af indkomsten til disse to poster – det drejer sig endog om en familie uden arbejdsløshed. De klarede dog tilværelsen.

Præses' forundring her må vistnok ses som et udtryk for, at det hele er set ud fra datidens Ribe. Det præger bogen. Jeg skal til sidst tale lidt om dette, når det gælder nogle retsforhold.

Side 145 omtales forprang, og der spekuleres over magistratens holdning til dette. Den ubefæstede læser vil få det indtryk, at der her er tale om et specielt Ribe-fænomen. Det går jeg ud fra, du ikke selv mener, idet du naturligtvis erindrer forbudet allerede fra Erik af Pommerns købstadsforordning af 1422. Klager over forprang og retssager i den anledning forekommer da også i rigeligt tal fra periodens købstæder. Det havde været på sin plads at sætte det i en helhedsramme. Så ville du heller ikke være kommet til at skrive, at forbudet mod forprang har været et udtryk for, at der i byen var en stadig mangel på varer.

Tager vi dernæst dit, om jeg så må sige, syn på papirløse forhold, ja da savner jeg også en almen indfaldsvinkel. Side 264 siges det: »Ægteskabet var i 1600-årene helligt, og kirken så meget strengt på samliv før og uden for ægteskab« (hvor ved vi dette fra?). Trods dette omtales flere steder på de følgende sider, at ugifte levede sammen (bl.a. s. 267), og øverst side 268 undrer du dig over, at så mange levede uden papirer.

Det interessante i sagen ville imidlertid være kommet frem, hvis man spurgte: hvordan var ægteskabsreglerne og så havde set på forholdene i

Ribe ud fra reglerne. Vi må gå ud fra, at man stadig havde mulighederne for frilleægteskab, altså samliv uden forudgående løfter og ceremonier. Jyske Lov I, 27 siger, at den kvinde, der tre år har levet sammen med en mand og har haft rådighed over lås og lukke og søgt mad og drikke med ham, hun betragtes som ægtehustru. Vi har to berømte sager om dette, netop fra vor periode. Den ene er »den skotske kvinde« på Tjele: Genete Jacobsdatter Craigengelt (d. 1567). Under retssagen synes man at have lagt vægt på, at hun ikke opfyldte Jyske Lovs bestemmelser, idet hun spiste i folkestuen, når Mogens Løvenbalk havde gæster. Den anden sag drejer sig om Tyge Brahes samliv (ca. 1580-1601) med kvinden Kirsten Barbara. Her erklærer Sophie Brahe i 1630, at de to havde levet, som Jyske Lov foreskriver, og at deres børn derfor måtte betragtes som ægte.

For så vidt er der ikke noget i vejen for, at adskillige borgere i Ribe kan have levet i et sådan lovliggjort ægteskab. Vi må også huske, at den kanoniske ret ikke havde stille krav om vielse. Et ægteskab var indstiftet, blot parterne aftalte ægteskab med virkning her og nu eller aftalte fremtidigt giftermål og lod aftalen efterfølge af copula carnalis (Vielseskrav først ved Tridenter-koncilet 1563).

Luther selv så på ægteskabet som et rent verdsligt anliggende og stillede ikke krav om vielse. Frederik IIs ægteskabsordinans af 1582 stillede ikke krav om vielse, men den forbød parterne at søge seng sammen før vielsen. Afgørende var dog trolovelsen i vidners nærvær. Havde den fundet sted, var børnene ægte, uanset at der ikke havde fundet en vielse sted. Retshistorikeren Ditlev Tamm skriver herom: »På grundlag af denne regel må den opfattelse efterhånden have fæstnet sig, at der til gyldig indgåelse af ægteskab kræves kirkelig vielse«. Det er altså netop i vor periode, der sker noget i synet på ægteskabet. Der havde været al mulig grund til at se dine resultater i lyset af dette (Danske Lov har heller ikke vielseskrav, men vielse er en forudsætning for ægtebørn). Jeg er lige ved at tro, at det er vore victorianske lærebøger, der har bildt os ind, at en ældre tid havde så bestemte opfattelser af ægteskabet.

Noget af den samme tendens til ikke at inddrage det almene træffer vi side 70, hvor antal arbejdsdage i året gøres op. Her regnes uden videre med, at søndage ikke skal tælles med i arbejdsdagene. »Kirken hævdede vel,« siges det, »at der ikke måtte arbejdes på søn- og helligdage«. Hvorfra ved du egentlig det? Der omtales ganske vist en Ribevedtagelse fra 1595, »at ingen efter denne dag må eller skulle fordriste dem til at age eller gøre nogen søgnedags udgøring eller arbejde med ilding, hø eller andet, som ikke bør gøres om søndagen ...«. Dette svarer ganske til de senere bestemmelser i Danske Lov (3,9,1 marked, 3,9,2 krambod, 6, III,

3-4) og i helligdagsforordningen af 1845. Sagen er den, at man ikke vil have støj på søndagen. Rundt om på indendørsværksteder har man trofast arbejdet om søndagen, dog måske ikke i kirketiden.

Dette med søndagsarbejdet ser jeg – lige som de papirløse ægteskaber – som et vidnesbyrd om, at du ud fra egne ræsonnementer tænker dig til, hvordan det burde være i Ribe. Noget af det samme har vi, når vi er ved arbejdsdagen, i din bemærkning øverst side 70, at »Dagens arbejde kunne være hårdt«. Sandt at sige har vi ingen vidnesbyrd om dette; tværtimod tyder alt på, at man før industrialismen tog sig rigeligt med pauser.

Det er noget af det samme, når det gælder kvindens stilling. Det er side 342-43, det drejer sig om. Her begynder du med at sige, det næsten alene er mænd, der optræder i kilderne. Herefter nævner du en række undtagelser, der afsvækker udsagnet. Der tales også om hendes manglende myndighed; men så kommer rigtignok et stykke, hvor du siger, at man alligevel ser hende optræde som handlende og agere i juridiske forhold.

Nu har du ganske vist garderet dig i forordet ved at sige, at du kun i begrænset omfang har kunnet tage hensyn til forskning publiceret efter 1976; men her synes jeg alligevel, det hinker. Det er dog et så velafgrænset tema, at jeg, da det drejer sig om helt nye resultater, ville have fundet det naturligt, om du havde inddraget Inger Dübecks juridiske disputats fra 1978 »Købekoner og konkurrence«. Det ville have nuanceret fremstillingen væsentligt. Men selv uden Inger Dübecks arbejde burde f.eks. enkeretten – retten til at fortsætte mandens næring – have været omtalt og dens udnyttelse undersøgt. Du nævner nogle handelsenker; men klarer træder den frem inden for håndværket, og her var forholdet beskrevet indgående også før Inger Dübecks bog. Uanset dette burde eksemplerne på de erhvervsdrivende kvinders virksomhed nok have givet anledning til eftertanke. Værgens myndighed dækkede ikke, således som man skulle tro efter side 342, alle juridiske forhold. Selv tjenestepiger var ikke så u selvstændige, som det kommer til udtryk side 192. De traf selv aftaler om fæste og om løn, uanset kravet om værge; ofte ville det simpelthen have været umuligt at inddrage værgen.

Her savner jeg således også, at Ribe-forholdene anskues ud fra det almene.

Med disse retshistoriske betragtninger vil jeg gerne slutte min opposition. Det har været en fornøjelse at mødes med dig, også i denne situation. Hvad mere er, det har også været en fornøjelse at læse dit værk. Ganske vist har jeg omtalt detaljer, som jeg fandt overflødige, og deri har jeg ret. I virkeligheden har jeg dog glædet mig over de fleste og fortsat med at

bygge videre på dem. Det er en af historikerens hemmelige lidenskaber, og uden den går man i stå, når de store kildemængder skal gennemgås, men af hensyn til tilegnelsen og den uddybede forståelse af fremstillingen bør man netop holde den lidenskab for detaljen hemmelig.

Trods det, at du har røbet den og dermed, om jeg så må sige, overtrådt en af laugets regler, bliver du dog ikke udstødt. Tværtimod forbliver du i det i kraft af den øvrige indsats, der ligger i dit værk. På flere punkter vil det, som jeg begyndte at sige, blive et standard-værk, Jeg begyndte også med at sige, at du allerede før disputatsen var en anerkendt forsker, og jeg ved, at du allerede har andre arbejder i gang. Derfor føler jeg også, at disputatsen kun er en mellemstation, og derfor kan jeg ikke alene ønske dig til lykke med »Rig og fattig i Ribe«, men også med god fortrøstning ønske dig held med dit fortsatte arbejde som historiker.

Anmeldelser og litteraturnyt

Ved kandidatstipendiat, *cand.mag.* Carl Erik Andresen, *arkivar, cand.mag.* Henrik Becker-Christensen, *universitetslektor, cand. mag.* Gerda Bonderup, *professor, dr. theol.* Troels Dahlerup, *professor, dr.phil.* Troels Fink, *arkivar, mag.art.* Henrik Fode, *arkivar, cand.mag.* Ib Gejl, *professor, dr.phil.* Tage Kaarsted, *overarkivar, cand. mag.* Finn H. Lauridsen, *stud.mag.* Rikke Malmros, *universitetslektor, cand.mag.* Jens Chr. Manniche, *professor, dr.jur.* Poul Meyer, *universitetslektor, cand.mag.* Johan P. Noack, *dr.phil.* Jens E. Olesen, *professor, dr.phil.* Henning Poulsen, *cand.phil.* Peter v.Sperling, *dr.phil.* Helge Søgaard, *universitetslektor, cand.mag.* Axel Kjær Sørensen, *universitetslektor, dr.phil.* Leo Tandrup, *rektor, dr.phil.* Aage Trommer og *universitetslektor, dr.phil.* Mikael Venge.

Hvad er historie. (Forlaget i Haarby, 1981). 162 s.

Forlæggeren Poul A. Jørgensen har spurgt en række mennesker, der på forskellig måde har beskæftiget sig med fortiden: »Hvad er historie?« – og det er der kommet nogle temmelig forskellige svar ud af. De involverede er Per Stig Møller, Erik Lund, Hans Henningsen, Benito Scocozza, Hans-Ole Hansen, Johs. Sløk, David Gress, Elsa Gress, Erland Porsmose og Kamma Struwe – altså en skønsom blanding af professionelle historikere og samfundsdebattører, i flere tilfælde de to funktioner i samme person.

Vi får en række forskellige bud på, hvad vi kan lære af historien, hvad den »viser os«, hvad vi kan bruge den til. Nogle gennemgående træk synes at være en opfattelse af historien som samfundets hukommelse og ophobede erfaringer, der for nogle kan være grundlag for handlinger og for andre udgøre en væsentlig, for ikke at sige den centrale del af menneskets selvforståelse (hvorefter den vel i øvrigt også bliver grundlag for handlinger).

Generelt sagt forekommer det undertegnede, at faghistorikernes overvejelser er mere vedkommende end et par af de ikke-professionelle historikeres. Således er det svært at tage Per Stig Møllers primitive anti-marxistiske

korstog alvorligt med dets helt firkan-tede koldkrigsudlægning af den historiske materialisme og raske sidestilling af nazistisk og marxistisk »videnskab«. Og hvad skal man mene om en påstand om, at »når historien bruges politisk, bliver den uvidenskabelig« (s. 16), når der umiddelbart efter bruges et historisk eksempel, der skal vise marxismens skurkagtighed og historieforfalskende karakter? Eller en påstand om, at en videnskab, der tjener andre interesser end erkendelsens fremadskriden, er falsk og umoralsk (s. 21), når forfatteren samtidig erklærer, at han skriver historie bl.a. for at undgå fortidens fejltagelser (s. 24 f)? Eller når der hævdes over en historieundervisning, der skal bibringe børn den bevidsthed, der fremmer det foretrukne eller herskende politiske system (s. 19) – som om man overhovedet kunne pege på en offentlig skoleundervisning, der ikke lige netop havde dette formål?

Elsa Gress skriver nedladende om faghistorikerne og fremhæver kunstnerisk, »erkendelsessøgende« historie-skrivning på deres bekostning. Og selv om hendes kritik af mange historikere for at være kedsommelige, teoribundne og stivbenede kan have meget for sig, synes hun ikke at tage højde for den vigtige erkendelse, der fremføres af hendes søn David, at »en fortællende historieskrivning som skal møde det

offentlige behov må tage højde for faghistoriens landvindinger, hvis den ikke skal degenerere til blot at udtrykke forfatterens personlige fordomme og aktuelle politiske engagement« (s. 103) – hvor man dog så selvfølgelig kan spørge, om ikke også faghistorikerens undersøgelser til en vis grad afspejler vedkommendes »aktuelle politiske engagement«.

David Gress' essay indeholder i øvrigt i mine øjne stof til en lang række vægtige diskussioner (selv om også han skal have luftet en besynderlig firkantet opfattelse af marxistisk historieforskning). Han argumenterer med rette for, at danske historikere tager ved lære af, hvad der foregår inden for faget på engelsk, fransk og tysk sprogområde. Hans påstand om, at mange førende historikere i dag synes at være optaget af et generelt problem: spørgsmålet om Vestens egenart som kultur- og åndsform, synes mig dog snarere udsprunget af hans egen optagethed af dette spørgsmål (aktuelle politiske engagement!?) end af nogen særlig markant strømning inden for faget. Eller rettere: ud fra en meget overordnet betragtning kan han vel have ret i, at sonderingerne i mentalitetens historie drejer sig herom – men det er svært at få øje på, at det skulle have været den problemrejsende interesse. Hans essay munder ud i et angreb på analytiske (kildekritiske) og på ideologiske historikere, som efter hans opfattelse har en uretfærdig historieopfattelse og har ladet sig bestemme af tidsånden, og en apologi for en tilbagevendende til en fortællende historietradition – baseret på forskningens resultater, og uden at den bliver romantik eller ideologi.

Bogen ægger således sine steder til modsigelse og diskussion. Andre læsere vil sikkert føle trang til at diskutere synspunkter andre steder end undertegnede. Og det er ikke det værste,

man kan sige om en debatbog. Den vil fint kunne danne udgangspunkt for diskussioner og overvejelser om, hvad vi egentlig skal bruge fortiden og faget historie til.

Jens Chr. Manniche

Benito Scocozza: *Om historie. En introduktionsbog.* (Hans Reitzel, 1982). 131 s.

Benito Scocozzas bog fremkommer i Reitzels fortjenstfulde »Æble-serie«, der indeholder relativt kortfattede introduktioner til en række fag, formentlig især beregnet til undervisningsbrug på gymnasieniveau og opefter. Men de er også nyttige for den, der blot vil skaffe sig et hurtigt indtryk af et fags aktuelle problemer og overvejelser. Det gælder også denne bog.

Scocozza indleder med en meget håndterlig og lettilgængelig indføring i kildekritikken og den kildekritiske terminologi, spækket med velvalgte eksempler, der gør den pædagogisk meget velegnet. Bogens centrale del bærer overskriften »Den historiske sammenhæng« og er i realiteten en fremstilling af marxismens eller måske bedre den dialektiske og historiske materialismes grundantagelser. Det skal der nok være mange, der får ondt af. Men det er der nu ingen grund til. For det første lægges der ikke skjul på, at det er det, sagen drejer sig om. For det andet er der – i mine øjne – tale om en meget sympatisk åben og udogmatisk fremstilling, der dels understreger teoriens overordnede karakter og dermed også nogle af dens begrænsninger (f.eks. i afsnittet om produktionsmåderne, s. 83ff, især s. 90 f), og dels lægger vægt på, at teorien må afprøves i praksis, på kildematerialet; og advarer mod, at den bliver en sovepude, »en livløs samling af læresætninger og cita-

ter«, idet forfatteren fremhæver »den stadig kritiske bearbejdning af virkeligheden i stadig strid med andre teorier og synspunkter« som marxismens »levende underlag« (s. 101).

Scocozza indleder meget prisværdigt med at understrege empiris og teoris gensidige afhængighed i historiske undersøgelser og bevæger sig så via overvejelser over årsagsforklaringer, fænomeners fremtrædelsesform og væsen, specifikke og almene årsager, menneskers valgmuligheder, nødvendighed og tilfældighed frem til dialektikken, dvs. forandringer gennem modsætninger. Overvejelserne konkretiseres hele tiden på enevældens afskaffelse i Danmark. Den efterfølgende fremstilling af det menneskelige arbejde, arbejdsdeling, udbygning og klasser, basis og overbygning etc. er næppe stort andet end en populariseret udgave af Marx' »Forord til kritikken af den politiske økonomi« (1859).

Fremstillingen er således i grunden ret traditionel. Den står, som Scocozza selv påpeger, »i gæld til Marx' og Engels' samlede analyser og til den viderudvikling af marxismen, som fandt sted på Lenins tid, førend marxismen stivnede til dogmatisme under Stalin, og den står endvidere i gæld til Mao Zedongs uddybning af marxismen, især hans påpegning af modsætningernes betydning for det historiske forløb.« (s. 124). Han skal såmænd nok få både antimarxister og mere sofistikerede Marx-udlæggere på nakken, men så vidt jeg kan se, er det en lettigængelig, sammenhængende popularisering af den materialistiske historieopfattelse – og det er ikke nogen ringe præstation i betragtning af, hvor tungt og indforstået man ofte har set den slags gjort. Den udogmatiske holdning understreges yderligere af et afsnit om »Særlige be-

tingelser for den historiske udvikling«, hvor en række biologiske (sexualitet, familie), demografiske og ressource-mæssige faktorer drøftes, men med fastholdelse af det, forfatteren opfatter som det centrale i historien: produktivkræfternes udviklingsstade og produktionsrelationernes indretning.

I et afsnit om »Historiens væsen og nytte« er der grund til at fremhæve en klar drøftelse af periodiseringsproblemer, men i øvrigt er denne del en kortfattet historieopfattelsers historie. Bogen afsluttes med et kort afsnit om historiens betydning, hvor Scocozza plæderer for en kritisk engageret, moralsk og stillingtagende historieskrivning med respekt for de historiske kendsgerninger: »Historien kan ikke indrettes efter forgodtbefindende« (s. 128).

Det kan selvfølgelig diskuteres, om en introduktionsbog til et fag skal tage udgangspunkt i og konsekvent gennemføre at anskue faget fra en bestemt videnskabssteoretisk holdning, når faget er mere rummeligt end som så. Men Scocozza har som sagt gjort det så åbent og konsekvent, at også mindre indviende vil kunne tage diskussionen op, og man får i hvert fald et pædagogisk og kvalificeret bud på, hvad marxistisk historie er for noget. Og der er grund til at fremhæve hans bestandige understregning af nødvendigheden af empiriske studier, samtidig med at han – lige så vigtigt – fastslår, at ingen historiker går forudsætningsløs til værks, men bruger sit materiale i et samspil med teoretiske overvejelser om sammenhænge i fortidens (og nutidens) samfund og menneskeliv. Det gælder alle historikere, også dem, der ikke har den historiske materialisme som deres grundlag for studiet af historien.

Jens Chr. Manniche

Grav hvor du står. Håndbog i at udforske et arbejde. Ved Sven Lindqvist, Peter Brock, Jørgen Burchardt, Gunni Busck, Lars Holmboe, Flemming O. Olsen, Jann Ringtved. (Forlaget SOC, 1982)

Den lokalhistoriske interesse har længe været voksende, og det samme er tilfældet med interessen for arbejderklassens levevilkår og arbejderbevægelsens organisationer. Parallelt hermed er den tidlige industrialismes bygninger og miljøer, som er kraftigt truet af den tekniske udvikling, blevet genstand for stadig større opmærksomhed. Det er ikke alle, der mener, at der forskes nok i disse ting, og nogle hævder – med rette – at udforskningen af industrimiljøet i stor udstrækning sker hen over hovedet på arbejderne. Til de mest yderliggående fortalere for dette synspunkt hører den svenske forfatter Sven Lindqvist, hvis bog fra 1978 »Gräv där du står. Hur man utforskar ett job« blev kastet som en brand ind i denne debat. Der blev ligefrem tale om en »Gräv«-bevægelse med oprettelse af utallige studiekredse, og bogen er oversat til flere sprog. Nu har også en gruppe danskere med rod i Ålborgområdet overført bogen til danske forhold. Ligesom Lindqvist tager Ålborgfolkene udgangspunkt i cementindustrien, fordi det er en kompleks virksomhedstype med ringe æstetisk værdi.

Bogen kan anskues ud fra to synsvinkler: som håndbog i arbejderne lokalhistorie og som forskningspolitisk programskrift.

Først må det betones, at bogen ganske givet har en betydelig mission. Som håndbog i lokalhistorie vil den sikkert blive flittigt benyttet. Der bliver givet 34 forskellige opskrifter på, hvordan en ikke-professionel forsker kan gå til værks, når han vil undersøge sit jobs historie. Forfatterne begynder

ovenfra: I verden, I virksomheden, I fagforeningen osv., og arbejder sig bid for bid gennem virksomheden som arbejdsplads og som privatejet kapitalistisk foretagende. I lettilgængelige opslag gives der anvisninger på, hvordan man skal gå frem, og hvor man skal lede. Bogen er bygget op på den måde, at der efter hvert kapitel er lavet en »kasse«, hvor man fortæller om de hjælpemidler, der findes til at udforske arbejdet ud fra kapitlets synspunkt. På amatørforskernes vegne kan man imidlertid være lidt nervøs for, at anvisningerne er for grundige og omfattende, og om det ikke havde været mere pædagogisk at begrænse sig til det nære miljø.

Det kan diskuteres, om cementindustrien er et velvalgt område, set ud fra danske forhold. Mindre og mellemstore arbejdspladser ville være mere typiske og nok være lettere for de fleste ufaglærte og faglærte at beskæftige sig med.

Den danske udgave har overtaget Sven Lindqvists voldsomme harme over arbejderne stilling i samfundet før og nu. Arbejderne hårde tilværelse stilles over for virksomhedsejernes rige liv; hidtil er det kun de sidste, der er blevet skildret, og det er sket på deres egne præmisser. Desværre går denne berettigede kritik af fortiden over gevind. Litteratur, der berører cementfabrikkerne eller de omkringliggende lokalsamfund, kritiseres hårdt for at lægge vægten på virksomhedsejernes historie. Det gør de naturligvis også, men i stedet for at betragte bøgerne som et produkt af samtidens borgerlige historieopfattelse bedømmes de ud fra nutidens holdninger.

Sven Lindqvist og hans danske medarbejdere har den sympatiske hensigt at ville gøre arbejderne til barfodshistorikere. Det skyldes bl.a. at arbejderne er blevet svigtet af de professionelle hi-

strikere, som har forsømt at demokratisere historien. Tesen er, at vil akademikerne ikke beskæftige sig med arbejdernes historie, må arbejderne tage sagen i egen hånd. Det er beklageligt, at denne mistænkeliggørelse af akademikere fremføres på et tidspunkt, hvor der er mange tegn på, at historikere og arbejdere kan finde sammen om at forske i arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. Ved ukritisk at overtage Lindqvists uholdbare udsagn kan den danske udgave være med til at skabe afstand mellem de to grupper.

Carl Erik Andresen

Tove Wihlborg Andersen og Gunnar Jakobsen (udg.): *Dansk toldhistorisk bibliografi – 1982*. (Direktoratet for Toldvæsenet, 1981). 160s.

Hermed udsendes den første samlede oversigt over litteratur om told- og afgiftshistorie. Bibliografien medtager ikke artikler af aktuel karakter, men er klart historisk orienteret. Der er tale om både litteratur på dansk og om danske toldforhold på andre sprog. Ud over det egentlige Danmark rummer bibliografien også litteratur vedrørende de oversøiske kolonier indtil afståelsen. Ved udarbejdelsen er der taget EDB til hjælp, og resultatet er blevet umådelig fin disponering af de 3835 numre. Et forfatterregister er vedføjet.

Ib Gejl

Bent Jørgensen: *Dansk Stednavneleksikon. Jylland – nordlige del*. (Gyldendal 1982), 156 s., 98,- kr.

Efter udsendelsen i 1981 af bindet om Øerne øst for Storebælt er dette bind 2 af Stednavneleksikonnet. Det er opdelt alfabetisk og indeholder foruden

stednavnene også et antal tematiske småartikler, tilpasset de jyske forhold. Af særlig værdi er en litteraturvejledning i indledningen, der udtømmende gør rede for grundforskningen i stednavneområdet. I handskerumsformat og med forstærket kartonindbinding vil bogen blive brugt til at tilfredsstille megen umiddelbar nysgerrighed; et fortræffeligt formål.

Ib Gejl

Sjællandske Krønike. Oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen. Illustrationer af Elisabeth Nyborg. (Wormianum, 1981)

For alvorstyngede middelalderforskere har det altid været en lise at nå frem til *Yngre Sjællandske Krønike*, fordi den ved siden af sine højst fortjenstfulde politiske og militære oplysninger er velsignende morsom at læse, både i kraft af forfatterens hvasse bemærkninger og hans stedvis ufrivilligt komiske sædeskildringer. Ved begyndelsen af dette århundrede udsendte *Ellen Jørgensen* sin oversættelse i to stykker, det ene i kildeudvalget *Valdemar Atterdag* (1911), det andet i *Erik Klipping og hans Sønner* (1927). Disse bøger kan være vanskelige at erhverve, og det er en udmærket idé at sørge for en selvstændig nyoversættelse, der kan gøre dette centrale kildeskrift tilgængeligt for en bredere kreds af nutidslæsere. Skønt *Ellen Jørgensen*'s oversættelser hverken er filologisk eller sprogligt forældede, mærker man i mange små ting, at der er forløbet et par generationer mellem hendes arbejde og *Rikke Agnete Olsens*: For eksempel er ordet »høvedsmand« erstattet af det lige så fremmedartede, men mindre romantiske udtryk »præfekt«; og det er nok også mere i overensstemmelse med nutidig sprogfornekkelse, at personnavne gennemgående er mindre

moderniserede i den nye oversættelse, så at Peder Lauridsøn og Palle Jonsson er blevet til Peder *Laurensen* og *Palne* Jonsen. Skønt Rikke Agnete Olsen støtter sig til forgængerens oversættelse, der ingenlunde var stiv, er hendes danske sætninger alligevel blevet lettere og smidigere, uden at læseren mister fornemmelsen af at stå med gengivelsen af en fremmedartet, middelalderlatinsk tekst. En vanskelig balancegang er lykkedes på fortrinlig måde.

Udgaven tager ved anlæg og illustrering klart sigte på at være folkeligt og pædagogisk formidlende, den er en pendant til samme forlags Roskildekrønike og ligesom denne illustreret af *Elisabeth Nyborg*. Hvor hendes forlæg dér var internationalt romanske, har hun her orienteret sig mod den hjemlige gotik; hun bidrager sit til, at udgaven fremtræder som en munter og tiltalende publikation. Udgavens hovedformål tjenes også gennem dens apparat, som foruden ordliste, navneliste og kongegenealogier består af en kort politisk-historisk introduktion og en længere kulturhistorisk kommentar. Her bliver en meget betydelig stoffylde præsenteret i let causerende form; trods pest og børnedødelighed er det tilværelsens lysere sider, Yngre Sjællandske Krønikes mere underholdende aspekter, der på alle måder trækkes frem. Den seriøse studerende får dog lige forskningens hovedværker nævnt under »Forslag til videre læsning«.

Som tillæg bringes så et uddrag af *Ældre Sjællandske Krønike*, der dog er klart utilfredsstillende, idet det gengiver den forkortede tekst, som er overleveret sammen med den yngre krønike, men noterer skiftende skriverhænder fra et håndskrift af den oprindelige, meget fyldigere tekst, som Arne Magnusson og siden *Gertz* har udgivet.

Mens det er fuldt forståeligt, at man ikke har villet oversætte hele *Ældre Sjællandske Krønike* med dens udtog af Adam af Bremen, Saxo, Exordium Magnum etc., er det beklageligt, at man end ikke har gjort opmærksom på dens eksistens og på udgaven i *Scriptores Minores II*. Det ville også have været ønskeligt, om man havde besluttet sig for at oversætte et noget større udvalg af den oprindelige tekst, særlig den enestående beretning om det skånske oprør under år 1180. Det er jo sådan nutildags, at hvad der ikke er oversat, bliver oversat. Bortset fra dette hjertesuk vil anmelderen betragte Rikke Agnete Olsens oversættelse af Sjællandske Krønike som et yderst velegnet hjælpemiddel for den mere seriøse historiker. Hendes udgave vil blive den uundgåelige følgesvend for de studerende og forskere, som dårligt på egen hånd mestrer latinen, men alligevel gerne vil sætte sig ind i Yngre Sjællandske Krønike som litterært værk og en central kilde til det fjortende århundredes historie.

Wormianum har i de senere år udgivet flere nyoversættelser af kildekrifter til Danmarks ældre historie. Man må håbe, at forlaget kan få succes og derigennem blive opmuntret til at fortsætte sit initiativ. Vore middelalderlige småkrøniker og helgenlegender trænger i høj grad til en moderne hånd. Vel er der sjældent saglige fejl i århundredskiftets oversættelser; men deres danske sprog er ofte unødigt gammeldigt – også for deres tid, og kommentarerne var tit forældede, næsten før de blev skrevet. Vi har vel også i dag filologer, der er kompetente til at kigge gamle *Gertz* over skulderen i hans arbejde med *Sven Aggesøns skrifter*?

Rikke Malmros

Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen. (Museum Tusulanum, 1981). 482 s.

Den 17. oktober 1981 fyldte Danmarks vel mest idérige historiker, nu afdøde professor Niels Skyum-Nielsen, København, 60 år. Niels Skyum-Nielsen har i årenes løb lagt sin hovedbeskæftigelse i Middelalderhistorien, eksempelvis disputatsen Kirkekampen i Danmark 1241-1290 (1963), Kvinde og Slave (1971) og en række vægtige kildepublikationer i *Diplomatarium Danicum* foruden flere artikler. Hovedparten af de 18 bidrag i det vidtspændende festskrift omhandler naturligt problemer i dansk og europæisk middelalder.

Der indledes med en artikel af Mogens Rathsack om pave Johannes 19's privilegium til klostret Cluny fra tiden kort efter 28. marts 1027. Dokumentet har indtaget en central plads i nyere forsknings omtale af Cluny og den pavelige politik før og under investiturstriden. Rathsack påviser, at der ikke er argumenteret overbevisende for opfattelsen af en forbindelse af kausal karakter mellem klosterexemption og Gregorianisme, og at privilegiet ikke kan tages som udtryk for, at Cluny var det mest begunstigede kloster af pavestolen. Spørgsmålet om forudsætningerne for Gregorianismen og investiturstriden savner, som det rigtigt udtales, en dybtgående undersøgelse.

Fra den ældre pavestols politik føres læseren i Svend E. Green-Pedersens artikel over til de danske cistercienserklostres grundlæggelse og den politiske magtkamp i det 12. århundrede. Green-Pedersen dokumenterer, at af de 8 danske og 2 vendiske cistercienserklostre, som blev grundlagt i ærkebiskop Eskils tid (1138-1177), er der ikke et eneste, ved hvis grundlæggelse Eskils donationer var eneføgende. Tværtimod er der grund til at fremhæ-

ve kongehusets samt stiftsbispens og stormænds indsats. Med rette pointeres det, at den ældre opfattelse af, at de danske cistercienserklostre i det 12. århundrede udgjorde et samlet parti bag Eskil, er en ubeviselig påstand. Ved at anvende kilder farvet af cisterciensernes Eskil-tradition har nogle forskere fået placeret denne ordens klostergrundlæggelser alt for tæt ved centrum af den politiske magtkamp i det 12. århundredes Danmark.

I Senmiddelalderen øvede den nordiske birgittinerorden en ikke ringe indflydelse på troslivet. Tore Nyberg skriver om et antal nyfundne birgittiner-håndskrifter fra Rebdorf kloster i Sydtyskland. I et af håndskrifterne fremtræder den kendte birgittinerpræst Severin fra Koblenz. Denne synes at være indtrådt i ordenen i 1415 og kan følges i kilderne endnu i 1447, hvor han besøgte kong Kristoffer på vej til Vadstena kloster. Severin medvirkede i flere årtier med stor aktivitet til udbredelse af birgittinerordenen inden for det tyske sprogområdes grænser. Hans betydning ligger i, at han har bidraget til, at man i Mellemeuropa flere steder ikke fik kontakt med inspirationen fra den hellige Birgitta fra Sverige direkte via forbindelse med de nordiske birgittinere, men indirekte via den italienske udformning af birgittinerkulturen.

Som noget nyt i dansk sammenhæng skriver Thomas Riis om det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. For det 12. århundredes vedkommende oplyser mange af diplomerne ikke udstedelsesstedet, og rejseruterne kan derfor ikke rekonstrueres for denne periode. Det ses alene, at kongerne fra ca. 1130 til Valdemar I jævnlige kom til rigets forskellige hoveddele, og at en stor del af rejseaktiviteten skyldtes borgerkrigene. Om Valdemar I's rejser er vi bedre under-

rettet. Flere dokumenter er bevaret, og især for Vendertogene er Saxo en udførlig kilde. Først med Valdemar II efter Knud VI's død lader det sig dog gøre at indtegne kongens opholdssteder på et kort. For eksempel koncentrerede kong Valdemar sig om det sydlige Danmark, mens Erik IV overvejende rejste i rigets centrale dele syd for akse Ribes-Lund. En sammenligning mellem Kristoffer II og Valdemar III afslører et meget forskelligartet rejsemønster. Valdemar III besøgte alle vigtigere landsdele, hvorimod Kristoffer II klart koncentrerede sig om området syd for den »klassiske« skillelinie ved Bæltovergangene. Den ældre opfattelse af en regelmæssig rejseturnus lader sig ikke opretholde, ligesom det heller ikke synes at være i hensynet til naturaløkonomien, at den vigtigste årsag til rejsekongedømmet skal søges. Vigtig er pointeringen af kongernes hyppige ophold i byerne, og konstateringen af at rejsekongedømmet blandt flere årsager især skyldes det kgl. rettertings fremvækst. Her vil nye undersøgelser sandsynligvis kunne bringe forøget viden.

Om social-økonomiske ændringer i det 12-13. århundrede skriver Erik Ulsig i en større artikel om landboer og bryder, skat og landgilde. Udgangspunktet er problematiseringen af det hidtil antagne store omfang af fribondeklassen og den heraf »flodbølgelignende« overgang fra selveje til fæste ca. 1300. Hovedargumentet for udviklingen har været godssystemet. Ulsig påviser, at godssystemet var karakteriseret af store forskelle mellem brugstyperne på de kendte kirkegodser, men at der intet kan konkluderes om brydegodssystemets udbredelse. Der er sandsynligvis tale om en slags kontinuitet i godssystem og socialstruktur fra det 12. århundrede til begyndelsen af det 14. århundrede. Det påvises, at

landboklassen i det 12. århundrede var langt større end i 1. halvdel af det 14. århundrede. Landboerne drev omkring år 1200 små og større gårde, hvor de i 1. halvdel af det 14. århundrede på Sjælland kun sad på de små gårde og i Jylland endog var reduceret til tilbehør til de egentlige gårde. Omdannelsen af landbogårde til brydegårde ca. 1300 var sandsynligvis betinget af, at herremændenes bryder ifølge Jyske Lov var fritaget for ledingskat. Om skatternes højde i det 13. århundrede er efterretningerne usikre. Det ses dog, at bønderne var fri for skat til kongen, og at skattefritagelsen var forudsætningen for de høje jordafgifter ca. 1300. For det 12. århundredes vedkommende var landgilden ikke større end på Valdemar Sejrs tid, hvorfor der også var plads til store ydelser til kongemagten.

Den forkætrede Kristian II's lovgivning er emnet for Troels Dahlerups artikel. Lovgivningsvirksomheden har bidraget til at give Kristian II tilnavnet »rigslovgiveren«. Opspaltningen i en by- og en landlov, hvor der for sidstnævntes vedkommende kun er bevaret få tekster, tillader ingen slutninger om, hvorvidt der modsat byloven alene var tale om et rigslovseksemplar. Dahlerup pointerer, at det derimod med sikkerhed kan udtales, at kongens lovgivningsarbejde traditionelt har provinsiel karakter. Æren for at indføre rigslovgivning i Danmark i moderne form tilkommer Frederik I og ikke mindst Kristian III.

I opgøret med Kristian II skriver Erling Ladewig Petersen om Revolution og reaktion i perioden december 1522 – marts 1523. Artiklen er formet som et diskussionsbidrag til Mikael Venges disputats om Kristian II's fald, som argumenterer indgående for at tildele det jyske råd initiativet ved henvendelsen til hertug Frederik af Gottorp. Ladewig Petersen tilslutter sig med rette

dette synspunkt og uddyber på enkelte punkter Mikael Venges undersøgelser, bl.a. i henseende til modstandsretten. Med reaktionen 1523, i første række karakteriseret ved Frederik I's håndfæstning, trådte standsegoismen og godsejervældet klart frem. Ladewig Petersen fastslår, at reaktionen synes at afspejle en højst kompliceret situation, bl.a. ved at kodificere standssamfundet. Fordømmelsen af Kristian II's lovgivning, som ikke desto mindre overlever (jfr. Dahlerup) og den videre udvikling røber, at der er tale om strukturelle brydninger af meget større rækkevidde, end reaktionen 1522-23 lader ane.

Vigtige kilder til Middelalderens historie eksisterer ofte alene i senere, ufuldstændige afskrifter. Kai Hørby skriver om Arild Huitfeldts benyttelse af den (tabte) brevbog, der normalt kaldes *Cancellariæ veteris episcopalis liber*, og som sandsynligvis stammer fra tiden umiddelbart efter Erik Menveds død. En afskrift af en papirsafskrift af originalen af Stephanius den Yngre er nu den eneste overlevering om brevbogens indhold. Det påvises via en jævnføring af Huitfeldt med Stephanius, at førstnævntes gengivelser i de relevante afsnit følger samme rækkefølge som rigsbrevbogen (Stephanius-register), og at Huitfeldt tillige anfører flere akter end Stephanius registrerer, hvilket ikke kan være tilfældigt. Hvor det er muligt at konstatere, at Huitfeldts tekst angår samme aktstykke som registreret af Stephanius, må hans karakteristik derfor i alle tilfælde foretrækkes.

Undersøgelsen af middelalderlige diplomer er blevet drevet vidt, hvorimod dateringsformlerne stort set endnu er forblevet urørt. Thelma Jexlev har taget emnet op og skriver om lokalhelgener og middelalderlige nordiske brevdateringer. Via en række ek-

sempler påvises det, at dyrkelsen af lokalhelgener har været langt mere udbredt i Norge og Sverige end i Danmark. Som det rigtigt er fremhævet, kan viden om dateringspraksis sammen med studiet af navneskik, ikonografisk udbredelse m.m. bidrage til at øge kendskabet til de enkelte helgeners liturgiske og folkelige udbredelse. På den anden side kan viden om kalenderpraksis være en hjælp ved opløsningen af flertydige dateringer.

I en spændende artikel »Fra sagn til historie og tilbage igen« skriver Inge Skovgaard-Petersen om Uffesagnet. Udgangspunktet har været at undersøge, om forholdet mellem de bevarede tekster kan afklare spørgsmålet om, hvorvidt sagnet virkelig bygger på danske eller specielt jyske begivenheder, og i bekræftende fald hvornår de fandt sted. Den fyldigste danske fremstilling findes hos Sven Aggesen og hos Saxo, men deres fælles version kan som vist ikke gå langt tilbage, og navnet Uffe er middelalderligt i Danmark. En sammenligning mellem de danske tekster og et latinsk værk fra England fra begyndelsen af det 13. århundrede viser, at de har haft en fælles nu tabt engelsk kilde om Offa af Angel og hans holmgang. Det påpeges med rette, at en fokusering på kompositionen gør det muligt at følge overleveringen, for så vidt denne foreligger skriftligt, ved at anvende kildekritik også på fiktive tekster.

Blandt festskriftets øvrige bidrag skal endelig fremhæves »Kildekritik eller plausibilitet« af Jakob Pasternak samt Karsten Fledelius' »Middelalder på film som propaganda« om Sergei Eisensteins »Aleksandr Nevskij« fra 1938 og Kåre Rübner Jørgensen »Den 9. april 1940 i tysk film«. Der afsluttes med en oversigt af Per Nørgart over Historisk Instituts filmafdelings virke fra oprettelsen i 1965 (med Skyum-

Nielsen som drivkraft) og frem til 1980.

De mange artikler, som i første række henvender sig til et videnskabeligt publikum, afspejler på udmærket vis Niels Skyum-Nielsens tre hovedinteresser og brede virkefelt.

Jens E. Olesen

Ingeborg Kähler: *Der Bordesholmer Altar – Zeichen in einer Krise*. Studien zur Schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte, Bd. 14. Udg. af Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte. (Karl Wachholtz Verlag, 1981). 134 s. + 97 plancher.

Ingeborg Kähler viser med bogen om Hans Brüggemanns Bordesholm Alter en sjældent set evne til at forbinde kunsthistorie, åndshistorie og profan historie. Mange har hidtil beskæftiget sig med Brüggemanns alter, ingen er trængt så dybt ind i dets hemmeligheder som Ingeborg Kähler.

I dag står alteret i Slesvig domkirke, hvor det har stået siden 1666. Oprindeligt stod det i den mindre kirke, der tilhørte Augustiner-ordenen i Bordesholm. Denne kirke var tænkt som gravkirke for hertug Frederik af Slesvig og Holsten, den senere kong Frederik 1. af Danmark. Hans første gemalinde, Anna af Brandenburg, blev begravet her i 1518. Brüggemanns alter var færdigt i 1521.

Med stor indlevelsesevne har Ingeborg Kähler først søgt at anbringe alteret i den oprindelige sammenhæng i kirkerummet i Bordesholm. Efter indgående beskrivelse af alterets forskellige elementer tolker hun dets indhold som et udtryk for den reformkatolicisme, der havde sit udgangspunkt i Augustinerklostret i Windesheim i Holland, og som især kom til udtryk op imod og lige efter år 1500.

Den fromhedsretning, som Windesheim repræsenterede, lå på linje med de tanker, Erasmus fra Rotterdam gjorde sig, og som kort kan udtrykkes som en bestræbelse for at befri kirkens budskab for den skolastiske tradition. Ingeborg Kähler har nøje studeret Erasmus af Rotterdams skrifter. Hun tolker billedernes budskab ud fra et Erasmus-begreb »per visibila ad invisibila« (gennem det synlige til det usynlige), dvs. alteret opfordrede til meditation og krævede anspændelse af alle menneskets åndelige kræfter og følelser for, at det gennem en voksende åndelighed kunne blive i stand til at leve livet efter moralske normer.

Ikke nok med det: alteret ses også i politisk sammenhæng. Ingeborg Kähler har taget tråden op efter Fritz Fuglsang (ikke Hans, som hun skriver), der betragtede hertug Frederik som stifter af alteret. Overbevisende forklarer forfatterinden, hvorledes alteret var et led i udsmykningen af den gravkirke, han havde tænkt sig for sig og sin slægt i Bordesholm.

På alterets predella, dets bærende understykke, findes figurer, der ganske tydeligt viser hertug Frederiks træk. Her er fremstillet 4 bespisnings-scener, to gammeltestamentlige og to nytestamentlige. Et særlig godt indtryk af Frederik får man i et nadverbillede, hvor han sammen med verdslige og gejstlige personer nyder den hellige nadver. Stilfærdigt er han indpasset i helheden uden tegn på sin fyrstelige værdighed.

Ingeborg Kähler foretager nu en interessant udvidelse af sit emne ved at sammenligne Brüggemanns alter med Claus Bergs alter i Odense. Det blev færdigt omtrent samtidig og er nu anbragt i Sct. Knuds kirke. Oprindeligt stod det i Gråbrødreklostret i Odense, der var tænkt som gravkirke for kong Hans og hans efterkommere.

Der er iøjnefaldende forskelle på de to altre: Brüggemanns alter er et udpræget passionsalter, medens Claus Berg i sit alter især betoner sakramenterne, medens passionselementerne skydes ud i sidefløjene. Ingeborg Kähler mener, at hovedsagen for Claus Berg er temaer fra den kristne tradition, der er egnet til at vække længsel efter frelse, og som opfatter den jordiske fyrstemagt som et afbillede af den himmelske.

Odense-alteret er »festligere« og »flottre« end Bordesholm-alteret. Den mest iøjnefaldende forskel findes i predellaen: hertug Frederik fremtræder på Bordesholmalteret som en af mange figurer på to af fire herlige måltider, medens i Odense kong Hans og dronning Christine, Christian 2. og dronning Elisabeth samt en prins og en prinsesse flankerer en kristusskikkelse.

Der er næppe tvivl om, at man skal se en vis rivalisering i den måde, Augustinerkirken i Bordesholm blev smykket med Brüggemanns alter sammenlignet med Claus Bergs alter i Odense. De to grene af det oldenborgske hus var på mange måder konkurrenter; men de slutninger, som Ingeborg Kähler drager, går langt ud over, hvad materialet kan bære. Nok frem for alt, fordi den kongelige gravkirke i Odense var indrettet og Claus Bergs alter var indstiftet af dronning Christine og ikke inspireret af hertug Frederiks politiske modspiller Christian 2. Dronning Christine kommer slet ikke til sin ret.

Det er lykkedes forfatterinden at påvise den betydning, Erasmus har haft for Brüggemann og de teologer, han må have samarbejdet med, og resultatet har svaret til hertug Frederiks intentioner. Derimod er den teologiske sammenhæng, i hvilken Odense-alteret må ses, ikke nærmere undersøgt.

Ingeborg Kähler slutter sin fremstilling med et stærkt idealiseret billede af

Frederik 1. Han fremstilles som »fredsfyrsten«: Bordesholm-alteret skal også ses som udtryk for den neutralitetspolitik, han siden 1509 førte. Denne udredning virker som et postulat, for styrkeforholdene taget i betragtning var det uhyre fornuftigt af Frederik at holde sig uden for de danske kongers forsøg på at hævde herredømmet i Sverige.

Det er uden jordforbindelse, når Ingeborg Kähler skriver: »Idet den politiske og sociale fred bliver set som en sag, menneskene har ansvaret for, og omgangen med magten principielt er gjort til et problem og ikke, som på Odense-alteret, kun et spørgsmål om den personlige frelse for den enkelte mægtige, åbnes principielt muligheden for samfundsmæssige systemforandringer i historien ved tilpasning af de til enhver tid gældende krav for et menneskeligt med-hinanden«.

Her er sammenligningen næsten drevet ud i karikatur. De to altertavler afspejler ikke en forskellig politisk holdning, men varierede opfattelser af kristendommens budskab og betydning. Det var dronning Christine, der stod bag Claus Berg, ikke Christian 2. Skal man sammenligne de fyrstelige stifters åndelige indstilling, må det være Frederik og Christine. Hun interesserede sig for en anden side af senkatholicismens fromhedsliv, i den skikkelse det var inspireret af Frans af Assisi i den demokratiske gråbrødreorden. Christine støttede Laurens Brandsen, der søgte at genoprette klosterlivet, og hun stiftede Klaraklostre i Odense og i København.

Hvis man ville fortsætte i Ingeborg Kählers spor, kunne man sammenligne den personlige beskedne Frederik 1., der var eksponent for det håndfaste slesvig-holstenske ridderskab, og som valgte den aristokratiske Augustinerordens kirke som sin gravkirke, me-

dens dronning Christine valgte den demokratiske gråbrødreordens kloster til gravkirke for sig og sine.

Hvis Frederik 1. havde kunnet hævde sig over for den krigeriske holstenske adel, havde man kunnet tale om »fredsfyrste«. Hans neutralitetspolitik berettiger ikke dertil, og da han skulle betale ridderskabet for dets bistand til at forjage Christian 2., åbnede han alle sluser for bondeundertrykkelse. Christian 2. havde sin sympati hos bonde og borger og stod i et skarpt modsætningsforhold til herremændene. Man kan også anskue forholdet som modsætning mellem aristokratiske og demokratiske tendenser.

Det fremgår ikke med tydelighed af Ingeborg Kählers fremstilling, at Christian 2. indtil 1523 var lige så meget »Landesherr« i hertugdømmerne som hertug Frederik. Kun s. 21 omtales en passant delingen i 1490 mellem kong Hans og hertug Frederik, og der henvises til en årlig veksling i »lensherredømmet« (Lehnsherrschaft). Det er en misvisende betegnelse; det var den rent praktiske administration af de fælles anliggender, som skiftede hvert år på Mikkeldag; man får ikke gennem fremstillingen indtryk af, at de to fyrster i hertugdømmerne var ligestillede.

Ingeborg Kähler har udrettet et imponerende forskningsarbejde ved at rekonstruere den kirkehistoriske sammenhæng, hvori Bordesholm-altret skal ses, og det grundlag, hun har skabt, er af varig værdi. Men hun drager meget ensidige politisk-historiske konklusioner af sin undersøgelse, som næppe holder.

Troels Fink

Steffen Linvald: *Nikolaj Plads i 700 år.*

Udgivet i anledning af veksellerfirmaet A. Vollmond & Co's 100 års jubilæum. (Rosenkilde & Bagger, 1982). 115 s.

Mens Steffen Linvald var leder af Københavns Bymuseum og yderligere udviklede det fra dets næsten forglemte tilværelse på rådhusets loft, skrev han også skildringer af byens topografi, og de to virksomheder udfyldte hinanden, idet bymuseet samlede genstandene fra fortiden, og bøgerne beskrev de omgivelser, hvor de havde været brugt. Også efter sin afgang fra bymuseet har han fortsat som forfatter, og hans sidste bog fortæller om husene omkring Nikolaj kirke. Den hører til Københavns ældste, selv om man ikke skal nærme for stor tillid til, at den er fra 1216, som det angives, men den fandtes i hvert fald 1261. Kirken får kun den omtale, som er nødvendig, da den dannede et midtpunkt for bebyggelsen, men grundene omkring den, deres huse og skiftende ejere gennem tiderne får en så udførlig beskrivelse, at det undertiden kan virke trættende, hvis man ikke er inkarneret københavner. I begyndelsen var det kirke og gejstlighed, der var den store grundejer i disse gader, senere bliver det borgerne, som skabte dette særprægede kvarter, der endnu har bevaret lidt af sit særpræg, som Steffen Linvald kyndigt får frem, og det må anerkendes, at firmaet, der står som udgiver, fordi det siden 1957 har boet på Nikolaj Plads, ikke har krævet mere omtale end de andre mere eller mindre notable personer, som har haft hjemme her. Derved er bogen blevet et værdifuldt bidrag til hovedstadens historie, og det kan i denne sammenhæng beklages, at de større provinsbyer ikke har fået deres topografi gennemgået på samme måde, som Steffen Linvald og mange andre med ham har behandlet København. Det er ikke rigets hovedstad og hoffets sæde, de har fordybet sig i, men byen ved Øresund med fattige og rige mellem hverandre, dens brande og farsoter og meget andet, der prægede livet, og

først ved en detaljeret undersøgelse som den foreliggende kan byernes vilkår gennem århundrederne erkendes. Her mangler skildringer af provinsbyerne i samme omfang. Særlig kan det fremhæves, at mens Steffen Linvald har haft mange billeder at vælge imellem fra denne lille plet af København, savnes et tilsvarende materiale fra provinsen.

Helge Søgaard

Hans Gregersen: *Skipper Klement*. (Forlaget Bygholm, 1981). 87 s., ill. kr. 88.

Det unge, frederikshavnske forlag Bygholm markerer sig med en række værker af lokalhistorisk tilsnit. Efter bogen om Stygge Krumpen fra 1979 (anmeldt i *Fortid og Nutid* XXIX 1981 s. 326f) foreligger allerede et nyt skrift i samme fornemme udstyr om Børglum-bispens samtidige, oprørslederen Skipper Clement. Teknisk er bogen en bedrift. Usædvanligt smukke fotografier af Hans Nielsen veksler med sobre, tiltalende tegninger af Henrik Bygholm, der også har æren af bogens grafiske tilrettelæggelse. Både fotografier og tegninger anlægger en mørk, lidt dyster stemning, der harmonerer fulendt med bogens emne og det storladne nørrejyske og vendsysselske landskab, der er skuepladsen for Skipper Clements bedrifter. Hans Nielsen brilletter især med nogle optagelser fra Helligåndsklostret i Ålborg, som formeligt »ånder« af senmiddelalder. Derimod kunne man uden skade have sparet bogens øvrige illustrationer, der uundgåeligt virker som et udvandet opkog af Politikens Danmarkshistorie. Mærkeligt nok har man ikke ofret en tur ned til Mariager og Udbyneder på Hans Nielsen, men har nøjedes med at indforskrive fotografier af henholdsvis

Stygge Krumpens gravsten og det velkendte kalkmaleri af Christian II (?) i havsnød fra sjællandske forskningsinstitutioner. Omslagetets farvestrålende kalkmaleri fra Dronninglund kirke angives at være fotograferet af Hans Nielsen, det samme sceneri inde i bogen i sort-hvidt af Nationalmuseet.

Mere beklageligt er dog, at de talrige illustrationer slet ikke er forbundet med bogens tekst. Lovligt mange fornemmes direkte irrelevante, således en serie mønske kalkmalerier, der jo ofte er gengivet i andre værker. Nogle er mærkeligt ukritisk valgt. Wullenwever, grev Christoffer og Johan Rantzau vises i sene, historisk og kunstnerisk underlødige gengivelser. Havde der ikke været mere mening i at bringe nogle af Niels Larsen Stevns' fresker fra Centralbiblioteket i Hjørring, der bl.a. forestiller Skipper Clement? De fleste illustrationer er heldigvis af lokal oprindelse, men alle konklusioner om en mulig sammenhæng med tildragelser, der omtales i bogen, overlades til læseren. F.eks. kunne vel de interessante udskårne skibe i Sæby kirkes munkestole, som endnu er lidet kendte, og som Hans Nielsen har indfanget i flere spændende optagelser, have været knyttet til Skipper Clements løbebane.

Undtagelsen er nogle helsides gengivelser af samtidige dokumenter, der er strejft i teksten. Det har været fremført – og gentages i bogen – at Skipper Clement måske kunne være identisk med en Clement Munck, der nævnes i Ålborgs Guds legems lavs protokol 1511. Billedteksten henviser imidlertid til en Klement Nielsen i protokollens venstre spalte, mens Clement Munck står i højre spalte. Da det i øvrigt af bogen fremgår, at Skipper Clement både i skotske og danske kilder kaldes Clement Andersen, må den eneste forsvarlige historiske konklusion være, at vi faktisk intet kender til skipperens

baggrund – med mindre man vælger at hælde sig til den sene, lokale tradition om Skipper Clements vendsysselske afstamning, hvad næppe nogen faghistoriker ville finde på. Her skal ikke argumenteres imod denne tradition, som det naturligvis er populærhistorikerens ret at boltre sig i. Blot undrer det mig, når forfatteren lidt gumpetungt skriver, at Skipper Clement fødtes i Vedsted »nær Åbybro«. Åbybro har i dette århundrede været en efter egnens forhold betydelig stationsby, men forbindelsen til Skipper Clement er unægtelig lidt fjern. Fra en historisk betragtning er det ulige mere spændende, at Vedsted ligger tæt ved Birkelse, Børglum-bispens gård og endnu i dag Vendsyssels største herregård. Da fremstillingen i øvrigt er mildt sagt fantasifuld, kunne der lige så godt have været fabuleret lidt over dette nabo-skab.

Hermed er det allerede antydet, at teksten afgjort er det ellers så smukke værks svage punkt. Det skal siges, at forfatteren ikke pranger med sin identitet. Den afsløres hverken på omslag eller titelblad. Alene af en diskret notits under trykkestedet fremgår det, at synderen er Hans Gregersen, der også skrev bogen om Stygge Krumpen. Mange vil sikkert finde teksten pæn og nydelig, og anmeldelsen i Fortid og Nutid af Stygge Krumpen-bogen var da også overordentlig velvillig, men for den, der netop har taget samme tur (se min afhandling om Clements-fejden i Historie, Ny rk. XIV, 1981 s. 1-36), er resultatet skuffende. Fremstillingen præges hverken af ideer eller kritisk sans, men af en blind efterplapren af de forhåndenværende skrøner. Hvis skrønerne blot blev fortalt, ville skaden være til at overse. Men Gregersen lider af en ulykkelig hang til at ræsonnere over dem, hvorved han uvægerligt

filtrer sig ind i et net af modsigelser. En stor del af fremstillingen optages af optakter, der spænder fra Spartacus til St. Jørgensbjerg-slaget 1441 (hvor Jens E. Olesens artikel i Historie, Ny rk. XIII, 1980 s. 33-48 med fordel kunne have været konsulteret). Gregersen mishandler dette slag med en grusomhed, der langt overgår bøndernes fremfærd mod den forhadte Esge Brok, som skal være blevet skåret i små stykker af den rasende hob. Af misforståelser, jeg har forsøgt at uddyde, fremføres frejdigt adskillige. Clements kompagnon, Skipper Herman, huserer uanfægtet på Varde-egnen, Ringkøbing stikkes atter i brand, og stormen på Ålborg udarter også her til et af de af populære skribenter så yndede blodbade. Gregersen har ganske vist haft fat i Johan Rantzaus brev, men ikke med heldig hånd, og uden at få øje på modsætningen mellem den samtidige kilde og de senere konstruktioner. »Schirnowe« betyder Skjern å, »anhang« formodentlig tilhængere og ikke slæng, som Gregersen skriver, velsagtens efter Politikens Danmarks-historie. Der udtrykkes ikke i Johan Rantzaus korrespondance foragt for modstanderne. Fra sit naboskab med Ditmarsken var han vant til og respekterede bondehære. Det nye syn på Johan Rantzaus løbebane, jeg har argumenteret for i »Christian 2.s fald« (1972) og »Når vinden føjer sig ...« (1977), har heller ikke sat sig spor, hvad forfatteren ikke skal klandres for. Blot beder man til – og det være sagt uden hovmod – at Hans Gregersen i sit fremtidige forfatterskab måtte spare på skrønerne og til gengæld dvæle udførligere ved de skatte, der vitterligt gemmer sig i Vendsyssels brogede fortid.

Mikael Venge

Ove Jørgensen (ed.): *Otonium. Odense 1593*. (Odense Universitetsforlag, 1981). 118 s. og 4 kort.

Braunius og Hogenbergs store værk om Europas byer har altid nydt anseelse, fordi dets store kobberstik viste en mængde enkeltheder om deres udseende i renæssancen, som ikke fandtes andre steder, men kun få danske byer uden for Sønderjylland blev optaget i det. Allerede L.S. Vedel Simonsen havde vanskelighed med at få adgang til det stik over Odense, det bragte, som det fremgår af hans brevveksling med E.C. Werlauff, og det er derfor med god grund, at civilingeniør Ove Jørgensen i anledning af det kommende byjubelåm har genudgivet det gamle byprospekt med dets tekst. Oversættelsen er foretaget af dr. phil. Mikael Venge. Kobberstikket er dateret 1593, men først udgivet 1597, og udgiverens vigtigste opgave har været at bestemme dets kilde, fordi dets historiske værdi står og falder med, at det ikke er et fantasibillede af en tilfældig rejsende, der på grundlag af nogle få synsindtryk har komponeret sit billede af byen. Trods omhyggelige undersøgelser er det ikke lykkedes at nå et sikkert resultat, men det er muligt, at den holstenske geograf Marcus Jordan er mester for tegningen, der har ligget til grund, og det vides, at han i 1553-54 opholdt sig på Fyn. Mange enkeltheder er selvfølgelig kun at betragte som signaturer, men de mere fremtrædende bygninger o.a. kan være troværdigt gengivet, deriblandt ringvolden på Nonnebjerg, som må fremhæves, fordi den er et vægtigt vidnesbyrd om, at der her har ligget en befæstning af Trelleborg-typen, hvis spor nu næsten helt er forsvundet, da den senere bebyggelse så godt som ganske har udslettet, hvad vikingetiden har efterladt. Det er endnu for tidligt at udtale sig

om forholdet mellem Odense by og den befæstede standlejr på Nonnebjerg, og om det kun er et tilfælde, at Odense første gang nævnes som bispeby omtrent på samme tid, som befæstningen blev bygget, og de andre fæstninger af samme slags synes ikke at have ligget nær ved bebyggede steder.

Heller ikke til beskrivelsen, der ledsager prospektet, kan der med sikkerhed udpeges en forfatter. Udgiveren mener, at Georg Braunius har redigeret teksten, der skal have fået bidrag fra ingen ringere end både Niels Kaas og Henrik Rantzau. Den sidste har vel sørget for, at Gert Rantzaus død og eftermæle fik en fyldig eller rettere alt for omfattende omtale. I hvert fald er den med sine fortrin og mangler et typisk eksempel på sin tids stilkunst.

Bogen søger at løse en lokalhistorisk opgave, men giver dermed også et bidrag til diskussionen om de topografiske billeders værdi som historiske kilder.

Helge Søgaard

Per Katz: *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*. (Gyldendal, 1981). 168 s., kr. 103,70.

Der er i tidens løb skrevet meget om jøderne i Danmark. Størstedelen af denne litteratur er af personalhistorisk karakter, men også jødernes særlige retsstilling i ældre tid her i landet har været genstand for forskeres og forfatteres interesse. Blandt de vigtigste arbejder i så henseende kan nævnes Julius Salomon og Josef Fischer: *Minde-skrift i anledning af hundredårsdagen for anordningen af 29. marts 1814*, 1914; Johannes Werner: *Gedalia og hans forfædre*, 1923; *Tidsskrift for jødisk historie*, red: Josef Fischer og Jul. Salomon, 1919-1925; Michael Hartvig: *Jøderne i Danmark*, 1951 samt Jul. Margolinsky og Poul Meyer (red): *Ved*

150-årsdagen for anordningen af 29. marts 1814, 1964. Hertil kommer et stort antal rent genealogiske arbejder.

Derimod er der ikke skrevet meget om de herværende jøders interne kultur og deres betydning for det danske samfund i kulturel og økonomisk henseende. For så vidt angår den interne kultur må dog nævnes det aktuelle øjebliksbillede: Jacques Blum: *Dansk og/eller Jøde?*, 1972, der imidlertid rejser flere principielle og metodiske problemer, som kun er løst i begrænset omfang.

Der er altså endnu mange uløste historiske opgaver inden for dette felt, og ikke mindst af den grund er det af almen historisk interesse, at der nu er dannet *Selskabet for dansk jødisk Historie*, der har til formål at løse sådanne opgaver. Selskabets første udgivelse, som her skal gøres til genstand for nogle bemærkninger, kan imidlertid ikke siges hverken i omfang eller indhold at adskille sig væsentligt fra den tidligere litteratur på området.

Per Katz: »Jøderne i Danmark i det 17. århundrede« er en specialeopgave i historie til Københavns Universitet. Bogen fylder i tryksider nogenlunde det samme som Michael Hartvigs afsnit om den samme periode i den foran nævnte bog. Nogen større forskel mellem behandlingen af de samme emner i de to bøger er der imidlertid ikke. Katz bygger dog sin fremstilling på et mere righoldigt kildemateriale end Hartvig, og dette gælder især de utrykte kilder, hvortil der udtrykkeligt henvises. Det er arbejdet med disse kilder, der giver arbejdet en vis videnskabelig værdi. Indholdsmæssigt indeholder bogen nogle forsøg på at antyde den jødiske befolkningsgruppes økonomiske betydning og i forbindelse hermed nogle antydninger af, hvordan regeringens politik over for jøderne hænger sammen med de økonomiske strømninger.

Bortset fra nogle enkelte vurderende betragtninger om tidligere arbejder af apologetisk karakter finder man praktisk taget ingen kildekritik i bogen. Karakteristisk i denne henseende er den ukritiske anvendelse af provst Balslevs fremstilling fra 1932 af de danske jøders historie. Balslevs bog er så fuld af direkte fejl, at det selv i en kortfattet fremstilling er uforsvarligt uden videre at henvise til denne bog.

Hvad vi mangler inden for dette emneområde er først og fremmest en skildring af den jødiske befolkningsgruppe som en subkultur i historisk perspektiv og en demografisk-økonomisk beskrivelse af befolkningsgruppen og dens forhold til det øvrige danske samfund. Der er altså opgaver nok for det nydannede historiske selskab.

Poul Meyer

Alfred Jeppesen: *Kongens kolonister. De franske reformerte i Fredericia.* (Thaning og Appel, 1982). 149 s.

Bogen behandler den lille koloni af franske reformerte, der på kongelig foranledning kom til byen i 1720'erne. Hovedparten af de franske tilvandrere skulle dyrke tobak. Forfatteren behandler kolonisternes første vanskeligheder i byen, menighedens udvikling følges op til vore dage, ligesom mindretalsgruppens hele sociale liv og daglige arbejde belyses. Grundloven i 1849 ophævede menighedens særlige privilegier. Gradvis blev familierne stadig mere integreret i det danske samfund, og i dag er vel nok alene de mange fremmede navne i telefonbogen fra Fredericia et vidnesbyrd om indvandringen i 1720'erne.

Desværre lider bogen af mangelen på kildehenvisninger. Der er blot en enkelt side med litteraturhenvisninger. Det betyder, at det er vanskeligt at

fastslå, hvor selvstændig bogen er, for der har naturligvis tidligere været skrevet om kolonisterne i Fredericia. Påfaldende er det desværre, at der ikke forsøges på at drage sammenligninger med den nærliggende by, Christiansfeld. Den blev til i 1770'erne og fik en særlig status med specielle privilegier, ligesom tobaksfabrikation også blev taget op. Forretningskontakt var der også til Fredericia, hvorfra der bl.a. blev indkøbt tobak. Forskelle og ligheder samt betydningen af de to samfunds særlige økonomiske, sociale og religiøse liv – og ikke mindst kontakten til det omgivende samfund, er nærliggende spørgsmål, der engang burde behandles.

Henrik Fode

Peter Uffe Meier: *Omkring de fire species. Dansk merkantilistisk stabel- og navigationspolitik i 1720'erne.* (Publikation nr. 17 fra Institut for økonomisk historie. Akademisk Forlag, 1981). 176 s., 79,30 kr.

Som et led i den danske regerings merkantilistiske politik i årene efter Store nordiske Krig fik København ved forordningen af 1. juni 1726 tildelt oplagsfrihed på de såkaldte fire species vin, brændevin, salt og tobak. I praksis kom forordningen til at virke som et handelsmonopol. Til glæde for de københavnske købmænd blev importen og handelen med de pågældende varer centreret i hovedstaden på provinsens bekostning. Da forordningen om de fire species imidlertid ikke havde været til »... den forønskede nytte, men derimod hindrer de andre stæders indvånere deres handel og næring ...«, blev den igen ophævet af regeringen den 30. december 1730.

Lige siden Holbergs og Andreas Højers dage har talrige historikere ta-

get stilling for og imod det københavnske monopol på de fire species 1726-30, uden at forordningen dog nogensinde har været genstand for en større selvstændig undersøgelse. Det er derfor glædeligt, at Peter Uffe Meier har taget opgaven op og i sin bog, der er frugten af en specialeafhandling ved Københavns Universitet, har underkastet forordningen om de fire species en nærmere analyse.

Tyngdepunktet i bogen er med forfatterens egne ord (s. 20) lagt på »at undersøge de implicerede parters motiver og overvejelser – ikke på at give en konkret beskrivelse af Danmarks /Københavns handel med de fire species før, under og efter forordningen«. Med dette som udgangspunkt analyserer forfatteren hovedsagelig på grundlag af Rentekammerets arkiv de implicerede parters motiver og overvejelser i årene op til forordningens udstedelse, og den lovgivning der fulgte i dens kølvand. Denne del af undersøgelsen er gennemført med stor grundighed og giver et godt indblik i de overvejelser, der gjorde sig gældende inden for regeringen og ikke mindst de københavnske storkøbmænds indflydelse på den førte politik.

Forfatterens ovenfor nævnte udgangspunkt virker imidlertid som en stærk begrænsning på vurderingen af forordningen og dens betydning. Det forekommer således helt nødvendigt at sætte debatten om de fire species og regeringens overvejelser i relief og se dem i forhold til de rent faktiske økonomiske forhold i Danmark før, under og efter forordningen. I praksis har forfatteren da heller ikke holdt sig helt så rigoristisk til sin noget snævre formålsbeskrivelse. Læseren bliver i bogen indviet i de problemer der knyttede sig til regeringens nationale og fiskale hensyn, forsynings- og afsætningsforholdene, smugleriet og spillet

mellem hovedstadens og provinsens købmænd. Specielt behandlingen af smugleriet og de københavnske handlendes store problemer med, da det kom til stykket, selv at forsyne landet med de fire species, er indgående skildret.

Alligevel sidder man efter at have læst bogen tilbage med den fornemmelse, at man kun har hørt den ene part i sagen – de københavnske storkøbmænd. Der mangler således en dyberegående analyse af provinsbyernes holdning til forordningen, og hvordan det rent faktisk gik dem i årene 1726-30. Svaret herpå ligger nok ikke i Rentekammerets arkiv men i byarkiverne og nogle af de bedre købstadshistorier. I den foreliggende sammenhæng havde det været tilstrækkeligt at undersøge nogle af de større købstæder – f.eks. Ålborg, Århus og Odense – som blev mest berørt af forordningen. Forfatteren kan hertil indvende, at en sådan analyse ikke har været hans ærinde. Den er imidlertid nødvendig, når man skal vurdere virkningerne af forordningen om de fire species og i hvilken udstrækning regeringen havde ret i, at den hindrede »... de andre stæders indvånere deres handel og næring ...«.

I indledningen til bogen (s. 8) skriver forfatteren, at blandt de mange forhold, der afgjorde forordningens udformning, forløb og ophævelse bl.a. også kan nævnes interesse modsætningerne mellem Danmark-Norge og udlandet. Forfatteren tænker her med rette først og fremmest på Holland, der takket være de indgåede told- og handelstraktater i 2. halvdel af det 17. århundrede og begyndelsen af det 18. århundrede havde en dominerende indflydelse på udformningen af den danske merkantilistiske politik. Det havde været interessant, om denne problemstilling – interesse modsætningen mellem Danmark-Norge og udlan-

det i forbindelse med forordningen om de fire species – var kommet stærkere frem i bogen. Kapitel 8 har godt nok som emne »Kommercetraktaten med Holland og de fire species«, men her behandles primært de københavnske interesser i sagen i forbindelse med debatten om de fire species. I forhold til udlandet betød forordningen om de fire species på papiret en væsentlig indskrænkning af samhandelen med Danmark og en stærk favorisering af den nationale (københavnske) handel. Forordningen om de fire species 1726 må således også ses i en større sammenhæng som et forsøg på en mere selvstændig dansk handelspolitik efter udløbet af handelstraktaten med Holland i 1721. Dette aspekt nævnes i indledningen til bogen, men går tabt i detailbehandlingen.

De her anførte kritiske bemærkninger skal dog ses i lyset af, at helhedsindtrykket af bogen er absolut positivt. Forfatteren har inden for de noget snævre rammer, han selv har opstillet, leveret et godt og grundigt arbejde. Bogen er velskrevet og må absolut betegnes som en gevinst for forståelsen af de motiver, der lå bag denne særlige gren af den danske handelspolitik i 1720'erne. Den fremførte kritik retter sig derfor heller ikke mod den saglige behandling af emnet, som forfatteren har leveret i bogen, men mod nogle af de aspekter, som han har udeladt, og som er vigtige for den fulde forståelse af det, som er emnet for bogens undertitel: »Dansk merkantilistisk stabel- og navigationspolitik i 1720'erne«.

Henrik Becker-Christensen

Ole Mortensen: *Fåborgs skibsfart 1800-1920*. (Høst og Søn, 1979). 204 s., 138,- kr.

Høsts Forlag har efterhånden specialiseret sig i udgivelse af søfartshistorisk

litteratur, og det er karakteristisk, at bøgerne alle er gennemillustrerede. Det gælder også denne om skibsfarten i Fåborg.

Der indledes med en bredere fremstilling af det økonomiske og menneskelige grundlag for søfarten på Fåborg Toldsted, hvorunder byens maritime storhed og fald klarlægges. Herefter følger et hovedafsnit, der skildrer enkelte af byens skibe fra perioden 1800 til 1920, og der tegnes herunder et billede af det enkelte skibs skæbne for på denne måde at vise søfartens vilkår til forskellige tider. I det sidste hovedafsnit bringer forfatteren en fortegnelse over skibe i alfabetisk orden fra det lokale toldsted 1800-1930.

Fåborgs skibsfart er interessant populærvidenskabelig søfartshistorie, der ikke mindst på grund af de mange illustrationer af mennesker og skibe giver en række gode tidsbilleder.

Henrik Fode

O. Nielsen: *Historiske Efterretninger om Slavs Herred. 1868.* (Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt, 1981). 62 s.

Oluf Nielsen var en flittig lokalhistoriker, og selv om han måske især mindes for sine arbejder om København, hvor han fik sin største virksomhed, var Vestjylland udgangspunktet for hans interesse. Der er derfor god grund til at bringe et fotografisk optryk af hans beskrivelse af Slavs herred. Den blev første gang bragt i Danske Samlinger 1868, og dette tidsskrift er nu sjældent og vanskeligt at skaffe. Oluf Nielsen hørte til dem, der forsmåede enhver letkøbt effekt for at more sine læsere og give dem en tiltrækkende underholdning, men emnet er heller ikke inspirerende, da de fire sogne, hvoraf herredet blev dannet 1552, ikke på

hans tid ejede meget, der var værd at fremhæve, mens nu bl.a. Grindsteds vækst kunne give stof nok; men man må beundre, hvor meget materiale han har samlet. Han var på denne tid optaget af udgivelsen af Ribe Oldemoder, hvis oplysninger også er blevet brugt i denne bog. Man får virkelig et indtryk af herredets historie, som den måtte tegne sig for en historiker for over 100 år siden, og at man nu ville anlægge et andet synspunkt og lægge vægten på andre og for vor tid mere frugtbare emner, kan ikke bebrejdes Oluf Nielsen, så det tjener Historisk Samfund for Ribe Amt til ære at have gjort hans arbejde tilgængeligt igen.

Helge Søgaard

C. Hages *politiske dagbog 1881-84.* Forord v/Ole Harbo. (Erhvervsøkonomisk Forlag, 1981).

Da Christopher Hage døde 1930, fik den københavnske Handelshøjskole overdraget hans bogsamling. Blandt bøgerne var også Hages dagbøger, der dækker perioderne 1881-84, 1894-1901 og 1901-05. Det er næppe almindelig kendt, at disse dagbøger er bevaret; hans biograf til Dansk Biografisk Leksikon, Helge Larsen, nævner det f.eks. ikke, og ingen synes at have anvendt dagbøgerne i forskningen. Her udsendes som en hilsen til Handelshøjskolens Biblioteks venner den første lille dagbog fra begyndelsen af 1880'erne, fra den periode, da Hage blev indvalgt i folketinget som en slags liberal med sejr over modkandidaten, E.J. Sommerfeldt, der var ren højremand. Der er såmænd kun tale om ca. 15 håndskrevne sider i notesbogformat, og det er ikke sensationer, der bydes på; men til afklaring af detaljer kan dagbogsbladene have deres betydning. I forordet til den lille bog siges det, at de øvri-

ge dagbøger forhåbentlig senere kan udgives. Indtil det sker, må interesserede forskere rundt omkring Julius Thomsens Plads, hvis de vil vide mere om Hages stilling i tiåret omkring systemskiftet.

Ib Gejl

Niels Klerk m.fl. (red.): *Juristen i satirens og humorens streg. Juridisk Forening 1881-1981*. (Juristforbundets forlag, 1981). 213 sider.

Juraen er vel ikke et erhverv, man umiddelbart forbinder med humor. Så meget desto mere prisværdigt er det, at Juridisk Forening, der har en faglig-selskabelig karakter, har fejret sin hundredårsdag ved at udsende en samling tegninger – i overvejende grad karikaturer – af juristerne og deres hverv.

Den verdensberømte Daumier og den i hjemlige juridiske kredse lige så kendte nordmand Eidem er specialister netop på dette område, men festskriftet indeholder mere end hundrede satiriske juristtegninger fra nær og fjern. I tekstafsnittet fortæller A. Vinding Kruse og Henrik Tamm lidt om den jubilerende forenings historie, og juristen og skønlitteraten Jørgen Mathiassen har fundet frem til mere eller mindre respektløse udtalelser i litteraturen om juristerne.

Det er en sjov bog. *Poul Meyer*

Knud Voss: *Skagen-skæbner omkring maleren P.S. Krøyer*. (Greens Boghandel, Virum 1981). 16 s.

Der kan være grund til at gøre opmærksom på dette meget fine, lille privattræk, hvor Knud Voss fremdrager et par breve fra samlingen på Skagens Museum. De stammer fra P.S. Krøyers

sidste tragiske år og følges op med nogle oplysninger om den videre skæbne for kvinderne omkring maleren – efter hans død.

Ib Gejl

Georg Brandes: *Levned*. Udgivet med indledning af Tage Kaarsted. (Odense Universitetsforlag, 1981).

Georg Brandes og Emil Petersen. En brevveksling udgivet af Morten Borup. (Lademanns Forlag, 1980).

Georg Brandes er stadig en omstridt person i dansk åndsliv, dog mindre nu end før. Længe var man for ham, eller imod ham. Med sit nye videnskabs- og livssyn greb han hårdt ind i ikke blot borgerskabets, men også de intellektuelles eget liv. Og det bidrog til at fortegne vurderingerne, selv når de blev foretaget af så kompetente folk som Vilh. Andersen, der skabte de første store sammenhængende, men noget impressionistiske billeder af Brandes' liv og indsats. Det egentlige videnskabelige studium af Brandes grundlagdes af Paul Rubow i 1916 og videreførtes af bl.a. Harald Rue, Morten Borup, Paul Krüger og sidst, men ikke mindst Sv. Møller Kristensen. De søgte at forstå ham ud fra hans egne forudsætninger og tog afstand fra klicheerne: Brandes som ufolkelig, uden forståelse for Grundtvig; som religionsbespotter og udansk, jødisk københavnersnude; som for lidt radikal, uden nok frisind; som alt for radikal, styrtende fædrelandet i moralsk smuds og fordærv; som utålelig skryder, ligeglad med alle andre end sig selv. For venstrefløjen stod han som talsmand for bourgeoisiet, som en fæl individualist, en åndshovmodig dyrker af overmennesket og vejbaner for nazismen. For højrefløjen var han en amoralsk samfundsomstyrter.

Meget store skridt til en uddybet forståelse af Brandes som ung tog Henning Fenger med sin disputats: *Georg Brandes' læreår (1955)* og med bogen *Den unge Brandes (1957)*. Den første viste, hvad Brandes lærte af digterne, historikerne og filosofferne, ikke mindst Taine og Renan, den anden, hvad livet og menneskene i hans omgivelser lærte ham. Fenger brugte den komparative metode i disputatsen, gjorde bevidst Brandes til et produkt af påvirkninger og indflydelser, argumenterende for, at Det moderne gennembrud i nordisk åndsliv først og sidst må forstås som en af Brandes formidlet inspiration fra den franske romantisme o. 1830, der i meget også lå bag Taines og Renans ideverden. Omvendt gjorde Fenger i *Den unge Brandes* dennes personlige forbindelser, især hans kærlighedsforhold til en gift kvinde og hans hårdnakkede kamp mod det småborgerlige Københavns filistrøse forargelse, til gennembruddets egentlige forklaring. Fenger vidste naturligvis meget vel, at der var tale om en vekselvirkning, en dialektik, som han dog ikke fik tilstrækkeligt frem.

Men hans indsats var inspirerende. Han ville ikke ligge under for det tabu, som herskede i dansk humanistisk videnskabelig tradition imod at komme ind på de særdeles private ting i forskerens liv. Traditionen så nemlig denne synsvinkels ledende motiv som et ønske om at snage i intimiteter, som nøglehulskikkeri. Intimsfæren var fredhellig, kunne ikke bidrage til virkelig forståelse af et menneskes indsats, et synspunkt, der var udtryk for dets forkæmperes ulyst til at inddrage deres eget selv i forskningsprocessen.

Nu har den lærde Brandes-forsker Morten Borup i sit 87. år yderligere bidraget til at bryde tabuet ved kyndigt og med indledning og kommentarer at udgive Brandes' brevveksling med den

livslange ven Emil Petersen, en brevveksling, som Fenger brugte i *Den unge Brandes*, og som bidrager til at kaste yderligere lys over den meget store betydning, de private oplevelser og personlige forbindelser spillede for Brandes' oprør. Brevvekslingen tjener desuden til at give et rigt facetteret billede af Brandes' bevægede liv og tegner et menneske, for hvem det i kamp for et bedre samfund og en mere uselvisk mennesketype lykkes at overskride sin egen egocentricitet og nærme sig sit Lord Byronske Kunstnerideal. Den stille eksistens og fra offentlighedens søgelys stedse tilbagetrukne jurist Emil Petersen forsikrede gang på gang sin frembusende og højt beundrede ven om det for fædrelandet og samfundsmoraliteten gavnlige, nødvendige og uselviske i felttoget for Det moderne gennembruds og den frie tankes sejr.

Forbudet mod inddragelsen af forskerpersonligheden i forskningsprocessen var Brandes i øvrigt som ung selv hovedansvarlig for gennemtruffningen af. Det skete ved kravet til forskeren om at være neutral iagttagere, så forskningen kunne blive så (natur)videnskabelig objektiv som mulig. Dette krav blev mere og mere udbredt i løbet af det 19. og især 20. århundrede i takt med industrialiseringens fremmedgørelse af mennesket og dermed også af forskerne. Selv levede Brandes imidlertid aldrig »op« til kravet (så ville han heller ingen betydning have fået); og det mindre og mindre, jo ældre han blev. I sin egen store selvbiografi, *Levned I-III (1905-08)*, er han da heller ikke karrig med at røbe personlige og private forudsætninger for sin forfattervirksomhed. Og det gør han også, omend mere skematisk og indirekte, i den korte, prægnante levnedstegning, som han, efter at være blevet kommandør af Dannebrog af anden grad, i 1910 indsendte til daværende kgl. ordenshi-

storiograf Troels-Lund. Heri gjorde han bl.a. opmærksom på, at det først var »Taines og Renans filosofisk-psykologiske behandling af historien, litteraturenes som religionernes, samfundenes som det enkelte menneskes«, der svarede til, »hvad der dengang var mit naturels som min dannelses krav«. Og disse to af romantikken inspirerede forfattere var i høj grad klar over det nødvendige i at forene kunst med videnskab, dvs. lade forskerne selv og deres livsoplevelser og livssyn befrugte deres forskning.

Brandes' levned er nu af den nuværende ordenshistoriograf Tage Kaarsted udgivet i et smukt udstyr, indbundet i helbind, i anledning af Fyens Stiftsbogtrykkeries 210-års fødselsdag, og bogen er med god grund dediceret til Fenger i anledning af dennes 60-års dag. Hele teksten bringes i faksimile på hver af bogens højresider og i trykt form på de tilsvarende venstresider. Og i en kyndig og udførlig indledning får vi berettet den intrikate historie om, hvorledes det kunne gå til, at den radikale høvding kom til at modtage kommandørordenen af anden grad og siden ikke fik storkorset, men måtte nøjes med fortjenstmedaljen i guld og med krone. Problemet var ikke mindst, hvilken dekoration man kunne give Brandes uden at give anledning til for meget postyr og uden at krænke Brandes selv.

Selv om Brandes' Levned ikke giver noget egentlig nyt, som Kaarsted selv gør opmærksom på, skrevet som den er kort efter den nævnte store selvbiografi, er det vigtigt, at den nu udgives i sin helhed, fordi den i afklaret og koncentreret form, uden den bitterhed og det had, der præger store partier af trebindsværket, giver et i det hele balanceret syn på udviklingen i Brandes liv, som han selv så det. For Brandes er trods alt hovedfiguren i Det moderne

gennembrud, der er grundlag for den nuværende humanistiske videnskab i dette land, selv om den siden hans tid er degenereret noget. Ved at læse Brandes' levned og hans spændende brevveksling med Emil Petersen kan man således ikke lade være med at spekulere på, om ikke en hovedgrund til det idag så indskrænkede synsfelt, der præger de enkelte humanistiske videnskabsdiscipliner, ligger i den opdragelse, vi giver den studerende ungdom her i landet. Brandes selv klagede nemlig over, at opdragelsen i hans egen barndom var »altfor abstrakt og den meddelte kundskab uanskelig« (Levned s. 22), at den livgivende kunstneriske dimension med andre ord svigtede. Det søgte han selv med succes at råde bod på, men uden at vi i dag er i en meget bedre situation, end da han startede.

Det er lige så glædeligt, at en historiker er brudt ind på litteraturens domæne med denne levnedsudgivelse og dermed er med til at nedbryde faggrænserne, som det er vigtigt, at også historikere stifter nærmere bekendtskab med Brandes og ikke nøjes med de trods alt mindre ånder som Erslev og Fridericia. Disse overtog dog i vid udstrækning blot det livssyn, som Brandes var en så vækkende skaber og formidler af. Og livssynets inddragelse i forskningsprocessen er der i dag alt for få forskere, der har blik for det nødvendige i.

Sluttelig er der grund til at håbe, at Kaarsted, som den dygtige udgiver han er, vil påtage sig også offentliggørelsen af den række andre kunstner selvbiografier, der ligger i ordenskapitlet. Kunsten og kunstneren er kommet til kort over for videnskaben og dens positivistiske dyrkere i dette århundrede, og det er der grund til at afbøde på alle måder, så det romantiske krav om en forening af videnskab og kunst atter kan komme til ære og værdighed. Sker

det ikke, får de humanistiske fag ingen mulighed for at trænge ud til en bredere del af befolkningen og anfægte den i dens meninger og livsstil, sådan som Brandes i høj grad evnede det. Sker det ikke, mister disse fag og deres udøvere deres væsentligste berettigelse, hvad mange af dem er godt på vej til, hvis det ikke allerede er sket.

Leo Tandrup

Erik Helmer Pedersen (red.): *Brev fra Amerika, Danske udvandrerbreve 1874-1922*. (Gyldendal, 1981). 414 s., 30 s. fotografier.

Siden den moderne historieforskning mere og mere er gået væk fra belystningen af personers historie til fordel for »græsroddernes dunkelt oplyste og sammenfiltrede verden« (s. 11) har en arbejdsgruppe ved Københavns Universitet under vejledning af redaktøren Erik Helmer Pedersen beskæftiget sig med udvandrerhistorien. For at få fat i emigranternes egne kilder har gruppen i dagbladet Politiken i 1978 opfordret folk til at lede i deres gemmer efter gamle emigrantbreve. Responser var stor, og den anmeldte bog er en antologi af de seks givtigste brevsamlinger. Brevskriverne repræsenterer forskellige erhverv, de er landmænd/koner, syersker, fiskere og en jurist, de kommer fra forskellige egne af Danmark (Jylland, Sjælland og Fyn) og bosætter sig også i forskellige dele af USA (Midtvest, Kalifornien og Texas). Dermed er der sørget for en vis spredning for eventuelt at kunne finde nogle almengyldige træk. Et af de mange problemer ved udgivelsen er jo, at disse breve kun er en mindste brøkdel af de breve, som emigranter sendte hjem. Bogen indledes da også med en redegørelse for de mange problemer og tanker, der knytter sig til en sådan udgivelse, hvor der både belyses f.eks. bre-

venes pulleffekt, udvandringens baggrund og omfang, udvandrerens skæbne i USA historiografisk set, brevenes kildeværdi, nogle tanker om hvordan man evt. kan rubricere brevenes indhold samt udgiverproblemer og nogle kort over skribenters herkomst, og hvor de slog sig ned i USA. Det forekommer mig dog, at EHP ligesom har villet tilgodese for mange aspekter, han har også henvendt sig for fraterniserende til en bred læserskare: f.eks.: »Dog skulle det ikke være umuligt for en udenforstående læser at pejle sig ind på de sjælelige vibrationer, som dengang som nu forplanter sig videre fra de blegnede dokumenter. Retskrivningspedanter og personer, der i det hele taget lider af æstetisk overfølsomhed, vil her få brug for den røde blyant. Den tanke ligger dog ikke så fjernt, at der i disse »almuebreve« eksisterer en kortere – og lettere farbar – vej til hjertets inderste lønkammer, end tilfældet vil være, når en intellektuelt trænet brevskriver giver sig til at tolke sig selv.« (s. 23). Og følgende passage føles lidt mærkeligt, efter henvisning til Hvidts disputats. »Skulle den tanke at læse en doktorafhandling virke afskrækkende, kan i stedet henvises til hans populærhistoriske sammenfatning »Danske veje vestpå – en bog om udvandringen til Amerika« (1976)«, (s. 16).

Efter denne kalejdoskopagtige indledning følger de 6 brevsamlinger, hver med sin udgiver, indledt med lidt baggrundshistorie for brevskriveren/ne og afsluttet med en efterskrift, der prøver at trække nogle linjer op, samt noter og nogle fotografier. Det drejer sig om

1. Fra tjenestekarl til repræsentant. Hans Madsen Kokjers breve fra Iowa og Nebraska 1874-1918 (ialt 85 breve). Den pågældende udvandrer 1874 fra Andst ved Kolding til Clarks, Nebra-

ska. Udgivet af Marianne Hjort Hansen.

2. Tre kvindeskæbner i Iowa og Nebraska.

Line, Sophie og Jane Madsens breve 1880-1921 (ialt 48 breve). De tre kvinder udvandrer sammen med deres forældre 1869 fra Klippinge på Stevns til Story City, Iowa. Udgivet af Birthe Vestergaard.

3. En stevnsk husmandsfamilie i Nebraska.

Karen Marie Petersens og hendes børns breve 1886-1921 (ialt 57 breve). Denne familie udvandrer i to omgange, hhv. 1881 og 1886 fra Klippinge på Stevns til et område nær Omaha, Nebraska. Udgivet af Steffen Elmer Jørgensen.

4. Farmertilværelse i Kalifornien og Texas.

Sine og Hans Chr. Nygaard Hansens breve 1887-1910 (ialt 105 breve). De to brevskrivere udvandrer i 1887 fra Ulbølle på Fyn til Kalifornien, hvorfra de senere vandrer videre til kolonien Danevang i det sydlige Texas. Udgiver Anne Lisbeth Olsen.

5. Fiskerfamilien ved Michigan-søen.

Hans og Marie Jørgensens breve 1892-1922 (ialt 41 breve). I to tempi udvandrer familien fra Ulbølle på Fyn til Ford River, Michigan: i 1892 udvandrer Hans Jørgensen, og tre år senere følger hustruen og børnene efter. Udgivet af Niels Peter Stilling.

6. Juristen på prærien.

Christian (Jensen) Asks breve 1902-1912 (ialt 18 breve). Den pågældende udvandrer i 1901 fra Lyngby ved København til diverse lokaliteter i Midtvesten. Udgivet af Niels Peter Stilling.

Hovedsynspunktet under udgivelsen af disse breve har været at tegne udvandrernes assimilationsproces i den nye verden ved hjælp af deres egne breve. Og det kommer meget klart frem i de 6

samlinger. Om man så skal bruge så firkantede målekriterier som tiltagende hyppighed af engelske ord i brevene eller aftagende antal breve hjem som bevis for, at skribenterne blev assimilerede, vil jeg lade stå hen. Der kunne diskuteres forskellige udgiverprincipper for retskrivningsgengivelse, referatform af mindre »vigtige« passager/breve, men et subjektivt skøn vil altid være det afgørende moment.

Alle 6 samlinger er meget spændende, ikke mindst måske den sidste, hvis skribent er en falleret »underretssagfører«, der har formøbet sine mange og store indtægter – bl.a. fra ejendomspekulation, og som, efter at familien havde hjulpet til ved dækning af nogle poster, stak af til USA for der at begynde med bare næver (der ikke var synderlig stærke pga. penne- og ikke skovhugstarbejde). Han sendte de kærligste breve hjem og modtager efter alt at dømme lige så kærlige breve, har det rigtig skidt de første år, for til sidst at ende – godt nok ikke som millionær – men som en ganske habil herre, der efterlader sig kr. 400.000 i 1940.

Nej, ud fra en anmelderposition er den 2. samling mere interessant: Alle rede i indledningen blev der sagt, at »nybyggerkvindens skæbne i det fremmede er et facetteret og utroligt medrivende kapitel i udvandringshistorien. På den ene side kan der ikke herske tvivl om, at hun bar sin rigelige part af de prøvelser, et liv ude på den barske prærie bød tilflytterne. Det kan dog på den anden side heller ikke afvises, at hun her fik større mulighed for personlig udfoldelse, end tilfældet ville have været i en dansk lilleby-sammenhæng med dens fast optrukne grænser for kvindens rolle i hjem og samfund.« (s. 32) Derfor er man spændt på de 3 søstres breve til deres farbroder i København, hvad de afspejler med hensyn til kvindernes assimilationsproces og for-

hold derovre. Og udgiveren Birthe Vestergaard, der for øvrigt arbejder med et bredere »emigrantkvindeprojekt i de amerikanske præriestater,« konkluderer i efterskriften: »Den situation, der gennem disse breve tegner sig for den unge, kvindelige immigrant, er nok den, at hun ikke havde de samme muligheder som den unge mandlige immigrant for at skabe sig en økonomisk tryk fremtid. Afgørende er her, at hun ikke udelukkende ved egen hjælp kan arbejde sig op til middelklassestatus. Alene i ægteskabet kunne hun finde en sådan trykthed. Sophie gifter sig med en dygtig og arbejdsom mand og bliver herigennem betrygget. Hendes søstre Line og Jane er derimod henvist til at leve af typisk kvindearbejde, som ikke forefindes i samme omfang som mandlige sysler og som ovenikøbet er dårlige aflønnet. Kun som lærerinde kunne en kvinde i nybygger-samfundet nå op på en aflønning, der svarede til lønnen for en faglært, mandlig arbejder.« (s. 129). Det vil altså med andre ord sige, at forholdene for kvinder derovre stort set var de samme som herhjemme, og hvad assimilationsprocessen angår, viser det sig, at den yngste pige, der var 11 år ved udvandringen, bliver mest assimileret; at hun så også giftede sig med en amerikaner i modsætning til den ældre søster, der bliver dansk gift og den ældste søster, der slet ikke bliver gift, hjælper selvfølgelig til. Men det gælder lige så meget, som hvis skribenterne havde været 3 drenge. Jo yngre børn er ved udvandringen, des lettere forløber deres assimilation. Ren kvindespecifikt byder brevsamlingen (måske overraskende nok) ikke på nogle overraskelser, og »nybyggerkvinden« traf vi næppe her, den ældste pige var en lille (nok) pukkelrygget syerske, den midterste blev malerkone og den yngste – hører vi – har lidt syarbejde. Man skal nok passe på ikke at

presse en enkelt samling ind i en (ønsket) større sammenhæng.

Bogen er som sagt medrivende læsning, der dog i begyndelsen af hver samling bliver brat afbrudt, fordi man skal sætte sig ind i et nyt persongalleri: et lille skema over de i brevene omtalte hovedpersoners (slægtskabs) forhold til hinanden ville nok have afhjulpet kvalerne noget. Men ellers er der ved udgivelsen af disse brevsamlinger gjort et stort og godt stykke arbejde.

Gerda Bonderup

Ida F. Ferdinand og Bodil Thomsen:
Byens børn. Børns levevilkår år 1900 belyst ved eksempler fra Vejle.
(Historisk Revy, Åbyhøj, 1982)

Afhandlingen vil vise børnenes placering i forhold til samfundsstrukturen: i familien, i skolesystemet og i arbejdslivet. Det tager nogen tid, før man når frem til bogens egentlige emne, for først skal de ydre rammer udfyldes. Det drejer sig om byens kvartersdannelse, særlig boligforholdene omkring to gader i byen, Staldgårdsgade og Holmen, samt arbejderfamiliens vilkår under Vejles tidlige industrielle periode. Det betyder, at mindre end halvdel af bogen specifikt omhandler børnenes vilkår, og også her er en stor del af pladsen optaget af generelle diskussioner. Dette medfører dog ikke, at lokalundersøgelserne ikke har værdi, men man kunne ønske, at der var ofret mere plads og opmærksomhed på dem.

Årsagen hertil kan man udlede af bogens kilde- og litteraturgennemgang: Børnearbejdet i Vejle findes kun sparsomt belyst, nemlig i 2. Fabrikinspektors korrespondancesager fra 1890-1901, samt i en pamflet forfattet af en lokal lærer. Derudover har man benyttet sig af erindringer, dels fra Na-

tionalmuseet, dels egne interviews.

Vejle-undersøgelsen opfattes af forfatterne ikke som en almindelig lokalhistorisk undersøgelse. Righistorien inddrages i det omfang, den er en forudsætning for den lokale udvikling og kan berige beskrivelsen af forholdene. Derudover vil forfatterne gøre op med den centraltiske forskning, der betragter danske forhold ud fra københavnske normer. Det er ærgerligt, både for forfatterne og læserne, at kildegrundlaget sine steder er temmelig tyndt, så det bliver svært at generalisere ud fra de undersøgte forhold.

Bogen har sin eksistensberettigelse, for der findes ikke andre samlede fremstillinger om børnenes vilkår i danske provinsbyer på dette tidspunkt, og når de anførte indvendinger er gjort, skal det fremhæves, at forfatterne er yderst redelige i deres kildeanvendelse, og at bogen er meget vel-skreven.

Carl Erik Andresen

Vi lærte at arbejde. Arbejderklassens lokalhistorie. Redigering og indledning ved Jørgen Burchardt.

Arbejderliv. 8 arbejdere fortæller. Redigeret af Jørgen Burchardt og Poul V. Nielsen.

Willy Christiansen: *Min barndom og læretid som smed.*

(Alle forlaget SOC, 1981).

Inge Jørgensen og Henrik Guldsø Nielsen: *Arbejdererindringer. Kilder til Danmarks historie ca. 1860-1960.* (Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg kommune, 1981).

I disse år bliver der udgivet en række bøger, som indeholder arbejdererindringer indsamlet ved kampanjer, for disse bøgernes vedkommende i Køge og Ålborg.

De tre bøger fra Køge er forskellige i format og udstyr, skønt de alle indgår i

en serie om arbejdererindringer, som forlaget SOC har påbegyndt. Flagskibet er »Vi lærte at arbejde« med undertitlen »Arbejderklassens lokalhistorie.« Bagsideteksten kundgør, at »bogen er et forsøg på en ny historie med menneskene i centrum; et bidrag til Folkets historie«. Foruden uddrag af arbejdererindringer grupperet om emnerne Barn, Ung, Voksen, Fritid og Politik er der en 24 sider lang indledning om, hvordan Køge blev en arbejderby. Bogens indledning er temmelig skuffende. Den tager udgangspunkt i et udviklingssynspunkt og beskriver, hvordan arbejderklassens forhold stadig forbedres materielt. Det skal ikke benægtes, men derved udelades nutidige problemer: nedslidning af arbejdere gennem akkordjag, miljøproblemer, fremmedgørelse. Fortiden kommer til at fremstå som problemfyldt, nutiden som problemfri.

Ud fra et historisk synspunkt er endvidere indledningens fiksering på arbejderklasse som industriarbejderklasse misvisende. Kvinderne bliver her først inddraget i arbejdslivet, da de kunne få arbejde på gummifabrikken Codan. De eksisterer ikke som tyende, rengøringshjælp, vaskekoner etc. Ligeledes får håndværket en stedmoderlig behandling, fordi »det stod svagt« i byen. Selv om indslaget af håndværksvirksomheder, der voksede op i den egentlige småindustri har været mindre i Køge end i andre byer, har der dog stadig været mange håndværkere, bl.a. inden for butiksfag og byggeri. Bidraget til arbejderklassens historie i Køge burde således snarere hedde mandlige og kvindelige ufaglærte industriarbejderes erindringer om livet i Køge.

Taber bogen ved sin indledning, vinder den til gengæld ved sit udstyr: stort format, pæn typografi og lay-out samt et meget flot billedmateriale. Erin-dringsstoffet, som er omkring emner,

er heller ikke kedeligt, blot er der ikke tale om en arbejderklassens lokalhistorie, som der prætentivt lægges op til, men om brudstykker fra livet i Køges arbejderklasse.

»Arbejderliv. 8 arbejdere fortæller« er bl.a. bygget op over interviews, og det er normalt ikke en særligt læsevenlig form. Her er interviewene imidlertid behændigt lavet, der spørges med indlevelse og varme, og det lykkes at nå i dybden, hvad der til tider kan være mere problematisk, når det drejer sig om skrevne erindringer.

Det sidste bidrag fra Køge-indsamlingen er Willy Christiansens: »Min barndom og læretid som smed«. Det er et meget charmerende tidsbillede fra 1920'ernes og 30'ernes Køge.

Fra en erindringsindsamling foretaget af Aalborg kommune har medarbejderne ved Lokalhistorisk Arkiv udvalgt en række bidrag til bogen »Arbejdererindringer. Kilder til Danmarks historie ca. 1860-1960.« Resultatet kommer ikke på højde med bøgerne fra Køge-indsamlingen. Man har valgt en billig trykmetode, og det har man naturligvis lov til, men så må man også tage konsekvenserne og undlade at bringe billeder. Bogens indledning er ubehageligt selvrosende og højtidelig, f.eks. hedder det: »Dette 1980-projekt blev sammenlignet med tilsvarende danske indsamlinger en stor succes ... Alle disse unikke skrifter opbevares nu til gavn for interesserede og eftertiden på arkivet.« (s. 4) Det er meningen, at bogen skal kunne bruges i historieundervisningen i folkeskolen og gymnasiet. Derfor har man valgt at udstyre den med realkommentarer (som ikke slår til: hvad er »bremersystemet« inden for cigarsortering?) og spørgsmål, som ofte tangerer det banale: »Hvorfor drak arbejderne så meget?« Ved at sjeske med rammerne omkring selve erindringsuddragene la-

der udgiverne i Ålborg bidragsyderne i stikken. Publikationerne fra de to indsamlinger bør føre til en debat om, hvordan man skal forholde sig til de mange arbejdererindringer, der indsamles i disse år. Det er fristende at lave kildeudgivelser, for det er hurtigt gjort, men det er et spørgsmål, om det ikke ville være bedre at vælge den besværlige fremgangsmåde med en egentlig bearbejdelse af det store materiale, så man ad denne vej kunne komme frem til en arbejderklassens lokalhistorie.

Carl Erik Andresen

Søren Kolstrup: *Vulcan – en fabrik i provinsen. Et bidrag til industrialismens og arbejderbevægelsens historie.* (SOC, 1981). 140 sider. kr. 68,-.

I 1874 grundlagde fabrikant Peter August Hofman en maskinfabrik med jernstøberi i Maribo. I 1886 fik den navnet Vulcan, og siden blev den bekendt som leverandør af rullende jernbanemateriel. I 1906 blev den lukket, og produktionen overtaget af vognfabrikken Scandia i Randers. Den fremvoksende kapitalisme med dens krav til koncentration gjorde det af med fabrikken, hævder forfatteren.

Omkring den ramme lægger Kolstrup et net, der synes at vise, at historien gentager sig, og det er vel nok formålet med at fortælle historien om den gamle fabrik. I 1950'erne, 1960'erne og 1970'erne gentog begivenheden sig. Virksomheder på Lolland og Falster blev igen nedlagt, flyttet bort eller slagtet, for at bruge forfatterens betegnelse.

Vulcan blev lukket, fordi fabrikken var blevet afhængig af DSB og Landmandsbanken, og så var den naturligvis en alvorlig konkurrent til Scandia i Randers, der havde det samme tætte

forhold til DSB og den nævnte bank. For de to faldt valget på Scandia, og fabrikken i Maribo måtte derfor dø. Maskiner og værktøj blev sendt til Jylland. Økonomisk og fysisk blev Vulcan tilintetgjort.

Virksomhedens op- og nedtur har forfatteren beskrevet med tal og konkrete lokalhistoriske detaljer. Det er gjort elegant – og som sagt med linier helt op til nutiden. Hertil kommer ydermere, at forfatteren har sat historien om Vulcan ind i en rigshistorisk sammenhæng. Derved er historien om maskinfabrikken ikke blot blevet et tilfældigt lokalt virksomhedsportræt, men et værdifuldt bidrag til forståelsen af den ældre industrialisme i Danmark. Det historiesyn, der præger hele fremstillingen, kan man så til gengæld være uenig i, men bogen kan ikke andet end vække til eftertanke, og den kræver en stillingtagen. Det er derfor også uforståeligt, at forfatterens navn skal søges bag på bogen eller i kolofonen, og ikke på titelbladet.

Henrik Fode

Gunnar Jespersen: *Herning i svundne dage*. (Poul Kristensen, Herning, 1981). 94 s. og 1 kort.

Hernings udvikling fra et hedesogn over en stationsby til en moderne købstad fortjener en skildring i enkeltheder. Sognet havde i 1801 345 indbyggere, der i 1870 var øget til 1022, hvoraf lidt under halvdelen boede i bylighende omgivelser, og siden har fremgangen taget fart med mange virksomheder og kulturinstitutioner. Gunnar Jespersens bog er ikke en Hernings historie, men en samling erindringer fra barndom og ungdom i 1910'erne og det følgende tiår og giver på denne måde en skildring fra den tid, da stedet opnåede den eftertragtede værdighed som

købstad. Det skete 1913, men det må fremhæves, at disse minder først er nedskrevet og vurderet af en ældre, for hvem det svundne står i et stråleskær, og forholdene har måske ikke altid været så lyse for alle, som forfatteren beskriver dem. Det kan understreges, at skønt Herning var en nybyggerby uden selvgroede traditioner, tilegnede den sig hurtigt den gamle købstads skødesynd med befolkningen opdelt i højere og lavere sociale grupper, hvor ambitionerne førte det store ord, som det fremgår af Gunnar Jespersens lidt ironiske beskrivelse. Det er et af bogens fortrin, at den udførligt gennemgår bygningen af gaderne og dermed udfylder de billeder, som optrykket af Frølands bog fra 1961 bragte. Den er givet med forfatterens egne tegninger og giver et bidrag til forståelsen af arkitekturen omkring det sidste århundredskifte i den danske provinsby. Med en levende oplagthed tegner bogen et snævert og skarpt begrænset udsnit af en ung bys ivrige stræben efter at hævde sig blandt de andre købstæder.

Helge Søgaard

Erik Nørr: *Latinskolen religionslærere 1853-1903*. (Udg. af Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie, 1982). 93 s.

Ved personalhistorikernes mellemkomst udsendes hermed et biprodukt fra udarbejdelsen af Erik Nørres bøger om skoler og kirke, præst og administration. Der er tale om en stat over lærere, som kun i få tilfælde ellers vil kunne findes i opslagsværker. Årsagen er, at religionsundervisningen i reglen foregik på timelærerbasis. Erik Nørres hovedkilde til udarbejdelsen har været skoleprogrammerne, der er et pålideligt materiale, selv om det lejlighedsvis har været utilstrækkeligt til nøjere

identifikation, der så har måttet gennemføres på anden måde. Lærerne er opstillet efter skoler og herunder kronologisk, først statsskoler, derefter privatskoler; der er naturligvis personregister bag i bogen.

Med udgivelsen af denne bog er et udmærket personalhistorisk materiale gjort tilgængelig for en bredere kreds.

Ib Gejl

Religion på Universitetet. (Religionspædagogiske skrifter 2). Red. ved Erik Nørr og Hans Jørgen Lundager Jensen, udg. af Institut for Kristendomskundskab ved Aarhus Universitet. (Aros, 1981), 215 s., kr. 61,00.

Kan det synes ambitiøst, at Institut for Kristendomskundskab ved Aarhus Universitet udsender et helt festskrift i anledning af, at det har eksisteret i 10 (ti) år, er det værd straks at fastslå, at faget oprettedes allerede i 1912 (i Århus fra 1948).

Det indholdsmæssigt uhyre blandede skrift falder i hovedafsnit som dets såvel internationale som københavnske fortid, en række erindringskitser fra tidligere studerende (næsten en »udgivelse af kildemateriale«), et forsøg på at tegne fagets aktuelle videnskabelige profil samt, hvad der turde være særdeles relevant og aktuelt, forholdet mellem fag og gymnasium, og sluttelig en række statistikker, prognoser og studietrinstilvækster m.v., medens man ikke skal vente at finde fagets overflytning til det teologiske fakultet behandlet; ja, den så at sige totale mangel på omtale af religionshistorie ved det filosofiske fakultet virker så taktfuld, at tavsheden næsten er skrigrænde.

Den ene af redaktørerne Erik Nørr skildrer baggrunden for oprettelsen af en bifagsuddannelse i København 1912

(hvor initiativet i høj grad synes kommet fra københavnske menighedskredse), mens Jørgen Stenbæk (i forlængelse af sin afhandling i Kirkehistoriske Samlinger 1980) redegør for udviklingen frem til hovedfagets indførelse 1934, og da den københavnske universitetshistorie som bekendt er særdeles lærestols- og forskningscentreret, gives her et ganske væsentligt supplement.

I betragtning af hvor gnidningsfrit kvinder 1875 fik adgang til universitetet, turde det nok komme bag på de fleste, at uanset love og bekendtgørelser var det frem til 1940 ikke muligt for kvindelige cand.mag.er i kristendomskundskab at opnå ansættelse i den højere skole! Som forklaring på denne administrativt effektive diskrimination antyder Nørr, at det kan skyldes en »afsmitning« fra kvinders manglende ret til præsteordination.

Tre erindringsrids, fra henholdsvis 1950erne, 1960erne og 1970erne turde vel alt i alt bekræfte den almene erfaring, at medens galden flyder rigeligt, så længe den er frisk, vil den med passende lagring snart transformeres til »forståelse« og sluttelig ende som taknemmelighed.

Om med al respekt for en række læreres beskrivelser af deres respektive discipliners faglige status føler man med halvfjerdsernes student i hans klage over det disparate studium, hvor de mange faggrenes forskelligartethed langt bedre kan tåles i rammerne af et helt fakultet (in casu det teologiske) end på et mindre institut (tør man sige: »et minifakultet«?). Gennem læsningen af disse ofte meget specielle emner melder der sig dog gang på gang det generelle universitetsproblem, om ikke styrelseslovens muligheder for stærkere skel imellem institutter (forskning) og studienævn (embedsksamenskravene) forspildtes ved den gerne helt parallelt foretagne opbyg-

ning, hvorved studiekravene (og erhvervsmulighederne) i betydeligt omfang kom til at bestemme institutternes faglige indhold?

Troels Dahlerup

P.G. Lindhardt: *Sådan set*. (Gad, 1981). 183 s., ill.

Som utvivlsomt ventet er det et ualmindelig veloplagt erindringsrids, som denne meget skrivende kirkehistoriker nu har glædet sin omfattende læserskare med; og når man efter at være fløjet igennem bogen næsten ærgrer sig over, at den ikke er tre gange så stor, kan noget af forklaringen vel være, at netop den knappe form betinger succes'en. Vel indleder Lindhardt – ud fra egne omfattende erfaringer – med advarende bemærkninger om erindrings historiske værdi; men f.eks. de sølle fire linier om hans egen stormfulde disputeren 1939 ville have givet andre stof til mindst et helt kapitel (ja givet også Lindhardt selv, hvis ikke bogens hovedperson var ham historisk set så lidet interessant).

Som en mand, der såvel i forskning som i kirkelig debat i en god menneskealder bestandig har stået i frontlinien, må hans levnedsskildring nødvendigvis ofte behandle relativt velkendte episoder (et helt kapitel vies således slagsmålet om »det evige liv«). I nærværende sammenhæng turde spørgsmålet om »udvikling og uddannelse til historiker« måske være nok så relevant. Og her virker hans klare accept og fulde anerkendelse af egne forudsætninger højst karakteristisk: fra den fynske barndoms milde pietisme, over den lærde skole (skildret i et decideret anti-Scherfig-skær) med Fusing som historielærer til studentertiden, der var livlig så vel på Studentergården (med forhenværende stud.theol. Erik Arup

som efor) som i Studenterforbundet, hvis opløsning netop da fandt sted.

Dertil betones indflydelsen fra den tidlige Barthianisme (men uden varig tilknytning til Tidehvervsbevægelsen; thi PGL er altid »sin egen«); men specielt drejer det sig naturligvis om kirkehistorien, trods fagets tilbagetrukne plads i det teologiske studium, og så vel Nørregård som ikke mindst J. Oskar Andersen fik varig betydning for den unge student, der dog typisk nok selv måtte tage et initiativ for ud over det nøgne eksamenspensum at komme i gang med forskningen. Således bliver bogen i mangt og meget et personligt bidrag til nutidig kirkehistorie og til det ofte bevægede universitets- og fakultetsliv, hvorfor det skal bemærkes, at nok blev PGL forsker, men hans mål var den præstegering, som han har udøvet livet igennem.

Det er næsten, som får man bekræftet, at historiker er ikke noget, man bliver, man er det (enten/eller). Specielt den fortsatte taknemmelige anerkendelse, som alle influenser (»interaktioner«) konstant ledsages af, er tiltalende. Langt fra at give bindinger, som derpå livet igennem skulle afreageres, er bogen på det nærmeste en lang accept, for ikke at sige taksigelse for alt, hvad han fra højst forskelligt hold har modtaget (lad så være, at mangt et oprindeligt venskab ikke holdt i det lange løb). Og her aner den opmærksomme læser en helt naturlig forbindelse til det projekt, som vel især er knyttet til Lindhardts navn, udforskningen af vækkelserne og disses basis i samfundsudviklingen; thi her ganske som i hans eget levnedsløb fastslås linier og sammenhænge, men selvfølgelig ikke en vulgariseret årsag/virkning.

For PGLs mange læsere uden for snævrere kirkelige kredse vil det nok vække interesse at se fastslået, at de nordiske kirker allerede 1934 havde

brudt med den officielle (nazistiske) lutherske kirke i Tyskland (til fordel for bekendelseskirken), en næppe uvæsentlig brik til forståelse af den seje åndelige modstand under besættelsen, hvor den danske gejstlighed (vel imod al forventning) kom til at spille en rolle.

Da PGL er kritisk, selvstændig, har humor og ironi (ikke mindst selvironi), er det intet under, at der så ofte har stået gnister om ham.

Troels Dahlerup

Festskrift til Troels Fink, Red.: Helge Larsen og Roar Skovmand (Odense Universitetsforlag, 1982). 266 s., ill., kr. 130 + moms.

Som dette festskrift groft sagt falder i tre hovedafsnit, Sønderjyllands ældre Historie, dansk politik i 20. århundrede, samt grænse spørgsmålet i nyeste tid, afspejler det på det smukkeste Troels Finks egen livsgerning: de unge år som lektor ved Aarhus Universitet i specielt Sønderjyllands historie; hans professorat, der (uanset den fortsatte tilknytning til det sønderjyske) reelt omfattede samtidshistorien, samt slutfasen, de mange år (fra 1959) som dansk generalkonsul i Flensborg. Hertil må også nævnes fødselarens så at sige medfødte engagement i grænse spørgsmålet (herunder hans virke som udenrigsministeriets konsulent) såvel som hans indsats i »det folkelige arbejde«, det være sig som foredragsholder eller deltager i den populærhistoriske genre, og det er ikke noget tilfælde, at flertallet af bidragyderne stammer fra »Historikergruppen«s kreds.

Som H.V. Gregersen og Hans Neumann indleder med bidrag om det forhistoriske Sønderjylland, og P.K. Iversen bringer en studie om mejeribrug på konge- og hertuggods ca. 1600, afsluttes bindet med dels Niels Svenningsens

gennemgang af mindretalsordningen 1955, dels Jørgen Hamres redegørelse for det danske biblioteksvæsen i Syd-slesvig.

Ind i mellem kommer sønnen Jørgen Finks bidrag om J.C. Christensen og Påskekrisen, mens Helge Larsen gennemgår en kritisk brevveksling mellem denne og Carl Hansen, Skive. Tage Kaarsted skildrer (bestemt ikke uaktuelt), hvorledes Politiken 1920 på et hængende hår var blevet solgt til ikke-radikale landbrugsinteresser. Foruden venners spredte bidrag (som Rise Hansen om Hannibal Sehesteds fald 1651 og Kamma Struwe om »Historie i Folkeskolen«) står centralt H.P. Clausens studie om den moderne kritiske historieforskning grundlægger Barthold Niebuhr med betoning af denne Ditmarskers nemt oversete oprindelse i helstatsmiljøet (faderen var jo den ikke ukendte opdagelsesrejsende Carsten N.). Ganske vist gik han 1806 i preussisk tjeneste og tilhører derefter tysk åndsliv; men kan man på baggrund af hans berømte studier over den romerske agrarreform ikke forestille sig, at hans tiårige virke ved Kgl. Bibl. og nære forbindelse med Schimmelmankredsen har givet ham impulser fra et miljø, hvor den Gram-Langebekske skole (og Saxo-kritikken) blomstrede?

Som sig hør og bør afsluttes bogen med den obligate litteraturliste; så omfattende, at man er taknemmelig over, at den er inddelt i Bøger og Pjecer, i Afhandlinger og i (talrige) Anmeldelser.

Troels Dahlerup

Søren Eigaard: »Frø af ugræs ...«. Danmarks National Socialistiske Arbejder Parti 1930-34. (Odense Universitetsforlag, 1981). 198 s.

Bogen fortæller om det ledende nazi-

stiske parti i Danmark – DNSAP – fra dets stiftelse i november 1930 og frem til 1934, da det organisatorisk havde fundet sin foreløbige form.

Centralt står de hæftige indre brydninger, der prægede partiet i de første år og kulminerede i 1933, da stifteren Cay Lembcke måtte vige førerpladsen og blev afløst af Frits Clausen. Da undersøgelsen kun hviler på trykt materiale, er det beskedent, hvad den kan vise om de indre forhold. Det er nok problematisk, at Frits Clausen udpeges som hovedmanden i kuppet mod Lembcke, skønt også den sjællandske distriktsleder Einar Jørgensen nævnes i denne forbindelse. Alligevel giver fremstillingen et fortjenstfuldt overblik over partiets baggrund og første år.

Mindre vellykket er behandlingen af ideologi og agitation, der som følge af materialets karakter tilkendes en betydelig plads i arbejdet. Bogen bærer i nogen grad præg af at være et studenterspeciale, som mere skal demonstrere forfatterens færdigheder end bidrage noget nyt. Den omstændelige påvisning af programmets nazistiske ideologindhold må forekomme overflødig, da ingen jo har tvivlet om, at det var nazistisk, og tilsvarende ville gennemgangen af ugebladet »Nationalsocialisten« være blevet mere interessant, hvis blikket havde været rettet mod den beskedne, men dog eksisterende selvstændige tankegang fremfor en ny påvisning af »fascistisk ideologi«. Skuffende er det også, at forfatteren ikke har gjort noget systematisk forsøg på at kortlægge partiets vigtigste medium, de offentlige møder, men slår sig til tåls med Ejnar Vaabens 50 år senere interviewberetning, ifølge hvilken mødevirksomheden var både omfattende og succesrig.

Det sidste burde især undre forfatteren, al den stund han har påtaget sig det slidsomme arbejde at gennemtraw-

le det illegalt udgivne »Bovrup-kartoteket« og herunder kun har fundet 1426 indmeldelser i de behandlede år og ialt kun 58 før udgangen af 1932. Han er nok klar over, at der er mangler i materialet; men faktisk er det helt uanvendeligt. Dels mangler mere end en trediedel af partikartotekets bevarede indmeldelseskort i det illegale tryk, dels ser det ud til, at de meget få bevarede indmeldelseskort før førerskiftet i juli 1933 er en rekonstruktion. Rimeligvis har Lembcke beholdt det originale medlemskartotek, så de der fulgte Frits Clausen og ønskede at beholde deres lave medlemsnummer siden har udfyldt en ny blanket. Forbruget af medlemsnumre tyder trods alt på, at indmeldelsestallet frem til udgangen af 1932 ikke lå i nærheden af de optalte 58, men et sted omkring 2.000. Det viser, at den tidlige nazistiske agitation trods alt ikke har været helt uden ressonans og peger på de organisatoriske stridigheder som en vigtig årsag til den tidlige nazismes fiasko – ikke blot i forhold til Tyskland, men også sammenlignet med andre skandinaviske og nordvesteuropæiske lande. Det kan nemlig ikke udelukkes, at de alt for små indmeldelsestal som en størrelsesorden svarer til de få, der ikke i hast forlod partiet igen.

Henning Poulsen

Jørgen Hæstrup: *Dengang i Danmark. Jødisk ungdom på træk 1932-1945.* (Odense Universitetsforlag, 1982). 267 s.

Mange danske besøgende i staten Israel overraskes af lejlighedsvis at blive mødt af israelere, der byder dem velkommen på dansk. Dette kan naturligvis være danske jøder, der forholdsvis kort tid siden har bosat sig i landet, men det kan også være jødiske

flygtninge – især fra Hitler-Tyskland – der har virket i Danmark som landvæsenselever.

Jørgen Hæstrup har skrevet en bog, hvis første del handler om Hechalutz-bevægelsens forhold til Danmark. Hechalutz var en zionistisk-socialistisk verdensorganisation, hvis formål var at uddanne unge jøder som landmænd og få dem ud af den europæiske heksekedel for at de kunne bosætte sig i det forjættede land.

Sin metode tro anvender Hæstrup breve og beretninger som grundlag for sin fremstilling, der i øvrigt ikke blot beskæftiger sig med de jødiske unge, men har mange sidespring af biografisk og almen politisk karakter, hvilket bestemt ikke gør fremstillingen ringere.

Anden del af bogen handler om den danske indsats for indvandringen af unge til Palæstina fra årene 1938 og fremefter. Her træder skildringen af en enkelt person, nemlig Melanie Oppenheim, stærkt frem. Hun var, hvad man vel for et par generationer siden ville have kaldt en stærk kvinde, og hendes indsats var af den største betydning. Trods Steinckes kønne ord var det danske justitsministerium stærkt præget af angsten for at lægge sig ud med tyskerne og for at få landet oversvømmet med jødiske flygtninge. Det var i den periode, dansk politi afviste tyske jøder og dermed skubbede dem tilbage til en skæbne, der senere endte i gaskamrene.

Under den tyske besættelse af Danmark var de jødiske flygtninge i en forfærdende situation. Nogle søgte illegalt at komme til Palæstina, men omkom undervejs. Andre nåede sammen med danske jøder til Sverige, hvor de befandt sig ved krigens afslutning. Hæstrup lægger ikke skjul på de mange konflikter mellem jøder og jøder, mellem danske og jøder og mellem regering og alle de andre, men han und-

lader som regel elskværdigt at dømme.

Det er alvorlige og interessante emner, Hæstrup behandler, men når man sammenligner med den jødiske katastrofe under og efter krigen, er det næppe upassende at hævde, at Hæstrup i sin seneste bog skyder gråspurve med kanoner.

Poul Meyer

Christian Tortzen: *Søfolk og skibe 1939-1945. Den danske handelsflåde under anden verdenskrig. 1. Ind i krigen.* (Grafisk Forlag, 1981). 719 s., 214 kr. i subskription.

Med udsendelsen af dette bind – det første af fire – får de danske søfolk og deres indsats under Anden Verdenskrig sit eget monument. Indsatsen bliver bedømt i en omfattende videnskabelig fremstilling, der hviler på mere end 20 års forarbejder.

Forfatteren blev tidligt knyttet til arbejdet med besættelsestidens historie og fik adgang til ellers båndlagte statslige arkiver gennem Udgiverselskabet for Danmarks Nyere Historie (DNH). Hertil er føjet meget omfattende studier i rederi- og organisationsarkiver i ind- og udland. Det må desværre nok erkendes, at det meget omfattende forarbejde er kommet til at præge fremstillingen med for mange detaljer.

Forfatteren tager sit udgangspunkt helt tilbage i Napoleonstidens danske søfartspolitik og følger den op gennem århundrederne over Første Verdenskrig frem mod 1939. Værket beskæftiger sig med de sociale forhold om bord på skibene, arbejdsforholdene her, rederiernes vilkår, arbejdskampe mellem parterne og den økonomiske udvikling i samfundet; og som et særdeles værdifuldt træk sættes handelsflåden og dens folk hele tiden i relation til samfundet i land. Resultatet er da også

blevet en tværgående analyse af omtrent alle forhold i søfartserhvervet. Det er vel forklaringen på, at værket har kunnet udsendes med støtte fra alle søfartsorganisationerne – blot glimrer Sømandsforbundet ved sit fravær.

Det første bind – ind i krigen – omhandler tiden fra udbruddet af Anden Verdenskrig i sensommeren 1939 til Danmarks besættelse i april 1940 – og det omhandler kun den danske udeflåde – ca. 240 skibe med en samlet besætning på op mod 6.000 mand. Der fremlægges en lang række spændende analyser. Her skal blot peges på forfatterens forsøg på at klarlægge, om de danske rederier havde givet deres skibe forholdsordre i tilfælde af et evt. tysk overfald på Danmark. Tortzen viser, at kun J. Lauritzen havde forudset en sådan situation – og truffet dispositioner i den anledning. Nævnes skal også forfatterens forsøg på at undersøge, om der var givet særlige instruktioner til det danske fyrvæsen. Et spændende, men endnu ikke fuldt oplyst kapitel i den danske neutralitetssejlad mellem september 1939 og april 1940 var de såkaldte Malteserkorskibe. Både England og Tyskland ønskede at få del i de danske landbrugsvarer og anerkendte i princippet modpartens ret. Resultatet blev, at op mod 36 danske skibe fik lov til at sejle tværs over Nordsøen, blot de var forsynet med det såkaldte Malteserkors. Detaljer i disse skibes sejlad er endnu ukendt, og det er ikke lykkedes at finde et billede af et sådant bemalet skib.

Det er meget karakteristisk, at forfatteren er meget varsom i sine bedømmelser af så vel situationer og begivenheder som i sine personkarakteristikker. Det er en svaghed ved bogen. Der burde nok have været mere fasthed i analyse og konklusioner; nu må læseren selv drage mange delkonklusioner af de talrige fremlagte præ-

misses. Og da dette ene bind er på mere end 700 sider, kan læseren godt blive tabt undervejs.

Det er en imponerende arbejdspræstation, der ligger bag dette værk, der i årene frem mod 1984 på den 9. april vil blive forøget med endnu et bind. Et suk skal dog lyde. Noteapparatet og de interne henvisninger er for besværlige at finde ud af for den interesserede læser, der spørger sig selv om, hvor forfatteren nu har den oplysning fra. Noterne virker, som om forfatterens manuskriptsystem er overført direkte til det trykfærdige manuskript. Det burde have været lavet anderledes overskueligt. På trods af denne indvending vil mange se frem til følgende bind.

Henrik Fode

Sofie-Amalie Høgsbro Østergaard:
Dagbogsblade 1939/45. Et tidsbillede. (Forlaget Hønsetryk, 1981). 94 s.

Der er tale om en lille pæn publikation omhandler dagligliv under besættelsen. Der fortælles til familien alt for indforstået til, at det kan have interesse for en større offentlighed. Der er intet særligt nyt.

Ib Gejl

Werner Best: *Den tyske politik i Danmark i de sidste 2½ år af besættelsestiden. En personlig vurdering.* Oversat fra tysk af Lars Ove Peters. (Forlaget Zac, 1981). 85 s.

Dr. Werner Best har noget post festum fundet sig en varm fortæller. Lars Ove Peters har – i øvrigt uden Bests accept og mod hans vilje – udgivet dennes erindringer fra begyndelsen af 50'erne, »Die deutsche Politik in Dänemark während der letzten 2½ Kriegsjahre« i en dansk oversættelse. Det har han

gjort, fordi han ikke synes, at Best var en »skrupelløs barbar« og for at »udfylde et par andre huller i den danske besættelseshistorie, således at vi ved bekæmpelsen af nazismen og alverdens grusomhed når et skridt videre end blot at pege med vores fingre ad mere eller mindre tvivlsomme syndebukke«.

Udgivelsen turde være overflødig. For 30 år siden kunne Bests apologia pro vita sua have været af interesse for et dansk publikum. I dag har vi fået andre og bedre analyser af Bests politik end hans egen fremstilling, således Hans Kirchhoffs »Augustoprøret« fra 1978 og Bjørn Rosengreens »Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik i Danmark 1943-1945« fra 1982.

Som kildeedition kunne udgivelsen have været retfærdiggjort, men i den henseende har Peters leveret et aldeles uanvendeligt stykke arbejde. Vi får ikke den originale tekst, men Peters' oversættelse (der ind imellem vidner om vaklende dansk sprogbrug) af en fotokopi af et maskinskrevet gennemslag, der er i det danske folkebibliotekssystems besiddelse. Dette er, hvad han oplyser i forordet, og det skal man nok blive klog af. (Man tør tro, at der er tale om det eksemplar, der findes på Odense Universitetsbibliotek). Undertiden afbryder han oversættelsen for at give sine egne kommentarer uden altid at få sat slutparentesen. Disse kommentarer yder ikke læseren megen assistance. Hans håndtering af, hvad Best sagde i Århus den 9. februar 1943, skaber kun forvirring hos læseren. Der mangler en begyndelsesparentes, hvis der da ikke er kommet en slutparentes for meget med, og hvorfra det, han kalder »den egentlige tekst«, stammer, oplyses ikke. (Den er hverken fra Besættelsestidens Fakta eller fra Den parlamentariske Kommission).

Side 26 identificerer han sig med

Bests fremstilling af omstændighederne omkring dennes telegram af 8. september 1943 om en jødeaktion i Danmark uden at gøre opmærksom på, at der er andre, der har formuleret synspunkter på denne sag, end Bests forsvarer.

Udgavens største værdi forekommer at være, at den klart demonstrerer, at man skal lade de professionelle om at lave kildeeditioner.

Aage Trommer

Bjarne Nielsen Brovst: *Jødedeportationerne i Danmark og Werner Best*. (Forlaget ZAC, 1981). 194 s., hft.

BNB angiver som grunden til udgivelsen dels sin undren over frifindelsen af Best, sin angst for en fascistisk genkomst samt ønsket om at tegne et portræt af Kim Malte Bruun's bøddele. Portrættet bliver en farce malet med klicheer, angsten forståelig – den deler vi alle, og »argumentationen« for at BNB's forundring over, at Best ikke blev dødsdømt henholdsvis kendt skyldig i ansvaret for jødedeportationerne fremtræder som en ganske ligegyldig sammenhobning af beretninger og dokumenter, der synes at bygge på en tyktertro på, at det er mængden, der gør det!

Udgivelsens manglende overbevisningskraft, som alene kan invalideres ved en metodisk kritik, forstærkes totalt ved BNB's helt åbenbare mangel på overblik (tør man sige kendskab). Best har ikke blot én, men to »højre hænder«, OKW gøres til Oberkommando West (?!), de tyske frikorps efter 1. verdenskrig var »... en slags promilitærisk (!) forening af hjemvendte soldater, der ikke kunne få tiden til at gå ...«. At BNB så for at være korrekt angiver en af Theresienstadt-ghettoens ledere, dr. Paul Epstein, med det ham

af nazisterne udstyrede navn, nemlig dr. Paul Israel Epstein kan derfor ikke undre. At udgivelsen ikke er udstyret med præcise angivelser af de citerede kilder og udstyret med indeks, kan kun få mig til at spørge, om ikke også forlaget helt har tabt jordforbindelsen.

Peter v. Sperling

Palle Schmidt: *Flyveblade nedkastet over Danmark under anden verdenskrig*. (Esbjerg Seminarium, 1981). 360 s.

Rektor Palle Schmidt fra Esbjerg Seminarium fremlægger hermed resultatet af omfattende studier over de flyveblade, der dalede ned fra himlen under krigen. Da bogen kun er fremstillet i ganske få eksemplarer, der fortrinsvis findes i biblioteker, skal der her gives en nogenlunde omfattende præsentation af den. Palle Schmidt har gennemgået samlinger i Det kongelige Bibliotek, Frihedsmuseet, Bangsbomuseet samt haft kontakt med private samlere. Hertil kommer særlige overflyvningsstudier i Rigsarkivet samt i England. Resultatet er en præsentation af alle de flyveblade, der i England blev fremstillet med henblik på nedkastning over Danmark med undtagelse af to, nemlig nr. 2 og 4 af skriftet »Vi Danske«. Man tror gerne forfatteren, når han skriver, at han ihærdigt har søgt efter disse! I udgivelsen er flyvebladene fuldt gengivet i fotokopi.

I England blev der under krigen fremstillet 6½ milliard flyveblade på 29 forskellige sprog. Bladene til Danmark var såkaldt »hvid propaganda« (med afsenderbetegnelse), der dels korrekt informerede om krigens gang, dels omtalte modstandsbevægelsen rosende og søgte at overtale til aktiv modstand mod besættelsesmagten, alt i

alt såkaldt konsolideringspropaganda. Fundene blev i stort omfang registreret i rapporter inden for Statens civile Luftværn, og datoerne har kunnet konfereres med nedkastningsdatoer i et engelsk katalog over flyveblade, nedkastet af RAF; polske og norske fly har dog også nedkastet. Sønderjylland fik uforholdsmæssig mange flyveblade, hvilket skyldtes, at nedkastning var en sekundær opgave for de fly, der ad en rute over Syddanmark skulle bombe tyske byer.

I England blev der i alt fremstillet 75 flyveblade med dansk tekst under krigen, hvoraf kun ca. halvdelen faktisk blev nedkastet. Kun i en snes tilfælde er oplagsstørrelsen kendt; laveste angivelse er 16.800, højeste næsten 1,7 million af bladet »Hilsen fra England«, der blev nedkastet over Sønderjylland i tre måneder i begyndelsen af 1944. Normalt synes flyvebladene at være fremstillet i mellem 250.000 og 500.000 eksemplarer. De fleste var udgivet af PWE, »Political Warfare Executive«, og 1941 og 1944 var årene med flest nedkastninger, begge år med over 10 blade. Forfatteren har lavet skema over alle bladene, hvoraf fremgår al væsentlig dokumentation.

I materialet hæfter man sig ved en raffineret tryksag med Dannebrog på den ene side, tekst på den anden, nedkastet på Valdemarsdagen 1941. Om produktionen i øvrigt oplyses det, at redaktør Sten Gudme sad i London og redigerede 13 numre af »Vi Danske« fra oktober 1941 til august 1942. Ingen af dem, praktisk talt, blev nedkastet, men kan være distribueret på anden vis, f.eks. via Sverige. Bedre gik det med de følgende hæfter i serien »Vi vil vinde«. Ind imellem præsentationen af materialet har Palle Schmidt tilføjet relevant dokumentation, f.eks. nazistiske løbesedler og avis kommentarer,

hvis de tager stilling til flyveblades indhold, eller interne skrivelser fra PWE om indholdet.

Der bringes også et raffineret eksempel på et flyveblad, som tyskerne nedkastede over København 1944, camoufleret som engelsk. Indholdet gik ud på at skabe forståelse i den danske befolkning for, at befrielsessoldaterne måske ville være russere, »der har krav på alt, hvad der kan gøres for at få dem til at glemme sulten og nøden« eller amerikanske negersoldater, over for hvem »alle danske mænd og kvinder« må vise, at de »er sig deres af naturen ægte demokratiske og humane indstilling bevidst«. Et nyt – ægte – flyveblad fra England stemplede det tyske som et falsum, hvorimod »Fædrelandet« udpenslede perspektiverne gennem massiv diskrimination. Også »Frit Danmark«, advarede mod det falske flyveblad.

Udgivelsen slutter lidt diffust med en præsentation af flyveblade på tysk, fremstillet i England, gengivet blot ved forsiden; hertil kommer eksempler på andre luftbårne skrivelser.

Konklusionen er, at Palle Schmidt har gjort en fortjenstfuld gerning med sin præsentation af en ikke uvigtig side af besættelsestidens historie.

Ib Gejl

Palle Schmidt: *Sort propaganda*. (Årsskrift for Frihedsmuseets venner, 1982). 64 s.

Som en del af Palle Schmidts omfattende propagandastudier præsenteres her som Årsskriftets emneartikel den sorte propaganda, produceret i England og beregnet til uddeling blandt tyske soldater. Den sorte propaganda var ikke den mest pyntelige del af krigsførelsen; den blev fremstillet i en speciel afde-

ling under ledelse af en engelsk journalist, der havde opholdt sig i Tyskland. Efter krigen blev sporene slettet ved afbrænding af arkiverne, men Palle Schmidt har med vanlig grundighed fundet frem til den bogtrykker, der arbejdede ved projektet. Han har hjulpet med at konstruere en fortegnelse over de tryk, der blev fordelt i Danmark til tyske soldater. Materialet bestod af falske orlovspapirer, falske instruktioner, vejledninger i at simulere sygdomme samt klæbesedler med propaganda. De kunne f.eks. indeholde udsnit af delvis forfalskede taler af Hitler, Göring m.fl. Materialet blev placeret f.eks. i orlovstog, anlæg og parker og i garderobes, for øvrigt et arbejde, de illegale grupper ikke var særlig begejstret for.

Palle Schmidt er først og fremmest samleren, der støver materialet op. Mindre tilbøjelig er han – i hvert fald i dette tilfælde – til at vurdere betydningen af det i en større sammenhæng. Var der f.eks. overhovedet tyske soldater, der brugte det efter hensigten?

Men forfatteren har gjort en fortjenstfuld indsats ved fremskaffelsen af materialet.

Ib Gejl

David Hejgaard: *I det lange løb, bd. III. En kommunistes erindringer fra maj 1945 til 1959*. (Forlaget Tiden, 1981). 301 sider.

I 1970 afsluttede den kommunistiske fagforeningsmand og journalist David Hejgaard sine erindringer, som først nu offentliggøres. (Bind II er anmeldt i Historie XIV, 2, s. 370). De begynder med DKP's klimaks i den glade befrielsessommer og slutter med den nedtur, der tog sit udgangspunkt i Aksel Larsens brud med partiet. Samtidig hermed slog forfatterens kz-syndrom

igennem, og han måtte glide i baggrunden fra den gode iagttagelsesposition, han hidtil havde haft.

Bogen er let læselig, skrevet i et klart og forståeligt sprog, men det er ikke læservenligt, at den kun er inddelt i otte kapitler, uden indholdsfortegnelse og personindeks. Kildegrundlaget er øjensynlig dels forfatterens dagbog, hvad der giver fremstillingen et autentisk præg, dels hukommelsen, som af og til spiller forfatteren nogle slemme puds. F.eks. lader han de konservative opstille Christmas Møller i Sønderjylland i oktober 1945 og konstaterer derpå, at han faldt og derefter var en træ og slagen mand (s. 36). Det var som bekendt først i 1947, at alt dette skete. Trekantregeringen udstyrer han med kun to ministre fra Retsforbundet (s. 262) o.s.v.

Hans årsagsforklaringer er ofte helt ved siden af, som når han i 1949 tildels lader Det radikale Venstre gå mod Atlantpagten, fordi Land og Folk udgav et stort ekstratillæg om NATO. I samme afsnit køres der helt rundt i kronologien ved de nordiske forsvarsforhandlinger, som forfatteren lader USA afbryde (s. 100). Andre eksempler kunne fremdrages og fælles for dem er, at forfatteren er så hildet i sin faste tro på kommunismen, at det ganske slører hans dømmekraft, når han vil agere som historiker.

Et gennemgående tema er forfatterens monomane had til Aksel Larsen. Han kan simpelthen ikke nævne Aksel Larsens navn uden at lade det følge af ringeagtsytringer, samtidig med at han dog støttede ham – omend fuld af foragt. Side 110 kommer måske noget af forklaringen: Aksel Larsen er under mistanke for at have berøvet forfatteren hans plads i centralkomiteen.

På samme måde beskrives socialde-

mokraterne. F.eks. citeres en fremtrædende fagforeningsmands primitive bemærkninger fremsat i beruselse som bevis på »den socialdemokratiske livsfilosofi« (s. 116). Hvis fuldmandssnak skal tjene til dokumentation, kan anmelderen bidrage med adskilligt også vedrørende »kommunistisk livsfilosofi«. Lige efter krigen kan man se forfatteren deltage i et lidet proletarisk festmåltid hos »Klintekongen« Carl Scavenius. Forfatteren forsikrer også, at det ikke faldt i hans smag, men manden har dog sikkert smagt ham dengang (s. 49). Perfidier er bogen rig på, som når forfatteren om Hedtofts død skriver: »Mand og mand imellem forlød det, at han havde begået selvmord, fordi hans tanker om et nordisk forsvarsforbund var slået fejl« (s. 92). Så er man jo garderet. Udeladelser er der også. F.eks. er det ejendommeligt, at forfatteren ikke redegør for indholdet af opgøret med Stalin efter den 20. partikongres. Som den hårde-kerne-mand, han var, afvises denne som uinteressant. På samme måde med Ungarn-opstanden.

David Hejgaard havde indtil 1960 en central placering i DKP, og på trods af bogens strøm af primitive kommunistforherligelser, som f.eks. i omtalen af Paul Robesons koncert i København antager en sobsisters karakter, og på trods af dens talrige efterrationaliseringer, rummer den dog et interessant bidrag til DKP's indre historie i det forvirrede, urolige og partiopløsende år 1956. I et lidt videre perspektiv er bogen en kilde til den målbevidsthed, evne til koordineret virksomhed og aktionsduelighed, som prægede partiet, i alt fald indtil Aksel Larsen ranede il-den fra det.

Tage Kaarsted

Poul Hartling: *Politisk udspil. Bladet i bogen 2. Politiske erindringer 1964-1971.* (Gyldendal, 1981). 204 sider, 148 kr.

Mens første bind af Poul Hartlings erindringer var en optakt, er vi med andet bind midt i de politiske begivenheder, hvor Hartling som Venstres formand var en central skikkelse, idet bogen begynder med Niels Westerby's (og Børge Diderichsens) dramatiske afhopning og slutter med ministeriet Baunsgaards fald. Det er forbløffende, at Poul Hartling midt i sit opslugende arbejde som FN's flygtningehøjkommissær har haft kræfter til at fortsætte sit erindringsværk. Hans kilder er en øjensynlig fyldig dagbog og en god hukommelse.

Vi hører som nævnt om Westerby's og Diderichsens brud med Venstre, således som Venstres inderkreds oplevede det og om Erik Eriksens afgang, der medførte Hartlings valg til formand for Venstre. Interessant er redegørelsen for Svanningetalen, der jo betød en tilnærmelse til Det radikale Venstre, hvad der ikke bekom de konservative vel. I den forbindelse gør Hartling den bemærkning, at det aldrig var faldet ham ind at drøfte invitationen til R med K. Denne holdning er symptomatisk for hele fremstillingen, der nemlig røber en udtalt uvilje mod Det konservative Folkeparti. Han kalder det et pragmatisk parti modsat Venstre, som han karakteriserer som et idé-parti (s. 50). Men det er vel et spørgsmål, om en sådan summarisk dom holder. Hvis man iagttager Venstres historie over et længere åremål, kan dette parti i den praktiske politik vel i lige så høj grad karakteriseres som præget af pragmatisme. I virkeligheden fornemmer man en historisk betinget uvilje over for Estrups oldebørn. Måske spiller også en anden folkelig-kulturel tradition en

rolle samt vel tillige en god portion uvilje over, at de to partier konkurrerede om de samme vælgere, efterhånden som der gik svind i Venstres kærnevælgere.

Derimod er der ingen grund til at betvivle Hartlings redegørelse for, hvorfor han kom til at indtage sin liberale grundholdning, og der synes heller ikke i hans gerning at have været væsentlige uforklarlige afvigelser fra denne.

Hovedparten af bogen optages, som rimeligt er, af forudsætningerne for VKR-regeringen, dens tilblivelse og politik. Her kunne Hartling nok have taget lidt mere håndfast på, i hvilket omfang Venstre følte sig tilsidesat. Skuffelsen kan ikke skjules, i al fald ikke irritationen over de emsige konservative, der slet ikke kunne vente med at kære Hilmar Baunsgaard. Men hvad havde Hartling, og hvad havde Venstre egentlig forestillet sig, at den opståede situation kunne føre til? Når Hartling f.eks. skriver, at han foretrak, at regeringsdannelsen var foregået i et roligere tempo, må han vel mene, at et sådant havde givet Venstre en gunstigere placering.

Fremstillingen af VKR-regeringens politik byder ikke på overraskelser, men på gode iagttagelser. F.eks. skriver Hartling om de tre partiers samarbejde, »at princippet med at nøjes med mindste fælles mål ofte nok gav et mindste mål af handlekraft«. Det var en tung beslutningsproces, de tre partiers ministre virkede under. De skulle både tale sig til rette indbyrdes og derpå vinde de mere eller mindre genstridige grupper samtykke. Skønt regeringens vanskeligheder således ikke sløres, skæres der dog ikke ind til marven. Jeg har således blandt aktører fra dengang hørt fremført, at skønt den radikale gruppe (og endnu mere den radikale partiorganisation) var den mest

udisciplinerede og til sidst trak tæppet væk under Hilmar Baunsgaard, var dog Venstre på grund af sine skuffelser dybest set den vanskeligste regeringspartner. Men det er vel for meget for langt, at Hartling så få år efter skal krænge sin sjæl ud loyal, som han er over for sit parti. Fremstillingen supplerer E. Ninn-Hansen: Syv år for VKR (1974). Det må meget ønskes, om Hilmar Baunsgaard nu ville fremkomme med sin version, så at alle tre kontraherende parters opfattelse stod til rådighed for de politisk interesserede og for historikerne, som jo ellers må vente, til aktørernes arkiver er tilgængelige.

Fyldig omtale er viet Hartlings udenrigsministererfaringer. Der gives konkrete oplysninger om de problemer, Hartling måtte tage sig af, derunder problemet K. Helveg Petersen, som på særeste vis var plantet i udenrigsministeriet, dog i dets mindst frugtbare bed. Af værdi er de indtryk, fremstillingen giver udenforstående af en udenrigsministers og hans ministeriums arbejdsform. Hartling går ikke af vejen for at citere rosende omtale af sig selv, hvad der er forståeligt, thi han blev mødt med overbærenhed som et lidt enfoldigt hældøre, der troede, han kunne gerere sig på den internationale skueplads. Sandheden er, at Hartling blev en dygtig udenrigsminister, der både vandt respekt i udlandet og herhjemme, hvilket erindringsbogen da også giver et rimeligt belæg for.

»Politisk udspil« viser, at Hartling kunne spillet, det politiske spil – og også i højere grad, end både tilhængere og modstandere havde troet, selv om hans politiske egenskaber først kom på deres alvorligste prøve efter 1971.

Skønt dette bind ikke ganske indfrier første binds løfter m.h.t. åbenhed, er det som det første både velskrevet, lunerigt og så godt kompo-

neret, at man ikke lige straks gør sig klart, hvor fremstillingen kunne og burde gå dybere ned.

Tage Kaarsted

Karen Siune: *Valgkampe i tv og radio. Politiske partiers anvendelse af tv og radio, herunder samspillet med journalisterne.* (Forlaget Politica, 1982). 323 s., kr. 76,-.

I løbet af 1960'erne holdt valgkampene for alvor deres indtog i æteren. Begyndelsen blev for tv gjort i 1957 med politiske foredrag. I 1960 kom præsentationsudsendelserne og i 1966 paneldebatterne. Fra og med 1966 steg bevægeligheden blandt vælgerne markant. Stadig flere skiftede parti fra valg til valg. Den forholdsvis faste forankring i partierne, der havde kendetegnet tiårene omkring århundredets midte, slækkedes. Flere og flere vælgere følte sig øjensynlig svagere eller slet ikke knyttet til et bestemt parti. Som det er diskuteret i valgforskningen, hænger det sammen med dybtgående ændringer i samfundsstrukturen, blandt hvilke industriens vækst og spredning, stigningen i velstand, funktionærgruppernes vækst samt bredt dækkende ændringer i uddannelsesstandarder ofte fremhæves. Denne løsning i partiforankringen gjorde det muligt for politikerne at flytte flere stemmer under valgkampene, og navnlig tv blev anset for det afgørende middel.

Hvordan denne påvirkning blev tilrettelagt, og hvilke virkninger den fik på valgresultaterne, er jævnligen blevet løseligt diskuteret, men først i de senere år har samfundsforskerne for alvor forsøgt at angribe problemet. Hvilke virkninger påvirkningen gennem medierne, herunder især tv, havde ved folketingsvalgene i 1971, 1973 og 1975 drøftede Steen Sauerberg i et interessant arbejde fra 1976 (Vælgere i 70'erne).

ne, s. 210-52), og med den her foreliggende afhandling for doktorgraden i statskundskab har Karen Siune sat sig for at undersøge, hvordan påvirkningen gennem ærmedierne blev tilrettelagt ved netop disse tre valg, og på den baggrund prøve en række hypoteser om, hvilke strategier partierne har for valgkampe i radio og tv. I den sammenhæng forsøger hun også at kaste lys over forholdet mellem politikere og journalister. I hvilken udstrækning søgte journalisterne at varetage vælgerens krav på redelig oplysning om de partipolitiske tilbud (vinduesfunktionen kaldet af fantasifulde medieforskere), og i hvilken udstrækning måtte de give efter for politikernes ligeså berettede krav om at få deres propaganda ud (platformfunktionen).

Afhandlingen har især metodologisk interesse. Det er i hvert fald for dansk forskning et nyt felt, Karen Siune har villet opdyrke. Materialet er båndudskrifter af samtlige valgkampudsendinger i radio og tv. Metoden er den kvantitative indholdsanalyse. Udskrifterne er kodet for i alt 27 variable. Den kodede enhed er den enkelte udtalelse, forstået som det sted i teksten, hvor en politiker eller journalist begynder at udtale sig, til det sted, hvor han holder inde. Kun for præsentationsudsendingerne har der øjensynligt måttet anlægges lidt andre kriterier. De vigtigste variable, bortset fra de selvfølgeligelige som, hvem der taler i hvilke roller, hvornår etc., er partiernes holdninger til sig selv og hinanden, referencer til erhvervsliv og organisationer, omtale af forskellige typer af politiske problemer (økonomi, offentlige besparelser, skatter, arbejdsmarked, boligproblemer, uddannelse/kultur, miljø/energi, forsvaret, EF, specielle politiske problemer, herunder regeringsdannelse og generelle emner, herunder ideologiske udsagn) samt værdier.

Ved statistiske analyser af dette materiale beskriver Karen Siune i tabeller, diagrammer og tekst, hvilken vægt partierne lagde på forskellige typer af emner, hvilke emner der parti for parti især blev omtalt i sammenhæng med bestemte andre emner, hvordan partierne omtalte sig selv og hinanden (ved multidimensional skalering har hun for det sidste punkt fremanalyseret to dimensioner, en højre-venstredimension og en dimension, hun ikke kan finde en dækkende beskrivelse for), samt partiernes referencer til specielle grupper blandt vælgerne. Endelig forsøger hun løbende at sammenligne politikernes udtalelser med journalisterne. De fleste af de fundne sammenhænge forekommer pålidelige. Enkelte er diskutabile. Det gælder samforekomsten af politiske emner, hvor man ikke kan lade være med at undre sig over, om der ikke også er tale om en del tilfældigheder. Men kun få er virkelig interessante.

Det hænger sammen med den kvantitative indholdsanalyses karakter. Ved enhver fortolkning fremhæves visse iagttagelser, mens andre lades uomtalt. De iagttagelser, der fremhæves ved kvantitativ indholdsanalyse er få, stereotype, men til gengæld sikre. Når variablerne i kodningen er fastlagt, har man udtømt sine muligheder for at gøre iagttagelser. Hvis man undervejs bliver opmærksom på nye problemstillinger, må man enten lade dem ligge eller gøre hele arbejdet om. Spørgsmålet er, om man kan gennemføre en kodning, der er tilstrækkelig nuanceret og ikke for dyr til at tage konkurrencen op med den traditionelle fortolkende læsning, hvis pålidelighed ikke nødvendigvis er så ringe, og som kan reorienteres efter skiftende relevanskriterier og navnlig også fange det uudsagte og gribe om bag det manifeste.

Johan Peter Noack

Sven Tito Achen: *Identifikation af anonyme våbenskjolde*. (Dansk historisk Fællesforenings Håndbøger, 1972). 96 s.

Hvis man går rundt og tror, at heraldik dels kun er kedeligt, dels kun et værktøj for specialister, bliver man let omvendt ved at læse Achens bog. Den er spækket med facts og litteraturhenvisninger, men samtidig så livlig og spændende, at selv den i forvejen ukyndige læser den i ét stræk. Det ærinde, Achen er ude i, er at hjælpe den, der står med et stykke porcelæn, et møbel, en sølvting, ved et epitafium eller et kalkmaleri – med et våben som eneste identifikations- og tidsfæstelsesmulighed. Teknikken kender de fleste, som har forsøgt sig med våbentydning. Den ligner meget den, man brugte i skolens botaniktimer, når man via den lille flora skulle navngive en blomst. Man skal dog – som dengang – kunne en vis terminologi og også reglerne for farveskravering, hvor der er tale om gengivelser i streg. Achen gennemgår nøje hver enkelt detalje i et våben, som kan lede på vej; han viser, hvilke værker – danske og udenlandske – der kan bruges, hvordan de skal bruges – endog med sidehenvisninger til registre og oversigter – og også på hvilket dansk bibliotek, de er til rådighed! Det er gjort med pædagogisk dygtighed, så faktisk ingen amatør blir ladt i stikken. Det hele er i illustrationsform belagt med en række eksempler, der udmærket belyser opgavernes løsning, uden at opslagsværkerne er læseren for hånden. Et auktions-, kirke- eller museumsbesøgs problemer klarer bogen naturligvis ikke på stedet, og man kan nok heller ikke regne med, at ret mange af de fine værker kan lånes fra de videnskabelige biblioteker til de lokale

folkebiblioteker. Men nogen kan da og derved hjælpe den interesserede.

Finn H. Lauridsen

Erik Hvidt: *Politikens Revyhistorie fra Erik Bøgh til Jesper Klein*. (Politikens Forlag, 1981.). 303 s.

I forlagscirculæret til Hvidts bog hedder det som overskrift: »For første gang: Revyens historie i Danmark 1849-1980«. Det er rigtigt, at det er første gang, revyen er ført så højt op; men der er tidligere skrevet revyhistorie, og det kunne man godt have nævnt i forordet og ikke bare i litteraturfortegnelsen (jf. anmeldelsen af Chr. Glatved: *Provinsens sommerrevyer* (1979), HISTORIE XIV, 1 s. 189f). Bogen kunne også uden skade have fået titlen *Københavnerryvens historie*, for de glimt, der er fra provinsen, er ærlig talt så små og intetsigende, at de kunne have været udeladt. Når det er sagt, skal det til gengæld erkendes, at det, der er givet, er både morsomt og informativt.

Hvidt går lige på med Erik Bøghs »Nytårsnat 1850«, der havde premiere på Casino nytårsaften 1849 – og i øvrigt en forgænger i Kristiania året før. Det var den første danske revy, og den blev en stor succes. Et nyt forsøg året efter havde mindre held med sig, og Bøgh lagde genren på hylden, indtil han i 1868 tog den op påny. Derefter kom der sammenhæng i tingene, og Hvidt følger så udviklingen kronologisk, koncentreret om forfattere, skuespillere, tekster (med mange prøver), udstyr osv. Det sidste spillede ikke mindst en rolle på Frede Skaarups berømmelige og aldrig overgåede Scala. Det er værdifuldt, at revyerne ikke blot er anskuet som teaterfænomener, men at tids-

baggrunden, de politiske og samfundsmæssige, hele tiden er med. Det gælder ikke blot de ældre perioder, men også – og ikke mindst – de senere med »stoppesteder« ved Cooptimisterne, PH-revyerne, Cirkus-revyerne, Apollo-revyerne, Lommer-revyerne, Dagmar-revyerne, Fiffer-revyerne og endelig, omkring 1960, Jesper Jensens, Erik Knudsens og Klaus Ribbjergs nye form med Poul Henningsen i »baghovedet«.

Særlig meget er der gjort ud af besættelsen både med hensyn til revyernes ydre tilværelse og deres indre: forholdet til censuren, visen som våben og til en vis grad også sketchen. Hvidt koncentrerer sig måske her i hovedsagen om de mere håndfaste ting og glemmer de små detaljer, som man skulle slå ørerne helt ud for at få fat på, men som *de* nød og gottede sig over, der fangede dem.

Cirka halvdelen af bogen behandler tiden fra 30'erne og frem, og her er karakteristikkene af revyens samfundsfunktion og dens personligheder såvel blandt ledere som blandt forfattere og skuespillere meget givende. Hvad funktionen angår, har den vel i det store og hele mest koncentreret sig om at fornøje; men den har da også ind imellem gavnnet eller i al fald bestræbt sig på at gavne.

Teksten oplives af et udmærket billedvalg, selv om enkelte billeder er blevet vel små. Og med et personregister samt register over revyer, viser og sketches kan man let finde rundt. En litteraturfortegnelse fører endelig til supplerende stof. På s. 42 gøres Punch til 1880'ernes eneste vittighedsblad. Det er ikke rigtigt; der var flere. Og på s. 122 koreograferer *Palle* Huld den sidste Scala-revy, »Punktum-finale« i 1930. Det er nok lidt tidligt for den udmærkede skuespiller, der er født 1912. Det skal være Paul Huld, der til

gængæld instruerede solodanserinden Elna Lassen i forestillingen. Det står der ikke noget om, selv om hendes optræden på Scala ellers var en sensation.

Finn H. Lauridsen

Niels Stensen og Danmark. Red. af Ole Kongsted, Jørgen Nybo Rasmussen og August Ziggelaar. (Katolsk Forlag, 1981). 131 s., ill.

Dette lille skrit har sin baggrund i danske katolikkers store iver for at få den berømte Niels Stensen helgenkåret, hvorfor det naturligvis i langt højere grad interesserer sig for hans virke som apostolsk vikar i Nordtyskland end for hans videnskabelige indsats. I indhold spænder det lige fra anræbelser om Stensens forbøn samt en opfordring til at bede for dennes helgenkåring til en Niels Stensen-bibliografi (dog kun over på dansk udgivne skrifter). Ud over det kirkehistorisk og ikke mindst kirkeretsligt interessante ved at skildre (NB nutidige) vilkår for en kirkelig helgenkåring-proces er især J. Nybo Rasmussens redegørelse for de dansk katolikkers kirkeadministrative tilhørsforhold fra 1667 og frem til bispedømmet Københavns oprettelse 1953 opmærksomhed værd.

Troels Dahlerup

Palle Lauring: Dronninger og andre kvinder i Danmarkshistorien. (Høst og Søn, 1981). 209 s., kr. 188,00.

Efter vi indtil hudløshed er blevet belært om, at historien sandelig ikke kun er kongerækker, og idet vi nu også præsenteres for krav om »kønsvotering« i forskningen, har den energiske popularisator Palle Lauring taget højde herfor ved at udgive disse essays, oprindeligt holdt som radioforedrag.

Betegnende nok dominerer drönning-

gerne ganske første halvdel af bogen, hvor »andre« så at sige alle skylder deres position en eller anden kongelig kontakt (a la Dyveke). Omvendt møder vi efter Louise Rasmussen ikke skyggen af en dronning; og fra Birgitte Gøye over jomfru Biehl til rosinen i pølseenden Thit Jensen er det i øvrigt så at sige alene »litterære« kvalifikationer, der har talt.

Nok er radioforedragene omskrevet; men det er dog et spørgsmål, hvorvidt det ændrede medium er velegnet til disse korte levnedstids, hvor opkvikkende de end er fyldt med Lauringske ind- og udfald. At falde over Robert Neeiendam for dennes ikke altid lige heldige grevinde Dannerartikel i Dansk Biografisk Leksikon (2. udg.), er dog så meget uretfærdigere, som det ikke mindst var samme Neeiendam, hvis bog i 1957 netop gav grevinden den æresoprejsning, der ligger bag moderne omvurdering.

Men for et relativt forudsætningsløst publikum med brede historiske og især personalhistoriske interesser, er bogen utvivlsomt velegnet.

Troels Dahlerup

Henning Henningsen: *Sømanden og kvinden*. (Høst og Søn, 1981, 111 s. ill. kr. 134,00.

Kvinden har for søens folk altid været et interessant emne, og skulle nogen være i tvivl herom, så læs denne bog af den tidligere direktør for Handels- og Søfartsmuseet.

Oplægget til bogen var et foredrag, som forfatteren holdt i Svendborg i 1980 på det såkaldte kontaktudvalgs maritim-historiske konference. Det var et både levende og spændende foredrag, og det var derfor naturligt at udbygge det. Resultatet er denne bog.

Læseren følger sømanden om bord, i

land og i hjemmet. Forfatteren har benyttet et utal af forskelligartede kilder, og resultatet er blevet en meget læsevenlig bog, dog næppe for sarte kvinder, da dens kvindesyn er stærkt nedvurderende. En rigtig sømand skulle ikke blot have rundet Kap Horn syv gange, han skulle også have været på bordel syv gange – for bordelbesøg demonstrerede nemlig sømandens manddomskraft. Fremstillingen er set fra sømandens side, og der er ikke gjort forsøg på at tegne kvindens billede af sømanden. Det er vel næppe nødvendigt at tilføje, at bogen er fortræffeligt illustreret.

Henrik Fode

Jens Friis-Pedersen: *Sejlskibe II. De sidste i Grønlandsfarten*. Udgivet ved Anders Monrad Møller og Jens Lorentzen. (Høst og Søn, 1981). 108 s., kr. 295,-.

Første bind af Jens Friis Pedersens *Sejlskibe* blev udsendt i 1980 og skilddrede de mindre og mellemstore danskbyggede sejlskibe fra midten af det 18. århundrede til begyndelsen af vort århundrede. Dette bind behandler en særlig sejlskibsgruppe: De lidt større grønlandsfarere med hovedvægten lagt på 1920'erne og 1930'erne. Tegninger, fotografier, akvareller m.m. er alle udført af Jens Friis-Pedersen, mens den forbindende tekst til dette bind i modsætning til det første, hvor tegneren også havde udarbejdet et grundmanuskript, her er skrevet af udgiverne.

Bogen om grønlandsskibene indgår i Handels- og Søfartsmuseets søhistoriske skriftrække, og den er naturligvis i samme fornemme udstyr og opsætning som bind I.

Henrik Fode

Hans Lynge: *Grønlands indre liv. Erindringer fra barndomsårene.* (Det grønlandske Forlag, Godthåb 1981). 106 s.

For billedkunstneren og forfatteren Hans Lynge er barndomsårene tiden mellem fødsel og konfirmation, i hans tilfælde mellem 1906-20. Denne periode har han tidligere skrevet om (bl.a. i Godthåb-Nuuk 1978), men nye træk føjes til hver gang. Det betagende er stadig det kig i det grønlandske bevidsthedsliv, som alene en grønlænder kan formidle. Som medlem af den betydende Lyngeslægt (faderen var kateket, senere præst Niels Lynge, hans farfader var bødker Mads Lynge og farmoder danskuddannet jordemoder på sygehuset, og der var danske aner på både fædrene og mødrene side) er det overraskende, hvad han kan fortælle om forældre- og bedsteforældre-generationens forestillingsverden. Man tog drømme alvorligt, og der var flere veldokumenterede tilfælde af spøgeri. Ja, endog en Herrens engel viste sig en julemorgen for en grønlænder, i hvilken anledning han da også drak tæt hele dagen. Det måtte jo fejres, at det var mange »tusind hundred år« siden, en engel sidst var blevet set.

De hedenske ånder drev også deres spil, i hvert fald tog man sig i agt for dem. Det var således et indviklet spil mod ånderne, der gjorde, at Hans L ynges slægtning, den gamle bogtrykker Arqaluk Møller, viste udpræget fjendtlighed mod den unge Hans. Hans var nemlig opkaldt efter Arqaluks bedste ungdomsven, og ved at vise det modsatte af sin faktisk store kærlighed til barnet kunne Arqaluk undgå, at ånderne blev misundelige og spolerede det. Det hændte dog, at Arqaluk stak ham en krone i al ubemærkethed, når der var halvmørkt i stuen. Hans L ynges høje alder kan vel tages som bevis

på, at ånderne aldrig opdagede det.

Den samme sparsommelighed med at udvise glæde for ikke at gøre ånderne misundelige udspillede sig, når der blev bragt hval ind, og kødforsyningen for hele vinteren var sikret.

Ånderne skulle derved bringes til at ræsonnere, at menneskene i deres dumhed havde skaffet sig et besværligt og beskidt arbejde på halsen, som der ingen grund var til at befri dem for.

Hans L ynges magt over det grønlandske og danske sprog viser sig i nogle perspektivrige forklaringer til nogle grønlandske udtryk. Nogle faste kirkelige vendinger har sikkert på grønlandsk fået et indhold, der vel kunne være teologisk betænkeligt for missionærerne, om de ellers havde vidst det. »Vi forsager djævelen« er på grønlandsk »Vi foragter djævelen«, det vil sige: regner ham for intet! Et sådant overmod var næppe tilsigtet. »At frygte Gud« er på grønlandsk at være på vagt over for ham. Han var som en betagende ild, der var yderst farlig og altfortærende. Eller med et andet af Hans L ynges billeder: »Vi skal elske ham, men stadig være på spring, hvis han skulle blive vred, akkurat som en tam isbjørn«.

Det er kun at håbe, at Hans Lynge vil fortsætte sine erindringer med uddannelsesstiden i Godthåb, kateketgerningen i Julianehåb og hans virke som kommuneråds- og landsrådsmedlem der, for ikke at tale om perioden efter krigen som fuldtidskunstner. Han er en skarp iagttagelse og fortæller godt.

Axel Kjær Sørensen

Strange Beck og Henrik Zahle (red.): *Retfærd i Grønland.* (RETFÆRD, Institut for privat ret, Århus Univ., 1980). 171 s.

Retfærd i Grønland er et temanummer

af tidsskriftet *Retfærd*, der præsenterer sig som kritisk, marxistisk, åben for en bred debat og med nordisk perspektiv. Det indeholder følgende:

Robert Petersen giver et på egne undersøgelser baseret indblik i det grønlandske fangersamfunds opfattelse af ejendomsretten til jorden. Det var nu ikke så meget jorden som brugsretten til fangststederne, det drejede sig om, fortæller han. En sådan brugsret kunne man (familien, bopladsen, grupper af bopladser) vinde hævd på ved årelang brug, men altså også miste igen, hvis man ikke udnyttede den. På den måde blev det praktiseret allerede i 1700-tallet, og sådan er det blevet stadfæstet i kommunevedtægter endnu i vore dage.

Jens Brøsted, der allerede i: *Beskåret Hjemmestyre*, 1979, var meget optaget af de juridiske aspekter, tager her i artiklen: *Mod en retlig vurdering af ejendomsretten til Grønland, fat på at redegøre for teorien om oprindelige folks rettigheder*. Og han kommer langt omkring, begyndende med *Francisco de Vittoria* i 1532 og sluttende med *FNs menneskerettighedserklæringer* i 1966. I den omhyggelige redegørelse savner man dog nogle overvejelser om, under hvilke omstændigheder udtalelser om de rettigheder, oprindelige folk bør have, bliver til en teori, og under hvilke omstændigheder en sådan teori får retskraft. Brøsted synes at ville tillægge teorien et absolut juridisk indhold og placerer sig i så fald i en retsfilosofisk tradition: *naturretten*, der havde sin blomstringstid i det 17. og 18. århundrede.

Et mindre arbejde af Brøsted er også blevet optaget: *Urbefolkningsretten og den grønlandske hvalfangst*. Det mangler dog en del bearbejdning, før det har en tydelig, modsigelsesfri sammenhæng mellem dokumentation, præmisser og konklusion.

I *Frederik Harhoffs*: *Grønland og de*

europæiske Fællesskaber, får man god og grundig besked om det juridiske sagforhold i det spørgsmål. Vedrørende Grønlands statsretlige stilling problematiserer han rækkevidden af grundlovsændringen i 1953, hvor Grønland ophørte med at være koloni. Det sker ved en henvisning til, at landsrådet ikke repræsenterede hele Grønland (Thule og Østgrønland udenfor), og ved, at hverken landsrådet eller befolkningen havde »tilstrækkelig viden og indsigt til en forsvarlig stillingtagen«. Der havde iflg. Harhoff heller ikke været tid nok (s. 75 f). Gad vidst, hvilken vedtagelse der kunne trækkes gennem et sådant nåleøje og komme igennem med prædikatet: *gyldig?*

Lars Helms: *Dansk arbejdsret i Grønland?* er en lille 6 siders artikel, der virker som en allerførste orientering i emnet.

Verner Goldschmidt vil i »*Fra uskrevnen til skreven kriminalret*« beskrive og forklare »hvad der skete, da den grønlandske kriminallov blev udarbejdet og gennemført i 1954«. Det skulle han have gode muligheder for, al den stund, det var ham, der skrev den. Da det dengang var et politisk imperativ at indføre ens ret for grønlandere og danske i Grønland, gik opgaven groft taget ud på at forene det sædvaneretlige grønlandske system, der afstemte sanktionen efter forbyderen, med den danske retstradition, der afstemte sanktionen efter forbrydelsen. Det lykkedes i høj grad at bibeholde det grønlandske system. Dommerne blev lægdommere, og der blev ikke knyttet bestemte sanktioner til bestemte forbrydelser. Derimod fik retterne en række sanktionsmuligheder, som de frit kunne kombinere og tilmed senere ændre, hvis forbryderens situation ændrede sig.

Forklaringen på de to forskellige

retstraditioner finder Goldschmidt i forskellen mellem de to produktionsmåder, de var udsprunget af. Den danske af en kapitalistisk og den grønlandske af en ikke-kapitalistisk, hvor der var stor indbyrdes økonomisk solidaritet. Det er dog et spørgsmål, om ikke den prisværdige bestræbelse på at forankre retten materielt i samfundet her unødvendigt indsnævres til et spørgsmål om kapitalisme/ikke-kapitalisme. Den åbenlyse forskel mellem den grønlandske »fredsmodel« og den europæiske »konformitetsmodel« (Goldschmidts termer) kunne også bero på forskellen mellem smågruppen og storsamfundet. Vigtigheden af, at den enkelte forbryder igen aktivt kunne deltage i produktionen, stiger vel, jo mindre gruppen er, og jo nærmere eksistensminimum, den befinder sig.

Henning Brøndsted giver i »Den grønlandske kriminallovs anvendelse i praksis og sammenstødet mellem dansk og grønlandsk retstradition« et rids af udviklingen i de forløbne 25 år. Den helt klare konklusion er, at danske retstraditioner har vundet yderligere indpas i forhold til udgangspositionen. Det har vist sig som en større ensartethed i sanktionsfastsættelsen, hvad Brøndsted regner med er en følge af, at politiet i Grønland har været styret af danske politifolk, der har anlagt en ensartet anklagepraksis. Der har også vist sig en tydelig tendens til at lade generalpræventive hensyn spille kraftigere ind end tidligere. Endelig begrænsede revisionen af loven i 1978 kredsretternes mulighed for specialprævention og den frie kombination af sanktioner.

Brøndsteds fremstilling giver nærmest grund til at antage, at denne udvikling er i overensstemmelse med den materielle udvikling i Grønland, især med urbaniseringen.

Agnete Weis Bentzon runder med »Om overgangssamfund og retspleje« nummeret af. Artiklen er skrevet som en videre teoretisk bearbejdning af hendes i 1979 udkomne: *Ret og Reform*. En retssociologisk undersøgelse af lægdomssystemet i det grønlandske overgangssamfund. I-II. Det er inspirerende læsning, fordi hun tager det for historikere så naturlige udgangspunkt at se retsvæsenet (som andre væsener) i sammenhæng med det samfund, det er udrundet af og skal virke i. Det overgangssamfund, som iagttagelserne gælder for, er et med en politisk fremkaldt ændring af den økonomiske struktur, en »samfundsformation, hvor elementer af tidligere produktionsmåder ... brydes med den fremtrængende privatkapitalisme«. (s. 140). Definitionen bruges til at afgrænse perioden i Grønland efter 1950 fra tidligere, og det gør den klarest ved begrebet: privatkapitalisme. For før 1950 var der absolut også tale om, at en tidligere produktionsmåde brødes med en fremtrængende ny. Blev denne periode analyseret lige så grundigt som perioden efter krigen, tvivler jeg ikke på, at lange perioder af den vil kunne karakteriseres som en tilstand med usikker dominans mellem det gamle og det nye. En karakteristik, som Agnete Weis Bentzon synes at ville forbeholde det, hun kalder amtsperioden, dvs. 1953-79.

Et hjertesuk til sidst. Det ville have været rart, om tidsskriftet i introduktionen havde fundet plads til at præsentere sine forfattere nærmere end ved blot at bemærke, at H. Brøndsted har været landsdommer og V. Goldschmidt i sin tid udarbejdede den grønlandske kriminallov.

Axel Kjær Sørensen